

Latvijas Universitāte
Humanitāro zinātņu fakultāte

Antra Kļavinska

**ETNONĪMI LATGALIEŠU FOLKLORĀ:
LINGVISTISKAIS ASPEKTS**

Promocijas darbs
filoloģijas doktora grāda iegūšanai
valodniecības zinātņu nozares
baltu valodniecības apakšnozarē

Zinātniskā vadītāja: *Dr. philol.* Laimute Balode

Rīga 2015

Anotācija

Promocijas darbā aktualizēts jautājums par etnonīmiskās leksikas identificēšanas, tipoloģijas un semantikas noteikšanas problēmām un iespējām. Pētījuma avots ir latgaliešu folkloras tekstu korpus, kurā fiksēti 1653 etnonīmiskās leksikas vārdlietojumu gadījumi. Darbā sniegts pārskats par etnonīmiskās leksikas (etnonīmu, etnikonu, etnisko iesauku) daudzveidību, fonētiskajiem un morfoloģiskajiem variantiem, nosakot centra un perifēriālo leksiku latgaliešu folkloras valodā. Etnonīma denotāts jeb referents (etnos) atklāts tipizēta un stereotipizēta tēla veidā.

Izmantojot kognitīvās lingvistikas metodoloģiju, veidotas jēdzienu sistēmas (piemēram, 'latvieši', 'krievi', 'čigāni' u. tml.), atklājot semantisko kodolu (t. i., biežāk lietotā etnonīma kontekstuālās nozīmes) un semantiskās struktūras perifēriju (deetnonīmisku atvasinājumu, etnisku iesauku, semantisku derivātu semantika), kā arī noteiktas interpretatīvā lauka raksturīgākās pazīmes.

Realizējot kontekstuālo pieeju, iespēju robežās atklāta etnonīmiskās leksikas specifika latgaliešu folklorā salīdzinājumā ar leksikogrāfijas avotu datiem, citu Latvijas etnogrāfisko novadu un lietuviešu folkloras leksiku, salīdzināti etnonīmu semantikas izveides vēsturiskie apstākļi un attiecīgās teritorijas etnodemogrāfiskā situācija.

Atslēgvārdi: *etnonīmi, folklorā, semantika, kognitīvā lingvistika.*

Abstract

The thesis raises the issue of problems and opportunities related to identification, typology and semantical determination of ethnonymic lexicon. Latgalian folklore texts were chosen as the source for the research where 1653 cases of used ethnonymic lexical units were detected. The thesis provides an overview of diversity, phonetical and morphological variants of ethnonymic lexicon (ethnonyms, ethnicons, ethnic nicknames), by determining the central and peripheral lexicon in the language of folklore. Referent of ethnonym (ethnos) is revealed in a typified and stereotyped way.

By using methodology of cognitive linguistics, systems of concepts were developed (for example, 'Latvians', 'Russians', 'Gypsies', etc.), revealing the semantic kernel (i.e. the frequently used contextual meanings of ethnonyms) and the periphery of semantic structure (semantics of de-ethnonymic derivatives, ethnic nicknames, semantic derivatives), and characteristic features of the interpretive field were determined.

By implementing the contextual approach, peculiarities of ethnonymical lexicon in Latgalian folklore were identified as far as possible in comparison with data of lexicographical sources, lexicon in the folklore of other Latvian ethnographical regions and in the Lithuanian folklore. Besides, historical circumstances of the semantics of ethnonyms and ethno-demographic situation in the specific territory were compared.

Keywords: *ethnonyms, folklore, semantics, cognitive linguistics.*

IEGULDĪJUMS TAVĀ NĀKOTNĒ

Šis darbs izstrādāts ar Eiropas Sociālā fonda atbalstu projektā «Atbalsts doktora studijām Latvijas Universitātē - 2»

Saturs

Ievads	4
1. Etnonīmu raksturojuma teorētiskie un vēsturiskie aspekti.....	11
1.1. Promocijas darbā lietoto pamatterminu skaidrojums	12
1.2. Etnonīmu izpēte baltu un slāvu filoloģijā	25
1.3. Etnonīmiskās leksikas semantikas izpētes teorētiskie aspekti	33
2. Vēsturiskais un etnodemogrāfiskais konteksts	48
3. Pētījuma avoti.....	55
3.1. Etnonīmu funkcionālās īpatnības folkloras žanru aspektā	62
3.2. Etnonīmiskās leksikas variantums latgaliešu folkloras tekstos	76
4. Etnonīmu semantikas raksturojums.....	82
4.1. Latviešus apzīmējošā etnonīmiskā leksika.....	82
4.2. Čigānus (romus) apzīmējošie etnonīmi.....	105
4.3. Ebrejus apzīmējošie etnonīmi.....	118
4.4. Krievus apzīmējošā etnonīmiskā leksika.....	131
4.5. Poļus apzīmējošā etnonīmiskā leksika.....	143
4.6. Vāciešus apzīmējošie etnonīmi.....	150
4.7. Latgaliešu folklorā retāk minētie etnonīmi.....	157
Secinājumi.....	164
Tēzes.....	170
Avoti.....	172
Izmantotā literatūra.....	176

Pielikumi:

1. Latviešus apzīmējošā etnonīmiskā leksika latgaliešu folklorā
2. Čigānus (romus) apzīmējošā etnonīmiskā leksika latgaliešu folklorā
3. Ebrejus apzīmējošā etnonīmiskā leksika latgaliešu folklorā
4. Krievus apzīmējošā etnonīmiskā leksika latgaliešu folklorā
5. Poļus apzīmējošā etnonīmiskā leksika latgaliešu folklorā
6. Vāciešus apzīmējošā etnonīmiskā leksika latgaliešu folklorā
7. Latgaliešu folklorā retāk minētie etnonīmi

Ievads

Plašsaziņas līdzekļos publicēto rakstu virsraksti „Romi vai čigāni”, „Kā žīdi par ebrejiem kļuva?!” u. c. liecina, ka etnonīma izvēle mūsdienās tiek saistīta ar politiskā korektuma izpaušmēm. Tomēr joprojām aktuāls ir jautājums: izvēlēties valodas sistēmā nostabilizējušos cittautiešu apzīmējumu vai etnosa pašnosaukumu? Iepriekš minētais rosina etnosu nominācijas problemātiku skatīt vēsturiskā attīstībā. Šajā aspektā noderīgs avots ir izlokšņu materiāli un folkloras teksti, kas vienlaicīgi saglabā tautas tradicionālās zināšanas un pakļaujas pārmaiņām dažādu vēsturisku notikumu un sabiedrisku procesu ietekmē. Promocijas darbā analizēta **etnonīmiskā leksika latgaliešu folkloras valodā**, aktualizēts jautājums par etnonīmiskās leksikas identificēšanas, tipoloģijas un semantikas noteikšanas problēmām un iespējām.

Mūsdienu globalizācijas laikmetā tiek runāts arī par identitātes un reģionālisma problēmām. Interese par etnonīmiskās leksikas daudzveidību un semantiku tieši latgaliešu folklorā saistīta ar Latgales kā multietniskas teritorijas pozicionēšanu.

Līdz šim baltu valodniecībā etnonīmi aplūkoti galvenokārt etimoloģijas, etnoģenēzes un lingvoģenēzes aspektā (Kazimiera Būgas, Jāņa Endzelīna, Antona Breidaka u. c. darbos). Maz uzmanības pievērsts etnonīmiskās leksikas tipoloģijai, vārddarināšanas raksturojumam, semantikai. Šī promocijas darba **aktualitāte** pamatojama ar starpdisciplināru (valodniecība, folkloristika, antropoloģija, vēsture) un sistēmisku etnonīmiskās leksikas (galvenokārt semantisko pazīmju) raksturojumu reģionālā aspektā.

Promocijas darba zinātniskā **novitāte** saistāma ar:

- 1) etnonīmu identificēšanas un tipoloģijas problēmu risināšanu, leksiskās nozīmes skaidrojuma teorētisko principu analīzi; antropoloģiskās lingvistikas un kognitīvās lingvistikas teorētisko atziņu izmantojumu etnonīmu semantikas analīzē;
- 2) latgaliešu folkloras tekstu izmantojumu latgaliskā latviskuma savdabības, kultūras lauka atklāsmei pašnosaukumu izveidē un cittautiešu nosaukšanas procesu aktualizēšanā.

Latviešu valodniecībā pētījumu par etnonīmu variantumu (dažādu etnonīmu lietojumu viena etnosa apzīmēšanai), etnonīmiskās leksikas semantiku un funkcionalitāti nav daudz (Bušmane 1993, Timuška 1993, Bušs 2003, Kursīte 2005, Vulāne 2007 u. c.). Nozīmīgākais pētījums par etnonīmu kontekstuālo nozīmi latviešu tautasdziesmās ir folklorista Jāņa Rozenberga rakstu krājums „Tautas un zemes latviešu tautasdziesmās” (Rozenbergs 2005). Sistēmisku pārskatu par cittautieša tēlu lietuviešu folklorā ir sniegusi Laima Anglickiene (Anglickienē 2006): monogrāfijas pamatā ir folkloristikas un etnoloģijas pētījums, kurā

pastarpināti uzmanība pievērsta cittautiešus apzīmējošiem etnonīmiem lietuviešu folkloras valodā (plašāk sk. 1.2. nodaļā).

Latgaliešu folkloras pētnieces Angelikas Juško-Štekeles darbos ar jēdzienu „latgaliešu folklorā” apzīmēta „latgaliešu valodā stāstītā (un pierakstītā) folklorā, kas pauž latgaliešu kā etniskas grupas tradicionālās zināšanas, vērtības, paražas un mākslinieciskās tradīcijas. Šādā skatījumā latgaliešu folkloru var traktēt arī kā kopnacionālās folkloras reģionālu izpausmi, kopnacionālo uztverot nevis kā reģionālā avotu, bet gan kā zināmu teorētisku vispārinājumu”¹ (Juško-Štekele 2007, 6). Viena no latgaliešu folkloras īpatnībām, kā atzīst anekdošu sakopotājs un pētnieks Leonards Latkovskis, ir nacionālais elements, jo latgaliešiem vajadzēja sadzīvot ar citu tautību pārstāvjiem, un par tiem radās savs priekšstats (Latkovskis 1968, 13).

Promocijas darba **mērķis** – analizēt latgaliešu folklorā biežāk pieminētos etnosus nosaucošās etnonīmiskās leksikas daudzveidību, nosakot centra un periferiālo leksiku, noteikt etnonīmu semantiku dažādos folkloras žanros vēsturiskā un etnodemogrāfiskā kontekstā.

Mērķa īstenošanai izvirzīti šādi **uzdevumi**:

- 1) aktualizēt etnonīmu identificēšanas un tipoloģijas jautājumus īpašvārdiskuma problēmas aspektā;
- 2) analizēt etnonīmiskās leksikas daudzveidību, fonētiskos un morfoloģiskos variantus, nosakot centra un periferiālo leksiku; salīdzināt leksikogrāfijas avotu datus ar folkloras korpusa datiem;
- 3) noteikt etnonīmu semantisko struktūru, tās izmaiņas laikā un telpā saistībā ar savstarpējo attiecību vēsturisko pieredzi, perceptuālo un sociālo uztveri;
- 4) iespēju robežās atklāt etnonīmiskās leksikas specifiku latgaliešu folklorā salīdzinājumā ar citu Latvijas etnogrāfisko novadu un lietuviešu folkloras leksiku, salīdzināt folkloras tekstu rašanās vēsturiskos apstākļus, attiecīgās teritorijas etnodemogrāfisko situāciju.

Avoti: latgaliešu folkloras teksti (no 19. gadsimta otrās puses līdz 21. gadsimta sākumam). Papildavoti: citos Latvijas etnogrāfiskajos novados pierakstītā folklorā un lietuviešu folkloras teksti (sk. avotu sarakstu). Pētījuma materiālais apjoms: 1653 etnonīmiskās leksikas vienības (latgaliešu folkloras tekstu ekscerpti, sk. pielikumā).

Darba **teorētiskais pamatojums** balstīts vispārīgās valodniecības, kognitīvās lingvistikas un antropoloģiskās lingvistikas (etnolingvistikas) pētījumos:

- 1) etnonīmi kā onomastikas izpētes objekts ir aplūkoti, piemēram, vācu valodnieka Konrāda Kunces (Kunze 1998), somu onomastes Terhi Ainialas (Ainiala *et. al.* 2012), latviešu

¹ Šeit un turpmāk teorētiskās literatūras citāts likts pēdīnās, folkloras teksta citāts – slīprakstā.

valodnieka Ojāra Buša (Bušs 2005) u. c. darbos, kur galvenā uzmanība veltīta etnonīmu īpašvārdiskuma, tipoloģijas un semantikas problēmām;

2) mūsdienās dažādi tiek interpretēta antropoloģiskās lingvistikas (etnolingvistikas) pētījumu joma, etnonīmu semantikas izpētes metodoloģijai un praktiskiem pētījumiem ir pievērsušies poļu un krievu etnolingvisti, piemēram, Ježijs Bartmiņskis (Bartmiński 2009), Ņikita Tolstojs (Толстой 1995), Jeļena Berjozkina (Берёзкина 2001) u. c.;

3) kognitīvās lingvistikas pārstāvji uzmanības centrā izvirza dažādu lingvokulturoloģiski marķētu zīmju (par tadām var uzskatīt arī etnonīmisko leksiku) semantiskās pazīmes, koncepta (jēdziena) struktūru un analīzes principus (Croft, Cruse 2004; Воркачев 2005; Попова, Стернин 2007 u. c.). Plašāk sk. 1.3. nodaļu.

Pētījumā izmantotās pieejas, metodes un paņēmieni:

Kontekstuālā pieeja. Konteksta loma valodas vienību interpretācijā parasti tiek aplūkota no divām perspektīvām: no vienas puses, lingvistiskais konteksts, t. i., teksta daļa, kas ir nepieciešama kādas tekstā lietotas valodas vienības nozīmes noteikšanai, no otras puses, situatīvais konteksts, t. i., ekstralingvistisko faktoru kopums (teorētiski Viljams Krafts, Alans Krūss (Croft, Cruse, 2004), Ronalds Langakers (Langacker 2008); Leonards Talmijs (Talmy 2000)). Šajā pētījumā kontekstuālā pieeja paredz gan lingvistiskā konteksta analīzi etnonīmiskās leksikas jēdzienisko attieksmju noteikšanā, gan situatīvā konteksta analīzi, proti, iespēju robežās atklāta etnonīmiskās leksikas specifika latgaliešu folklorā salīdzinājumā ar citu Latvijas etnogrāfisko novadu un lietuviešu folkloras leksiku, salīdzināti arī etnonīmu semantikas izveides vēsturiskie apstākļi, attiecīgās teritorijas etnodemogrāfiskā situācija.

Konceptuālās (jēdzieniskās) analīzes metodes un paņēmieni (teorētiski: Rebeka Frumkina (Фрумкина 1995); Zinaida Popova, Josifs Sternins (Попова, Стернин 2007) u. c.). :

1) etnonīmiskās leksikas leksikogrāfiska analīze: etnonīmiskās leksikas identificēšana un tipoloģija, leksiskās, etimoloģiskās semantikas noskaidrošana vārdnīcās;

2) etnonīmiskās leksikas ekscerpēšana no folkloras tekstiem, jēdzienisko attieksmju noteikšana: kontekstu kartotēkas izveide;

3) deetnonīmisku atvasinājumu derivatīvā analīze,

3) jēdzienu sistēmas modelēšana (leksiski semantisko lauku izveide): folkloras tekstos etnonīma denotāts jeb referents (etnoss) atklāts tipizēta un stereotipizēta tēla veidā. Tāpēc promocijas darbā etnonīmu lietojuma kontekstu korpusa izmantošana ļauj veidot jēdzienu sistēmu (piemēram, 'latvieši', 'krievi' u. tml.), atklājot semantisko kodolu (t.i., biežāk lietotā etnonīma kontekstuālās nozīmes) un semantiskās struktūras perifēriju (deetnonīmisku

atvasinājumu, semantisku derivātu, etnisku iesauku semantika), kā arī interpretatīvā lauka raksturīgākās pazīmes.

4) atsevišķu polisemantisku etnonīmu nozīmes transformācijas analīze;

5) salīdzināmā metode: etnonīmiskā leksika latgaliešu folklorā salīdzinājumā ar citos Latvijas novados pierakstīto folkloru un lietuviešu folkloru, kā arī salīdzinājums ar leksikogrāfijas datiem.

Komponentu analīze – metode, kas balstās uz pieņēmumu, ka vārda nozīmi veido semantisko komponentu kopums. Izmantojot šo metodi, vārda nozīmes daļa semantiskajos elementos (sēmās). Etnonīmu (īpaši polisemantisku) kontekstuālās nozīmes definēšanā svarīgi šķiet tādi semantiskie elementi kā etniskās kopienas tips (piemēram, cilts, tauta, etnogrāfiska grupa u. c.), teritoriālā (valstiskā) piederība, lingvistiskā un reliģiskā identitāte. Savukārt emocionāli vērtējošās kontekstuālās nozīmes noteikšanai svarīgs ir bināro pazīmju princips (piemēram, sēmas ‘skaists’ – ‘neglīts’, ‘gudrs’ – ‘muļķis’, ‘slinks’ – ‘čakls’ u. c.) (teorētiķi: Luijs Jelmslevs (Hjelmslev 1953), Džerolds Kacs, Džerijs Fodors (Katz, Fodor 1963) u. c.).

Pētījuma **hipotēze**: latgaliešu folkloras valodā etnonīmiskā leksika atklāj gan baltu tautām (latviešiem un lietuviešiem) kopīgas, gan Latgales vēsturiskās attīstības savdabības un etnodemogrāfiskās situācijas noteiktas specifiskas pazīmes, etnonīmu semantisko struktūru būtiski ietekmē autostereotipa un heterostereotipa iezīmes.

Promocijas darba struktūru veido ievads, 4 nodaļas, secinājumi, avotu un izmantotās literatūras saraksts. Nodaļu saturs: 1. nodaļā „Etnonīmu raksturojuma teorētiskie un vēsturiskie aspekti” sniegts pārskats par promocijas darbā biežāk lietotajiem terminiem, atklāts etnonīmu semantikas izpētes teorētiskais pamatojums kognitīvās semantikas teorijā, aplūkotas mūsdienu antropoloģiskās lingvistikas (etnolingvistikas) tendences semantikas izpētē, etnonīmas problēmu risinājums baltu un slāvu valodniecībā. 2. nodaļā „Vēsturiskais un etnodemogrāfiskais konteksts” sniegts īss pārskats par vairāku etnosu klātbūtni Latgales teritorijā dažādos laikposmos, Latgales iedzīvotāju etnodemogrāfiskās statistikas raksturojums (19. gs. beigās – 21. gs. sākumā) salīdzinājumā ar etnodemogrāfisko situāciju Latvijā kopumā, kā arī Lietuvā. 3. nodaļā „Pētījuma avoti” atrodams pārskats par izmantotajiem folkloras avotiem, raksturotas etnonīmiskās leksikas funkcijas dažādos latgaliešu folkloras žanros, analizēts etnonīmiskās leksikas variantums folkloras tekstos, skaidroti etnonīmu popularitātes iemesli, saikne ar reālo etnodemogrāfisko situāciju. 4. nodaļā „Etnonīmu semantikas raksturojums” atklāta latgaliešu folklorā biežāk pieminēto etnisko kopienu tēlus (latviešus, ebrejus, čigānus (romus), krievus, poļus, vāciešus) nosaucošā etnonīmiskā leksika, etnonīmu semantiskā struktūra, tās izmaiņas laikā un telpā. Nedaudz

ieskicēts minēto cittauniešu tēls citos Latvijas etnogrāfiskajos novados pierakstītajā latviešu folklorā, kā arī lietuviešu folkloras pētījumos. Mazāk izvērsts pārskats par latgaliešu folklorā retāk pieminētajiem lietuviešus, igauņus, baltkrievus, turkus, frančus u. c. nosaucošajiem etnonīmiem un to semantiku.

Darbu papildina 7 pielikumi, kuros pēc semantikas principa grupēta no latgaliešu folkloras tekstiem ekscerpētās etnonīmiskās leksikas kartotēka: 1. pielikumā – latviešus nosaucošā etnonīmiskā leksika (186 vienības), 2. pielikumā – čigānus (romus) apzīmējošā etnonīmiskā leksika (543 vienības), 3. pielikumā – ebrejus apzīmējošā etnonīmiskā leksika (502 vienības), 4. pielikumā – krievus apzīmējošā etnonīmiskā leksika (244 vienības), 5. pielikumā – poļus apzīmējošā etnonīmiskā leksika (60 vienības), 6. pielikumā – vāciešus apzīmējošā etnonīmiskā leksika (61 vienība), 7. pielikumā – latgaliešu folklorā retāk pieminētie etnonīmi, kas apzīmē lietuviešus, igauņus, baltkrievus, frančus, turkus u. c. (57 vienības).

Pētījums aprobēts vairākās starptautiskās zinātniskajās konferencēs:

1. Starptautiskajā latgalistikas konferencē „Ontona Skryndys latgališu gramatikai 100” Sanktpēterburgas Valsts universitātē 2008. gada 20. septembrī, referāts „Etnonīmi latgaliešu folklorā”.
2. Adama Mickeviča Universitātes starptautiskajā konferencē „Perspectives of Baltic Philology” Poznaņā 2010. gada 20.–21. maijā, referāts „Leksēmas *pūls / poļaks* semantika latgaliešu folklorā”.
3. starptautiskajā latgalistikas konferencē „Volūdu ekologeja Baļtejis jiurys regionā: regionaluos volūdys globalizacejis laikūs” Greifsvaldes Universitātē (Vācijā) 2010. gada 21.–22. oktobrī. Referāts „XX gadsimta latgaliešu anekdotes: valodu kontaktu izpausmes”.
4. Starptautiskajā zinātniskajā konferencē „Onomastikas pētījumi” Latviešu valodas institūtā Rīgā 2012. gada 10.–12. maijā. Referāts „Etnonīmu konceptualizācijas process: „Latgales lingvoteritoriālās vārdnīcas” dati”.
5. Starptautiskajā zinātniskajā konferencē „The World in Language” Šauļu Universitātē 2012. gada 4.–5. oktobrī. Referāts „The concept „Lithuanians” in the cultural environment of Latgale”.
6. Starptautiskajā zinātniskajā konferencē „Reģionālā pievilcība un ilgspēja globālās lokalizācijas laikmetā” Rēzeknes Augstskolā 2012. gada 8.–9. novembrī. Referāts „Etnonīmi Latgales īpašvārdu sistēmā”.

7. Starptautiskajā zinātniskajā konferencē „XXIII Zinātniskie lasījumi” Daugavpils Universitātē 2013. gada 24.–25. janvārī. Referāts „Latviskuma koncepts latgaliešu folklorā: etnonīma *latvīši* semantika”.
8. Starptautiskajā zinātniskajā konferencē „Centres for Baltic Studies and Lithuania: Baltic Studies in the Global Context” Lietuvas Edukoloģijas universitātē Viļņā 2013. gada 21.–22. februārī. Referāts „The Concept „Lithuanians” in the „Lingvoterritorial Dictionary of Latgale””.
9. Starptautiskajā zinātniskajā konferencē „Vārds un tā pētīšanas aspekti” Liepājas Universitātē 2013. gada 28.–29. novembrī. Referāts „Etnonīmiskā leksika latgaliešu folkloras tekstos: tipoloģijas problemātika”.
10. Starptautiskajā zinātniskajā konferencē „XXIV Zinātniskie lasījumi” Daugavpils Universitātē 2014. gada 30.–31. janvārī. Referāts „Lingvonīmi latgaliešu folklorā”.
11. Starptautiskajā zinātniskajā konferencē „The Region: History, Culture, Language” Šauļu Universitātē 2014. gada 20.–21. martā. Referāts „Etnonimo *krīvi* ‘rusai’ semantika latgaliečių tautosakoje”.
12. Starptautiskajā zinātniskajā konferencē „Русский фольклор в странах Балтии. Русские в иноэтничном окружении” Pleskavas Valsts universitātē (Krievija), 2014. gada 10.–12. decembrī (līdzautore: *Dr. philol.* Angelika Juško-Štekele). Referāts „Концепт «русские» в латгальском фольклоре”.
13. Starptautiskajā zinātniskajā konferencē „XXV Zinātniskie lasījumi” Daugavpils Universitātē 2015. gada 29.–30. janvārī. Referāts „Vāciešus apzīmējoši etnonīmi latgaliešu folklorā: lingvistiskais aspekts”.

Pētījums prezentēts LU doktorantūras skolas „Letonika un starpkultūru pētījumi” seminārā 2012. gada 18. maijā, apspriests LU Humanitāro zinātņu fakultātes Latvistikas un baltistikas nodaļas Baltu valodniecības katedras sēdē 2014. gada 14. janvārī; priekšizstāvēšana LU Valodniecības promocijas padomē 2015. gada 10. martā.

Publikācijas par promocijas darba tēmu:

1. Kļavinska, Antra (2006). Latgaliečių anekdotai: etnolingvistinis aspektas. *Humanities in New Europe. 1. Culture and Identity*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 187–195.
2. Kļavinska, Antra (2006). Valodas īpatnības latgaliešu anekdotēs. *Kultūras procesi Latgalē*. Rakstu krājums. Rēzekne : RA izdevniecība, 100–112.

3. Kļavinska, Antra (2006). Etnonīmiskā leksika latgaliešu anekdotēs. *Valoda – 2006. Valoda dažādu kultūru kontekstā*. Zinātnisko rakstu krājums XVI. Daugavpils : DU akadēmiskais apgāds „Saule”, 26–36.
4. Клявинска, Антра (2008). Функциональность этнономов в латгальских поговорках. *Filologija. 2008 (13)*. Šiauliai : Šiaulių universitetas, 174–183.
5. Kļavinska, Antra (2012). Latgaliešu anekdotes: etnolingvistisko kontaktu izpausmes. *Via Latgalica: humanitāro zinātņu žurnāls*, 4 (2012). Rēzekne: Rēzeknes Augstskola, 25–32.
6. Kļavinska, Antra (2012). Etnonīma *pūli / poļaki* semantika latgaliešu folklorā. *Baltu filologija XXI (1) 2012*. Rīga: LU, 37–48.
7. Kļavinska, Antra (2013). The Concept *Lithuanins* in the Cultural Environment of Latgale. *Filologija 2013 (8)*. Vilnius: BMK leidykla, Šiaulių universitetas, 93–106.
8. Kļavinska, Antra (2013). Etnonīmi Latgales īpašvārdu sistēmā. *Via Latgalica*. Humanitāro zinātņu žurnāls, 5 (2013). Rēzekne: Rēzeknes Augstskola, 113–121.
9. Kļavinska, Antra (2013). Latviskuma koncepts latgaliešu folklorā: etnonīma *latvīši* semantika. *Valoda 2013. Valoda dažādu kultūru kontekstā*. Zinātnisko rakstu krājums XXIII. Daugavpils: DU Akadēmiskais apgāds “Saule”, 331–342.
10. Kļavinska, Antra (2014). The Semantic Aspects of the Concept of Russian in Latgalian Folklore. *Acta Humanarica Universitatis Saulensis*. T.19. Vilnius: BMK Leidykla, 359–375.
11. Kļavinska, Antra (2014). Etnonīmiskā leksika latgaliešu folkloras tekstos: identificēšanas un tipoloģijas problēmas. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. 18 (1). Liepāja: LiePA, 141–152.
12. Kļavinska, Antra (2014). Lingvonīmi latgaliešu folklorā. *Valoda 2014. Valoda dažādu kultūru kontekstā*. Zinātnisko rakstu krājums XXIV. Daugavpils: DU Akadēmiskais apgāds “Saule”, 324–333.

Promocijas darba iestrādes izmantotas enciklopēdiskās vārdnīcas šķirkļu (etnonīmu) sagatavošanā: Šuplinska, Ilga (galv. red.). *Latgales lingvoteritoriālā vārdnīca. Лингвотерриториальный словарь Латгалии. I*. Rēzekne : Rēzeknes Augstskola, 2012. (ESF projekts Nr.2009/0227/1DP/1.1.1.2.0/09/APIA/VIAA/071 „Teritoriālās identitātes lingvokulturoloģiskie un sociālekonomiskie aspekti Latgales reģiona attīstībā”):

Kļavinska, Antra. *Boltkrīvi*. 91.–94. lpp.; *Čangali*. 139.–141. lpp.; *Čiuli*. 144.–146. lpp.; *Čyguoni*. 147.–150. lpp.; *Igauni*. 238.–241. lpp.; *Krīvi*. 313.–316. lpp.; *Latgali*. 362.–364. lpp.; *Latgalīši*. 364.–368. lpp.; *Lītaunīki*. 418.–422. lpp.; *Poļaki*. 570.–573. lpp.

1. Etnonīmu raksturojuma teorētiskie un vēsturiskie aspekti

Kopš 20. gadsimta otrās puses vairākās zinātņu nozarēs tiek runāts par paradigmu maiņu. Amerikāņu zinātnes vēsturnieka Tomasa Kūna (*Thomas Kuhn*) ieviestais termins (angļu val. *paradigm shift*) tiek izmantots, aprakstot zinātnes teorētiskā pamata izmaiņas (Kuhn 1960).

Paradigmas maiņa tiek konstatēta arī valodniecībā, nosaucot vairākas savstarpēji saistītas lingvistikas pamatnostādnes: 1) *ekspansionisms*, kas realizējas kā izpētes objekta apjoma paplašināšanās, starpdisciplināru virzienu (sociolingvistikas, psiholingvistikas, datorlingvistikas u. c.) rašanās; 2) *antropocentrisms*, kas izpaužas kā valodas parādību saikne ar cilvēka (sabiedrības) domāšanu un uzvedību; tiek izvirzīti jautājumi par to, kā cilvēks ietekmē valodu un kā valoda ietekmē cilvēku, līdz ar to ir kļuvis aktuāls valodiskās personības (krievu val. *языковая личность*) jēdziens; 3) *funkcionālisms*, kas ir saistīts ar izpratni par valodu kā līdzekli, mehānismu noteiktu cilvēka mērķu sasniegšanai; par svarīgākajām valodas funkcijām tiek uzskatītas komunikatīvā un kognitīvā funkcija; funkcionālā pieeja tiek saistīta ar nozīmes kategorijas aktualizēšanu, semantikas un pragmatikas pētījumu dominanti; 4) *eksplikācija* jeb *izskaidrošana*, kas tiek saistīta ar tendenci sniegt ne tikai valodas parādību aprakstu (deskriptīvā metode), bet arī skaidrojumu, kas paredz deduktīvo analīzes metožu pārsvaru pār induktīvajām (Кубрякова 2007, 52–58). Pēdējos gadu desmitos arī baltu valodniecībā tiek pievērsta arvien lielāka uzmanība ne tikai valodas iekšējai struktūrai, bet arī valodas saturam, runas aktā aktualizētajai informācijai, valodas sakaram ar cilvēka apziņu, valodas un kultūras saiknei.

Par paradigmas maiņu var runāt arī mūsdienu folkloristikā, kur „empīrisms – konkrētu kultūras parādību izpēte konkrētā kontekstā – uzskatāms par kopēju disciplīnas jauno iezīmi” (Bula 2011, 15) un antropoloģijā, kur Latvijā līdz šim dominējošo bioloģiskās jeb fiziskās antropoloģijas virzienu nomaina sociālantropoloģija, kas „pievēršas dažādu kultūru un sabiedrību salīdzināšanai un pēta cilvēka praktiskās darbības un domāšanas sociālos un kultūras aspektus” (Cimdiņa 2012, 16).

Neraugoties uz globalizācijas tendencēm, mūsdienās par dažādu zinātņu nozaru (psiholoģijas, antropoloģijas, socioloģijas, folkloristikas, lingvistikas u. c.) izpētes objektu kļuvusi etniskās un lingvistiskās identitātes problemātika. „Lavīnveidīgi pieaug tādu organizāciju un kustību skaits, kas aizstāv lokālo identitāti – pretēji tirgus diktētajai loģikai. Šajā pretrunīgajā globālo tīklu un lokālo identitāšu jūklī valodai ir īpaši svarīga loma. Valoda tiek uztverta kā pretestības un paškontroles pēdējais bastions, ne tikai kā uzņēmējdarbības instruments. Cilvēki aizvien vairāk sāk novērtēt kolektīvo lingvistisko identitāti.” (Vīķe-

Freibergera 2007, 7) Valodniecībā par vienu no etniskuma izpētes aspektiem varētu uzskatīt etnonīmu semantikas noskaidrošanu.

Etnonīmus plaši pēta onomasti visā pasaulē, par to liecina pēdējo starptautisko onomastikas kongresu materiāli. Mūsdienās etnonīmu izpētē tiek izmantotas gan tradicionālās vēsturiski salīdzināmās un areālās pētniecības metodes, gan arī tiek kombinēta dažādu zinātņu nozaru metodoloģija (sociolingvistikas, datorlingvistikas, kognitīvās lingvistikas u. c. metodes). Piemēram, somu valodnieka Pauli Rahkonena (*Pauli Rahkonen*) doktora disertācija „Somu valodu Dienvidaustrumu kontaktareāls onomastikas gaismā” (Rahkonen 2012), kurā, izmantojot senkrievu hronikās minēto Baltijas somu cilšu nosaukumus, tiek analizēti etnonīmiskas cilmes hidronīmi un toponīmi mūsdienu Krievijas teritorijā (galvenokārt Mordovijas Republikā). Gan somu valodas relikti Krievijas toponīmu un hidronīmu sistēmā, gan arī etnonīmiskas semantikas īpašvārdi, pēc autora domām, ļauj noteikt somu cilšu izplatības areālu. Savukārt, pārskatot pēdējā laika pētījumus ASV izdodamajā žurnālā „Names. A Journal of Onomastics”, var secināt, ka īpašu uzmanību piesaista mazās, izzūdošās etniskās kopienas, piemēram, Namībijas etnisko grupu etnonīmi, to etimoloģiskā semantika, fonētiskie un morfoloģiskie varianti, etnonīmiskās leksikas sociālais mainīgums (Raper 2010), etnonīmi tiek skatīti sociālās politikas aspektā (Nick 2013).

1.1. Promocijas darbā lietoto pamatterminu skaidrojums

Baltu valodniecībā etnonīmu tematiskās grupas terminoloģijai līdz šim uzmanība pievērsta samērā maz, proti, skaidroti tikai daži termini.

Termina *etnonīms* raksturojums skaidrojošajās vārdnīcās ir diezgan konsekvents: latviešu valodā – „tautas, cilts vai citas etniskas kopības nosaukums” (VPSV 2007, 111), lietuviešu valodā – tautas, cilts vai kādas citas etniskas grupas nosaukums (TŽŽ 2007). Krievu lingvistikā etnonīmi tiek uzskatīti par īpašu vēsturiskās leksikas sastāvdaļu, tie definēti kā dažādu veidu etnisku kopienu – nāciju, tautu, cilšu, cilšu savienību, dzimtu u. c. – nosaukumi (ЛЭС 2002, 598). Savukārt starptautiskās onomastikas padomes (*The International Council of Onomastic Sciences*) Terminoloģijas grupas izveidotajā onomastikas pamatterminu sarakstā sniegts izvērsts terminu *etnonīms* (angļu val. *ethnonym*) skaidrojums: etniskas grupas (cilts, tautas, klana u. c.) vai šai grupai piederīgo nosaukums, piemēram, *itālieši, bavārieši, horvāti, franči, zulu*. Turpat skaidrojums tiek papildināts ar piezīmi: dažās valodās un pēc dažu zinātnieku uzskatiem etnonīmi netiek atzīti par īpašvārdiem, piemēram, *ingleses* spāņu valodā. Saskaņā ar dažām teorijām etnonīmi ir īpašvārdi gan vienskaitlī, gan daudzskaitlī, citās teorijās etnonīmi daudzskaitlī ir īpašvārdi, vienskaitlī – apelaīvi (ICOS 2010, 2).

Tātad viens no mūsdienu valodniecībā joprojām diskutabliem un sarežģītiem jautājumiem ir par etnonīmu piederību sugasvārdiem vai īpašvārdiem. Kā pamatkritērijs šīm diskusijām parasti tiek izmantota etnonīmu semantika, tās aprakstīšanas veids, kā arī morfoloģiskās pazīmes (vārdšķira). Tradicionāli daudzi vācu onomasti atzīst etnonīmus par īpašvārdiem, kas ietilpst kolektīvo personvārdu grupā (Kunze 1998, Rūbekeil 2004), bet, piemēram, krievu valodniecībā dominē viedoklis par etnonīmu piederību nomeniem, savdabīgiem nomenklatūrvārdiem, kas pēc būtības tuvāki nevis onomastiskai, bet gan terminoloģiskai leksikai (Суперанская *et al.* 2007, 223). Savukārt somu valodnieki etnonīmus uzskata par sugasvārdiem, jo somu valodā tie lielākoties radušies no īpašības vārdiem (Ainiala *et al.* 2012, 25).

Latviešu valodniecībā etnonīmi ir lietvārdi, kas pēc leksiski semantiskā principa līdz šim galvenokārt ir uzskatīti par sugasvārdiem jeb apelatīviem, kas „apzīmē jebkuru atsevišķu vispārinātu objektu no vienas klases objektiem” (VPSV 2007, 381), respektīvi, personu kopumu (LVG 2013, 325). Taču mūsdienu latviešu onomasti arvien biežāk runā par etnonīmu piederību īpašvārdiem. Jau 20. gadsimta otrajā pusē valodnieces Vallijas Dambes rakstā par īpašvārdu pētīšanu kā atsevišķa dzīvo objektu pētīšanas nozari ir minēta „etnonīmija, kas pētī cilšu un tautu nosaukumus” (Dambe (1972) 2012, 319). Piebilstams, ka mūsdienu terminoloģijā onomastikas nozari, kas pētī etnonīmu cilmi, izplatību, funkcionalitāti un struktūru, dēvē par *etnonīmiku*, bet *etnonīmija* ir etnonīmu kopums (JIЭC 2002, 598).

Baltu valodniecībā par īpašvārdiem nereti tiek atzīti senie baltu ciltis nosaucošie etnonīmi, kas analizēti galvenokārt etimoloģijas, etnoģenēzes un lingvoģenēzes aspektā (Zinkevičius 2005, 186–187; Dini 2000, 142–144 u. c.). Arī Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūta izdevumā „Onomastica Lettica” (1990, 2004, 2007) sniegtajā onomastikas definīcijā etnonīmi atzīti par šai valodniecības nozarei piederīgiem: „Onomastika ir valodniecības nozare, kas pētī īpašvārdus (onīmus): personvārdus (antroponīmus), tautu nosaukumus (etnonīmus), dievību nosaukumus (teonīmus), vietvārdus (toponīmus), dzīvnieku vārdus (zoonīmus), zvaigžņu nosaukumus (astronīmus) u. c.” (Onomastica Lettica 3 2007).

Jautājumu par etnonīmu īpašvārdiskumu un semantiku latviešu valodniecībā aktualizējis Ojārs Bušs. Piemēram, analizējot vairāku Eiropas lingvistu (Eiženio Koseriu (*Eugenio Coşeriu*), Aleksandras Superanskas (*Александра Суперанская*), Villija van Langendonka (*Willy Van Langendonck*), Klāsa Villemsa (*Klaas Willems*) u. c.) pretrunīgos atzinumus, kā arī skaidrojošo vārdnīcu datus, O. Bušs nonāk pie secinājuma, ka etnonīmi ir īpašvārdi, cilvēku kopuma nosaukumi (daudzskaitlinieki). „Kritēriji, kas mudina nosliekties par labu

šādai pārliecībai, saistīti ar etnonīmu semantiku un šīs semantikas aprakstīšanas veidu un posmiem” (Bušs 2005, 140).

Vēl viens aspekts, kādēļ etnonīmu piederība īpašvārdiem latviešu (arī lietuviešu, krievu, somu u. c.) valodas sistēmā tiek apšaubīta, ir to rakstība ar mazo sākumburtu. Īpašvārdi parasti tiek rakstīti ar lielo sākumburtu, bet etnonīmu pierakstā latviešu, lietuviešu un arī latgaliešu rakstu tradīcijā nostabilizējies mazā sākumburta lietojums. Taču tas ir tikai formāls rādītājs – to nosaka konvencija. Vēl 20. gadsimta sākumā, kad pareizrakstības normas vēl nebija nostabilizējušās un rakstībā tika izmantotas citu valodu tradīcijas, latviešu valodas tekstos sastopams etnonīmu pieraksts ar lielo sākuma burtu. Arī, piemēram, latgaliski izdotajā laikrakstā „Gaisma”: „pi mums waldiba dewe Kriwim wysaidas priwilegijas (lgotas), todel Kriwi steidzēs uz šejini lab-pròt” (Kaidas tautas dzejwoj pi mums 1906). Savukārt dažās valodās pastāv īpašvārdi, kas tiek rakstīti ar mazo sākumburtu. Piemēram, somu valodā svētku nosaukumi tiek uzskatīti par īpašvārdiem, bet tiek rakstīti ar mazo burtu (Vilkuna (1950) 1994).

Viens no onomastikas uzdevumiem ir īpašvārdu, tostarp arī **etnonīmu tipoloģija**. Tradicionāli pētnieku uzmanība pievērsta vietvārdiem jeb toponīmiem un personvārdiem jeb antroponīmiem, taču, attīstoties sabiedrībai un mainoties valodai, arī īpašvārdu klasifikācija kļūst arvien sarežģītāka. Piemēram, amerikāņu ģeogrāfa Vilbura Zelinska (Zelinsky 2002) klasifikācijā īpašvārdi iedalīti astoņās pamatklasēs, kurās ietilpst vairāk nekā 130 kategorijas. Pastāv dažādi klasifikācijas principi, kā arī dažādas onomastikas tradīcijas ar dažādu jēdziena *īpašvārds* izpratni, tostarp arī par iepriekš pieminēto etnonīma jēdziena izpratni.

Etnonīmu definīcijas norāda, ka tie kā cilvēku kopuma nosaukumi ir antroponīmas izpētes objekts. Piemēram, vācu valodnieka Konrāda Kunces (*Konrad Kunze*) piedāvātajā īpašvārdu klasifikācijā antroponīmi tiek grupēti individuālajos un kolektīvajos, pie kolektīvajiem tiek minēti arī etnonīmi, kas sīkāk grupēti tautu un cilšu nosaukumos (Kunze 1998, 10).

„Mūsdienu latviešu valodas vārdnīcā” (MLVV) etnonīmi lietoti daudzskaitļa formā, tātad tiek uzskatīti par daudzskaitliniekiem. Problemātisks ir vienskaitļa formu statuss un semantika, piemēram, *latvieši* ‘tauta, Latvijas pamatiedzīvotāji’, *latvietis* ‘šīs tautas piederīgais’ (MLVV). O. Bušs vienskaitļa formas uzskata par sugasvārdiem: „no īpašvārda daudzskaitlinieka var darināt vienskaitli, kas ir sugas vārds attiecīgā cilvēku kopuma viena pārstāvja apzīmēšanai” (Bušs 2005, 139). Folkloras tekstos kādai etniskai kopienai piederīgie nosaukti gan daudzskaitļa, gan vienskaitļa formās. Vienskaitļa formu nozīme galvenokārt ir

vispārināta, kāda etnosa pārstāvis tiek atklāts kā tipizēts tēls, tāpēc arī vienskaitļa formas varētu tikt uzskatītas par vispārinātu etnosa apzīmējumu.

Tā kā baltu valodniecībā lielāka uzmanība pievērsta toponīmiem, ir vērts aktualizēt to klasifikācijas principus, kas lielā mērā būtu attiecināmi arī uz antroponīmiem. Izvirzot toponīmu klasifikācijas teorētiskās problēmas, Jurgis Kavacs analizē vairākas klasifikācijas sistēmas:

- 1) klasifikācija pēc lingvistiskās izcelsmes, t. i., pēc valodas vai valodu grupas, no kuras cēlušies konkrētie vietvārdi;
- 2) klasifikācija pēc pirmstoponīmiskās nozīmes jeb semantiskā sistēma;
- 3) klasifikācija pēc ģeogrāfisko objektu tipiem;
- 4) klasifikācija pēc nozīmīguma jeb pazīstamības: mikrotoponīmi un makrotoponīmi;
- 5) klasifikācija pēc juridiskā statusa: oficiālie un neoficiālie nosaukumi.

Kā atzīst J. Kavacs, katrā no šīm sistēmām var rasties grūtības identificēt kāda konkrēta toponīma piederību pie vienas vai citas grupas, jo grupu robežas daudzos gadījumos ir visai nenoteiktas (Kavacs 2001, 85–109).

Etnonīmiskās leksikas tipoloģiju apgrūtina terminoloģijas dažādība: vienas un tās pašas parādības nosaukšanai tiek lietoti dažādi termini, kas rada neskaidrību. Īpaši daudz uzmanības etnonīmiem pievērš krievu valodnieki, taču arī krievu valodniecības terminu vārdnīcās un dažādu pētnieku darbos viena otru aizstāj tādas terminu grupas kā *etnonīms* – *etnikons*, *etnikons* – *ektoetnonīms*, *etnikons* – *mikroetnonīms* – *katoikonīms*, *autoetnonīms* u. c. (Шен 2009, 3), kas tomēr pēc būtības nav sinonīmi.

Etnonīmi cieši saistīti ar noteikta etnosa apdzīvotas teritorijas vai valsts nosaukumu. Dažādās valodniecības terminu skaidrojošajās vārdnīcās un teorētiskajos avotos saistībā ar etnonīmiem lietoti termini, kas šķietami apzīmē vienu un to pašu parādību – no toponīmiem darinātus iedzīvotāju nosaukumus, taču pēc būtības ir atšķirīgi.

Etnonīmu pētniecībā tiek aktualizēts arī problēmjautājums par to, vai būtu jādiferencē teritoriālās un etnogrāfiskās grupas (Агеева 1990, 4–5). Piemēram, krievu valodniecībā tiek lietots termins *etnografonīmi* (krievu val. *этнографонимы*) – etnogrāfisko grupu nosaukumi (Ковалев 1991, 9). Latviešu terminoloģijā tiek lietoti jēdzieni *etnogrāfiska grupa* un *subetnoss*, kas tiek uzskatīti par sinonīmiem un tiek definēti kā „nācijas daļa ar dažām lokālām atšķirībām sadzīvē, kultūrā un valodā (piemēram, latgalieši Latvijā, gucuļi Ukrainā)” (LEV). Arī citos pētījumos, piemēram, apzīmējums *latgalieši* tiek definēts kā „latviešu nācijas neatņemama sastāvdaļa, etnogrāfiska grupa ar vairākām īpatnībām un savu rakstu valodu” (Apine 2001, 610). Uz latgaliešiem tiek attiecināts arī jēdziens *subetnoss*, ko raksturo vienota

teritorija, valoda, vēsture un etniskā pašapziņa (Brolišs 1999, 101). Promocijas darbā tomēr tiek lietots arī etnogrāfijā un folkloristikā nostabilizējies apzīmējums *etnogrāfiska grupa*, piemēram, latviešu tautas etnogrāfiskas grupas *kurzemnieki, vidzemnieki, latgalieši*.

Savukārt termins *etnohoronīmi* – lielu reģionu (horonīmu) iedzīvotāju nosaukumi, piemēram, *eiropieši, sibīrieši, kaukāzieši* (ЛІС 2002, 598) – tikai daļēji ir saistīts ar etnonīmiem, jo apzīmē vairāku etnosu kopumu pēc to dzīves vietas. No otras puses, mūsdienās daudzi etnohoronīmi stereotipiskajos priekšstatos tomēr tiek saistīti ar kādu abstrahētu etnisku kopumu (piemēram, *Amerika – amerikāņi*) vai pat izdomātu sabiedrību (piemēram, planēta *Marss – marsieši*). Šajā pētījumā etnohoronīmi netiek analizēti, jo tie konstatēti ļoti nelielā skaitā un tikai jaunākajos folkloras tekstos (anekdotēs, anekdotiskos nostāstos).

Ar etnonīmiem dažkārt tiek saistīti arī noteikta reģiona, pilsētas, ciema u. c. apdzīvotas vietas iedzīvotāju nosaukumi (angļu val. *inhabitant name*) (ICOS 2010, 2). Tiek lietots arī termins *katoikonīmi*, kas apzīmē cilvēkus pēc to dzīvesvietas (pilsētas, ciemata vai citas apdzīvotas vietas) (Ковалев 1991, 6). Piemēram, latgaliešu folklorā sastopamais krievu apzīmējums *maskali* ‘maskaļi’ etimoloģiski tiek saistīts ar Maskavas iedzīvotāju nosaukumu (ЛІС 2002, 598), taču analizētajos folkloras tekstos un sarunvalodā šai leksēmai ir cita semantika, tā apzīmē visus krievus neatkarīgi no izcelsmes vai dzīves vietas (plašāk sk. 4. 4. nodaļā). Kopumā tomēr katoikonīmi nebūtu attiecināmi uz etnonīmu tematisko grupu, jo nenosauc konkrētu etnisku kopienu, lai arī ir problēmgadījumi. Piemēram, latgaliešu folklorā citos etnogrāfiskajos reģionos (ne Latgalē) dzīvojošo latviešu nosaukšanai lietots apzīmējums *baltīši* ‘baltieši’, kas, iespējams, radies no Krievijas impērijas Baltijas guberņu (Vidzemes, Kurzemes, Igaunijas) 1796.–1918. g. kopnosaukuma. Šo apzīmējumu varētu uzskatīt par *etnohoronīmu*, tomēr, tā kā šis apzīmējums attiecināts uz vienu konkrētu etnisku kopienu ar nozīmi ‘Krievijas impērijas Baltijas guberņās dzīvojošie latvieši’ (plašāk sk. 4. 1. nodaļā), uz šo leksēmu labāk attiecināms termins *etnogrāfiska grupa*.

Analizējot folkloras tekstus, īpaši tautasdziesmas, aktuāls ir termins *etnikons* – „kopējs nosaukums tautai vai ciltij un teritorijai (..). Latviešu valodā etnikonus mēdz izmantot sarunvalodas stilā un folklorā, piemēram, tautasdziesmas rindiņā *Leišos ņēmu līgaviņu*” (VPSV 2007, 111). Šādi nosaukumi fiksēti senās hronikās, piemēram, cilšu nosaukumi Nestora hronikā. Pēc būtības etnikoni ir tuvi etnonīmiem, tie ir apzīmējumi, ko etnosam piešķir citi etnosi, bet netiek lietoti kā pašnosaukumi (Ковалев 1991, 6). Latviešu folklorā par etnikoniem var uzskatīt: 1) etnonīmu daudzskaitļa lokatīva formas, kas apzīmē etnosa apdzīvotu teritoriju, piemēram, *poļos* ‘poļu apdzīvotā teritorijā’ (izņēmums: *krievos* tiek

lietots arī ar nozīmi ‘Krievijas armijā’); 2) etnonīmu daudzskaitļa ģenitīva formas kopā ar lietvārdu *robeža*, piemēram, *uz prūšu robežām* ‘uz prūšu apdzīvotas teritorijas robežām’.

Dažādi termini tiek lietoti etnosu neoficiālo nosaukumu apzīmēšanai. Angļu valodā tiek lietoti termini *ethnic slurs* ‘etniskie nomelnojumi’ un *ethnophaulisms* ‘etnopaulismi’, kas tiek definēti kā pejoratīvi nosaukumi jeb apzīmējumi cilvēkiem, kas pieder kādai etniskai grupai. To motivācija parasti tiek saistīta ar kādu pamanāmu parādību, piemēram, ādas krāsu, tradicionālu apģērbu, ēšanas un dzeršanas paradumiem un citām ar kādu etnisku kopienu saistītām asociācijām. Daudzi etnopaulismi ir metonīmiski apzīmējumi, t. i., atsevišķas fiziskās iezīmes vai uzvedības modeļi aizstāj visas etniskās grupas nosaukumu (Nuessel 2008, 29–30). 1994. g. ir publicēta Ābrama Robaka (*Abraham Aaron Roback*) sastādītā etnopaulismu vārdnīca „Dictionary of Ethnic slurs (Ethnophaulisms)”.

Tiek lietots arī termins *argotiskā etnonīmija*, piemēram, baltkrievu namdaru leksikā fiksētie krievu apzīmējumi *боцай, кочигара*, poļu nosaukumi *коврэй, лынькó* u. c. Daudzu valodu profesionālajos argo, piemēram, tirgotāju leksikā, bieži sastopami dažādi tautību nosaukumi, kas vispārējās leksikas lietotājiem nav zināmi (Бондалетов 1971, 30–31). „Mūsdienās argo izmanto galvenokārt kriminālajās aprindās, viduslaikos savi argo bija arī atsevišķu profesionālo grupu pārstāvjiem” (VPSV 2007, 44). Piemēram, mūsdienu Latvijas kriminālvides argotismu vārdnīcā ir minēti vairāki čigānu apzīmējumi: *kopčonijs, mora, roma* (Kavalieris 2002, 56, 73, 101).

Ir zināmi arī termini *iesaukveidīgie etnonīmi* (lietuviešu val. *pravardiniai etnonimai*) (Butkus 2009, 13), *iesaukveidīgie apzīmējumi* (krievu val. *прозвищные обозначения*) (ЛЭС 2002, 598), *etniskās iesaukas* (krievu val. *этнические прозвища*) (Лященко 2011) u. c. Promocijas darbā neoficiālu etnisko nosaukumu apzīmēšanai tiek lietots termins ***etniskā iesauka***. Termins *iesauka* latviešu valodniecībā tiek definēts kā „neoficiāls personvārds, ko lieto papildus cilvēka vārdam un uzvārdam vai citas kategorijas oficiālam personvārdam (..)” (VPSV 2007, 150). Līdz ar to *etniskā iesauka* – neoficiāls, parasti emocionāli ekspresīvs kādas etniskas kopības nosaukums, ko lieto papildus oficiālajam etnonīmam. Piemēram, „Latviešu valodas slenga vārdnīcā” minētos etnosu apzīmējumus *čava* ‘čigāns’ (LVSV 2009, 99), *estiņi*, arī *ēstiņi* ‘igauņi’ (LVSV 2009, 140), *hahols* ‘ukrainis’ (LVSV 2009, 182), *kurrata*, arī *kurrats* ‘igauņis’ (LVSV 2009, 257), *makaroņņiks* ‘itālietis’ (LVSV 2009, 285) u. c. var uzskatīt par etniskajām iesaukām.

Praksē, īpaši analizējot folkloras tekstus, tomēr ne vienmēr viegli atšķirt etnonīmu no etniskās iesaukas, jo daļa oficiālo etnonīmu var kļūt par iesaukām un otrādi – iesauka var pārtapt par oficiālu etnonīmu. Piemēram, lietuviešu valodnieks Alvīds Butkus uzskata, ka

latviešu literārajā valodā agrāk neutrālais ebreju apzīmējums *žīdi* ieguvis nievājošu nozīmes nokrāsu, bet krievu valodā oficiālais vāciešu apzīmējums *немцы* radies no iesaukas ar nozīmi ‘mēmie’ (Butkus 2009, 12) (plašāk sk. 4. 3. un 4. 7. nodaļā).

Promocijas darbā termins *etnonīmi* tiek lietots arī kā virsjēdziens, ietverot tajā etnonīmu, etnikonu un etnisko iesauku jēdzienus, jo visos gadījumos tiek nosaukta kāda etniska kopība.

Teorētiskajā literatūrā etnonīmi, līdzīgi kā toponīmi, tiek grupēti pēc dažādiem principiem. Pirmkārt, **pēc nozīmīguma** tie tiek iedalīti *makroetnonīmos* – lielu etnosu vai etnisku kopienu nosaukumos, kas dažreiz nosauc ģenētiski atšķirīgus etnosus, piemēram, *arābi*, un *mikroetnonīmos* – nelielu etnisku grupu, cilšu nosaukumos, piemēram, *kriviči*, *irokēzi* (JIЭC 2002, 598).

Otrkārt, etnonīmi tiek grupēti **pēc lingvistiskās izcelsmes principa**, respektīvi, vienam un tam pašam denominātam jeb nominācijas objektam (etnosam) var būt pašnosaukums un nosaukums, ko tam piešķir citi etnosi, visbiežāk kaimiņos dzīvojošie. Terminoloģijas ziņā šim dalījumam iespējami vairāki varianti. Pašnosaukumi tiek apzīmēti ar terminu *autoetnonīmi* (no grieķu val. *autos* ‘pats’ (SV 1999, 83)) vai *endoetnonīmi* (no grieķu val. *endon* ‘iekšā’ (SV 1999, 198)), cita etnosa piešķirtie nosaukumi – *aloetnonīmi* (no grieķu val. *allos* ‘cits’ (SV 1999, 45)) vai *eksoetnonīmi* (no grieķu val. *exō* ‘ārā, ārpus’ (SV 1999, 183)), kā arī *ektoetnonīmi* (no grieķu val. *ektos* ‘ārpus’ (SV 1999, 188)) (Ковалев 1991, 6–7). Latviski izdotajā svešvārdu vārdnīcā minēts, ka „ir autoetnonīmi jeb pašnosaukumi (piem., vācieši sevi sauc par *Deutsch*) un aloetnonīmi, t. i., nosaukumi, ko piešķir citi etnosi (piem., latvieši tos sauc par vāciešiem)“ (SV 1999, 210). Šāds etnonīmu dalījums, šķiet, dominē arī krievu valodniecībā, lai arī bieži vien tiek norādīti citi sinonīmiski termini. Tiek atzīts, ka aloetnonīmi vēsturiski bieži turpina tradīciju kādas ģeogrāfiski tuvākas cilts nosaukumu attiecināt uz visas tautas nosaukumu, piemēram, latviešu valodā *krievi* radies no austrumslāvu cilts *kriviči* nosaukuma, bet somu valodā krievu nosaukums *venäläinen* radies no slāvu cilts *venedi* nosaukuma (JIЭC 2002, 598).

Latviešu onomastikā etnonīmu dalījumam nav pievērsta uzmanība, arī „Valodniecības pamatterminu skaidrojošajā vārdnīcā” tāds nav sniegts. Toties tiek lietoti termini *eksonīms* un *endonīms*, kas skaidroti ar vietvārdiem (VPSV 2007, 102, 106), bet var tikt attiecināti uz jebkuru onīmu. Šis fakts apliecina, ka latviešu valodniecībā ierastāki un saprotamāki būtu termini *endoetnonīms* (etnosa pašnosaukums) un *eksoetnonīms* (nosaukums, ko etnosam piešķir cits etnoss). Līdz ar to, piemēram, latviešu valodā vārds *igauņi* ir eksoetnonīms (radies no sena novada apzīmējuma *Ugaunia* (Braidaks 2007, 254)) , bet lietuviešu valodā *estai*

‘igauņi’ ir endoetnonīms (igauņu val. *eesti*), kas ticis pārveidots atbilstoši lietuviešu valodas normām.

Treškārt, etnonīmi tiek grupēti **pēc tematiskā principa** (nosaucot piederību kādai etniskai kopībai): *cilšu, cilšu savienību, dzimtu, tautu, nāciju u. c. nosaukumi* (CPOT 1978, 167). Šādu klasifikāciju sarežģī gan dažādas tradīcijas izpratnē par etnisko kopienu hierarhiju (Eiropas un anglo-amerikāņu tradīcija), gan etnisko kopienu atšķirīgs pašapziņas līmenis. Etnoloģijā, socioloģijā un antropoloģijā atziņas par dažādu etnisku kopību nosaukumu definēšanu ir daudzveidīgas.

Piemēram, norvēģu antropologs Tomass Hillans Ēriksens (*Thomas Hylland Eriksen*) atzīst, ka mūsdienās cilvēku kopienas, ko agrāk dēvēja par ciltīm (angļu val. *tribe* ‘ciltis’), arvien biežāk sauc par etniskajām grupām (angļu val. *ethnic group* ‘etniska grupa’). „Par iemeslu tam ir šo kopienu dzīvesveida, sociālās un politiskās organizācijas pārmaiņas, kā arī pārmaiņas antropologu izpratnē un nostājā pret svešām kopienām” (Ēriksens 2010, 420). Citviet gan autors atzīst, ka „īkdienas valodā vārdu salikums „etniska grupa” parasti tiek lietots, apzīmējot minoritātes grupu ar (iespējamu) kultūras atšķirību (...). Antropoloģijā vārdu salikumu „etniska grupa” var arī lietot, apzīmējot pamatiedzīvotāju vairākumu (...).” (Ēriksens 2010, 421). Promocijas darbā ar apzīmējumu *etniska grupa* tiek apzīmēta etniskā minoritāte, proti, skaitliski neliela savrupa tautas daļa, kas dzīvo noteiktā teritorijā un saglabā dažas kultūras, valodas un dzīvesveida īpatnības, piemēram, Latvijā dzīvojošie krievi, baltkrievi, poļi, vācieši u. c. mazākumtautības.

Savukārt socioloģe Inese Šūpule atzīst, ka socioloģijā dažādi tiek interpretēti termini *rase* un *etnicitāte* (angļu val. *ethnicity*). Jēdziens *rase*, kas saistīts ar vizuālu atšķirību konstruēšanu, sociālās teorijas attīstības rezultātā 20. gadsimta otrajā pusē vairs netiek uzskatīts par adekvātu. Rases jēdziens mūsdienās tiek aizstāts ar jēdzienu *etnicitāte*, kas latviešu valodā uztverams kā sinonīms jēdzienam *etniskā piederība* (Šūpule 2012, 28–29). Šajā promocijas darbā netiek lietots termins *rase*, jo folkloras tekstos tas nav aktuāls, taču, norādot uz stereotipiskajiem priekšstatiem par kāda etnosa fiziskajām pazīmēm (īpaši uzsverot citādo, atšķirīgo, piemēram, čigānu (romu), ebreju raksturojumā), tiek lietots jēdziens *antropoloģiskais tips* – „vēsturiski izveidojusies cilvēku kopa ar vienotu cilmi, gēnu fondu un morfoloģisko pazīmju kompleksu” (LEV 2002).

Diezgan līdzīgs ir jēdzienu *nācija, tauta* un *tautība* nozīmes skaidrojums. *Nācija* – „vēsturiski izveidojusies cilvēku kopība noteiktā teritorijā ar kopīgu valodu, kultūru un psiholoģiskām īpatnībām; tauta, kurai ir sava valsts” (MLVV). Savukārt vārdam *tauta* latviešu valodā piemīt vairākas nozīmes: 1. Vēsturiski izveidojusies cilvēku kopība (nācija,

tautība, radniecīgu cilšu grupa u.tml.), kurai raksturīga, piem., kopīga valoda, psihiskā struktūra, arī teritorija. 2. Iedzīvotāju kopums (kādā valstī, zemē, teritorijā u.tml.). 3. Cilvēku kopums, kurā ietilpst viena vai vairākas sociālas grupas, slāņi, arī tautības, etniskas grupas (parasti kādā valstī, zemē, teritorijā u.tml.). 4. Liels cilvēku kopums, skaits; ļaudis. 5. Cita novada iedzīvotāji, citas dzimtas, radu saimes pārstāvji; svešinieki; arī precinieki (daudzskaitlī, folklorā) (MLVV). Savukārt **tautība** – 1. Uz cilšu pamatiem vēsturiski izveidojusies cilvēku kopība ar vienotu valodu, kopēju teritoriju, kurā veidojas ekonomikas un kultūras kopība. 2. Piederība pie kādas nācijas, tautas u.tml.; etniskā piederība (MLVV). **Cilts** – 1. Etniskas kopības un sabiedrības organizācijas forma pirmatnējās kopienas iekārtā. 2. Radnieku kopa ar vienu izcelsmi; dzimta. Cilvēku kopa ar kopīgām pazīmēm, īpašībām (MLVV).

Jēdziens *nācija* vairāk saistāms ar valstiskumu, pēc T. Ēriksena, „etniskās grupas, kuras politiskie līderi (runasvīri) bieži prezentē kā nācijas, šajos (politiskajos – A.K.) konfliktos pieprasa tiesības uz savu valsti” (Ēriksens 2010, 420). Mūsdienu skaidrojošajās vārdnīcās etnonīmu nozīmes skaidrojumā galvenokārt tiek lietots jēdziens *tauta*, kā arī lielākoties vērojama saistība ar valsti, kurā šī etnosa pārstāvji ir pamatiedzīvotāji. Piemēram, latviešu valodā *latvieši* – ‘tauta, Latvijas pamatiedzīvotāji’ (MLVV). Lietuviešu valodā *latviai* – ‘tauta, gyvenanti Latvijoje ir kalabnti baltų kilmės kalba’ (‘latvieši – tauta, kas dzīvo Latvijā un runā vienā no baltu valodām’) (LKŽ 2013); krievu valodā *латыши* – ‘народ, составляющий основное коренное население Латвии’ (‘latvieši – tauta, Latvijas pamatiedzīvotāji’) (ТСРЯ). Šķiet, mūsdienās nācijas jēdziens kļuvis pārāk politizēts un saistīts ar dažādiem ideoloģiskiem strāvojumiem, bet tautības jēdziens pēc būtības ļoti tuvs tautas jēdzienam, tāpēc promocijas darbā etnonīmu semantikas skaidrojumā tiek lietots apzīmējums *tauta*. Savukārt, nosaucot senākās etniskās kopienas, lietots apzīmējums *cilts*.

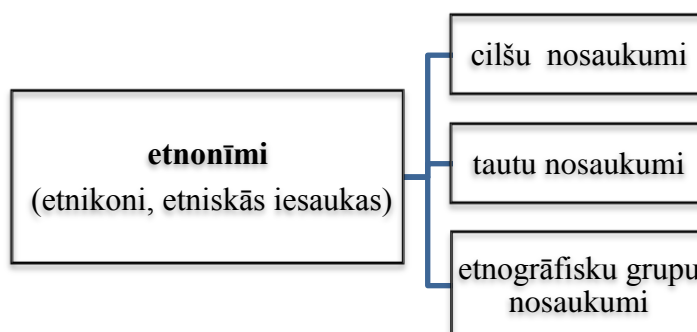
Tāpat etnonīmu dalījumā pēc tematiskās semantikas varētu lietot apzīmējumu grupas: 1) **cilts**, piemēram, *latgaļi*; 2) **tauta**, piemēram, *latvieši*; 3) **etnogrāfiska grupa**, piemēram, *latgalieši*. Taču, ņemot vērā etnonīmu semantisko mainīgumu, arī tematiskajā semantikā iespējamās pārmaiņas, piemēram, latgaliešu folkloras tekstos, īpaši trimdā izdotajā folkloras krājumā „Latgaļu folklorā” (LF 1968), ar etnonīmu *latgali* ‘latgaļi’ apzīmēti mūsdienu Latgales latvieši jeb latgalieši, tāpat nevis cilts, bet etnogrāfiska grupa (plašāk sk. 4. 1. nodaļu).

Ceturtkārt, etnonīmi tiek grupēti **pēc etimoloģiskās semantikas** principa. Piemēram, slāvu etnonīmijā ir konstatēti septiņi endoetnonīmu nominatīvi semantiskie modeļi: 1) etnonīmi ar nozīmi ‘cilvēks, tauta, savējais, īstais cilvēks’, 2) etnonīmi ar nozīmi ‘skaidri

runājošie, saprotamie’, 3) etnonīmi, kas radušies no totēmiskiem nosaukumiem, 4) patronīmiskie etnonīmi, 5) etnonīmi pēc apdzīvotas vietas, teritorijas, 6) toponīmiskie etnonīmi, 7) aizgūtie etnonīmi. Savukārt eksoetnonīmu nominācijas modeļi ir pieci: 1) etnonīmi ar nozīmi ‘svešie, ienaidnieki, mēmie’, 2) etnonīmi, kas nosauc etnosu pēc priekšstatiem par kādu tā pārstāvju ārējo pazīmi, 3) etnonīmi pēc apdzīvotas vietas, teritorijas, 4) toponīmiskie etnonīmi, 5) aizgūtie etnonīmi (Супрун 1976, 36–72).

Piektkārt, etnonīmi tiek klasificēti **pēc cilmes un derivatīvās struktūras**. Piemēram, slāvu etnonīmi tiek grupēti četros tipos: 1) primāri (nemotivēti) etnonīmi, 2) ar afiksiem atvasināti etnonīmi bez skaidras motivācijas, 3) no horonīma ar dažādiem vārddarināšanas paņēmieniem atvasināti etnonīmi, 4) no citām (ne slāvu) valodām aizgūti etnonīmi (Ковалёв 1991, 28).

Promocijas darbā galvenā uzmanība tiek pievērsta etnonīmiskās leksikas semantikai, tāpēc etnonīmu tipoloģijā lietderīgāks šķiet tematiskais princips. Turklāt izejas pozīcija ir nevis etnonīms, bet etniska kopība, ko apzīmē šis etnonīms (vai vairāki etnonīmi, etniskās iesaukas) neatkarīgi no etimoloģijas un vārddarināšanas tipa (sk. 1. attēlu).

1. attēls. *Etnonīmiskās leksikas tematiskais iedalījums*

Arī semantikas izpratne mūsdienās ir ļoti daudzveidīga. Lai arī termins *semantika* sākotnēji lietots filozofijā, mūsdienās tas ir galvenokārt lingvistikas un semiotikas izpētes objekts. Sava interpretācija tam ir arī matemātikā, loģikā un datorzinātnēs, psiholoģijā, antropoloģijā, socioloģijā u. c. Latviešu valodniecībā *semantika* ir „viss valodas vienības izteiktais saturs, nozīmju kopums” (VPSV 2007, 348).

Etnonīmu pētījumos baltu valodniecībā pārsvarā tiek pievērsta uzmanība *etimoloģiskajai nozīmei* jeb motivācijas semantikai (plašāk sk. 1.2. nodaļā). Šajā promocijas darbā analizēts galvenokārt etnonīmiskās leksikas lietojuma konteksts, tāpēc etimoloģiskā nozīme nešķiet tik būtiska, taču atsevišķos gadījumos, kad nepieciešams noteikt, vai leksēmai piemīt kāds

konotatīvs nozīmes papildkomponents, ir vērts pievērst uzmanību etimoloģijai, īpaši etnisko iesauku semantikas analīzē.

Etnonīmu **denotatīvā nozīme** jeb nozīmes pamatkomponents – „jēdzieniskais saturs bez stilistiskiem, emocionāliem u. c. nozīmes uzslāņojumiem” (VPSV 2007, 264) – tiek definēta skaidrojošajās vārdnīcās, kur parasti nosaukta piederība kādai etniskai kopībai (cilts, tautība, tauta, nācija) un saikne ar noteiktu teritoriju (kādas valsts pamatiedzīvotāji). O. Bušs, kritiski vērtējot etnonīmu nozīmes interpretāciju skaidrojošajās vārdnīcās, izsaka pieņēmumu, ka „dažādu etnonīmu denotatīvā nozīme veidojas pēc dažādiem modeļiem; dažkārt varbūt nozīmes galvenais komponents, galvenā sēma patiešām atspoguļo saikni ar noteiktu teritoriju (piemēram, etnonīmiem *amerikāņi, brazīlieši*), dažkārt – ar valodu, dažkārt varbūt – ar reliģiju (piemēram, *žīdi, sikhi*), dažkārt – ar nacionālo jeb etnisko pašidentifikāciju. Tieši šis pēdējais eventuālais nozīmes komponents – saikne ar etnisko pašidentifikāciju – šķiet visuniversālākais, un laikam gan tieši tas būtu visbiežāk (vai pat vienmēr) izmantojams etnonīmu leksiskās nozīmes maksimāli adekvātos skaidrojumos” (Bušs 2005, 141). Autors atzīst, ka etnonīmam, kas apzīmē tautu, kādas valsts pamatiedzīvotājus, var būt arī homonīmi ar nozīmi ‘[šīs valsts] pilsoņi’. Šāda homonīmija plaši izplatīta angļu valodā, piemēram, *Latvians* ‘latvieši’ un ‘Latvijas pilsoņi’. Dažās valodās etnonīmi veidojušies no adjektīviem, līdz ar to etnonīmam var veidoties pat 4 homonīmi, piemēram, somu valodā: *latvialaiset* 1) ‘latvieši (tauta)’, 2) ‘divi vai vairāki latviešu tautai piederīgi cilvēki’, 3) ‘Latvijas pilsoņi (‘Latvijas iedzīvotāji’), 4) adjektīvs ‘tādi, kas ir saistīti ar Latviju, Latvijas-’ (Bušs 2005, 142). Tomēr visbiežāk etnonīma denotatīvā nozīme tiek uztverta kā tā sakars ar nosaukto objektu, t. i., tautu vai citu etnisku kopienu (Kamandulytė 2006, 38). Promocijas darbā (4. nodaļā) tiek salīdzināta skaidrojošajās vārdnīcās sniegtā etnonīma denotatīvā nozīme un no folkloras tekstiem secinātā denotatīvā nozīme, kas definēta, izmantojot komponentu analīzes metodi (metodes aprakstu sk. 1.3. nodaļā).

Retāk tiek analizēta etnonīmiskās leksikas **konotatīvā nozīme** jeb nozīmes papildkomponents, kas „izsaka runātāja emocionālo attieksmi vai norāda vārda lietojuma sfēru” (VPSV 2007, 264). Tiek atzīts, ka konotāciju nosaka gan valodas, gan kultūras specifika, kas ir diezgan grūti definējama, tāpēc tiek lietots arī apzīmējums *semantiskā aura* (krievu val. *семантическая аура*) (Кронгауз 2001, 140). Vācu valodnieks Heincs Fāters (*Vater*) atzīst, ka „konotācija skar sakundāras pazīmes, kā stilu, valodas slāni, emocionālo vērtējumu” (Fāters 2010, 153). Analizējot latgaliešu folkloras tekstus, šķiet, ka konotatīvs nozīmes papildkomponents noteiktā kontekstā var piemist jebkurai etnonīmam, taču visspilgtāk nozīmes papildkomponents, visbiežāk ar negatīvu konotāciju, izpaušas atvasinājumos

(piemēram, *krīvalāni* ‘krievu tautības bērni’) un etniskajās iesaukās (piemēram, *maskali* ‘krievi’).

Semantikas pētnieks Džons Saīds (*John Saeed*) atzīst, ka īpaši svarīgs ir **kontekstuālās nozīmes** pragmatiskais aspekts (Saeed 1997, 27). Tiek uzskatīts, ka kontekstuālā nozīme ir jāsaista ar informatīvo saturu, tēliem vai asociācijām. Šīs asociācijas var būt gan kopīgas kādas valodas runātājiem, gan pilnīgi subjektīvas (Ainiala *et al.* 2012, 32). Etnonīmi, tāpat kā citi valodas komponenti, ir saistīti ar daudziem ekstralingvistiskiem faktoriem, tāpēc pēdējā laikā tie bieži tiek analizēti kultūrvēsturiskā, sociālā, starpkultūru komunikācijas kontekstā, piemēram, etnonīmu semantika sarunvalodā un daiļliteratūras tekstos (Kohlheim 2012, 29–31). Savukārt amerikāņu lingvists Grants Smits (*Grant Smith*) uzskata, ka īpašvārdi (tostarp etnonīmi) var tikt uzlūkoti kā jēgpilnas valodas zīmes, kas vienlaicīgi var izteikt dažādas nozīmes, kas atkarīgas no konteksta, eksistējošām asociācijām par denotātu u. c. (Smith 2007, 791). Šajā promocijas darbā raksturota galvenokārt etnonīmu kontekstuālā nozīme.

Kopumā var teikt, ka etnonīmi ir ļoti sarežģīta leksikas apakšgrupa, jo bieži vien ir grūti nošķirt etnonīmus no citām tematiskajām grupām, piemēram, katoikonīmiem (apdzīvotas vietas iedzīvotāju nosaukumiem). Daudzos gadījumos ir sarežģīti definēt etnonīmu tematisko, motivācijas u. c. semantiku.

Promocijas darba autore uzskata, ka etnonīmiem piemīt denotatīvā nozīme (parasti tiek definēta skaidrojošajās vārdnīcās), taču etnonīmu jēdzienisko saturu, kas ietver vērtējošo, reģionālo un etnisko specifiku, iespējams noteikt tikai kontekstā. Jo ilglaicīgāka, ciešāka un sociāli nevienlīdzīgāka kādam etnosam ir saskarsmes pieredze ar citu etnosu, jo šo etnosu nosaucošo etnonīmu semantika ir daudzveidīgāka, vērtējoši un emocionāli niansētāka.

Skaidrojot etnonīmu semantiku latgaliešu folklorā, svarīga šķiet arī mūsdienu izpratne par to, kas ir etniskums, etniskā identitāte, kā tas saistīts ar priekšstatiem par etnisko stereotipu funkcionēšanu sabiedrībā.

Par etnosa jēdzienu pastāv dažādi viedokļi un teorijas, tomēr dominējošais šķiet opozīcijas *mēs – viņi, savējie – svešie* princips etnosa definējumā, kā arī etnisko robežu noteikšanā. Viens no ievērojamākajiem 20. gadsimta otrās puses etniskuma pētniekiem Frederiks Bārts (Barth 1969) veido etniskuma modeli, pievēršot uzmanību etnisko grupu robežām un uzsverot sociālo procesu nozīmību, starpetnisko attiecību dinamiku un mainīgumu. Mūsdienās, pēc T. Ēriksena (Ēriksens 2010) uzskatiem, krasā atšķirība starp *mums* un *viņiem*, ko daudzi antropologi ir uzskatījuši par pašsaprotamu, ir kļuvusi problemātiska, etniskums izpaužas atšķirīgi atkarībā no konteksta. Piemēram, politiskajā kontekstā tas bieži saskatāms kā etniskie konflikti, bet literatūrā un mākslā, kur tiek parādīta etniskā identitāte un radīti priekšstati par

etnisko kopienu, etniskums izpaužas diezgan miermīlīgi. „Bieži sastopams uzskats, ka etniskās identitātes un etniskās pašapziņas veidošanās ir mēģinājums „atvēsināt” sabiedrību, kas citādi ir „nokaitēta” un mainās ļoti strauji. Daudzas etniskuma izpausmes tātad var interpretēt kā centienus glābt piederības sajūtu kultūrai un sociālo integrāciju laikā, kad, kā Markss teiktu, viss stabils grūst.” (Ēriksens 2010, 419–438) Folkloras konteksts etniskuma izpausmēs no vienas puses tomēr galvenokārt saglabā *mēs – viņi* opozīciju, taču no otras puses – tiešām kalpo kā konflikta „atvēsinātājs” (plašāk sk. 1. 3. nodaļā).

Etniskums mūsdienās cieši saistīts ar nacionālismu. „Nacionālisms un nācijvalstis, no vienas puses, veido abstraktu kopību, kas balstīta uz vienlīdzības principu, bet no otras puses, tie novelk stingru robežu cilvēkiem, kas nav nācijas locekļi, proti, minoritātēm un ārzemniekiem” (Ēriksens 2010, 446). Latgaliešu folkloras tekstos, kas atspoguļo dažādus saskarsmes pieredzes posmus, cittaunieši atklājas gan kā svešas, uzspiestas varas (nācijas) pārstāvji (tā sauktajā *poļu laikā, krievu laikā vai vācu laikā*), gan kā etniskas minoritātes, gan kā citzemnieki, ārzemnieki. Tas apliecina etniskuma un nacionālisma ideoloģijas attieksmju mainīgumu, tāpat arī etniskās minoritātes, kas citviet var būt lokāla majoritāte, statusa mainīgumu.

Latvijā humanitārajās un sociālajās zinātnēs pēdējos gados aktuāls ir jēdziens **nacionālā identitāte**. To apliecina arī valsts pētījumu programmas „Nacionālā identitāte (valoda, Latvijas vēsture, kultūra un cilvēkdrošība)” īstenošana kopš 2010. g. Sociologs Entonijs Smits (*Anthony Smith*) min šādas nacionālās identitātes pamatpazīmes: „1) vēsturiska teritorija jeb tēvzeme, 2) kopīgi mīti un ar vēsturi saistītās atmiņas, 3) vienota tautas kultūra, 4) visiem sabiedrības locekļiem vienādas likumīgas tiesības un pienākumi, 5) kopīga ekonomika ar iespēju sabiedrības locekļiem pārvietoties savas teritorijas robežās” (Smits 1997, 22). Raksturojot etnonīmu semantiku, promocijas darbā tiek lietots termins **etniskā identitāte**, kas latgaliešu folklorā tiek saistīts galvenokārt ar etnisko (ne nacionālo, valstisko) pašapziņu (izpaužas pašnominācijā jeb endoetnonīmos), gan ar attieksmi pret citiem etnosiem to nosaukšanas procesā (izpaužas kā eksoetnonīmi).

Multietniskā situācijā, kāda, piemēram, izsenis bijusi Latgalē, etniskums izpaužas, kategorizējot cilvēkus pēc etniskā principa. „Efektīva klasificēšana personu tipos, uzsverot kopējās īpašības uz individuālo īpatnību rēķina, ir atkarīga no stereotipiem. **Stereotipi** ir vienkāršoti apraksti par konvencionāli pieņemtām cilvēku kategoriju kultūrīpatnībām. (..) Nereti stereotipi ir pārspīlēti tendenciozi sociālu faktu apraksti.” (Ēriksens 2010, 424) Sabiedrībā pastāv vairāki stereotipu veidi: dzimuma, etniskie, profesiju, vecuma u. c. stereotipi. Pastāv dalījums **autostereotipos** (priekšstati par savai grupai piemītošām iezīmēm)

un *heterostereotipos* (priekšstati par citām grupām raksturīgo). Autostereotipiem pārsvarā raksturīgs labdabīgs raksturojums, turpretī heterostereotipos nereti vērojams nosodāmu īpašību pārsvars (Karpova 1990, 31).

Vēsturnieces Ilzes Boldānes promocijas darbs “Etnisko stereotipu veidošanās apstākļi Latvijā : 1850. – 2004.” sniedz priekšstatu par jēdziena „etniskais stereotips” ieviešanu sociālajās un humanitārajās zinātnēs, autore secina, ka „etniskais stereotips ir emocionāli uzlādēts, shematizēts, situācijai atbilstošs, vienkāršots priekšstats par kādas etniskas grupas pārstāvju fiziskajām, garīgajām un tikumiskajām īpašībām” (Boldāne 2011, 52). Izmantojot lauka pētījumu datus; tautas mutvārdu daiļrades materiālus, 19. gs. otrās puses / 20. gs. sākuma latviešu sabiedrības viedokļa līderu atziņas, preses, statistikas datus un likumdošanas aktus, autore analizē gan latviešu autostereotipu, gan latviešu etniskos stereotipus par Latvijā dzīvojošiem citu tautību pārstāvjiem (baltkrieviem, čigāniem, ebrejiem, igauņiem, krieviem, lietuviešiem, poļiem, ukraņiem, vāciešiem). Šī pētījuma dati ļauj salīdzināt latgaliešu folklorā paustos etniskos stereotipus ar mūsdienu latviešu priekšstatiem par cittautiešiem, nosakot stereotipu noturības vai mainīguma faktorus.

Spriežot pēc folkloras tekstiem, grūti saistīt stereotipiskos priekšstatus ar konkrētiem faktiem. Taču, kā atzīst folkloras pētniece Angelika Juško-Štekele, „folklorā piedāvā kolektīvu skatījumu, kas veidojies daudzu gadsimtu garumā, filtrējot būtiskāko apkopojošo viedokli. (...) Etniskais stereotips šajā gadījumā sakrīt ar tāda folkloras tēla izpratni, kam raksturīgs folklorai kopumā piemītošs vispārinājums” (Juško-Štekele 2008, 155). Folklorā atklājas gan tās radītāja etnosa autostereotips, gan cittautiešu etniskie tipi, raksturojot to kognitīvos un emocionāli vērtējošos elementus. Gan reālā situācija, gan folkloras teksti rāda, ka etniskajiem stereotipiem, etniskajai pašapziņai un identitātei raksturīgs vēsturisks mainīgums, kas izpaužas arī etnonīmiskās leksikas funkcionalitātē un semantikā.

1.2. Etnonīmu izpēte baltu un slāvu filoloģijā

Etnonīmu pētniecībā baltistikā varētu izdalīt vairākas tematiskās grupas: 1) etnonīmu etimoloģija saistībā ar etnoģenēzes un lingvoģenēzes problemātiku; 2) etnonīmi kā īpašvārdu un sugasvārdu motivētāji; 3) etnonīmu semantika un funkcionalitāte.

Pirmkārt, senie (baltu, slāvu, somugru u. c. ciltis nosaucošie) etnonīmi baltu valodu pētnieku (Antona Breidaka, Kazimiera Būgas, Pjetro Umberto Dini, Jāņa Endzelīna, Kazimiera Kuzaviņa, Valentīna Sedova, Vladimira Toporova, Zigma Zinkeviča u. c.) darbos analizēti galvenokārt etimoloģijas, etnoģenēzes un lingvoģenēzes aspektā. Piemēram, pārskats par baltu ciltis apzīmējošo etnonīmu cilmi sniegts V. Sedova grāmatā „Balti senatnē” (Sedovs

1992), P. U. Dini „Baltu valodas” (Dini 2000), Z. Zinkeviča „Lietuvių tautos kilmė” („Lietuviešu tautas cilme”) (Zinkevičius 2005), A. Breidaka mācību līdzeklī „Ievads baltu valodniecībā” (Breidaks (1998) 2007) u. c.

Šāda veida pētījumos pievērsta uzmanība arī baltu un slāvu, baltu un Baltijas somu etniskajiem un lingvistiskajiem sakariem. Piemēram, rakstā „Baltijas somu un latgaļu-sēļu etnolingvistisko sakaru jautājumi” (Breidaks (1981) 2007), izmantojot arheoloģijas, antropoloģijas un valodniecības atzinumus, kā arī folkloras un rakstu pieminekļu datus, tiek apstrīdēta dažu igauņu zinātnieku hipotēze par igauņu, t. i., ugalu, substrātu Austrumlatvijā. Tiek pamatota alternatīva hipotēze – par dienvidigauņu (ne ugalu) superstrātu Austrumlatvijā. Autors rakstā min etnonīmu *čūdi* (Baltijas somu cilšu kopības apzīmējums krievu valodā), saistot to ar Latgalē izplatītu deetnonīmisku vietvārdu un uzvārdu virkni ar celmiem *čūdar-*, *čudar-*, *čodar-*.

Ir tapuši pētījumi par atsevišķu etnonīmu cilmi, piemēram, Sima Karaļūna (*Simas Karaliūnas*) pētījumā par etnonīma *gudi* etimoloģiju un semantiku lietuviešu un latviešu valodā analizētas iepriekš izvirzītās hipotēzes un izteikti secinājumi par to ticamību mūsdienu skatījumā (Karaliūnas 1999, 7–53). Andrejs Bankavs (Bankavs 1998) ir analizējis franču rakstu avotus, kuros minēti lietuvieši, latvieši un igauņi, atklāts, kad pirmo reizi šos etnosus apzīmējošie etnonīmi pieminēti, pievienota etnonīmu un to variantu hronoloģiskā tabula. Savukārt Juris Baldunčiks pētījis, kad senās Latvijas tautību nosaukumi pirmo reizi pieminēti latviešu rakstu avotos un līdz 20. gadsimtam (Baldunčiks 2012).

Lingvisti savus pētījumu datus mēdz salīdzināt ar arheoloģijas, vēstures un etnogrāfijas datiem. Šāda kompleksa pieeja un tipoloģiskās, vēsturiski salīdzināmās un areālās pētniecības metodes sistēmisks lietojums ir aktuāls, piemēram, lietuviešu valodnieka Zigma Zinkeviča (*Zigmas Zinkevičius*) darbos. Nosakot seno etnonīmu cilmi, autors atzīst baltiem raksturīgo transnīmizācijas modeli: hidronīms → zemes (teritorijas) nosaukums → etnonīms. Piemēram, lietuviešu valodā upe *Sēliupis* (no darbības vārda *selėti* ‘tecēt’) → *Sēla* ‘sēļu zeme’ → *sēliai* ‘sēļi, austrumbaltu cilts’ (Zinkevičius 2005, 186–187).

Otrkārt, tiek pētīta etnonīmu ietekme īpašvārdu un sugasvārdu darināšanas procesā. Piemēram, Leonards Latkovskis latgaliešu antroponīmu pētījumā „Latgaļu uzvārdi, palames un dzymtas”² min uzvārdus, kas doti pēc tautības: *Čygōns, Ikaunīks, Krīvāns, Kurseits, Kursišs, Kursīts, Kurtišs, Lītaunīks, Leitāns, Poļaks, Pūļs, Švede, Šveds, Turks, Zvīdrs,*

² Latgaliešu rakstu tradīcijā divskanis [uo] dažādos laika periodos un dažādos avotos apzīmēts atšķirīgi: *o; ô, ô, uo*. Šeit un turpmāk promocijas darba tekstā un pielikumos darbu nosaukumi un citāti pierakstīti tādā ortogrāfijā kā avotā, bet jēdzienisko attieksmju analizē leksēmas tiek pārveidotas atbilstoši mūsdienu latgaliešu ortogrāfijas normām, sk. LR Tieslietu ministrijas Valsts valodas centrs. *Latgaliešu pareizrakstības noteikumi*. Rīga–Rēzekne, 2008)

Zvīdrenš (Latkovskis 1968, 98). Šajā darbā autors atzīst, ka sastopami vienādi etnonīmiskas semantikas uzvārdi un oikonīmi, piemēram: „Preiļu pogostā ir sādžas nūsaukums Zvīdri un Zvīdris kai uzvārds” (Latkovskis 1968, 128). Autors min, ka parasti tādos gadījumos vietvārds ir vecāks nekā uzvārds, taču dažos uzvārdu un vietvārdu aprakstos dotie nostāsti liecina arī par citu transnominācijas modeli: „1939. g. vīna 80 godus vaca sīveņa Ikaunīku sādžā pastōsteja sekojūšu: „(..) Varakļōnu muižā par kolpu beja kaidis igaunis, kas beja izdīnējis kara klauseibu, un muižas kungs jam īdeve zemes gobolu un ari latvīšu meitu, ar kuru muižas kungs jam lyka apsaprecēt; muižas kungs jū pīraksteja un saceja: „Nu šō laika tu sauksīs Ikovnik!” Tys igaunis apsamete uz dzeivi tymā vītā, kur vālōk izaveidōja Ikaunīku sādža (..)” (Latkovskis 1968, 295). Tātad mūsdienās daudzos gadījumos grūti noteikt, kas bijis primārs: deetnonīmisks antroponīms vai oikonīms. L. Latkovskis min etnonīmiskas semantikas latgaliešu iesaukas, piemēram, *Čygōns*, *Čygōnīks* (Latkovskis 1971, 113), *Krīveļnīks*, *Krīveļs* (Latkovskis 1971, 115), *Poļaks* (Latkovskis 1968, 138), taču ne visām iesaukām sniegts motivācijas skaidrojums.

Mūsdienās latgaliešu iesauku pētniecībai pievērsusies Inese Zuģicka, fiksējot arī deetnonīmiskas iesaukas, piemēram, *Čyguons* (vīrietis tumšiem matiem), *Ķīniete* (sieviete ar šaurām acīm), *Grieķiete* (sieviete, kam seja līdzīga grieķu dieviete), *Vācietis* (vīrietis, kas brauc ar vācu kombainu), *Japūņs* (vīrietis, kam vectēvs piedalījies Krievu–japāņu karā), *Jevreičiks*, *Židoks* (vīrietis, pēc tautības ebrejs) (Zuģicka 2011, 118).

Lietuviešu valodnieka Alvīda Butkus (*Alvydas Butkus*) pētījumā par lietuviešu iesaukām pausta atziņa, ka deetnonīmiskas iesaukas īpašniekam nav obligāti jābūt minētā etnosa pārstāvim, motivācija var būt saistīta ar ģeogrāfisko izcelšanos, ar stereotipiskiem priekšstatiem par kāda etnosa ārējā izskata pazīmēm vai kādām citām asociācijām (Butkus 1995, 116).

Savukārt Paula Baloža promocijas darbā par latviešu personvārdu etimoloģisko semantiku izdalīta etnonīmiskas semantikas priekšvārdu un uzvārdu tematiskā grupa un secināts, ka „latviešu valodas uzvārdos ir konstatēti apmēram 26 etnonīmi, visizplatītākie etnonīmiskās semantikas uzvārdi ir *Krieviņš* (68), *Polis* (56), *Leitis* (50), *Pinnis* (20). Pārsvarā uzvārdos ir sastopami tuvējo kaimiņu, kā arī lielāko tautību nosaukumi (pretēji priekšvārdiem, kas darināti galvenokārt no seno baltu un savas tautas etnonīmiem).” (Balodis 2008, 248)

Etnonīmiskas semantikas sugasvārdi dažādu parādību, reāliju apzīmēšanai bieži ietilpst latviešu valodas (arī citu valodu) izlokšņu vārdu krājumā. Liecības par to sniedz pētījumi, kas veltīti atsevišķu leksikas tematisko grupu analīzei, piemēram, Benitas Laumanes pētījums par zivju nosaukumiem latviešu valodā (Laumane 1973, 54), Brigitas Bušmanes

raksts „Etnonīmi ēdienu nosaukumos latviešu valodas izloksnēs” (Bušmane 1993), Agra Timuškas raksts „Etnonīmi Ziemeļvidzemes izlokšņu salīdzinājumos” (Timuška 1993).

Treškārt, mūsdienu pētījumos uzmanība pievērsta etnonīmu funkcionalitātei un semantikai, starpkultūru komunikācijas teorijai un praksei, kompleksi izmantojot vairāku zinātņu nozaru pētīšanas metodes un paņēmienus.

Viens no plašākajiem pētījumiem par etnonīmu semantiku latviešu valodā ir folklorista Jāņa Rozenberga rakstu krājums „Tautas un zemes latviešu tautasdziesmās” (Rozenbergs 2005). Tajā apkopoti vairāku gadu pētījumi par tautasdziesmās sastopamajiem etnonīmiem. Izmatojot dažādu zinātņu (vēstures, arheoloģijas, valodniecības u. c.) dotumus, autors detalizēti izseko dažādu tautu (leišu, poļu, krievu, zviedru, čigānu u. c.) atspoguļojumam latviešu klasiskajās tautasdziesmās. Autors maz pievērsis uzmanību vienīgi diviem folklorā bieži pieminētiem etnosiem – žīdiem un vāciem jeb vāciešiem. Pētījumos plaši prezentēts valodnieciskais materiāls: analizēta etnonīmu cilme, semantiskā daudzveidība, funkcionālais lietojums, apkopoti etnonīmu varianti, vārdu savienojumi ar tiem. Pētījumos skarti arī terminoloģiska rakstura jautājumi. Promocijas darbā šis J. Rozenberga darbs izmantots, gan ekscerpējot etnonīmus (sk. pielikumus), proti, izmantoti J. Rozenberga dotie tautasdziesmu piemēri, gan arī 4. nodaļā salīdzināti secinājumi par etnonīmu semantiku.

Folkloras un valodas pētnieki pievērsušies arī etnisko stereotipu izpētei. Piemēram, latgaliešu folklorā paustie etniskie stereotipi par cittautiešiem pētīti Angelikas Juško-Štekeles darbos (Juško-Štekele 2006, 2008 u. c.). Arī folkloras pētniece Janīna Kursīte rakstā „Čiulis un čangalis: ikdienas stereotipi” (Kursīte 2005) ir analizējusi etniskās iesaukas *čiulis* un *čangalis* pretstata *savs – svešs* stereotipu aspektā. Šī tēma atklāta Sarmītes Trūpas rakstā „Vai latgalieši tiek diskriminēti. Naida runas internetā”. Analizētie interneta komentāri pierāda, ka etniskās iesaukas tiek izmantotas negatīvas attieksmes paušanai (Trūpa 2010). Savukārt Krāslavas rajonā funkcionējošās iesaukas un to motivācija analizēta Miroslava Jankovjaka rakstā „Baltkrievijas-Latvijas pierobežā dzīvojošo nacionalitāšu tēls Latgales iedzīvotāju skatījumā” (Jankovjaks 2009).

Nozīmīgs ir S. Trūpas pētījums „Diskurse um lettische Identitätsbildung” (Trūpa 2010), kurā etnonīms *latvieši* analizēts ar funkcionālās gramatikas un diskursa analīzes paņēmieniem.

Rēzeknes Augstskolā tapuši bakalaura darbi par ebreja, krieva, poļa, latvieša un čigāna tēlu latgaliešu folklorā (Anča 2007; Zute 2008; Ločmele 2008; Kozule 2014), šo darbu pielikumi (folkloras tekstu ekscerpti) daļēji izmantoti promocijas darba pielikumu veidošanā.

Viens no nozīmīgākajiem pētījumiem, kurā pievērsta uzmanību cittautiešu tēlam (pastarpināti arī etnonīmiem) lietuviešu folklorā ir etnoloģes Laimas Anglickienes monogrāfija „Cittautiešu tēls lietuviešu folklorā” (Anglickienē 2006). Autore pētījumā atklāj cittautieša traktējumu 19. gadsimta beigu – 20. gadsimta pirmās puses lietuviešu kultūrā, galvenokārt folklorā, nosakot, kādos folkloras žanros konstatēti svešautiešu tēli un kāds iespaids to traktējumā ir žanra kanoniem. Salīdzinājums ar kaimiņu vai tālāku tautu analogisku folkloru ļauj konstatēt kopīgo un atšķirīgo vienā vai citā svešautieša tēlā, cik lielā mērā priekšstatus par svešautiešiem ietekmē visiem cilvēkiem kopīgā domāšana, estētiskās kategorijas, morālās vērtības un cik – dažāda vēsture, nacionālais raksturs, citāda morāles, ētikas, estētikas izpratne un kultūras tradīcijas. Atsevišķā nodaļā apskatīti folkloras avoti, kuros minēti svešautieši, dots īss apskats par to, kas jau pētīts par šo jautājumu. Sniegti statistikas dati, pārskats par ikvienas turpmāk pieminētās etniskās grupas vēsturi Lietuvā. Atsevišķa nodaļa veltīta „savējā – svešā” izpratnei pasaulē un Lietuvā. Skaidrots, ko lietuvieši uzskata par svešo, analizēti etniskie stereotipi, atklātas svešautiešu citādības pazīmes. Monogrāfijā tiek skatīts, kādu vietu svešautieši ieņem lietuviešu tradīcijās, maģijā un ieražās (pārgērbšanās par cittautiešiem maskās), kas iespaido cittautiešu tēlu popularitāti folklorā, kuros folkloras žanros un situācijās tie visbiežāk pieminēti. Citu tautu folklorā par lietuviešiem un cittautiešiem palīdz atklāt tēlu un sižetu starptautiskumu. Katra cittautieša tēls pētīts pēc noteiktas shēmas, atklātas cittautiešiem raksturīgās iezīmes, skaidrots, kā tās ietekmējusi īstenība, cik – folkloras estētika, sniegti folkloras tekstu piemēri, raksturīgākie motīvi. L. Anglickienes monogrāfija promocijas darbā izmantota, analizējot opozīcijas *savs – svešs* izpratni, folkloras tekstu žanriskās īpatnības etnonīmu lietojuma biežuma aspektā, kā arī atsevišķu etnonīmu semantiku salīdzinošā aspektā, tiek izmantoti arī monogrāfijā dotie folkloras tekstu fragmenti.

Valodnieces Annas Vulānes pētījumā „Etnonīma *krievi* sēmas un funkcionālā apkaime” (Vulāne 2007) sniegts gan vispārīgs etnonīmu kultūrsemantiskā lauka raksturojums, gan analizēta viena konkrēta etnonīma (*krievi*) kā kulturoloģiski marķētas leksēmas semantika, izmantojot kā literārās valodas, tā izlokšņu materiālu. Šī pētījuma dati promocijas darbā izmantoti etnonīma *krīvi* ‘krievi’ semantikas analīzē.

Ojāra Buša krājumā „Personvārdi, vietvārdi un citi vārdi: izpētes pakāpieni.” (Bušs 2003) apkopoti gan populārzinātniski raksti, gan zinātniski pētījumi par aktuālām onomastikas problēmām. Īpaša uzmanība pievērsta personvārdu pētījumiem gan sinhronā, gan diahronā aspektā. Skatīta arī etnonīmu lietojuma specifika. Kā minēts iepriekš, O. Bušs ir aktualizējis arī etnonīmu īpašvārdiskuma un semantikas jautājumus teorētiskā skatījumā. Savukārt

O. Buša un Dz. Hiršas rakstā „Etnonīmi un toponīmi kā ideoloģiskas cīņas ierocis” (2006) etnonīmi analizēti sociolingvistiskā aspektā. Autori pauž atziņu, ka, etnonīmus iesaistot negatīvā vai pozitīvā kontekstā, īpaši plašsaziņas līdzekļos, iespējams tos izmantot ideoloģiski politiskajā konfrontācijā, var manipulēt ar lasītāja apziņu, veidojot attiecīgi negatīvu vai pozitīvu priekšstatu par kādu etnosu (Bušs, Hirša 2006, 130–135).

Lietuviešu valodniecībā mūsdienās etnonīmu semantika analizēta, izmantojot korpuslingvistikas metodoloģiju. Piemēram, Lauras Kamandulītes (*Laura Kamandulytė*) rakstā sniegts pārskats par etnonīma *arabas* ‘arābs’ kolokācijām mūsdienu lietuviešu valodas korpusā, sniegta leksēmas semantiskās prosodijas (konteksta) analīze, dots leksēmas nozīmju apraksts (Kamandulytė 2006, 38–47). Plašāks pētījums ir Vītauta Žīdoņa (*Vytautas Žydonis*) maģistra darbs, kurā analizēta etnonīmu *čigonas* ‘čigāns’, *romas* ‘roms’, *žydas* ‘ebrejs’, *karaimas* ‘karaīms’, *lenkas* ‘polis’, *rusas* ‘krievs’ kontekstuālā semantika mūsdienu lietuviešu valodas korpusā (Žydonis 2010).

Etnonīmu izpētes rezultāti vislabāk pārskatāmi dažādos leksikogrāfiskos avotos. Promocijas darbā etnonīmu, tostarp etnisko iesauku, etimoloģijas skaidrojumam izmantota galvenokārt Konstantīna Karuļa „Latviešu etimoloģijas vārdnīca” (Karulis 1999) un Maksa Fasmers (*Vasmer*) krievu valodas etimoloģijas vārdnīcas (O. N. Trubačova tulkojums un komentāri) elektroniskā versija (ЭСРЯ 1986). Etnonīmu leksiskās nozīmes skaidrojumam izmantota Kārļa Mīlenbaha sastādītā, Jāņa Endzelīna rediģētā, papildinātā un turpinātā „Latviešu valodas vārdnīca” (ME 1923–1932), „Latviešu literārās valodas vārdnīca” 8 sējumos (LLVV 1972–1996), „Latviešu valodas vārdnīca” 2 sējumos (LVV 1987, 2006), „Mūsdienu latviešu valodas vārdnīcas” elektroniskā versija (MLVV), Lietuviešu valodas vārdnīcas elektroniskā versija (LKŽ 2013) u. c. Latgalisko izlokšņu etnonīmiskās leksikas skaidrojumā izmantota Antoņinas Reķēnas sastādītā „Kalupes izlokšnes vārdnīca” (KIV 1998), Anatolija Bēzkalna „Latgaļu volūdas vārdu krājums” (Bēzkalns 2007), Valentīna Lukaševiča „Latgaliešu – latviešu vārdnīca” (Lukaševičs 2011), elektroniskā „Lietuviešu – latviešu – latgaliešu vārdnīca” (LLL) u. c.

Neraugoties uz iepriekš minētajām publikācijām un leksikogrāfiskajiem avotiem, jāsecina, ka latviešu un lietuviešu valodniecībā sistemātisku pētījumu par etnonīmu semantiku nav daudz. Kā jau minēts, krietni vairāk teorētisku un praktisku pētījumu par etnonīmiem ir slāvistikā. Slāvu etnonīmu pētniecībā, piemēram, Rufijas Agejevas grāmatā par valstu un tautu nosaukumu rašanos (Areeva 1990) aplūkoti gan etnonīmikas teorētiskie jautājumi un problēmas, gan konkrētu etnonīmu etimoloģija. Analizējot etnonīmus, izmantoti ne vien valodniecības, bet arī vēstures, etnogrāfijas, ģeogrāfijas u. c. dati. Salīdzinoši mazāk pētījumu

ir par etnonīmu morfoloģiskajām iezīmēm, piemēram, krievu lingvisti Genādija Kovaļova grāmatā par slāvu valodu etnonīmiem skatīti etnonīmu vārddarināšanas jautājumi (Ковалев 1991). Baltu valodu pētījumos par etnonīmiem morfoloģijas aspekts skarts pastarpināti.

Krievu valodniecībā īpaši daudz etnonīmu pētījumu etnolingvistikas (lingvistiskās antropoloģijas) aspektā. Tiek atzīts, ka, izmantojot antropoloģisko pieeju, iespējams pētīt etnonīmu sistēmisko funkcionalitāti, respektīvi, pētīt vairākus kādu etnisko kopību apzīmējošus endoetnonīmus un eksoetnonīmus, saistot tos ar etniskās pašapziņas problemātiku, kā arī skatīt etnonīmu vēsturisko dinamiku, respektīvi, analizēt etnonīmu rašanos un to tālākas semantiskās transformācijas (Чеснов 1971, 6). Krievu valodnieks M. Krjukovs, pētot etnonīmu vēsturisko tipoloģiju, atzīst, ka pašnosaukuma esamība liecina par etnisko pašapziņu, sava etnosa nošķiršanu no citiem – svešiem. Visos kontinentos ir fiksēti endoetnonīmi ar etimoloģisko semantiku ‘cilvēki’, ‘īsti cilvēki’, kas, iespējams, ir senākais etnonīmu semantiskais tips (Крюков 1984).

Publicēti arī kompleksi pētījumi par kādu atsevišķu etnonīmu vai kādu etnisko kopienu apzīmējošiem vairākiem etnonīmiem. Piemēram, krievu valodniecībā tiek analizēta udmurtus apzīmējošo etnonīmu etimoloģija, morfoloģiskā struktūra, fonētiskie varianti. Aplūkojot etnonīmiskas cilmes toponīmu izplatību, tiek veidotas shematiskās kartes u. c. (Кельманов 1980).

Kā plašāku sistēmisku pētījumu par etnonīmu kontekstuālo semantiku folklorā varētu minēt krievu etnolingvistes Jeļenas Berjozkinas (*Елена Берёзкина*) darbu „Этнонимическая лексика в устном народном поэтическом творчестве” („Etnonīmiskā leksika tautas mutvārdu daiļradē”) (Берёзкина 2001). Šī pētījuma priekšmets ir etnonīmiskā leksika (etnonīmi un to atvasinājumi) krievu folkloras valodā. Autore sniedz priekšstatu par etnonīmiskās leksikas vietu un funkcijām folkloras tekstos. Tiek atklāts, ka etnonīmiskā leksika realizē svarīgu folkloras valodas pasauleskatījuma fragmentu caur opozīcijas *svešais – savējais* prizmu, maksimāli atklājot nacionālās mentalitātes savdabību. Daudzi etnonīmi un to atvasinājumi ietilpst folkloras leksikona pamatkodolā, piedalās poētisko paņēmienu veidošanā, etnonīmiskās leksikas lietojumā svarīga nozīme ir konkrēta folkloras žanra specifikai.

Etnoss, etniskums – dažādu zinātņu nozaru izpētes objekts, tāpēc promocijas darbā dažādu etnosu tēlu semantikas atklāsmei izmantoti ne tikai valodnieku un folkloristu, bet arī etnologu, psihologu, sociologu un vēsturnieku pētījumi. Par latviešu kā etnosa atklāsmes pirmsākumiem Latvijā, šķiet, varētu uzskatīt jau Livonijas hronikas, kas „sniedz pirmās drošās vēstures ziņas par latviešiem” (Zeiferts 1991, 29). Nozīmīgs ir arī Garlība Merķeļa grāmatā „Latvieši,

sevišķi Vidzemē, filozofiskā gadsimtena beigās” (1796) sniegtais etnopsiholoģiskais raksturojums, norādot, ka „visas latviešu peļamās īpašības – kūtrība, viltība, gļēvulība, neuzticība, tieksme uz žūpību – cēlušās no gadu simteņiem ilgās verdzināšanas. Grāmata rakstīta ar ugunīgu sajūsmu par latviešu labklājību un ar nesaudzošu īgnumu pret viņu apspiedējiem” (Zeiferts 1999, 228). Pieminams arī vācu tautības latviešu valodnieka, folklorista un etnogrāfa Augusta Bīlenšteina valodnieciskais pētījums „Die Grenzen des lettischen Volksstammes und der lettischen Sprache in der Gegenwart und im 13. Jahrhundert” („Latviešu cilts un latviešu valodas robežas tagadnē un 13. gadsimtā”, 1892).

Poļu folkloristes Stefānijas Uļanovskas (*Stefania Ulanowska*) fundamentālajā etnogrāfiskajā pētījumā „Poļu Inlantijas latvieši” (*Łotysze Inlant polskich*, 1891, 1892) sniegts Inlantijas (tagadējās Latgales) latviešu etnosa raksturojums. Par Latgales latviešiem jeb latgaliešiem atsevišķos rakstos ir snieguši atziņas trimdas autori (vēsturnieki, filologi) – Miķelis Bukšs, Leonards Latkovskis, Staņislavs Škutāns. Piemēram, S. Škutāna rakstā „Latgaļu mentalitātes veidotāji faktori” (Škutāns 1981) uzsvērta katolicisma loma latgaliešu etnamentalitātes veidošanā, ticības un nacionalitātes ciešā saistību latgalieša apziņā. Autors izseko kristīgās ticības izplatībai Latgales teritorijā, sākot no misionāru ierašanās līdz mūsdienām, analizē katoļu baznīcas ietekmi Latgales kultūrā, tautas rakstura veidošanā. Arī filozofa A. Milta apcerējumā par latgaliešu raksturu (Milts 1996) atklāta latgaliešu rakstura savdabība salīdzinājumā ar pārējiem latviešiem, atziņas tiek pamatotas ar Latgales vēstures faktiem. Uzsvērti arī tādi rakstura ietekmētājfaktori kā valoda, ticība, tradīcijas, ieražas, dzīves veids, vērtību sistēma.

Politoloģes Ilgas Apines lekciju kursā „Ievads etnopsiholoģijā” (Apine 2001) izklāstītas vairākas mūsdienās aktuālas tēmas: starpetniskās saskaņas psiholoģiskās problēmas, nacionālās pašapziņas, identitātes un pašidentifikācijas īpatnības. Autore pievērsusies arī nacionālo raksturu studijām, etnisko stereotipu veidošanās procesam. Izvērstāk sniegts latviešu un krievu psiholoģiskais portretējums, sociāli vēsturiskie tipi. Minētie pētījumi ļauj labāk izprast etnonīmiskās leksikas variantumu un semantiku latgaliešu folkloras tekstos.

Vēsturnieka Pētera Zeiles plašajā monogrāfijā „Latgales kultūras vēsture” (Zeile 2006) pirmoreiz kompaktā veidā ir aplūkota Latgales kultūras vēsture laika periodā no akmens laikmeta līdz mūsdienām. Lai arī vērojamas neprecizitātes, tas ir nozīmīgākais apkopojošais pārskats par Latgales kultūru un vēsturi gan faktoloģiskā materiāla, gan interpretācijas metožu ziņā. Īpašas uzmanības vērta šķiet autora latgaliešu etnamentalitātes, valodas un reliģiskās apziņas traktējums, ko profesors P. Zeile dēvē par “vertikālo šķēlumu”. Tiek interpretēta

etnomentālītātes būtība, vēsturisko apstākļu loma un galvenie latgaliešu mentalitāti noteicošie faktori, katolicisma morālpsiholoģiskā, suģestējošā, estētiski iedarbīgā loma Latgales ļaužu etnomentālītātes veidošanā. Atsevišķas nodaļas veltītas cittautiešu kultūras lomai Latgalē. Katras nodaļas beigās norādīts ievērojams avotu un izziņas literatūras klāsts, plašs ilustratīvais materiāls. Monogrāfijā paustās atziņas promocijas darbā izmantotas etnonīmiskās leksikas funkcionalitātes vēsturiskā konteksta analīzē.

Mūsdienās tapuši daudzi pētījumi par etniskajiem procesiem (piemēram, 1.1. nodaļā minētais I. Boldānes pētījums “Etnisko stereotipu veidošanās apstākļi Latvijā : 1850. – 2004.” (Boldāne 2011)), par dažādu etnisko kopienu (ebreju, čigānu, baltkrievu, krievu, poļu u. c.) vēsturi Latvijā („Latvijas valsts un etniskās minoritātes” (1997), „Mazākumtautības Latvijā. Vēsture un tagadne” (2007) u. c.). Arī šie pētījumi promocijas darbā sniedz iespēju skaidrot daudzu folklorā minēto etnonīmu kontekstuālās semantikas kognitīvos un emocionāli vērtējošos aspektus.

1.3. Etnonīmu semantikas izpētes teorētiskie aspekti

Mūsdienās etnonīmus sistēmiski pēta dažādas zinātņu nozares: valodniecība, vēsture, ģeogrāfija, antropoloģija u. c., taču galvenā uzmanība līdz šim pievērsta etnonīmu izveidei, vēsturiskajai nozīmībai valodas pārmaiņu dokumentēšanā u. tml. Pārsteidzoši maz uzmanības ir pievērsts etnonīmu lomai sociālo attiecību strukturēšanā un sociālās identitātes reproducēšanā. Šāda veida pētījumos vajadzīga multidisciplināra pieeja (David, Mácha 2012, 28). Šī atziņa par vairāku zinātņu mijiedarbīgu pieeju attiecināma arī uz etnonīmu semantikas izpēti.

Semantiskajā aprakstā svarīgākais komponents ir jēdzieniskais saturs (denotatīvā nozīme), kas vairāk vai mazāk detalizēti atklāts skaidrojošo vārdnīcu definīcijās, izmantojot metavalodu, dažkārt, īpaši strukturālistu darbos, lietojot speciālus simbolus un zīmes. Taču, kā zināms, tas nav vienīgais semantiskā apraksta veids. Kā minēts 1.1. nodaļā, promocijas darba autore atbalsta viedokli, ka etnonīmiskajai leksikai piemīt gan denotatīvā, gan konotatīvā, gan kontekstuālā semantika.

Mūsdienās īpaša uzmanība tiek pievērsta konotācijai (dēvēta arī par semantisko asociāciju), kas izsaka noteikta veida papildu nozīmes: ekspresīvās, stilistiskās un vērtējošās (Крoнґауз 2001, 138). Izvērtējot dažādu skaidrojošo vārdnīcu materiālu, var secināt, ka grūti novilkt stingru robežu starp denotatīvo un konotatīvo nozīmi, par to liecina gan vienas nozīmes nianšes jeb varianti, šķirkļa vārda lietojuma piemērs dažādos avotos, tostarp arī

folkloras tekstos. Tiesa, konotatīvā semantika, proti, stilistiski ekspresīvas vai vērtējošas nozīmes nianse visbiežāk izpaužas etniskajās iesaukās vai deetnonīmiskos atvasinājumos.

Savukārt kontekstuālā semantika mūsdienās tiek saistīta arī ar korpuslingvistikā izmantoto semantiskās prosodijas izpratni (angļu val. *semantic prosody*) (Marcinkevičienē 1995, 1999; Sinclair 2004; Kamandulytė 2006; Žydonis 2010). Viens no korpuslingvistikas pamatlicējiem Džons Sinklērs (*John Sinclair*) atzīst, ka semantiskā prosodija raksturo vārdu pēc tā semantiskā konteksta, bet atšķirību starp semantisko prosodiju un konotāciju skaidro ar to, ka konotācija ir saistāma ar vārda nozīmi, bet semantiskā prosodija ietver visas lietotās leksiskās vienības, respektīvi, sniedz plašāku vērtējošo kontekstu, kā arī ņem vērā arī neverbālās komunikācijas iezīmes, t. i. žestus, mīmiku, intonāciju u. c. (Sinclair 2004, 121).

Promocijas darbā piedāvātās etnonīmu semantikas struktūras modelis veidots, izmantojot kognitīvās lingvistikas un antropoloģiskās lingvistikas pārstāvju piedāvātos semantiskās struktūras modeļus.

Leksiskā semantika bieži tiek saistīta ar valodas un kultūras specifiku, kā arī ar pasaules kategorizācijas izpausmēm (stereotipi, prototipi un koncepti) (Кроурайз 2001, Gudavičius 2009). Neraugoties uz principiāli atšķirīgiem uzskatiem par valodas un domāšanas attiecībām (kognitīvajā semantikā pastāv uzskats, ka domāšana nosaka valodu, bet antropoloģiskās lingvistikas pirmsākumos pausts viedoklis, ka valoda nosaka domāšanu (Sepīra-Vorfa hipotēze jeb lingvistiskās relativitātes teorija)), semantiskās analīzes principos ir daudz kopīgā.

Kognitīvā lingvistika ir lingvistiskā pieeja, kas radusies 20. gs. 70. gadu beigās – 80. gadu sākumā Džordža Leikofa (*George Lakoff*), Rona Langakera (*Ron Langacker*) un Lena Talmija (*Len Talmy*) darbos. Tā pievērš uzmanību valodai kā informācijas organizēšanas, apstrādes un pārraidīšanas instrumentam. Kognitīvajā lingvistikā vissvarīgākā ir lingvistisko kategoriju konceptuāla (jēdzieniska) un empīriskā analīze: valodas formālās struktūras tiek pētītas nevis autonomi, bet kā vispārējas konceptuālas (jēdzieniskas) struktūras, kategorizācijas principu, pieredzes un vides ietekmes atspoguļojums (Geeraerts, Cuyckens 2007, 3).

Saskaņā ar kognitīvās lingvistikas principiem, vārda nozīme sastāv no diviem svarīgiem komponentiem: 1) no runātāja enciklopēdiskajām zināšanām (ietvara jeb freima) par denotātu, kas ir šī vārda nesējs; 2) no kognitīvā modeļa, kurā vārds parasti tiek lietots valodiskajā kolektīvā (Langacker 2008, 316–318). Tātad etnonīmiem kognitīvās semantikas skatījumā svarīga ir tieši kontekstuālā nozīme, tā pauž etniskās un valodiskās kopienas pašidentifikāciju

(pašnosaukumos) un citas etniskās un valodiskās kopienas vērtējošo attieksmi (cittautiešu apzīmējumos).

Kognitīvās lingvistikas terminoloģijas atveidošanā latviešu valodā nav konsekvences: viens no kognitīvās lingvistikas pamatterminiem angļu val. *concept* tulkots kā *jēdziens*, *priekšstats*, *ideja*, *konceptija*, *koncepts*, savukārt termina angļu val. *conceptual* tulkojums ir *konceptuāls*, *jēdzienisks*, *abstrakts* (Krasovska 2011, 202–105). „Valodniecības pamatterminu skaidrojošajā vārdnīcā” lietots termins *jēdziens* – *priekšmetu un parādību vispārīgo, būtisko pazīmju atspoguļojums apziņā. Valodniecībā tas ir lingvistisko kategoriju semantiskais pamats, zinātniskajā terminoloģijā – būtisks termina izvēles un izpratnes pamats* (VPSV 2007, 176). Savukārt krievu valodniecībā jautājumā par terminu *koncepts* un *jēdziens* attieksmēm eksistē divi viedokļi: daļa valodnieku uzskata, ka tie ir sinonīmiski (Бабушкин 1996; Шведова 2006), citi – ka termins *конcepts* ir saprotams plašāk un iekļauj sevī terminu *жēdziens* kā vienu no komponentiem (Карасик 2004, Воркачев 2005).

Mūsdienās atrodami arī ļoti daudzi termina *конcepts* skaidrojumi dažādās zinātņu nozarēs. Promocijas darbā, ņemot vērā izpētes avota (folkloras tekstu) specifiku, pieņemama šķiet krievu lingvista Sergeja Vorkačeva (*Сергей Воркачев*) piedāvātā izpratne: *конcepts* ir sintezējošs lingvomentāls veidojums, kas metodoloģiski ir aizstājis tādus terminus kā „priekšstats” (tēls), „jēdziens” un „nozīme” un ietver sevī visus šos nojēgumus reducētā veidā. Konceptam raksturīgs heterogēnums un daudzpazīmju struktūra, pārņemot no jēdziena priekšstatu par nozīmes diskursivitāti, no tēla – metaforiskumu un emotivitāti, no nozīmes – leksiskās vienības esamību valodas struktūrā (Воркачев 2005, 78).

Krievu kognitīvās semantikas skola piedāvā šādu koncepta struktūru: 1) tēls (perceptīvās, respektīvi, ar maņām uztveramās pazīmes un kognitīvās pazīmes; priekšmeta vai parādības metaforiska izpratne); 2) informatīvais saturs – koncepta būtību noteicošo kognitīvo pazīmju minimums, t. i., koncepta atslēgas vārda definīcija; 3) interpretatīvais lauks (vērtējošā, enciklopēdiskā, utilitārā, sociālās kultūras, paremioloģiskā zona) (Попова, Стернин 2007, 104–115). Šīs struktūras principi promocijas darbā daļēji tiek izmantoti etnonīmiskās leksikas semantikas modeļa izveidē, jo folkloras tekstos pieminētie etnosi atklāti stereotipizētu tēlu veidā. Promocijas darbā etnonīmu lietojuma kontekstu korpusa izmantošana ļauj veidot jēdzienu sistēmu (piemēram, „latvieši”, „krievi” u. tml.), atklājot semantisko kodolu (t. i., biežāk lietotā etnonīma kontekstuālās nozīmes) un semantiskās struktūras perifēriju (deetnonīmisku atvasinājumu, semantisku derivātu, etnisku iesauku semantika,), kā arī interpretatīvā lauka raksturīgākās pazīmes. Taču kopumā šī jēdzienu

sistēma nesasniedz koncepta līmeni, jo šajā pētījumā nav paredzēts veikt asociatīvos eksperimentus, kas ir viens no būtiskiem paņēmieniem koncepta atklāsmē.

Ņemot vērā iepriekš minēto semantisko struktūru, promocijas darbā izmantotas atsevišķas **konceptuālās (jēdzieniskās) analīzes** metodes un paņēmieni. Konceptuālajā analīzē izpētes objekts ir leksēmu, gramatisku kategoriju vai tekstu jēdzieniskais saturs (Тимощенко 2007). Krievu valodniecībā konceptuālajā analīzē tiek realizētas divas pieejas. Pirmkārt, sistēmiskā pieeja, kuras pamatā ir koncepta atslēgas vārdu semantikas analīze. Tā tiek veikta ar vairākām metodēm un paņēmieniem: 1) atslēgas vārda nozīmju analīze, balstoties skaidrojošo vārdnīcu materiālā; 2) vārdu daudznozīmības attīstības procesu izpēte; 3) koncepta leksiski semantisko lauku izveide un analīze; 4) frazeoloģisku un paremioloģisku vienību analīze, kas paredz atklāt tautas valodisko pasaules skatījumu; 5) psiholingvistiskie (asociatīvie) eksperimenti u. c. (Попова, Стернин 2007, 159 – 217). Otrkārt, tekstuālā pieeja, kuras pamatā ir koncepta analīze mākslinieciskā tekstā. Pieeja tiek realizēta vairākos posmos: 1) atslēgas vārda (koncepta nosaukuma) jēdzienisko attieksmju noteikšana; analizējot leksiku, ar kuru atslēgas vārds ir saskaņots, iespējams noteikt konceptam raksturīgos jēdzienus; 2) autora individuālo konceptu noteikšana un analīze; 3) teksta lauku, kuros tiek realizēts koncepts, noteikšana; 4) vārdu – koncepta reprezentantu semantiskās attīstības analīze (Тимощенко 2007).

Promocijas darbā, kombinējot iepriekš minētos konceptuālās analīzes paņēmienus, etnonīmiskās leksikas semantikas analīzē veikti vairāki posmi: 1) sagatavošanās posms: etnonīmiskās leksikas leksikogrāfiska analīze (leksiskās, etimoloģiskās semantikas noskaidrošana vārdnīcās); 2) etnonīmiskās leksikas ekscerpēšana no folkloras tekstiem, kontekstu kartotēkas (jēdzienisko attieksmju) izveide; 3) etnonīmu semantikas definēšana, jēdzienu sistēmas modelēšana; 4) atsevišķu polisemantisku etnonīmu nozīmes transformācijas analīze; 5) salīdzinošais posms: etnonīmiskā leksika latgaliešu folklorā salīdzinājumā ar citos Latvijas novados pierakstīto folkloru un lietuviešu folkloru.

Mūsdienās vairāki semantikas pētnieki atzīst, ka kāda atsevišķa vārda jēdzienisko saturu var izsecināt tikai no kādā kontekstā izteikta teikuma jēdzieniskā satura (Fāters 2010, 143). Šajā promocijas darbā etnonīmi tiek raksturoti galvenokārt semantiskajā kontekstā, ekscerpētais materiāls (sk. pielikumus) atklāj etnonīmu **jēdzieniskās attieksmes** teikuma robežās. „Jēdzieniskās attieksmes ir sintaktiskā sakara saturiskā puse. Piemēram, pakārtojuma sakarā starp vārdkopas komponentiem var būt atributīvas attieksmes (*skaista pasaka*), objekta attieksmes (*stāstīt pasaku*), adverbīālas attieksmes (*interesenti stāstīt*), vai subjekta attieksmes (*vecmāmiņas stāstījums*)” (VPSV 2007, 176).

Savukārt daudzas teorētiskās diskusijas un empīriski pētījumi jēdzieniskās attieksmes saista ar izpratni par semantisko valenci jeb saistāmību un semantiskajām lomām. **Semantiskā valence** ir „vārda spēja sintaktiski saistīties ar noteiktu semantisku kategoriju vārdu formām, piemēram, darbības vārds *sūtīt* spēj piesaistīt darītāja nosaukumu, tiešā objekta nosaukumu un adresāta nosaukumu: *māte sūta dēlam vēstuli*” (VPSV 2007, 349). Teikuma semantiskajā struktūrā būtiskākais elements ir **predikāts**, t. i., „leksēma, kas nosauc darbību, procesu, stāvokli. Predikāts parasti ir izteikts ar darbības vārdu un spēj piesaistīt noteiktu skaitu aktantu” (VPSV 2007, 307). Predikāta semantiskā valence nosaka aktantu jeb darbības, procesa vai stāvokļa dalībnieku (VPSV 2007, 23) semantiskās lomas.

Savukārt **semantiskā loma** (dēvēta arī par *semantisko funkciju* (Jakaitienē 2010, 66), *tematisko lomu* (Saeed 2000, 139) u. c. ir „teikuma semantiskās struktūras komponents, vispārināts teikuma atspoguļotās situācijas dalībnieks” (VPSV 2007, 349). Dažādi autori min atšķirīgu semantisko lomu skaitu un definējumu, ko nosaka dažādu valodu gramatiskā specifika un daudzveidīgās semantikas teorijas (sk. Freimane 2008; Lokmane 2005, Nešpore 2010, Vogina 2012, Kuplā 2013 u. c.). „Vienas teorijas operē ar semantisko lomu hierarhiju, kas nosaka, kuras semantiskās funkcijas var kļūt par subjektu, kuras – ne (piemēram, Saimona Dika (*Simon Dik*) funkcionālā gramatika). Citas izmanto vispārinātas makrolomas, kas ir starpnieki starp semantisko un gramatisko līmeni.” (Holvūts 2012, 110) Šajā pētījumā semantisko lomu izpratni balsta lietuviešu valodnieces Evaldas Jakaitienes dalījums (Jakaitienē 2010, 67–68) trijās makrolomās: subjekta lomas, objekta lomas un adverbiālās lomas.

Etnonīmi folkloras tekstos funkcionē galvenokārt kā subjekts un objekts, piemēram, *īt pa ceļu divi krīvītis* (subjekts); *es nūbučiuoju žydauku* (objekts). Dažkārt tiem var piemist adverbiālā loma, piemēram, *reizī jis Rēzeknē pi žeida* (adverbiālā loma) *gribiejs nūpierkt biksis*, kur *pi žeida* ‘ebrejam piederošā veikalā’.

Pētījuma pielikumos (sk. 1.–6. pielikumu) un turpmākā analīzē (sk. 4. nodaļu), nosakot etnonīmiskās leksikas semantiku jēdzieniskajās attieksmēs, noteikts izteikuma **predikāts**, **subjekts**, **objekts**, **adverbiālais komponents** (tikai vieta un laiks, kas šķiet svarīgi etnonīma semantikas atklāsmei), etnonīmu raksturojoša pazīme jeb **atribūts**. Šajā pētījumā arī nav tik svarīgi, kādā gramatiskajā formā lietota konkrēta leksēma, bet svarīgi ir veidot tematiskās grupas, kas raksturo etnonīmu. Piebilstams, ka pielikumos atspoguļoti tikai tie predikāti, subjekti, objekti, adverbiālie komponenti un atribūti, kas raksturo etnonīmu. Subjekta un objekta lomas noteiktas arī ar etnonīmiem saistītām personas nosaucošām leksēmām (piemēram, *zernīks*, *saiminīks*, *bazneickungs*), lai atklātu to personu loku, ar ko ir saskarē ar

etnonīmu nosauktais tēls. Dažkārt pie predikāta klāt nosaukts objekts, kas to precizē (piemēram, *nūzagt zyrgu, lyugt naktsmuojis*). No adverbīālo lomu grupas tiek analizēts tikai lokatīvs (darbības vai stāvokļa vieta) un temporatīvs (darbības vai stāvokļa norises laiks) (Jakaitienē 2010, 68), kas vislabāk atklāj etnonīma kontekstuālo nozīmi.

Piemēram, teikumā *Kaidu symtu vai vairōk godu atpakaļ* (adverbīālais komponents, laiks) *Taunogas muižu* (objekts) *Drycānu pogostā* (adverbīālais komponents, vieta) *rentējis* (predikāts) *kaidis pūļs* (subjekts), *kuru apkōrtnē saukuši par „panu Duchalšku”* (subjekts) (LF 1968, 81) etnonīma *pūļs* (subjekts) semantiskajā struktūrā svarīgi šķiet šādi komponenti: palīgteikumā minētais poļa apzīmējums *pans Dukaļskis* un predikāts *rentēt (muižu)*, kas norāda uz poļu sociālo statusu, piederību maižniecībai; adverbīālie komponenti *Drycānu pogostā*, kas norāda uz darbības vietu – Latgali, *kaidu symtu vai vairuok godu atpakaļ*, kas norāda uz aptuvenu darbības laiku – periodu, kad Latgales teritorija atrodas Krievijas impērijas sastāvā.

Praktiski nācās sastapties arī ar problēmgadījumiem, kad jēdzienisko attieksmju noteikšana sagādāja grūtības vai arī noteiktās lomas nešķita būtiskas etnonīma semantikas raksturojumam. Piemēram, sakāmvārdā *naūdys, kaj pi zyda* (LIP 1892, 196) formāli subjekta lomā ir leksēma *nauda*, taču etnonīma semantikas raksturojumā šķiet, ka tā ir ebreju kā subjektu (*žyds*) raksturojoša pazīme (*daudz naudas*, t. i. ‘bagāts’). Savukārt mīklās parasti etnonīms uzrāda desemantizēšanās pazīmes, tā metaforiskā semantika atklājas atminējumā, piemēram, *Szmujdra, gara litaūnica, szolka burdiš pakalā. Nidra* ‘Smuidra, gara lietuviete, zīda lentas pakaļā. Niedre’ (LIP 1892, 209). Leksēmai *litaunica* (subjekts) piemīt nozīme ‘niedre’, taču šķiet, ka šajā kontekstā leksēmu kā etnosa apzīmējumu raksturo ārējā izskata pazīmes *šmuidra; gara; šolka burdis*.

Jēdzienisko attieksmju dominantes (biežāk pieminēto subjektu, objektu, predikātu, atribūtu, adverbīālo komponentu nozīmes) promocijas darbā izmantotas etnonīmiskās leksikas kontekstuālās nozīmes definēšanā. Etnonīmu leksiskās nozīmes definēšanā šajā pētījumā tiek izmantota **komponentu analīze**. Proti, komponentu analīzes metode balstās uz pieņēmumu, ka vārda nozīmi veido semantisko komponentu kopums (VPSV 2007, 187). Vārda nozīmes dalīšanas semantiskajos komponentos (sēmās) pirmsākumi tiek saistīti ar strukturālās valodniecības pārstāvju, piemēram, Luija Jelmsleva (Hjelmslev 1953) idejām. Par klasisku komponentu analīzes piemēru kļuvusi Džerolda Kaca (*Jerrold Katz*) un Džerija Fūdora (*Jerry Fodor*) piedāvāta angļu valodas daudznazīmīgā lietvārda *bachelor* analīze, izmantojot iepriekš noteiktu semantisko komponentu kopu:

1. [fizisks objekts], [dzīvs], [vīriešu dzimums], [pieaugušais], [cilvēks], [nav bijis precējies] – nozīme ‘vecpuišs’;
2. [fizisks objekts], [dzīvs], [vīriešu dzimums], [jauns], [cilvēks], [bruņinieks], [dienē cita bruņinieka pakļautībā] – nozīme ‘jauns bruņinieks, vasalis’;
3. [fizisks objekts], [dzīvs], [cilvēks], [jauns], [ir beidzis četrus kursus universitātē] – nozīme ‘bakalaura’;
4. [fizisks objekts], [dzīvs], [vīriešu dzimums], [jauns], [dzīvnieks], [kotiks], [pārošanās periodā nav pāra] – nozīme ‘jauns kotiku tēviņš, kam nav pāra pārošanās laikā’ (Katz, Fodor 1963, 186).

Cits komponentu analīzes paveids paredz bināru pazīmju izmantošanu, piemēram, [+ cilvēks] – [– cilvēks], [+ pieaugušais] – [– pieaugušais] utt. (Кроурайз 2001, 134).

Etnonīmu (īpaši polisemantisku) nozīmes noteikšanā svarīgi šķiet tādi semantiskie elementi kā etniskās kopienas tips (piemēram, cilts, tauta, etnogrāfiska grupa u. c.), teritoriālā (valstiskā) piederība, lingvistiskā un reliģiskā identitāte. Savukārt emocionāli vērtējošās kontekstuālās nozīmes noteikšanai svarīgs ir bināro pazīmju princips (piemēram, sēmas ‘skaists’ – ‘neglīts’, ‘gudrs’ – ‘muļķis’ u. c.).

Vācu valodnieks Heincs Fāters (*Heinz Vater*) aktualizē viedokli par mūsdienu valodniecību kā kognitīvu zinātņu, kas pēta dabisko valodu kā mentālu parādību (Fāters 2010, 24). Leksiskā semantika nav statiska: nozīmes maiņa norisinās gan intralingvistisku, gan ekstralingvistisku faktoru ietekmē. Nozīmes izmaiņas saistītas ar kognitīvajiem, lingvistiskajiem, akulturācijas (citu valodu un kultūru ietekme), vēsturiskajiem, sociālajiem procesiem. Tāpēc promocijas darbā, analizējot etnonīmu semantiku, ņemti vērā arī minētie ekstralingvistiskie faktori.

Savukārt **antropoloģiski orientētās lingvistikas** pamatidejas meklējamas Vilhelma Humbolta valodas filozofijā, bet sistemātiskumu un pamatīgumu tās ieguvušas amerikāņu pētnieku Fransa Boesa (*Franz Boas*), Edvarda Sepīra (*Edward Sapir*) un Bendžamena Vorfa (*Whorf*) darbos. Mūsdienās antropoloģiski orientētās lingvistiskas virziena apzīmēšanai Rietumeiropā un Amerikā galvenokārt lieto terminus *antropoloģiskā lingvistika* (angļu val. *anthropological linguistics*) (Foley 1997) vai *lingvistiskā antropoloģija* (angļu val. *linguistic anthropology*) (Duranti 2001), savukārt Austumeiropā un Centrāleiropā tiek lietoti termini *etnolingvistika* (Толстой 1995, Герд 2005, Bartmiński 2009, Gudavičius 2009) un *lingvokulturoloģija* (Маслова 2001, Хроленко 2006, Gavriļina, Vulāne 2008). Poļu valodnieks J. Bartmiņskis atzīst, ka iepriekš minētie un vēl citi termini atklāj vienu un to pašu pamatideju: valodas izpētē jāņem vērā valodiskais kolektīvs (angļu val. *speech community*) un

tā kultūra. Taču, veicot šo terminu komponentu semantisko analīzi, autors atklāj sēmu ‘valoda’, ‘runātājs’ un ‘kultūra’ hierarhiju:

kultūras lingvistika un lingvokulturoloģija = valoda + **kultūra**

antropoloģiskā lingvistika, valodas antropoloģija = valoda + **runātāji**

etnolingvistika = runātāji (runas sabiedrība) + **valoda** (Bartmiński 2009, 7).

Iepriekš minētie termini un to definējums aktualizē jautājumu – nosauktie virzieni ir starpdisciplinārs pētījumu lauks vai tomēr kādas atsevišķas zinātnes nozares pieeja, virziens. Kā lingvistikai piederīga, spriežot pēc termina otrā komponenta, būtu atzīstama antropoloģiskā lingvistika un etnolingvistika. Latviešu valodniecībā tiek skaidroti abi termini: „antropoloģiskā lingvistika – makrolingvistikas nozare, kurā valodu pēta saistībā ar runātāja etnisko, sociālo, kultūras un bioloģisko identitāti” (VPSV 2007, 34) un „etnolingvistika – makrolingvistikas apakšnozare, kurā pēta attiecības starp etnosa valodu un kultūru, tautas paražām un priekšstatiem un lingvistisko un etnisko faktoru mijiedarbības lomu valodas funkcionēšanā un attīstībā” (VPSV 2007, 111). Tātad tās ir divas radniecīgas, bet savā ziņā arī atšķirīgas valodniecības apakšnozares. Ņemot vērā promocijas darba mērķi, priekšmetu un avotu, kā arī slāvu etnolingvistikas pētījumu pieredzi etnonīmu semantikas atklāsmē, šajā darbā galvenokārt tiek izmantotas krievu un poļu etnolingvistikas teorētiskās atziņas.

Etnolingvistika veidojusies kā valodniecības, folkloristikas, etnogrāfijas robežzinātne, tā cieši saistīta arī ar sociolingvistiku. Taču dažādi autori un etnolingvistikas skolas nedaudz atšķirīgi interpretē etnolingvistikas pētījumu objektu. 20. gs. otrajā pusē – 21. gs. sākumā etnolingvistikas atdzimšana vērojama slāvu valodniecībā, kā spilgtākās minamas krievu un poļu etnolingvistikas tradīcijas. Krievu etnolingvistikā vērojami vairāki virzieni: 1) Vjačeslava Ivanova (*Вячеслав Иванов*) un Vladimira Toporova (*Владимир Топоров*) „etimoloģiskais” virziens, kurā mēģināts rekonstruēt seno ontoloģisko, kosmoloģisko un sociālo jēdzienu izpratni etimoloģijas pētījumos; 2) Ņikitas Tolstoja (*Никита Толстой*) „dialektoloģijas” virziens, kas balstās slāvu tautu mītu, panteona, rituālu un citu tradicionālās tautas kultūras elementu pētījumos; 3) Urālu Universitātē (Jekaterinburgā) dominējošais „onomastikas” virziens. Savukārt Ļubļinas Universitāte ir kļuvusi par poļu kognitīvās etnolingvistikas centru, kur galvenā uzmanība pievērsta tautas stereotipu izpētei. Savdabīgu vietu etnolingvistikas teorijā un praksē ieņem Austrālijā dzīvojošās poļu izcelsmes valodnieces Annas Vežbickas (*Anna Wierzbicka*) darbi, kuros galvenā uzmanība pievērsta valodas un kultūras, valodas un tautas mentalitātes saiknei, semantisko universāliju izpētei.

Baltu valodniecībā salīdzinoši maz uzmanības pievērsts antropoloģiskajai lingvistikai un etnolingvistikai. Etnolingvistikas vēsture un teorija Lietuvas kontekstā visspilgtāk atklāta

lietuviešu valodnieka Aloīza Gudaviča (*Aloyzas Gudavičius*) darbos. Pēc viņa domām, etnolingvistikai ir jāatbild uz jautājumu: kā valodā izskatās tauta – tās pasauleskatījums, pasaules izpratne un vērtējums, tās kultūra pašā plašākajā nozīmē, ieskaitot visu radīto artefaktu pasauli, tradīcijas un ikdienišķas darbības, kā arī uzvedības standartus, tautas atspoguļojumam valodā jāietver arī tas, kas tiek dēvēts par mentalitāti, tautas psiholoģiju (Gudavičius 2000, 10). Ņemot vērā daudzveidīgo etnolingvistikas virziena izpratni, autors mēģina definēt etnolingvistikas objektu un priekšplānā izvirza *valodisko pasauleskatījumu* (angļu val. *linguistic view of the world*) kā vienu no etnolingvistikas pamatjēdzieniem. Tiek analizēti arī tādi jēdzieni kā *konceptualizācija, prototipi un stereotipi, valodas aksioloģiskā sistēma, tautas mentalitāte valodā*. Skatīta etnolingvistikas virziena vēsture, definēti tās apakšvirzieni, analizēts mūsdienu etnolingvistikas skolu devums šī valodniecības virziena attīstībā. Nosauktas un ar vairāku valodu piemēriem pamatotas vairākas valodas pasauleskatījuma eksplikācijas sfēras: leksiskās nozīmes struktūra, metafora, vārddarināšana, onomastika, gramatika un runas aktu struktūra.

Latvijā antropoloģiski orientētās lingvistikas virziens pagaidām maz pārstāvēts. Par tās pirmsākumiem, šķiet, varētu uzskatīt latviešu valodnieka Ernesta Bleses lingvistiski psiholoģisko apcerējumu „Valoda un tautas gars” (1940), kura noslēgumā autors secina, ka darbs ir galvenais latviešu dzīves saturs. Mūsdienās atsevišķi ar etnolingvistiku un lingvokulturoloģiju saistīti aspekti atklāti valodnieču Annas Vulānes un Vilmas Šaudiņas (Vulāne 2007; Gavriļina, Vulāne 2008; Šaudiņa 2011) pētījumos. Piemēram, pētot etnonīmu kultūrsemantisko lauku latviešu valodā, A. Vulāne tos iedala 3 grupās: monoetnonīmi (viena konkrēta etnosa nosaukums), polietnonīmi (leksēma izmantota vismaz divu etnosu nosaukšanai) un dubleti (leksēma izmantota, lai nosauktu ne tikai etnosu, bet arī parādības, reālijas, personas, kas ar to saistītas) (Vulāne 2007, 51). Šis dalījums (izņemot izpratni pat dubletiem) izmantots arī promocijas darbā.

Promocijas darbā izmantotas Maskavas etnolingvistikas skolas „dialektoloģijas” virziena (fokloras teksti iespējami dialektos, izloksnēs) un Ļubļinas kognitīvās etnolingvistikas skolas teorētiskās atziņas un praktiskie pētījumi, tāpēc nedaudz plašāk par tām un to pamatidejām.

Maskavas etolingvistikas skolas dibinātājs Ņ. Tolstojs, definējot etnolingvistikas objektu, vairāk orientējas uz tautas garīgās kultūras izpēti. Pēc Ņ. Tolstoja, etnolingvistika – tas ir valodniecības virziens, kurā uzmanība tiek pievērsta valodas un garīgās kultūras, valodas un tautas mentalitātes, valodas un tautas daiļrades sakariem, savstarpējai atkarībai un dažādām atbilstības izpausmēm (Толстой 1995, 27). Kultūras un valodas kā divu līdzīgi organizētu un vienādi funkcionējošu zīmju sistēmu izpēte aktualizē tradicionālās kultūras konceptuālā

materiāla nozīmīgumu lingvistiskajos pētījumos. Tie tiek papildināti ar starpdisciplināritātes aspektu, izmantojot lingvistiskās ģeogrāfijas, valodas rekonstrukcijas, lingvistiskās pragmatikas metodes, runas akta teoriju, kognitīvās lingvistikas pieeju un konceptuālo analīzi.

Analizējamie dati lielākoties tiek iegūti lauka pētījumos, tostarp folkloras tekstos. Daudzos gadījumos lingvistiskā rekonstrukcija ir balstīta tieši folklorā un etnogrāfijas materiālā (mītiskie personāži, personvārdi, mitoloģiskā motivācija utt., tādējādi par galvenajiem tautas kultūras izpētes avotiem Maskavas etnolingvisti uzskata etnogrāfiju, folkloru un valodu (tās dialektālajās izpausmēs).

Maskavas lingvistiskā skola izveidojusi etnolingvistisku vārdnīcu „Славянские древности” („Slāvu senatne”; 5 sējumi, 1995–2012) – tas ir mēģinājums izcelt kultūras valodas galvenās semantiskās vienības. Paralēli vārdnīcas izstrādei tiek veikti arī pētījumi par tautas demonoloģiju, dzīvnieku simboliku, tautas kalendāru u. c.

Analizējot valodas un kultūras sakarus, Maskavas skolas pārstāve Svetlana Tolstaja (*Светлана Толстая*) atzīst, ka galvenā atšķirība starp kultūras un valodas semantiku ir tā, ka kultūras semantikai piemīt simboliska daba – no visām reāliju pazīmēm tiek izcelta viena, kas kļūst par dominējošo (forma, izmērs, krāsa, faktūra, utilitāra funkcija utt.). Būtiski atšķiras arī skaidrojošajās vārdnīcās un kultūras vārdnīcās sniegtā informācija par kādu reāliju. Piemēram, vārds *aka* skaidrojošajā vārdnīcā tiek definēts kā mākslīgi veidota bedre ar grodiem, kas pasargā no zemes nogruvumiem, un ir paredzēta ūdens iegūšanai no pazemes slāņiem. Savukārt vārdnīcā „Slāvu senatne” *aka* ir skaidrota kā objekts un lokuss, kas apvieno ūdens avota un saimnieciskas būves pazīmes; akas saikne ar ūdeni un pazemi tiek uztverta kā robežjosla un kanāls uz pazemes pasauli. Galvenie semantiskie elementi skaidrojošajā vārdnīcā: ūdens, zeme, dziļums, roku darbs (artefakta uzsvērumš); kultūras vārdnīcā – ūdens, zeme, bet dominējošais komponents – divu pasaulu savienošā vieta. Autore secina, ka dominējošo pazīmi nosaka konteksts. Bieži lingvistiskā analīze un valodas elementi izrādās nepietiekami informējoši, lai radītu objektīvu priekšstatu par konkrēto pasaules ainu, nepieciešams arī ekstralingvistisko datu „atbalsts”. Nav stingru robežu starp kultūras un valodas semantiku, abas tiek formētas uz denotatīva pamata: ārējās pazīmes (forma, izmērs, substance, materiāls, krāsa), sakari ar citiem objektiem, praktiskā funkcija (Tolstaja 2006, 10–12). Šajos darbos arī vērojama kognitīvās valodniecības un etnolingvistikas ideju saplūsme – arī kognitīvajā lingvistikā tiek runāts par mentālajiem ietvariem jeb freimiem.

Arī poļu etnolingvistu mērķis ir valodas ne tikai kā sabiedrības komunikācijas līdzekļa, bet arī kā kultūras sastāvdaļas izpēte. Šī kultūras daļa ir neierasta, jo tā ne tikai koncentrē kultūras kopīgās pamatpazīmes, bet arī atklāj tai raksturīgos lietu un parādību

konceptualizācijas un kategorizācijas paņēmienus, eksistējošās vērtību sistēmas, skatpunktus, sabiedrībā apstiprinātu pasaules daudzveidību (Bartmiński 1986).

Ļubļinas etnolingvistikas skolas pamatlicējs J. Bartmiński, analizējot kognitīvās etnolingvistikas vietu citu slāvu etnolingvistikas skolu vidū, atklāj vairākus aspektus. Pirmkārt, tiek aktualizēts jautājums par etnolingvistikas robežām un izpētes avotiem. Kā piemērs tiek minēta „Tautas simbolu un stereotipu vārdnīca” (*Słownik stereotypów i symboli ludowych*), (laisti klajā divi sējumi: I – 1996, II – 1999), kurā semantikas līmenī integrētas trīs datu grupas: lingvistikas (dialektoloģijas), folkloristikas un etnogrāfijas dati. Atzīstot šādu integrējošu pieeju par komunikatīvi orientētas lingvistikas iezīmi, etnolingvistiku viennozīmīgi uzskata par valodniecības nozari. Otrkārt, svarīga šķiet izvēle starp mikroetnolingvistiku un makroetnolingvistiku. Pirmsākumos etnolingvistikas pētnieki ir bijuši ieinteresēti galvenokārt mikrovalodu, dialektu un tautas kultūras izpētē. Mūsdienās par etnolingvistikas izpētes objektu var būt visi valodas varianti, kas tiek analizēti ar tām pašām metodēm, vienīgi šajā gadījumā svarīga ir korelācija starp valodas variantu un kultūru. Piemēram, literārais variants tiek saistīts ar elites kultūru, sarunvaloda ar masu kultūru, dialekti ar tautas kultūru, žargoni ar noteiktas profesionālās vides kultūru. Treškārt, tiek izvirzīta dilemma par valodas lomu kultūrā vai otrādi – par kultūras lomu valodā. Mūsdienu etnolingvistikā pastāv divas koncepcijas. Viena ir cieši saistīta ar valodas sociālajiem aspektiem (pēta valodas statusu, prestižu; valodu kontaktus, bilingvisma un multilingvisma, valodu politikas u. c. jautājumus (Герд 2005)) un pēc būtības ir ļoti tuva sociolingvistikai vai ekolingvistikai. Otra koncepcija pievērš uzmanību galvenokārt lingvistiskās struktūras (vārddarināšanas, leksikas, gramatikas, sintakses u.c.) izpētei saistībā ar valodiskā kolektīva vēsturi, kultūru un vērtību sistēmu. Ceturtkārt, etnolingvistikas pētījumi aktualizē diahronisko un sinhronisko aspektu. Piemēram, krievu etnolingvistika, pēc J. Bartmińska domām, galvenokārt ir vēsturiski orientēta, bet poļu etnolingvistika vairāk saistīta ar mūsdienu situācijas izpēti, lai arī patlaban aktuāla ir koncepcija ‘pagātnes mantojums mūsdienās’ jeb panhronija (Bartmiński 2009, 10).

Gan kognitīvās, gan antropoloģiskās lingvistikas (etnolingvistikas) pārstāvji (Dž. Leikofs, J. Bartmiński u. c.) leksisko semantiku saista ar *prototipa* un *stereotipa* jēdzienu, respektīvi, tiek akcentēti ar konkrētu vārdu saistītie stereotipiskie priekšstati, centrālā un perifēriālā nozīme.

Krievu valodnieki Jeļena Berezoviča (*Елена Березович*) un Dmitrijs Guļiks (*Дмитрий Гулик*) rakstā par etnonīmu konotatīvās semantikas apraksta metodoloģiju (Березович, Гулик 2002) piedāvā etnisko stereotipu apraksta paņēmieni, kas tiek dēvēti par

onomasioloģisko portretu (krievu val. *ономасиологический портрет*). Izmantojot konceptuālās analīzes metodi, tiek analizēti *nominatīvie modeļi* – leksisko vienību iekšējā formā izteiktie priekšstati pat īstenības objektu (denotātu) (Березович, Гулик 2002, 49). Tiek piedāvāts kā izpētes avotu izmantot ne tikai literāro valodu, bet arī dialektu, žargonu u. c. valodas variantu datus, kuros nepastāv nekādi ierobežojumi politiskā korektuma dēļ. Konceptuālajā analīzē tiek izmantota šāda etnonīmiskā leksika (angļu un krievu val. dati):

- 1) etnonīmi, kuru iekšējā forma var kļūt par konceptuālās informācijas avotu, piemēram, angļu val. *Gypsy* ‘čigāns’ < *Egipcien, Egyptian* ‘ēģiptiešu, ēģiptietis’ tiek skaidrots kā valodas lietotāju interpretācija par čigānu izcelšanos no Ēģiptes;
- 2) etnonīmu atvasinājumi, piemēram, ekspresīvi derivāti, kas apzīmē atsevišķus etnosa pārstāvjus (krievu val. *еврейчик* ‘ebrejiņš’, *цыганенок* ‘čigānēns’) vai priekšstatu par visai etniskai grupai raksturīgām iezīmēm (angļu val. *gipsyish* ‘čigāniem raksturīgs’);
- 3) etniskās iesaukas, kas atklāj dažādus priekšstatus par etnosu, piemēram, par dzīves vietu (angļu val. *Froglander* – burtiski ‘varžu zemes iedzīvotājs’ – ‘holandietis’), valodas iezīmēm (krievu val. *aceй* < angļu val. *I say* ‘es saku’ ‘ārzemnieks, galvenokārt anglis’) u. tml.;
- 4) deetnonīmiski semantiskie derivāti– etnonīmi un to atvasinājumi, kas kā atsevišķas leksēmas vai vārdu savienojumi ieguvuši citu leksisko nozīmi, taču konotatīvi atspoguļo priekšstatus par etnosu, piemēram, krievu val. *грек* (no etnonīma ‘grieķis’) ‘cilvēks, kurš pārmērīgi daudz lieto vīnu’; *китайские церемонии* (burtiski – ‘ķīniešu ceremonijas’) ‘pārmērīgas laipnības izausmes’;
- 5) onīmi, kas darināti no etnonīmiem un etniskajām iesaukām, piemēram, toponīmi (angļu val. *Jewish Alps* ‘ebreju Alpi’ – kalni Ņujorkas štatā, kur atrodas ebrejiem piederoši pansionāti), zoonīmi (krievu val. daudziem melnspalvainiem vēršiem tiek dots vārds *Цыган* ‘čigāns’) u. tml. (Березович, Гулик 2002, 49–52).

Promocijas darbā ekscerpētais etnonīmiskās leksikas materiāls (etnonīmi, etniskās iesaukas, deetnonīmiski semantiski derivāti) arī tiek interpretēts, izmantojot iepriekš aplūkoto nominatīvo modeļu analīzi, tādējādi nosakot etnonīmu semantiskās struktūras tuvāko un tālāko perifēriju. Sistematizējot no latgaliešu folkloras tekstiem ekscerpētās etnonīmiskās leksikas semantikas eksplicētos motīvus, iespējams veidot ne tikai cittautieša tēla, bet arī autostereotipa jeb paštēla fragmentu (plašāk sk. 4.1. nodaļā); pilnīgāku semantikas interpretatīvo lauku iespējams atklāt plašākā kontekstā (jēdzieniskajās attieksmēs).

Iepriekš minētajā J. Berezovičas un D. Guļika rakstā iztirzāts vēl viens promocijas darbā realizēts etnonīmu kontekstuālās semantikas analīzes princips – kognitīvajā un antropoloģiskajā lingvistikā aktuālais kontrastīvais aspekts. Salīdzināmajai analīzei tiek

piedāvāti šādi kritēriji: 1) „objektīvie” raksturotāji – priekšstati pat etniskas grupas rašanos (tautas etimoloģija), valodas raksturojums, dzīves vieta, bioloģiskais raksturojums (ārējais izskats, fiziskie dotumi, seksuālā sfēra u. c.), mentalitāte (rakstura iezīmes, intelekts, paradumi, reliģiozitāte) un sociālais raksturojums (ekonomiskā sfēra, attiecības ar apkārtējiem, ietekme uz citām kultūrām); 2) „subjektīvie” raksturotāji – emocionāli vērtējošais raksturojums (galvenokārt negatīvs, ar nozīmi ‘nesaprotams’, ‘nepareizs’, ‘neīsts’) (Березович, Гулик 2002, 59).

Vienas valodiskās pasaules ainās specifika spilgtāk atklājas salīdzinājumā ar citu valodisko pasaules ainu, tāpēc arī šajā promocijas darbā latgaliešu folkloras dati par etnonīmu semantiku (īpaši semantiskās struktūras perifēriālās un interpretatīvās īpatnības) iespēju robežās tiek salīdzināti ar citos Latvijas kultūrvēsturiskajos novados un Lietuvā pierakstītās folkloras tekstu datiem. Kontrastīvais aspekts daļēji tiek attiecināts arī uz nosaucošo līmeni (etnonīmi, to varianti, etniskās iesaukas, semantiskie derivāti), tomēr vairāk iespēju salīdzinājumam ir interpretatīvajā, emocionāli vērtējošajā līmenī.

Promocijas darbā etnonīmu semantika tiek saistīta ar vērtējošo stereotipisko priekšstatu opozīciju *savs – svešs*. Tradicionāli etnologu, folkloristu un lingvistu pētījumos opozīcija *savs – svešs* galvenokārt realizēta 3 sfērās: pirmkārt, augstākajā līmenī *savs* nozīmē piederību cilvēku pasaulei, *svešs* – dzīvnieku, dievu, maģiskajai pasaulei; otrkārt, *savs* nozīmē piederību tai pašai sociālajai grupai, *svešs* – citai; treškārt, opozīcija interpretējama etniskā un reliģiskā aspektā (Иванов, Топоров 1956, 156–165).

Lietuviešu etnogrāfe L. Anglickiene konstatē šādas Lietuvā dzīvojošo sveštautiešu citādības pazīmes: piederība citai reliģijai, citas ieražas, tradīcijas, piederība citam sociālajam slānim, cita valoda, atšķirīgs ārējais izskats, cits temperamenta tips (Anglickienē 2006, 70–75).

Šajā promocijas darbā tiek īstenota izpratne par semantisko struktūru, kuras vienības (dažādu vārdšķiru vārdi) saistītas gan paradigmātiskās, gan sintagmatiskās attieksmēs, kā arī onomasioloģiskā pieeja semantiskajai struktūrai, proti, leksisko vienību nozīme tiek pēta virzienā no reālijas (šajā pētījumā – etnosa) uz tās nosaukumu (VPSV 2007, 269).

Izmantojot iepriekš minētās teorētiskās atziņas, promocijas darbā latgaliešu folkloras teksti kā reģionālas mikrovalodas, respektīvi, latgalisko izlokšņu leksikas izpētes avots uzskatāmi par tautas kultūras izpausmi. Folkloras tekstos etnonīma denotāts jeb referents (etnoss) atklāts tipizēta un stereotipizēta tēla veidā. Šis denotāts tekstā var tikt nosaukts ar dažādiem etnonīmiem, to fonētiskajiem un morfoloģiskajiem variantiem vai etniskajām iesaukām. Zināmas asociācijas par etnosu sniedz arī metaforiski semantiskie derivāti, kas

folkloras tekstos realizējas mīklās un to atminējumos. Līdz ar to atsevišķu etnosu nosaucošas etnonīmiskās leksikas **semantiskā struktūra** tiek veidota pēc šāda principa:

1) **nominatīvais lauks**, kura

- **semantisko kodolu** veido tēla informatīvais saturs, t. i. etnosa nosaukšanai dominējošā etnonīma nozīme vai vairākas nozīmes, piemēram, krievu apzīmēšanai analizētajā latgaliešu folkloras tekstu korpusā dominē etnonīms *krīvi* ar nozīmēm: 1) krievu tautas etniska grupa, dzīvo Latgales teritorijā, vecticībnieki un pareizticīgie, runā krievu valodā; 2) tauta, Krievijas pamatiedzīvotāji; 3) austrumslāvi (krievu, ukraiņu un baltkrievu kopnosaukums); 4) vispārināts cittautiešu apzīmējums etnonīmu blīvījumā *krīvi krīvi leiši leiši* klasiskajās tautasdziesmās (sk. 4.4. nodaļu);

- **tuvāko perifēriju** veido retāk lietotie etnonīmi / etniskās iesaukas, piemēram, *maskali* ‘krievi’; atvasinājumi, piemēram, *krīvalāns* ‘krievu tautības bērns’ (sk. 4.4. nodaļu); stabili vārdu savienojumi, piemēram, *žyds kuļness* ‘apkārtstaigājošs ebreju sīktirgotājs’ (sk. 4.3. nodaļu);

- **tālāko perifēriju** veido semantiskie derivāti, piemēram, *čyguoni* ‘budēļi’, ‘nelūgti viesi kāzās’ (sk. 4.2. nodaļu);

2) **interpretatīvais lauks** (vērtējošā attieksme), kuru veido:

- **religiskā zona**: konfesionālā piederība (*žydi / žeidi* ‘ebreji’ – jūdaisma piekritēji, *krīvi / maskali* ‘krievi’ – kristieši, pareizticīgie vai vecticībnieki, *pūli / poļaki* ‘poļi’ – kristieši, katoļi (sk. 4.3.–4.5. nodaļu);

- **kultūras zona**: ieražas, tradīcijas (piemēram, *čyguoni* ‘čigāni’ – ‘sievietes zīlnieces’, ‘vīrieši zirgu mijēji’) (sk. 4.2. nodaļu);

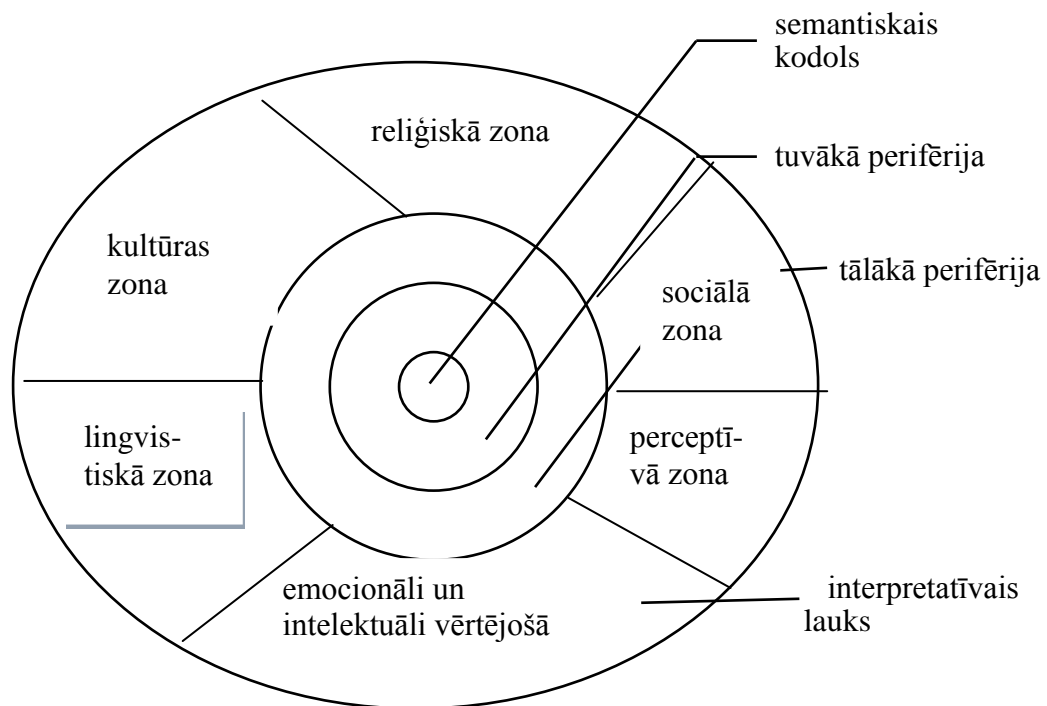
- **sociālā zona**: nodarbošanās, dzīves telpa (piemēram, *žydi / žeidi* – ‘dzīvo pilsētā’, ‘tirgotāji’, ‘drēbnieki’) (sk. 4.3. nodaļu);

- **lingvistiskā zona**: valoda, komunikācijas iespēja un vajadzība (attiecināms uz visiem Latgalē dzīvojošajām etniskajām kopienām, piemēram, sēmas ‘runā latviski’, ‘nevēlas runāt latviski’) (sk. 4. nodaļu);

- **perceptīvā zona**: ārējais izskats, paralingvistiskās iezīmes (piemēram, *krīvi* ‘krievi’ – ‘vīrieši ar bārdu’, ‘skaļi runā’) (sk. 4.4. nodaļu);

- **emocionāli** (rakstura iezīmes) **un intelektuāli vērtējošā zona**: (piemēram, *čyguoni* ‘čigāni’ – ‘viltīgi’, ‘izveicīgi’) (sk. 4.2. nodaļu).

Etnonīmiskās leksikas semantiskās struktūras grafisko modeli sk. 2. attēlā.

2. attēls. *Etnonīmiskās leksikas semantiskās struktūras grafiskais modelis*

2. Vēsturiskais un etnodemogrāfiskais konteksts

Kultūras vēstures pētnieks P. Zeile Latgales vēstures periodizācijā nošķir vairākus posmus:

- 1) aizvēstures jeb priekšvēstures periods: 9. g. t. p. m. ē. (tagadējās Latvijas teritorijā parādās cilvēki un to mītnes, te ilgstoši mīt Austrumbaltijas somugru ciltis – Baltijas somu priekšteči) – 1. g. t. p. m. ē. (teritorijas lielāko daļu sāk aizpildīt baltu ciltis);
- 2) 1. g. t. p. m. ē. – m. ē. 13. gs.: baltu cilšu, tostarp latgaļu, nostiprināšanās Austrumbaltijā. 10.–12. gs. notiek latgaļu cilšu teritoriālā, sociālā un etniskā stabilizācija, izveidojas pirmie latgaļu valstiskie veidojumi – Jersika, Tālava, Koknese, Atzele. Latgaļu zemēs (mūsdienu Vidzemes un Latgales teritorija) sāk izplatīties kristietība pareizticības formās;
- 3) 13. gs. sākums – 1561. g.: Livonijas periods, kad vācu krustnešu iebrukuma rezultātā senlatviešu ciltis (tai skaitā latgaļi) zaudē savu neatkarību, notiek senlatviešu cilšu kristianizācija katolicisma formā, latgaļu apdzīvotā teritorija tiek sadalīta starp Livonijas ordeni un Rīgas arhibīskapiju;
- 4) 1561.–1772. g. – Poļu Inflantijas laikmets jeb „poļu laiki”: bijušās Livonijas teritorijā uz ziemeļiem no Daugavas izveidojas Pārdaugavas hercogiste, ko iekļauj Lietuvas lielkunigaitijā, bet pēc 1569. g. – Polijas-Lietuvas valstī (Žečpospolitā). Pēc poļu-zviedru kara (1600–1629) mūsdienu Vidzemes teritorija nonāk Zviedrijas atkarībā, bet tagadējās Latgales teritorijā izveidojas Inflantijas vaivadija. Ar šo laiku Latgales teritorijas apzīmēšanai nostiprinās Inflantijas jēdziens, sākas administratīvā un reliģiskā (nostiprinās katolicisms) nošķirtība no pārējās Latvijas. Šim laikam raksturīga garīgo ordeņu darbība, baznīcu celšana, aizsākas latgaliešu latīniskās rakstības iedibināšana. Polijas-Lietuvas valsts ir toleranta attiecībā uz minoritātēm, Latgales teritorijā veidojas etniski un reliģiski daudzveidīga sabiedrība;
- 5) 1772.–1917. g. – cariskās Krievijas valdīšanas laiks jeb „krievu laiki”, kas tiek uzskatīti par visdrūmāko periodu Latgales vēsturē: daudz vēlāk nekā citviet Latvijā tiek atcelta dzimtbūšana (1861), pēc poļu nemieriem tiek aizliegts lietot latīņu alfabētu (1865–1904), kā rezultātā vērojama vēl lielāka lingvistiskā nošķiršanās no pārējās Latvijas teritorijas. Latgales teritorijā pieaug krieviski runājošo imigrācija, palielinās sociālā plaisa starp latviešiem kā zemniekiem un pārvaldes struktūrās iesaistītajiem krieviem. Taču pēc drukas aizlieguma atcelšanas sākas Latgales latviešu nacionālās atmodas periods (1904–1917), veidojas pirmā inteliģence, nāk klajā pirmie periodiskie izdevumi;
- 6) 1917.–1920. g. – latgaliešu nacionālās pašapziņas nostiprināšanās periods. 1917. g. aprīlī Latgales Apvienošanās kongresā tiek nolemts, ka Latgales, Vidzemes un Kurzemes latvieši ir

viena tauta un Latgalei jāapvienojas ar pārējiem topošās Latvijas valsts novadiem vienā zemē, saglabājot autonomijas tiesības. Periods noslēdzas ar Latgales atbrīvošanu no lieliniekiem;

7) 1920.–1940. g. – neatkarīgās Latvijas Republikas laiks jeb „Latvijas laiks”, vēlāk – „Ulmaņa laiks”. Sākotnēji raksturīgs latgaliešu kultūras uzplaukums, arī citas etniskās minoritātes bauda kultūras autonomiju. Pēc Kārļa Ulmaņa 1934. gada 15. maija apvērsuma krietni vājinās latgaliešu kultūras autonomija;

8) 1941.–1944. g. – nacistiskās Vācijas okupācijas laiks jeb „vācu laiki”. Nacistiskā Vācija cenšas stiprināt latgaliešu identitāti (tiek izdotas grāmatas, laikraksti, kalendāri latgaliešu valodā), lai nošķirtu no latviešu identitātes, jo Latgales latvieši, salīdzinot ar citu novadu latviešiem, tiek atzīti par nepiemērotiem pārvācošanai;

9) 1940.–1941. g.; 1944.–1991. g.: Latvijas valsts okupācija un inkorporācija Padomju savienībā. Tiek izveidotas totalitāram režīmam raksturīgas struktūras, Latvijā, īpaši Latgalē, no citām PSRS republikām iebruc daudz cittautiešu. Kopš 1960. g. pastāv neoficiāls drukas aizliegums latgaliešu valodā;

10) kopš 1991. g. Latgale ir neatkarīgās Latvijas sastāvdaļa. Sākotnēji raksturīgs liels entuziasms latgaliskās identitātes stiprināšanā, kultūras aktivitāšu atjaunošana, latgaliešu valodas izkopšana (Zeile 2006, 17–23).

Tātad kopš seniem laikiem Austrumlatvijas teritorija ir dažādu etnosu dzīves vieta, savdabīga somugru, baltu un slāvu kontaktzona. 12.–13. gs. vācu iekarotāji un to pēcteči ievieš feodālās attiecības, izveidojas Livonijas vācu muižniecība, kas pakāpeniski kļūst par zemes īpašniekiem, būvē savas piļu un muižu ēkas. Sākoties „poļu laikiem” (16.–18. gs.) te ieplūst poļu muižnieki, ierēdņi, zemnieki, arī ebreji, čigāni un Krievijā vajātie vecticībnieki, bet pēc Latgales teritorijas pievienošanas Krievijai – krievu ierēdņi, tirgotāji, zemnieki. 19. gs. otrajā pusē saistībā ar Latgales iedzīvotāju pārcelšanos no ciemiem uz viensētām novadā ieceļo Vidzemes un Kurzemes iedzīvotāji. Savukārt 19. gs. beigās zemes trūkums un nabadzība spiež latviešu zemniekus braukt peļņā uz Pēterburgu, izceļot uz Sibīriju. Turpmāk (4. nodaļā), raksturojot latgaliešu folklorā pieminētos etnosus un to apzīmējumus, sniegta plašāka informācija par attiecīgās etniskās grupas ieceļošanu un dzīvi Latgales teritorijā.

Trūkst precīzu statistikas datu par etnisko sastāvu pirms Pirmā pasaules kara, kad mūsdienu Latgales teritorija atradās Krievijas impērijas Vitebskas guberņas sastāvā. Vērā ņemami ir 1897. gada tautas skaitīšanas dati, taču tie varētu būt neprecīzi, jo tolaik nacionālā identitāte Krievijas impērijas perifērijā ir bijusi relatīvi mainīga, kā arī par tautības noteikšanas pazīmi kalpojusi valoda, kurā cilvēks runā. Neraugoties uz to, Latgales vēstures

pētnieki secina, ka 19. gadsimta nogalē gandrīz puse Daugavpils, Ludzas un Rēzeknes apriņķu iedzīvotāju ir bijuši nelatvieši (sk. 1. tabulu).

1. tabula. Etniskais sastāvs Krievijas impērijas Vitebskas guberņas Daugavpils, Ludzas un Rēzeknes apriņķos (mūsdienu Latgales teritorijā) 1897. gadā (tabulu, balstoties uz Latvijas un Krievijas zinātnieku pārpublicēto tautskaites datu konfrontāciju, veidojis Aldis Miņins (Miņins 2011, 178))

Tautība	Iedzīvotāju skaits	%
Latvieši	253 792	51
Krievi	78 227	16
Baltkrievi	66 448	13
Ebreji	63 851	12,5
Poļi	30 972	6
Vācbaltieši	4 242	1
Lietuvieši	1 300	0,5
Igaņi	612	
Čigāni	346	
Kopā	499 790	100

Īpatna, laikmeta un kultūrvides nosacīta ir etniskās un reliģiskās identitātes nediferencēšana latgalieša apziņā. „17.–18. gadsimtā izveidojas un 19. gadsimtā nostiprinās Latgales latvieša tautības apziņa. Vienkāršajam Latgales latviešu zemniekam ir skaidrs, ka pareizticīgie un vecticībnieki ir krievi, bet katoļu baznīca ir poļu baznīca, tāpēc, jautāti par nacionālo piederību, 19. gadsimta II pusē – visnežēlīgākajā rusifikācijas laikā – Latgales latvieši sevi nereti dēvē par poļiem, jo viņi baidās, ka cara valdība var viņus piespiest atteikties no katoļticības. (..) Savukārt vēl pat 20. gadsimta 20. gados Latgales latvietim primārais pašnosaukums nereti esot bijis “katolis”, ko Francis Kemps skaidro ar vājo nacionālo apziņu un stipro reliģisko noskaņojumu” (Stafecka 2004, 224–225). Iespējams, tāpēc latgaliešu folklorā bieži sastopama ar dažādu reliģisko (konfesionālo) piederību saistīta leksika, piemēram, *latvīšu katoļu goreigī goni*, *latvīšu katoļu students*, *ļuturu muoceituojs*, *ļutaru pastors* (plašāk sk. 4.1. nodaļā), *krīvu draudze*, *krīvu pops*, *krīvu bazneica*, *krīvu cerkva* (sk. 4.4. nodaļā), *rabyņs žydu* (sk. 4.3. nodaļā) u. c.

Pēc Latvijas valsts nodibināšanas 1918. gadā daudzi poļi aizbrauca uz Poliju, lietuvieši – uz Lietuvu, bet Latgalē ieceļoja latviešu tirgotāji, amatnieki un ierēdņi no Vidzemes un Zemgales. Līdz ar to 20. gadsimta 30. gadu statistikas dati rāda lielāku latviešu īpatsvaru Latgales teritorijā (sk. 2. tabulu).

2. tabula. Iedzīvotāju etniskais sastāvs Latgalē pēc 1935. gada tautas skaitīšanas datiem

(Maldups 1937)

Tautība	Iedzīvotāju skaits	%
Latvieši	347 751	61,32
Krievi	153 976	27,15
Ebreji	27 974	4,93
Poļi	19 534	3,44
Vācieši	892	0,16
Pārējie	17 037	3,0
Kopā	567 164	100

Kā redzams, 1935. gada datos trūks ziņu par balkrievu skaitu, kas iepriekš ir bijis ievērojams (13% no Latgales iedzīvotājiem). Baltkrievu skaita svārstību iemesls tiek skaidrots ar nestabilo baltkrievu tautas pašapziņu (Екабсонс 2004, 79).

Latgalē, tāpat kā visā Latvijā, ebreju un čigānu skaita izmaiņas ietekmēja nacistiskās Vācijas okupācijas periodā īstenotais holokausts.

Pēc Otrā pasaules kara bija vērojama Latgales iedzīvotāju izceļošana uz Vidzemi un Kurzemi, kā arī uz Rīgu, bet pierobežas rajonos uz dzīvi apmetās daudz krievu un baltkrievu. Ļoti mazu latviešu skaitu (37,8 % no visiem iedzīvotājiem) un salīdzinoši lielāku krievu daudzumu (41,6 %) Latgales rajonos un pilsētās uzrāda 1989. gada tautas skaitīšanas dati (sk. 3. tabulu).

3. tabula. Iedzīvotāju etniskais sastāvs Latgales rajonos (Balvu, Daugavpils, Krāslavas, Ludzas, Preiļu, Rēzeknes) un pilsētās (Daugavpilī, Rēzeknē) pēc 1989. gada vissavienības tautas skaitīšanas datiem (CSP)

Tautība	Iedzīvotāju skaits	%
Latvieši	166 344	37,8
Krievi	183 207	41,6
Baltkrievi	27 642	6,3
Ukraiņi	8 185	1,8
Poļi	44852	10,2
Lietuvieši	2 637	0,6
Ebreji	1 809	0,4
Čigāni	2 217	0,5
Vācieši	432	0,1
Tatāri	436	0,1
Igaņi	182	0,05
Cita tautība	2 448	0,55
Kopā	440 391	100

Pēc 2000. un 2011. gada tautas skaitīšanas rezultātiem, Latgalē un visā Latvijā dažādu tautību iedzīvotāju skaits sarūk gan dabiskā pieauguma samazināšanās, gan ekonomisko un

sociālo apstākļu izraisītās emigrācijas (galvenokārt uz ES valstīm) dēļ. Visintensīvāk uz ārzemēm peļņā doties spiesti tieši Latgales iedzīvotāji, piemēram, 2008. gadā katrs ceturtais (22,8%) no ārzemēs nodarbinātajiem Latvijas iedzīvotājiem bija no Latgales reģiona (Ušackis 2009). Kopumā arī 21. gs. pirmajā desmitgadē vairāk nekā puse Latgales iedzīvotāju ir cittautieši (sk. 4. tabulu).

4. tabula. Latgales iedzīvotāju etniskais sastāvs. 2000. un 2011. gada tautas skaitīšanas dati (CSP)

Tautība	2000		2011	
	Iedzīvotāju skaits	%	Iedzīvotāju skaits	%
Latvieši	165 648	43,07	139 941	46,03
Krievi	155 468	40,42	118 170	38,87
Baltkrievi	23 175	6,03	15 046	4,95
Ukraiņi	5 685	1,48	3 845	1,26
Poļi	27 575	7,16	20 806	6,84
Lietuvieši	2 295	0,60	1 745	0,57
Ebreji	896	0,23	nav datu	nav datu
Čigāni	1 275	0,33	nav datu	nav datu
Vācieši	358	0,09	nav datu	nav datu
Igauņi	110	0,02	nav datu	nav datu
Cita tautība	2 181	0,57	4 479	1,48
Kopā	384 639	100	304 032	100

Kā redzams (sk. 5. un 6. tabulu), etniskā ainava Latgalē atšķiras no Latvijas kopumā, kā arī no Lietuvas ar salīdzinoši mazu pamatetnosa (latviešu) skaitu un lielu krievu tautības iedzīvotāju skaitu, kā arī ar etnisko daudzveidību. To ietekmējuši dažādi vēsturiskie, sociālekonomiskie un politiskie procesi, arī ģeogrāfiski Latgales teritorija ir bijusi pierobežas, nomales statusā (Kursīte 2005a, 17).

5. tabula. Latvijas iedzīvotāju etniskais sastāvs 20. gs. – 21. gs. pirmajā desmitgadē (mūsdienu Latvijas Republikas teritorijā, procentos (CSP dati))

Tautība	Gads				
	1920	1935	1989	2000	2010
Latvieši	72,76	75,50	52,0	57,66	62,07
Krievi	7,82	10,59	34,0	29,58	26,91

Vācieši	3,64	3,19	0,1	0,15	nav datu
Baltkrievi	4,74	1,38	4,5	4,09	3,29
Čigāni	nav datu	nav datu	0,3	0,35	nav datu
Ebreji	4,99	4,79	0,9	0,44	nav datu
Poļi	3,42	2,51	2,3	2,50	2,16
Lietuvieši	1,60	1,17	1,3	1,41	1,18
Igauņi	0,55	0,36	0,1	0,11	nav datu
Ukraiņi	nav datu	nav datu	3,5	2,68	2,21
Pārējie	0,48	0,52	1,0	1,05	2,17

6. tabula. *Lietuvas iedzīvotāju etniskais sastāvs 19. gs.b. – 20. gs (mūsdienu Lietuvas Republikas teritorijā, procentos)* (Anglickienē 2006, 54)

Tautība	Gads				
	1897	1923	1959	1989	2001
Lietuvieši	61,6	69,2	79,3	79,6	83,45
Krievi	4,8	2,5	8,5	9,4	6,31
Poļi	9,7	15,3	8,5	7,0	6,74
Baltkrievi	4,7	0,4	1,1	1,7	1,23
Ukraiņi	0,1	0,0	0,7	1,2	0,65
Ebreji	13,1	8,3	0,9	0,3	0,12
Latvieši	1,3	0,6	0,2	0,1	0,08
Tatāri	0,1	0,1	0,1	0,2	0,09
Čigāni (romi)	0,0	0,0	0,1	0,1	0,07
Vācieši	4,4	3,4	0,4	0,1	0,09
Citas tautības	0,2	0,2	0,2	0,2	1,17

Kā atzīst vēsturniece I. Boldāne, etnisko priekšstatu un stereotipu izveides ierosmei viens no būtiskiem faktoriem ir tiešās saskarsmes iespējamība, kas nodrošina ne vien novērojumu un komunikācijas praksi sadzīvē, bet paredz arī noteiktas sadarbības, mijiedarbības un sāncensības formas starpetniskajās attiecībās. Tiešie kontakti mēdz vieglāk veidoties starp kaimiņvalstu iedzīvotājiem pierobežas joslās, tiešās saskarsmes iespējas veicinājuši arī Latvijas teritorijā dažādu iemeslu rosināti migrācijas procesi. Sociāli nevienlīdzīgie kontakti Latvijas vēstures gaitā atstājuši vismaz trejādu ietekmi uz latviešu etniskajiem priekšstatiem: 1) negatīvu iezīmju veidošanos autostereotipā (bāreņu tauta, kalpu

tauta), kas savukārt ietekmē negatīvu heterostereotipu radīšanu; 2) vācieši, poļi un krievi (zināmā mērā arī ebreji) iegūst konkrētai sociālai grupai, ar kuru vēstures gaitā bijušas saspringtas attiecības, raksturīgas iezīmes, kas ietilpināmas negatīvo stereotipu kategorijā un uzskatāmās par sociālās distances rosinātājām; 3) institucionalizēta kultūras trauma veicina stereotipu noturību (Boldāne 2011, 220, 221).

Arī folkloras tekstos atainotās Latgales latviešu attiecības ar pārnovadu latviešiem un cittautiešiem, viņu stereotipiskos priekšstatus ir ietekmējuši vēsturiskie, politiskie, ekonomiskie, kultūras, reliģiskie, sociālie un psiholoģiskie procesi.

3. Pētījuma avoti

Folkloras tekstus par vērtīgu lingvistikas avotu atzinuši daudzi valodas un folkloras pētnieki. Var minēt vairākas valodniecības jomas, kurās visbiežāk izmantoti folkloras valodas dati.

Folkloras, īpaši tautasdziesmu, valoda ir saglabājusi senas valodas sistēmas iezīmes, tāpēc kā avots tiek izmantota gan atsevišķu valodu vēstures, gan salīdzināmi vēsturiskās valodniecības pētījumos. Piemēram, baltu un slāvu folkloras un mitoloģijas materiālus savos salīdzināmās valodniecības pētījumos izmantojis Vjačeslavs Ivanovs (ИВАНОВ 1988), Vladimirs Toporovs (ИВАНОВ, ТОПОРОВ 1956; ТОПОРОВ 2010; 2010a), Kazimiers Būga (Būga 1961), Jānis Endzelīns (Endzelīns 1974; 1979; 1980) u. c. Folkloras teksti kā avots izmantoti arī vairākās gramatikās un monogrāfijās, piemēram, Gotharda Frīdriha Stendera „Neue vollstündigere lettische Grammatik” („Jauna pilnīgāka latviešu gramatika”, 1761), Jāņa Endzelīna „Latviešu valodas gramatika” (Endzelīns 1951), „Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika” (MLLVG 1959), Zigma Zinkeviča „Lietuvių kalbos istorinė gramatika” („Lietuviešu valodas vēsturiskā gramatika”) (Zinkevičius 1981), Martas Rudzītes „Latviešu valodas vēsturiskā fonētika” (Rudzīte 1993), Nikoles Nauas (*Nicole Nau*) „A short grammar of Latgalian” („Īsa latgaliešu valodas gramatika”) (Nau 2011) u. c.

Kārlis Mīlenbahs, gatavojot materiālu latviešu valodas vārdnīcai, atzīst: „(..) uz tautas dziesmām, sevišķi uz daudzajiem tautas dziesmu variantiem, dibinādamies, varēsim ar daudz piemēriem aprādīt, cik svarīgas vārdu nozīmju ziņā ir Barona un Visendorfa izdotās tautas dziesmas. Nākamai vārdnīcai viņas derēs par stipru pamatu” (Mīlenbahs (1898) 2009, 299). Folkloras tekstu fragmenti kā piemēri izmantoti daudzās skaidrojošās vārdnīcās (piemēram, promocijas darbā skatītajās ME 19123–1932, LKŽ 2013, LLVV 1972–1996, NV 2007 u. c.). Tiek veidotas arī atsevišķas folkloras leksikas vārdnīcas, piemēram, amerikāņu folkloras vārdnīca (Tallman 1959), krievu folkloras valodas vārdnīca (СЯРФ 2006), Latviešu Folkloras krātuves sagatavotā folkloras leksikas vārdnīca (FLV, elektroniskā versija), kurā apkopotas dažādiem folkloras izdevumiem pievienotās leksikas vārdnīcas.

Folkloras valodas kā sistēmas pētījumi saistāmi gan ar atsevišķu folkloras žanru valodas analīzi, gan ar kāda valodas līmeņa sistemātisku izpēti folkloras valodā. Viens no nozīmīgākajiem latviešu folkloras valodas pētījumiem ir Artura Ozola darbs „Latviešu tautasdziesmu valoda” (Ozols 1961), kurā analizēti dažādi latviešu tautasdziesmu valodas līmeņi (leksika, morfoloģija, sintakse, stilistika). Nozīmīgs ir arī Alfrēda Gātera pētījums par

latviešu tautasdziesmu sintaksi „Lettische Syntax: Die Dainas” (1993), kā arī Rainera Ekerta (*Rainer Eckert*) latviešu tautasdziesmu studijas frazeoloģijas, leksiskās semantikas un sintakses aspektā „Studien zur Sprache der lettischen Volkslieder. Phraseologische, lexikalische und syntaktische Probleme” (2007). Lietuviešu valodniecībā tautasdziesmu valodas un stilistikas iezīmes padziļināti pētījis Kosta Aleksīns (Aleksynas 1971). Krievu valodniecībā netrūkst pētījumu par dažādu folkloras žanru sintakses iezīmēm (Тарланов 1981; Чернышев 1987) u. c.

Folkloras valodas izpēte aktuāla arī dialektu un izlokšņu īpatnību aspektā. Dažādu tautu folkloras valodas un sarunvalodas dialektālās atbilstes ir interesējušas vdaudzus valodniekus (piemēram, Romanu Jakobsonu (*Якобсон*), Ņ. Tolstoju (Толстой 1995) u.c.). A. Ozols savos tautasdziesmu valodas pētījumos akcentē tautasdziesmu valodas nozīmību literārās valodas attīstībā, pēta izlokšņu formu un literārās valodas attieksmes tautasdziesmās (Ozols 1961). Arī atsevišķi latgaliešu folkloras valodai veltītie pētījumi saistīti galvenokārt ar izlokšņu īpatnību atklāsmi. Piemēram, Antons Breidaks pievērsies latgaliešu tautasdziesmu valodas jautājumam izpētei: fonētikai, kas izraisa interesi no valodas vēstures, diahroniskās un sinhroniskās dialektoloģijas, kā arī no izlokšņu, tautas dziesmu valodas un literārās valodas attieksmju izpētes viedokļa (Breidaks [1974] 2007a); leksikai, kas palīdz risināt dažādas vēsturiskās valodniecības (tai skaitā areālās lingvistikas) problēmas (Breidaks [1977] 2007b), kā arī tautasdziesmu metrikai vēsturiskās fonētikas un indoeiropiešu salīdzināmi vēsturiskās versifikācijas atziņu gaismā (Breidaks [2000] 2007f). Vairākas valodnieces (Emīlija Soida, Lidija Leikuma, N. Naua) pievērsušās poļu etnogrāfes Stefānijas Uļanovskas (*Stefanija Ulanowska*) Viļānu apkaimē 19. gs. beigās pierakstīto pasaku valodai un gramatikai (Soida 1950, Leikuma 2001, Naua 2008, Naua 2009). Piemēram, N. Naua atzīst: „Tieši Uļanovskas pasakās atrodams liels skaits gramatisko parādību, kuras ir vērts pētīt, jo tās ir nozīmīgas arī lielākā kontekstā – vēsturiskajā valodniecībā, valodas tipoloģijā, areālajā lingvistikā” (Naua 2009, 100). Par Silajāņu pagasta Feimaņu draudzes izlokšņu īpatnībām (fonētikas, morfoloģijas un leksikas līmenī) Antona Kokaļa pierakstītajās pasakās sniedzis Ivars Magazeinis (Magazeinis 2009). Lidija Leikuma risinājusi latgaliešu tautasdziesmu un ziņģu krājuma „Lettische Volkslieder” (1896) pieraksta vietas un autorības problēmu, atklājot latgalisko izlokšņu pazīmju svarīgumu folkloras tekstos (Leikuma 2010) u. c.

A. Breidaks atzīst, ka tautasdziesmu uzrakstītāji bieži centušies pārcelt tekstu literārās valodas formās, tāpēc tautas dziesmas parasti neder fonētikas jautājumu pētīšanai. Tomēr gadījumos, kad tautas dziesmu uzrakstītāji ir bijuši labi izlokšņu īpatnību zinātāji, viņu materiālos atrodami vērtīgi izlokšņu fonētikas materiāli. Tāpēc tautas dziesmu fakti vispirms

kritiski jānovērtē, un tikai tad tos var izmantot fonētikas jautājumu pētīšanai (Breidaks [1974] 2007a, 404). Šo atziņu var attiecināt arī uz citiem folkloras žanriem, kā arī jāpiebilst, ka latviešu, arī lietuviešu folkloras pirmie pierakstītāji ir bijuši cittautieši, tāpēc vērojama arī vācu, krievu vai poļu valodas un rakstu tradīcijas ietekme. Promocijas darbā galvenā uzmanība pievērsta semantikai, taču fiksēti arī dažādie etnonīmu pieraksta varianti, kas tomēr ne visos gadījumos saistāmi ar latgalisko izlokšņu īpatnībām, bet gan ar pierakstītāju valodas kompetenci.

Folkloras valoda (galvenokārt leksikas semantika) izmantota kā tautas vēstures un kultūras izpētes avots. Pētera Šmita etnogrāfiskajos un lingvistiskajos pētījumos („Latviešu mitoloģija” (1926), „Ievads baltu filoloģijā” (1936) u. c.) pievērsta uzmanība folkloras leksikai kultūrvēsturisku faktu rekonstrukcijas nolūkos. Arheoloģijas, lingvistikas, etnogrāfijas un folkloras dati bieži tiek izmantoti kompleksos seno baltu etnoģenēzes, valodas, mitoloģisko priekšstatu pētījumos, piemēram, Norberta Vēļus (*Norbertas Vēlius*) „Senovēs baltu pasaulēziūra” („Seno baltu pasaules uzskats”) (Vēlius, 1983), Marijas Ģimbutienes (*Marija Gimbutienē*) „Balti aizvēsturiskajos laikos” (Gimbutiene 1994), Janīnas Kursītes „Latviešu folkloras mītu spoguļi” (Kursīte 1996) u. c. Līdzīgā aspektā ir veikti arī baltu un slāvu folkloras valodas salīdzinošie pētījumi, piemēram, Marijas Zavjalovas „Балто-славянский заговорный текст: лингвистический анализ и модель мира” („Baltu un slāvu buramvārdu teksti: lingvistiskā analīze un pasaules modelis”) (Завьялова 2006), Marijas Aleksandrovskas promocijas darbs „Мифологический концепт в языке русского и латышского фольклора” („Mitoloģiskais koncepts krievu un latviešu folkloras valodā”) (Александровская 2012) u. c.

Par folkloras valodas nozīmību antropoloģiskajā un kognitīvajā lingvistikā, kā arī par folkloras tekstos sastopamās etnonīmiskās leksikas izpētes pieredzi sk. 1.2. un 1.3. nodaļā.

A. Ozols, salīdzinot folkloras valodu ar literāro rakstu valodu, atklāj vairākas folkloras valodai raksturīgas iezīmes. „Pirmkārt, folkloras valoda ir tautas valodas forma, ko izkopusi valodas meistari, un šajā ziņā tā neatšķiras no literārās valodas, kas attīstās rakstu formā, pamatojoties uz dzimto valodu. Otrkārt, folkloras valoda eksistē vispirms kā runātas respektīvi teiktas vai dziedātas valodas forma, un ar rakstu tā saistās tikai folkloras materiālu uzrakstījumos un publicējumos. (..) Treškārt, folkloras valoda atšķiras no nenormētās tautas sarunvalodas kā stilistiski normēta valoda. (..) Folkloras valodā pakļaušanās valodas kultūras normām ir dabiska tādā ziņā, ka tā ir neapzināta, stihiska. Tas nozīmē, ka folkloras valoda parasti nestāv pāri atsevišķiem dialektiem, kā tas mēdz būt ar apzināti normēto literāro respektīvi rakstu valodu.” (Ozols 1961, 7) Savukārt Pētera Vanaga recenzijā par R. Ekerta

folkloras valodas pētījumiem minēts, ka R. Ekerts oponentē A. Ozola viedoklim par folkloras valodu kā literārās valodas pamatu, atzīstot folkloras valodu par īpašu valodas eksistences formu līdzās standartvalodai, sarunvalodai, dialektiem un sociolektiem (Vanags 2007, 165).

Latgalē, salīdzinot ar citiem Latvijas etnogrāfiskajiem novadiem un Lietuvu, folkloras sāka pierakstīt krietni vēlāk: latviešu un lietuviešu folkloras pirmie pieraksti konstatēti jau 17. gadsimtā, bet latgaliešu – tikai 19. gadsimta vidū (Anglickienē 2006, 21; Juško-Štekele 2007, 27). Par pirmo zināmo latgaliešu folkloras pierakstu tiek uzskatīti Mihailovska (iespējams, pareizticīgo mācītāja) Krievijas Ģeogrāfijas pētniecības institūtam iesūtītie materiāli (piecas tautasdziesmas, viena pasaka un trīs sakāmvārdi) no Ludzas apkaimes, kas datēti ar 1847. gadu (Juško-Štekele 2007, 27). Iespējams, šis fakts arī noteicis to, ka latgaliešu folkloras teksti saglabājuši salīdzinoši maz liecību par senāku etnonīmu slāni.

Šajā promocijas darbā, veidojot folkloras tekstu korpusu (sk. 1.–7. pielikumu), izmantoti tikai tie folkloras teksti, kuros konstatēta etnonīmiskā leksika (piemēram, pārskatot Gustava Manteifeļa izdotajā kalendārā „Inflantuziemies Łajkagromota aba kalenders” (1862–1871) publicētos tautasdziesmu tekstus, etnonīmi netika konstatēti, tāpēc šis materiāls izmantoto avotu sarakstā netiek pieminēts). Senākais izmantotais folkloras materiāls ir S. Uļanovskas 19. gadsimta otrajā pusē Viļānu apkaimē savāktais apjomīgais folkloras krājums: 335 tautasdziesmas, 75 pasakas 474 parēmijas, 215 mīklas un 17 atjautības uzdevumi (LIP 2011 [faksimilizdevums]). S. Uļanovskas savāktie folkloras materiāli pieraksta ziņā ir diezgan precīzi un atspoguļo Viļānu izloksnes īpatnības, par vērtīgu valodniecības materiālu to atzinis jau J. Endzelīns, „Latviešu valodas gramatikā” (Endzelīns 1951) ievietojot vairākus piemērus no šī avota. Etnonīmiskās leksikas ziņā nozīmīgas ir ne tikai pasakas, bet arī mīklas un parēmijas, kurās fiksētie etnonīmi atklāj senākos priekšstatus par cittautiešiem: galvenokārt vāciešiem (*wôcijs*, *wociejzi*), čigāniem (*czyganc*, *czygonc*), ebrejiem (*żydi*, *zyds*), krieviem (*kriūs*). Tas ir arī vienīgais folkloras avots, kurā konstatēts etnonīms ‘baškīrs’: *Sirdigs kaj baszkirs* (LIP 1892, 199). Tautasdziesmu pierakstā konstatētas vienīgi leksēmas *czigons*, *czigonica* ‘čigāns, čigāniete’ Ziemassvētku dziesmā, kas, domājams, apzīmē nevis etnosu, bet budēļus, masku gājiena dalībniekus (sk. 4.2. nodaļā).

S. Uļanovskas savāktās pasakas ievietotas arī Pētera Šmita krājumā „Latviešu pasakas un teikas” (LPT 1925–1937), etnonīmu ekscerpēšanā izmantots no šī krājuma elektroniskās versijas izveidotais latgaliešu pasaku tekstu korpus (Ločmele 2010), bet atsevišķu etnonīmu pieraksts salīdzināts arī ar S. Uļanovskas pierakstu. P. Šmits ir atzinis: „Visvairāk raizes man ir darījušas no Latgales piesūtītās pasakas, tā kā pie latgaliešiem vēl nav nodibinājusies ne noteikta gramatika, ne arī noteikta rakstība. Viņi parasti neapzīmē ne patskaņu gaŗumu, ne arī

līdzskaņu mīkstinājumu, pēdējā vietā piespraudami nereti vokāli "i". Vidienas latvietim ir grūti lasīt šādus tekstus, kamēr daži teikumi paliek pat nesaprotami. Kā lai nu šie izšķir izlokšņu savādību no gramatikas un rakstības trūkumiem? Gribot negribot bija jāturās pie pašu uzrakstītāju rakstības, pārgrozot to tomēr pēc rakstu valodas ortografijas pamatiem. (..) Tātad šie uzņemtais Latgales pasakas gan nebūs priekšzīmīgas ne gramatikas, ne ortografijas ziņā. Šādu apstākļu dēļ valodniekam šie materiāli vienā otrā gadījumā būs vēl jāpārbauda” (Šmits, <http://valoda.ailab.lv/folkloras/pasakas/ievads01.htm>). Tiesa, ne visu etnonīmu pierakstu bija iespējams pārbaudīt un salīdzināt ar oriģinālo pierakstu, kurš arī, iespējams, precīzi neatpoguļo runāto variantu.

Seni etnonīmu pieraksta varianti ir atrasti arī Andriva Jūrdža (*Andryvs Jūrdžs*) „Mūžīgajā kalendārā (..)” ievietotajās, Nautrēnos noklausītajās tautasdziesmās: *litwaškeņa* ‘lietuviete’; *pūli* ‘Poļu Vidzemes (Latgales) latvieši’, *žyds, žydenš* ‘ebrejs’ u. c. Rokrakstā sarakstītais oriģināls (datēts ar 1916. gadu, 392 lp.) glabājas Latvijas Nacionālās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu zinātniskajā nodaļā, publicēts „Myužeygays kalinders ar sayminiceybas iwirojumim por wyssu godu” (MK 1999). Raksturojot A. Jūrdža visai nekonekvento rakstu valodu, kura balstīta 19. gadsimta sākuma latgaliešu grāmatās un visai spēcīgā lejaslatviešu rakstības tradīcijā, izdevuma zinātniskā redaktore valodniece Anna Stafeca tomēr atzīst, ka „tajā atrodamās liecības par Andriva Jūrdža dzimto izlokšni ir bagātīgs avots vienas izlokšnes izpētei vēsturiskajā aspektā” (Stafeca 1999, 13). Savukārt A. Juško-Štekele secina, ka A. Jūrdžs labskanības dēļ tautasdziesmas dažkārt pat pārveidojis, pārkāpjot teksta metrikas likumības un piešķirot tām nosaukumus (Juško-Štekele 2003, 32).

Meklējot etnonīmus tautasdziesmās, izmantoti galvenokārt elektroniskie resursi: Latvijas universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūta Latviešu folkloras krātuves (LFK) izveidotā mājaslapa „Krišjāņa Barona Dainu skapis” (DS) un „Latviešu Tautas Dziesmas” (LTDz) – Arveda Švābes, Kārļa Strauberga, Edītes Hauzenbergas-Šturmas sastādītā krājuma „Latviešu tautas dziesmas” I–XII (1952–1956) Virdžīnijas Universitātē izveidotā elektroniskā versija. Šajā pētījumā apzināti nav skatītas Krišjāņa Barona un Henrija Visendorfa „Latvju dainas”, jo šis avots daļēji ietilpst iepriekš minētajos elektroniskajos resursos, kā arī savos rakstos par dažādiem etnonīmiem latviešu klasiskajās tautasdziesmās to jau analizējis J. Rozenbergs (Rozenbergs 2005). Promocijas darbā ir izmantoti J. Rozenberga pētījumu rezultāti, kā arī piemēros sniegtie tautasdziesmu teksti no Latgales. Skatīti arī vairāki Latviešu folkloras krātuves materiāli, t. i., Latgalē pierakstītie dažādu folkloras žanru teksti.

Viens no apjomīgākajiem iespiestajiem avotiem, kur konstatēts plašs etnonīmiskās leksikas klāsts, ir Minhenē izdots krājums „Latgaļu folkloras. Tautas jūki, meikles, parunas”

(LF 1968). Krājumā ievietotas galvenokārt anekdotes un anekdotiski nostāsti, kā arī parēmiņas un mīklas. Šim avotam tomēr piemīt vairāki būtiski trūkumi: pirmkārt, nav norādīta folkloras teksta pieraksta vieta, laiks, teicējs; otrkārt, lielākoties nav saglabātas teicēju valodas īpatnības, teksti rediģēti atbilstoši tā laika latgaliešu ortogrāfijas nosacījumiem. Jūtama arī krājuma sastādītāju politiskā nostāja, kas atklājas politisko anekdožu, anekdotisko nostāstu saturā, kā arī samērā konsekventā etnonīma *latgali* ‘Latgales latvieši, latgalieši’ lietojumā. Mūsdienu anekdotes skatītas arī citos izdevumos (Cybuļš, Luočmeļš 1999; Lōcs, Širins 1997).

Pētījumā kā avots izmantoti arī atsevišķu Latgales novadu folkloru apkopojoši izdevumi, kuros galvenokārt apkopoti LFK materiāli, kā arī atsevišķu folkloras vācēju devums. Piemēram, „Ošas upes krastu dziesmas un raksti” (2008), „Vārkavas novada mutvārdu daiļrades pūrs” I, II (2006, 2009), „Feimaņu draudzes pasakas” (2009).

Jaunākie folkloras teksti (2000.–2012. gada pieraksti) iegūti no Rēzeknes Augstskolas folkloras prakšu un ekspedīciju materiāliem, kas daļēji pieejami elektroniskā versijā (RA), kā arī no promocijas darba autores personīgā arhīva (lauka pētījumos iegūtie folkloras teksti: Bule 2012, Kļavinskis 2004 u. c.).

Piebilstams, ka dažādu žanru folkloras teksti vai ļoti līdzīgi varianti atkārtojas vairākos avotos, šādā gadījumā promocijas darbā etnonīmu analīzē tiek izmantots tikai viens no variantiem. Vairāki varianti izmantoti tikai tādos gadījumos, kad tajos lietoti atšķirīgi etnonīmi vai to atvasinājumi. Latgaliešu pasaku korpusā (Ločmele 2010) etnonīmi tika meklēti, izmantojot datorprogrammu „MonoConc Pro for Windows”, elektroniskajos resursos (sk. avotu sarakstu) tika izmantoti pieejamie meklēšanas rīki.

Folkloras pētniece A. Juško-Štekele atzīst, ka latgaliešu folkloras reģionālo specifiku nosaka vairāki faktori: Latgales ģeopolitiskais stāvoklis, no pārējās Latvijas atšķirīga vēsture un valoda, latgaliešu etnopsiholoģija. Taču latgaliešu folkloru nedrīkst skatīt atrauti no vispārējiem tautas mutvārdu daiļrades rašanās, attīstības un pastāvēšanas likumiem. „Latgaliešu folklorā atrodas ciešās (vairāk vai mazāk saskatāmās kopsakarībās gan ar visai cilvēcei imanenti piemītošo kolektīvās zemapziņas slāni, gan ar citiem folkloras lokālajiem līmeņiem, kas atrodas līdzvērtīgās pozīcijās. Latgalē nav sastopami pilnīgi jauni, citās folkloras lokālajās vidēs nebijuši folkloras teksti; arī latgaliešu folklorā pamatojas uz vispārīgām folkloras žanru pastāvēšanas iekšējām likumsakarībām, kas, kontaminējoties ar t. s. ārējiem faktoriem, izveido to specifisko latgaliešu folkloras auru, ko mēs varam redzēt vēl mūsdienās.” (Juško-Štekele 2007, 6) Tiek nosauktas vairākas latgaliešu folkloras tekstiem (īpaši 19. gs. pierakstītajiem) specifiskas pazīmes: groteskā tēlainība (fizioloģisko,

vardarbīgo, naturālo u. c. elementu akcentācija), katoliskie elementi (specifiska katolicisma ētika) un latgaliskais sociums (konkrētās sociālās vides rādītāji) (turpat, 17).

Minētās diezgan pretrunīgās pazīmes spilgti atklājas arī etnonīmu semantikā. Piemēram, groteskajai tēlainībai raksturīgie fizioloģiskie un vardarbības elementi vērojami pasakā ebreja (*žeids*) tēla kā izsmiekla un izjokošanas objekta atklāsmē: *Vokorā styprinīki atsagula uz gara benča un žeidu atguldynuoja uz benča vyda. Muote atsagula uz ūtra benča pret žeidu. Kai pyrda vīns styprinīks, tai žeids īskrēja ar golvu ūtram styprinīkam ūkstā. Kai pyrda ūtrs styprinīks, tai žeids otkan izlēcja uz benča un guļ. Muote kai pyrda, tai žeidu ar vysu syksnu izsvīdja pa lūgu gaisā un žeids atsamūda pi tuos pašas ustabiņas, kuŗā šiva* (LPT, „Lielie stiprinieki” 3.A.650).

Latgaliešu folkloras teksti apliecina, ka etniskā identitāte bieži vien sakrīt ar reliģisko (katolisko). Katoliskās vides elementi tiek pretstatīti citām reliģijām raksturīgām pazīmēm, katolisko (savu) atzīstot par labāku nekā citas (svešās). Visspilgtākās svešā pazīmes tiek piedēvētas jūdaisma piekritējiem (ebrejiem), pielīdzinot tos pat mitoloģiskiem tēliem – velniem, piemēram, parēmijas variantos *Bāg kai žyds / valns nu krysta* (LF 1968, 455), kā arī nostāstos par to, ka ebreji izmanto kristiešu (īpaši bērnu) asinis savu rituālo ēdienu (macu) pagatavošanai (sk. 3.3. nodaļu). Folkloras teksti atklāj, ka latgalietim nav svešas citas kristietības izpausmes: bieži folkloras tēli ir vecticībnieki un pareizticīgie (*staraveri, krīvu pops, krīvu batjuška*, sk. 3.4. nodaļu) un luterāņi (*ļutaru muocēituojs*, sk. 3.1. nodaļu), taču arī šo konfesiju pārstāvji dažkārt tiek parādīti kristietības morālei un ētikai neatbilstošā gaismā, piemēram: *Vīnam krīvu muocēituojam jaunībā pīdzyma dāls, kuru muocēituojs un juo sīva gribēja iznycynuot.* (LPT, „Stiprais Ansis” 20. A. 650.A.). Savukārt cita sociālā statusa dēļ Latgales katolisko tradīciju veidotāji un stiprinātāji poļi (*pūli, poļaki*) tiek uzskatīti par pārāk dedzīgiem savās katoliskajās izpausmēs: *Tei beja dīzgon porosta līta, ka pūli Latgolā beja lelōki Dīva lyudzēji kai latgali* (LF 1968, 37).

Specifiskais ar etnonīmu semantiku saistītais sociālais fons spilgti atklājas salīdzinājumā. Piemēram, parēmijās (sakāmvārdos un parunās) latgalietis (*latgaļs*) salīdzinājumā ar pārnovadniekiem (*čyuli*) tiek pozicionēts zemākā sociālajā statusā: *Čyuls loktā, a latgaļs koktā.* (LSDF 19508059); *Ej tu isaleidzynojs ar čyuli.* (LSDF 640 1517).

No otras puses – daudziem folkloras tekstiem, kuros minēti etnonīmi, ir starptautisks raksturs: līdzīgi sižeti sastopami ne tikai latviešu un lietuviešu, bet arī citu tautu folklorā. Lietuviešu etnoloģe L. Anglickiene folkloru, kurā tēloti cittautieši, iedala trīs grupās: 1) tradicionāli starptautiski sižeti ar tiem pašiem cittautiešu tēliem jebkuras tautas folklorā (piemēram, daudzu tautu folklorā atklājas ebreja – tirgotāja vai čigāna – zagļa stereotips);

2) starptautiski tradicionāli sižeti par cittautiešiem, tikai katras tautas mutvārdu daiļradē cittautiešu tēli ir atšķirīgi (piemēram, vairāku tautu vēstītājā folklorā aktuāls sižets, kurā dažādu tautību pārstāvji sacenšas savā starpā, taču veicamie uzdevumi ir dažādi un stiprākais, atjautīgākais u. tml. katreiz var būt cita etnosa pārstāvis); 3) specifiski, katrai tautai individuāli folkloras piemēri (Anglickienē 2006, 121).

Šajā pētījumā, lai atklātu latgaliešu folkloras etnonīmiem specifisko vai gluži otrādi – starptautisko – semantiku, kā papildus materiāls salīdzinājumam izmantota citos Latvijas etnogrāfiskajos novados pierakstītā folkloras un lietuviešu folkloras teksti. Nozīmīgākie latviešu folkloras avoti ir jau iepriekš minētie elektroniskie resursi. Lietuviešu folkloras piemēri iegūti no: 1) etnoloģes L. Anglickienes grāmatas par cittautiešiem lietuviešu folklorā (Anglickienē 2006), atsaucē dots autores darbā norādītais avots, kas atšifrēts avotu sarakstā; 2) no Lietuviešu literatūras un folkloras institūta datu bāzēm: Lietuviešu vēstītājas folkloras elektroniskais katalogs (LPT) un Lietuviešu dziesmu folkloras elektroniskais katalogs (LDT), 3) no Vītauta Dižā Universitātes Kultūras studiju un etnoloģijas katedras izveidotās folkloras datu bāzes (VDU ER).

3.1. Etnonīmiskās leksikas īpatnības folkloras žanru aspektā

Etnonīmiskā leksika sastopama katrā no folkloras žanru grupām (dziesmu folkloras, vēstītāja folkloras un brahiloģismi), taču etnonīmu funkcionālajā aspektā vērojamas atsevišķiem folkloras žanriem specifiskas semantiskās un stilistiskās pazīmes, dažāda ir arī tēlojamo personāžu (dažādu etnosu pārstāvju) saskare ar realitāti.

L. Anglickiene atzīst, ka lietuviešu folklorā cittautieši visbiežāk tiek tēloti tādos žanros, kuriem raksturīgi komisma elementi, proti, sadzīves pasākās un anekdotēs, humoristiskās tautasdziesmās. Citi populāri folkloras žanri ar cittautiešu tēliem ir teikas, leģendas, nostāsti, kā arī dziesmu folkloras, īpaši karus un vēsturiskus notikumus atainojošas dziesmas, precību, ganu dziesmas, kā arī sakāmvārdi un parunas (Anglickienē 2006, 110–120).

Dziesmu folkloras

Dziesmu folkloras (klasiskās tautasdziesmas, garīgās dziesmas un ziņģes) etnonīmiskās leksikas lietojuma ziņā nav pārstāvēta viendabīgi. Visplašākais etnonīmu klāsts konstatēts klasiskajās tautasdziesmās, mazāk – ziņģēs, pavisam reti garīgajās dziesmās.

Kopumā no visiem folkloras žanriem tautasdziesmas tiek uzskatītas par vērtīgāko valodniecības avotu, jo klasiskās latviešu tautasdziesmas pēc savas cilmes tiek attiecinātas uz laika periodu no 13. līdz 16. gadsimtam. Tautasdziesmu valodai raksturīgs polihronisms,

respektīvi, pakļaujoties stila un pantmēra normām, tiek saglabāti arhaiski valodas elementi, bet improvizējot un variējot rodas jauni (Šmits 1923, 23–24; Ozols 1961, 10; Aleksynas 1971, 27). J. Endzelīns atzīst, ka „mūsu [latviešu – A.K.] tautasdziesmu uzrakstījumi un izdevumi ir gan daudz jaunāki par mūsu pirmajām grāmatām, un uzrakstot tās gan ir pa lielākai daļai pārceltas rakstu valodā, pie tam ne vienmēr konsekventi un pareizi, bet tomēr šīs tautas dziesmas mūsu valodas pētniekiem daudz svarīgākas nekā visi prozas teksti (...)” (Endzelīns [1932] 1980, 78). Arī lietuviešu tautasdziesmu un pasaku krājuma sastādītāji Augusts Leskiens (*August Leskien*) un Kārlis Brugmanis (*Karl Brugman*) priekšvārdā uzsver, ka tautasdziesmām piemīt specifiska, no izloksnē runātās sarunvalodas atšķirīga valoda. Atšķirības nosaka gan ritma dēļ saglabājušies arhaismi, gan arī, migrējot no vienas vietas uz citu saglabātās citu izlokšņu īpatnības (Leskien, Brugman 1882, 5).

A. Ozols, analizējot latviešu tautasdziesmu valodu, pievēršas tikai vidus dialektā pierakstītajām tautasdziesmām, to leksikas periodizācijas analīzē autors min arī dažus etnonīmus jēdzienu grupā „cilvēks kā sabiedriska būtne” (*prūsis, vācietis*), kurus attiecina uz baltu leksikas kopības slāni (Ozols 1961, 16).

Etnonīmiskās leksikas lietojumā tautasdziesmu polihroniskums un variantums (folkloriski lokalizējumi) izpaužas spilgti un dažkārt apgrūtina semantikas atklāsmi. Piemēram, 1960. gadā Bērzpilī pierakstīta četrinde:

*Vīna meita Reigā dzīd,
Ūtra dzīd Latgalē;
Obam bolsi otskanēja
Uz tīm pryušu rubežīm.* (LFK 1950, 5399)

Tas acīmredzot ir viens no tautasdziesmas „Viena meita Cēsīs dzied...” variantiem Cēsu apriņķa Vietalvā pierakstīts teksts no Barona un Brīvzemnieka krājuma:

*Viena māsa Cēsīs dzied,
Otra dzied Valmierā,
Abām balsis atskanēja
Pār tām Prūšu robežām.* (DS, Par dziesmām un dziedāšanu, 2-1)

Pēs J. Rozenberga domām, abos variantos vārdu savienojums ‘prūšu robežas’, visticamāk, apzīmē nevis baltu (senprūšu) apdzīvotās teritorijas robežas vai vāciskās Prūsijas robežas, bet gan ir vispārināts jebkuras svešas zemes (valsts) robežas apzīmējums (Rozenbergs 2005, 50). Latgalē pierakstītajā variantā prūšu robežas minētas vienlaicīgi ar toponīmu *Latgale*, kas gan kā toponīms pirmo reizi lietots Nestora hronikā (*Летьгола*), apzīmējot teritoriju, kurā dzīvojuši senie latgaļi, taču kā mūsdienu Latvijas kultūrvēsturiska reģiona apzīmējums sāks

lietot 20. gs. pirmajā pusē (Kemps 1910). Tātad šī tipa tautasdziesma neatspoguļo vēsturisku realitāti, bet atklāj dažādu vēstures periodu kontamināciju.

Tematiski un formas ziņā latgaliešu tautasdziesmas būtiski neatšķiras no citos Latvijas etnogrāfiskajos reģionos pierakstītajām tautasdziesmām (Juško-Štekele 2007, 33). Etnonīmiskā leksika konstatēta galvenokārt precību un kāzu tematikas dziesmās, kara tematikas dziesmās un sadzīvi raksturojošās joku dziesmās. Precību un kāzu tematikas dziesmās cittaunieši tēloti kā vēlami vai arī nevēlami precinieki. Latgalē arī mūsdienās populārājās apdziedāšanās dziesmās tiek apdziedāti kāzu viesi, parasti ar cittauniešus apzīmējošu etnonīmu tiek atklāta kāda Latgales latvietim sveša pazīme. Piebilstams, ka precību dziesmās sastopams arī latgaliskajās izloksnēs nostabilizējies etnonīma *čyguoni* semantiskais derivāts ar nozīmi ‘nelūgtie kāzu viesi, kas ierodas maskojušies’ (Kursīte 2009, 85). Kara tematikas dziesmās cittaunieši parasti ir tēloti kā iebrocēji, tiek runāts par kara gaitām svešā zemē, var tikt apdziedāti arī kara notikumi kaimiņzemēs. Savukārt sadzīvi raksturojošās joku dziesmas visbiežāk raksturo sociālās attiecības starp dažādu etnisku kopienu pārstāvjiem.

Lietuviešu folklorā cittauniešus apzīmējoši etnonīmi visbiežāk sastopami kara un vēsturiskajās dziesmās (*karinēs-istorinēs dainos*), tad seko precību (*piršlybu*) un kāzu apdziedāšanās dziesmas (*vestuvių persirengėlių, vestuvininkų apdainavimo dainos*). Ganu dziesmās (*piemenų dainos*) parasti pieminēti etnonīmi, kas apzīmē pierobežā dzīvojošus etnosus, savukārt rotaļu, spēļu un deju dziesmās (*žaidimų, ratelių ir šokių dainos*), kā arī īsās humoristiskās dziesmās (*talalinės*), kur par izjokošanas, izsmiekla objektu kļūst cittaunieši, īpaši tuvākajā apkaimē dzīvojošie (Anglickienė 2006, 114–117).

Tautasdziesmu īpatnība ir tā, ka šī žanra tekstos atrodami etnikoni (etnosa un tā apdzīvotās teritorijas kopnosaukumi), lietoti galvenokārt daudzskaitļa lokatīva formā. Piemēram, 20. gadsimta pirmajā pusē Daugavpils apriņķa Preiļu pagastā pierakstīta precību tematikas tautasdziesma:

*Krīvūs devu sov' muosiņu,
Leišūs jēmu līgaviņu;
Krīvi znūti, leiši svaiņi,
Kur bej celt īnaidiņu?* (LTDz 46167, 326)

Līdzīgi varianti pierakstīti arī citviet Latvijā, piemēram, Iecavas pagasta Grantelē:

*Krievam devu sav' māsiņu,
Pats paņēmu leišu meitu.*

Gāj' krievos, gāj' leišos,

Visur man znoti radi. (LTDz 3844, 294)

Latgaliešu tautasdziesmās etnikoni sastopami arī citās daudzskaitļa locījumu formās, piemēram, datīvā, kopā ar prievārdu *iz* ‘uz’ norādot virzienu:

(..) *Iz poļakim aizleiguoja*

Muns vizuļu vainuceņš. (LFK 2007, 1249)

Etnonīmu noteikšanā tautasdziesmās nākas saskarties ne tikai ar semantisko derivātu, bet arī ar katoikonīmu nošķiršanas problēmu. Piemēram, 20. gadsimta otrajā pusē Mērdzenē pierakstītajā tautasdziesmā pieminēta leksēma *lītavnīki*:

Lītavnīku bagaturi

Jyuzu storā olu dora;

Paļsinīku nabadziņi

Kubulūsi padarā (LTDz, 56231).

Pieraksta vieta (Ludzas apriņķis), dziesmas žanrs (apdziedāšanās dziesma) un saturs vedina secināt, ka šajā tekstā Paļsinīku ciema iedzīvotāji apdzied Lītavnīku ciema pārstāvjus. Tātad šajā gadījumā vārds *lītavnīki* ir nevis etnonīms ‘lietuvieši’ kā citos folkloras tekstos, bet katoikonīms. Līdzīgu piemēru no Latgales (Līvāniem) pētījumā par leksēmas *zviedri* semantiku klasiskajās latviešu tautasdziesmās min J. Rozenbergs:

Driču Dancs olu dora,

Pūreņš nese eudisņeņu,

Zvīdryš mysys lavējōs,

Ancs ar kausu pa pakausi. (LD 1958, 1)

Autors uzskata, ka šajā apdziedāšanās dziesmā minēts mājvārds (Rozenbergs 2005, 235), taču tikpat iespējams, kas tas varētu būt uzvārds vai iesauka.

Cita tautasdziesmu tekstiem raksturīga iezīme – etnonīmu atkārtojumi, blīvējumi. Piemēram, A. Ozols atzīst, ka sastatījums *poļi, poļi, leiši, leiši* pieder pie tautasdziesmām raksturīgajiem blīvējumiem, kas ir „leksiski semantiska konstrukcija, kurā atsevišķie komponenti nezaudē savu leksisko pamatnozīmi, kaut arī visam savienojumam ir kāda jau tapusi vai vēl topoša viena abstrakta nozīme respektīvi virsjēdziens“ (Ozols 1993, 226). Latgaliešu folklorā kara tematikas tautasdziesmās *poļi* un *leiši* atklājas kā vispārināts citzemju iekarotāja tēls:

Pūli, pūli, leiši, leiši,

Kō gōjati šai zemē?

Šai zemē sylta saule,

Põrpleiss jyusu pūda golvas. (LFK 572, 328)

Vēstures fakti liecina, ka poļu karaspēks tiešām piedalījies vairākos viduslaiku perioda karos Livonijas teritorijā: Livonijas karā (1558–1583), poļu–zviedru karā (1600–1629), krievu, poļu un zviedru karā (1653–1667); turklāt kopš Ļubļinas ūnijas laikiem (1569) apvienotās Polijas un Lietuvas karaļvalsts karaspēka sastāvā karos piedalījās arī lietuvieši (Zeile 2006, 158–186). Iepriekš minētajā satīriskajā tautasdziesmā virsjēdziens varētu būt ‘citzemju iekarotāji, nevēlami svešinieki’. Arī citos Latvijas novados ir pierakstītas formas un satura ziņā līdzīgas tautasdziesmas:

*Rūci, rūci, pārkonīti,
Skaldi tiltu Daugavā,
Lai nenāca **poļi, leiši**
Manā tēvu zemītē* (LD 32149).

J. Rozenbergs konstatē, ka kara, precību un kāzu dziesmās parasti nostatīti blakus etnonīmi *poļi* un *leiši* ar virsjēdzienā izteiktu nozīmi ‘cittautieši, sveštautieši’ (Rozenbergs 2005, 86–87).

Atšķirīga semantika ir etnonīmu blīvējumiem, kas apzīmē viena etnosa pārstāvjus, piemēram, Abrenes apriņķa Baltinavas pagastā 20. gadsimta pirmajā pusē pierakstītā humoristiskā tautasdziesmā:

*Krīvi krīvi, maskalīši,
Vuorej putru kolonā;
Vardes tauku īmatuši,
Vylka kuoju pajaukuši.* (LTDz 52883, 35)

Šajā kontekstā blīvējums *krīvi krīvi, maskalīši* apzīmē visticamāk vietējos Latgales krievus, tātad konkrētu etnisku grupu (plašāk sk. 4.4. nodaļu), bet blīvējuma funkcija varētu būt stilistiska. Proti, tā ir viena no tautasdziesmām raksturīgajām atkārtojuma figūrām, kas izmantota gan ritma ievērošanai, gan kādas reālījas akcentēšanai. Apzīmējumam *maskalīši* šajā piemērā visticamāk ir tautasdziesmu tradicionālajām formulām raksturīgā pielikuma epiteta funkcija.

Arī lietuviešu tautasdziesmu tekstos sastopami līdzīgi etnonīmu blīvējumi, piemēram:

*Oi, ruse, ruse, ruseli mūsu,
Kodėl pradėjai karą su prūsū.*

‘Ai, kriev, kriev, krieviņ mūsu,/ Kam sāki karu ar prūsi’ (DKD 38).

Ziņgēs etnonīmu semantika izpaužas sadzīvīskā, emocionāli vērtējošā kontekstā:

*Smuka **pūļu** muižeņa, a pūpū*

*Tī dzeivuoja **pūļu** kungs(..)*

*Tas bej myusu **pūļu** kungs,*

Kas grib myusu meitiņ precēt. (LFK 1940, 2135)

Folklorizējušās garīgās dziesmas arī tiek atzītas par tautasdziesmām, taču vienlaikus dod iespējas iepazīties ar mākslinieciskās dzejas paraugiem, kas pazīstami visai katoliskajai pasaulei. Aplūkotajās garīgajās dziesmās atrasts tikai viens etnonīms, kas apzīmē ebrejus, kas piekaluši Jēzu krustā:

Kad Jū pi krysta pīkoldami

Un rūkās un kuojas caurpuorsisdami,

*Mūciāja tī bendis, **židi**,*

Kad viņam puordyura suonu ar zīdu [?]. (RA 02-T11-V6-Db1)

Kopumā tautasdziesmas no pārējiem folkloras žanriem atšķiras ar senākas cilmes etnonīmu klātbūtni, kā arī ar citas deetnonīmiskās leksikas (no etnonīmiem atvasināti adverbi un adjektīvi) daudzveidību, savdabīgām stila iezīmēm, variantumu un polihronismu etnonīmiskās leksikas lietojumā.

Vēstītāja folklorā

Pēc ekscerpētās etnonīmiskās leksikas vienību skaita var spriest, ka vēstītājas folkloras teksti ir visplašāk pārstāvētie žanri.

Uzskatot **pasakas** par valodniecībai mazāk nozīmīgām nekā tautasdziesmas, J. Endzelīns atzīst: „Pasaku teicēji gan palaikam runā tīri latviski, bet pasaku valodu tie vienmēr modernizē, un pasaku uzrakstītāji tekstu nav viscaur uzrakstījuši, kā teicēji tiem teikuši” (Endzelīns 1980, 78). Savukārt K. Brugmanis paudis uzskatu, ka pasakas sniedz daudz vairāk informācijas par izloksnes īpatnībām nekā tautasdziesmas, pasaku valoda vairāk saskan ar sarunvalodu (Leskien, Brugman 1882, 5). Arī mūsdienu pētījumi, piemēram, jau minētā S. Uļanovskas savākto latgaliešu pasaku lingvistiskā analīze, apliecina pasaku tekstu nozīmību valodas / izloksnes leksikas un gramatikas izpētē. To pašu var attiecināt arī uz citiem vēstītājas folkloras žanriem ar piebildi, ka teksta pierakstītājs ir bijis korekts un pietiekami kompetents, lai pierakstītu tekstu atbilstoši teiktajam.

Pasakas tiek uzskatītas par vienu no visinternacionālākajiem folkloras žanriem. To apliecina arī Latgalē pierakstīto pasaku sižetu organiska iekļaušanās latviešu pasaku tipu sistēmā, kas izveidota saskaņā ar Anti Ārnes (*Aarne*) un Stīta Tompsona (*Thompson*) izstrādāto pasaku tipu sistēmu (Arājs, Medne 1977).

Ekscerpētajā materiālā etnonīmi visbiežāk pieminēti sadzīves pasakās, kur pamatkonflikts parasti ir balstīts reālajā dzīvē. Tradicionāli sadzīves pasakas tiek dalītas anekdotiskajās un noveļu pasakās. Anekdotiskās pasakas ir žanriski tuvas anekdotei, tajās vērojamas divas populārākās sižetu grupas: pasakas par sacensību un pasakas par izsmiešanu. Viens no spilgtākajiem sacensību varoņiem latgaliešu pasakās ir čigāns, kurš ar viltību apmāna savu pretinieku – velnu (LPT „Akmeņa saspiešana” 10. A. 1060. 1082. 1049. 1052.; LPT „Akmeņa košana” 9. A. 1061. 1060. 1049. 1088. 1084.; LPT „Zvērs ar div’ galvām” 15. A. 1152.; LPT “Bērni grib ēst velna gaļu” 1. 1049. 1149.), čūsku (LPT “Svilpšanās” 5. A. 1084. 1049. 1149.), pūķi (LPT „Akmeņa sviešana” 8. A. 1062. 1061. 1099. 1199.), stiprinieku (LPT „Muļķa velnam gudrs puisis” 3. A. 1049. 1084.), zemnieku (LPT „Kam būs labāks sapnis” 4. A. 1530.) u. c. Sadzīves pasakās varonis bieži vien tiek idealizēts, „ideāla vārdā (vai lai apliecinātu to) tauta ļauj savam varonim veikt darbības, kas reālos apstākļos netiktu ļautas vai pat tiktu nosodītas. Tā sadzīves pasaku varonis atļaujas zagst, nogalināt, melot un daudz ko citu” (Juško-Štekele 2007, 75). Latgaliešu pasakās viens no sižetiski plašāk pārstāvētajiem varoņa pašapliecināšanās veidiem ir zagšana (tradicionāli viena no čigāna „pamatnodarbēm”), piemēram, P. Šmita krājumā „Latviešu pasakas un teikas” pasaku tipā „Meistara zaglis dažādos apstākļos” vienpadsmit no trīspadsmit variantiem ir no Latgales.

Savukārt pasakās par izsmiešanu viena no izsmejamo personāžu grupām ir citu tautību / reliģiju pārstāvji, kuri bieži vien tiek atklāti muļķa pozīcijā. Populārākie izsmieklā objekti ir ebreji (LPT „Viens ķer vāveri, otrs iet pēc poda” 2.A.1227; LPT „Žīds ērkšķu krūmā” 11.A.592.; LPT „Žīdi karā” 1.A.1229.; LPT „Viltība un lētticība” 14.A. 1539) un krievi (LPT „Viens šauj, otrs skatās plintes stobrā” 1.A.1128; LPT „Putru vāra āliņģī” 1.A.1260), dažkārt tiek izsmieta vāciešu lētticība (LPT „Viltība un lētticība” 8. A. 1539. [LIP 1895, 282, 21. “Ap trejīm wociejszim”]) , čigānu muļķība (LPT „Pats nocērt to zaru, uz kura sēd” 3. A. 1240.).

Noveļu pasakām raksturīga nosvērtāka, apcerīgāka, pat fatāla attieksme pret aktuālām dzīves problēmām, kuras bieži vien palīdz atrisināt pārcilvēciski spēki (Juško-Štekele 2007, 78). Šī tipa pasakās etnonīmi funkcionē retāk, piemēram, pasakā „Velna vajātais vīrs top par mācītāju”: *Dzeivuoja uz šuos zemis vīns bēdeigs cylvāks. Zemis jam nabeja un taipat nabeja nikaidys saimniceibys, tikai beja vīna moza ustabeņa, bet tei beja cīši vaca un guozuos jau uz suona. Zīmu jis dzeivuoja sovā ustabeņī, a vosorys laikā staiguoja gonūs. Ar velna palīdzību varonis iemācās lasīt un kļūst par **krīvu** popu un dzīvo laimīgi: *pops dzeivuoja labi un staigoj, glaudēdama sovu buordu* (LPT „Velna vajātais vīrs top par mācītāju” 2.A. 811).*

Nedaudzi etnonīmi konstatēti arī ģimenes pasakās ar sižetiem par gudro sievu un vecāku un bērnu attiecībām. Piemēram, pasakā, kur tēvs atradina dēlu no zagšanas: *Bjeja latvjeišam vjērss, a krīvs bjeja boguots; krīvam vīns vīn dāls i tys dāls zaglis. Jis soka: "Tjateit, es zagšu tū vjērsi! A tāvs nagrib, kab jis zogtu; jis nūit, nūtorgovoj i nūpierk tū vjērsi nu latvjeiša i soka jam tai: „Tu puordūd maņ tū vjērsi, par tū ka tjev nūzags jū šūnakt!" Jis padjevja naudu latvjeišam, a dāls nūguoja i nakti vjērsi nūzoga. Pasakas noslēgumā morēle: "Vot, redz, djēleņ! Ko es nūpierku, to es nazabjeistu nikuo; a tu pa lūgu vjerīs i bjeistīs i treis, par tū tu vīgluoks, a es griutuoks. Cikom dzjeivs dzjeivuosi, nadaņēt tjei dorba tjev! Zogta jēsšona naīt surmjā! [labumā, spēkā]."* (LPT "Meistara zaglis zog vērsi" 11.A.1525. [LIF 1895, 263–264]).

Arī lietuviešu folklorā cittautiešu tēlu popularitātes ziņā dominē sadzīves pasaka, kurā cittautieši tiek pozicionēti kā cita sociālā slāņa vai sociālo lomu, reliģiju vai konfesiju pārstāvji, populārākais cittautieša tēls lietuviešu sadzīves pasakās ir čigāns (Anglickienė 2007, 112–113).

Teikām, atšķirībā no pasakām, pārsvarā ir lokāls raksturs. Latgaliešu folklorā sastopamas visas tradicionālās teikas žanra formas – mitoloģiskās, izcelšanās un vēsturiskās, taču tajās iespējams konstatēt arī specifiskas iezīmes, kas raksturo latgaliešu zināšanas, pieredzi, dzīves un tās cēloņsakarību un saistību izpratni (Juško-Štekele 2007, 87).

P. Šmita krājumā „Latviešu pasakas un teikas” teiku grupā „Kā dažas tautas cēlušās” ievietoti pavisam 10 varianti, no tiem 3 no Latgales, bet tikai viens pierakstīts latgaliski. Tajā atklājas latgaliešu stereotipiskie priekšstati par poļiem, krieviem un vāciešiem: *No myuža īsuokuma, kad Dīvs dalēja pasauli uz trejom daļom, tad pūļus nūsyutēja uz dīnvydim, vuocīšus pagrīze vairuok uz vokoru pusi pi jjurom. Kai tukluokus un rasnuokus, lai jī varātu mauduotīs pa yudiņim. Bet krīvim Dīvs sacēja: “Jums ir leli kažuki, stypra veselība, tad dūdu jyusim zīmeļu pusi. Turu cerību, ka jyus puorcīsīt lelus soltumus un bodu.” Tad krīvi nūsaklausēja Dīva vuordu, lyudze nu juo, lai jis dūtu jīm brandivīna, ar kū pasasildīt. Tai arī nūtyka. Šis brandivīns tyka izlyugts krīvim nu paša Dīva un tagad pa vysom Krīvijās molom stypri dzer un taisa brandivīnu* (LPT “Kā dažas tautas cēlušās” 2.). Piebilstams, ka citos Latvijas novados pierakstītajās teikās pieminēti čigāni, latvieši, vācieši, igauņi, krievi, žīdi.

Mitoloģisko teiku grupā par burvjiem, raganām un vilkačiem latgaliešu teikās konstatēts tikai etnonīma *krīvi* ‘krievi’ lietojums. Vienā variantā krievs labprāt pārvēršas par vilkati, citā minētas krievietes – rudzu lauzējas: *Reizi Kozuļūs, Atašīnē, vīnam saiminīkam beja izlauzti rudzi. Izlauztū rudzu nikas nadreikst pļaut: kas nūpļaus, tam nūtikš kaida*

nalaipe. (...) *Cykam baznīckungs svētej teirumu - verās: ūt pa ceļu divi **krīvītes**. Jis soka: "Kam jyus rudzus izlauzēt?" **Krīvītes** apstuoja un nazyna, kū atsacīt. Tod vīna soka: "Es nalaužu, Froska lauzja rudzus." Baznīckungs juos labi nūpratynuoja, izlomuoja un pīsacīja, kab vairuok nanūsadarbuotu ar rudzu lauzšonu. Saiminīks izlauztūs rudzus sabuožja rotu rumbā, aizsyta obējus golus un sadadzynuoja, kai tikai suoka dadzynuot rudzus rotu rumbā, tod tī tai sprakstīja, ka bails beja klausītīs, a Froska skraidīja un grīzjās kai rotu rumba. Rumba sadaga i Froska nūmyra. Naškeists gors jū salauzja tai, kai jei rudzus lauzja (LPT „Raganas bojā labību” 3. A.).*

Plašāks un daudzveidīgāks etnonīmu klāsts atrodams teikās, kas stāsta par vēsturiskiem notikumiem (galvenokārt kariem), konkrētām apdzīvotām vietām (pilsētām, ciemiem, muižām, sādžām) un dabas objektiem (pļavām, purviem, pakalniem). Piemēram, Vārkavas novadā dzirdēta teika „Žyda pūrs” (‘žīda purvs’): (...) *Pūrs asūt bejs ar daudzim akačim. Reiz kōds **žeids** beja gōjis pa pūru un nūsleics. Par tū pūru nūsaukuši – **Žyda pūrs** (LFK 2143, 394). Kā redzams, vienā tekstā blakus sastopami divi atšķirīgi etnonīma fonētiskie varianti, par to plašāk sk. 4.3. nodaļā.*

Savukārt lietuviešu folklorā etnonīmi bieži minēti teikās par burvjiem, gandrīz visiem šī tipa teikās minētajiem cittautiešiem (izņemot zviedrus un frančus) piemīt maģiskas spējas. Vēsturiskajās teikās populārākie tēli ir zviedri un franči, retāk pieminēti vācieši, krievi, tatāri. (Anglickienė 2007, 112–113).

Nostāstiem piemīt galvenokārt informatīvs raksturs, to funkcija – saglabāt atmiņā tautas pagātni. Tie stāsta par anekdotiski, reālistiski vai mistiski uztvertiem notikumiem. Latgaliešu folklorā konstatētas divas nostāstu tematiskās grupas: vēsturiski nostāsti un nostāsti par dažādām paranormālām parādībām (Juško-Štekele 2007, 93). Etnonīmiskā leksika visblīvāk funkcionē vēsturiskos anekdotiskos nostāstos. Kā tēli darbojas dažādu tautību vēsturiskas personības (muižnieki Borhi, Uibiševski, Plāteri-Zībergi, ideologi un valstsvīri Markss, Engelss, Ļeņins, Staļins, Hruščovs, Kārlis Ulmanis, latgaliešu kultūras un politiskie darbinieki Nikodems Rancāns, Aloizis Broks u. c.), taču tiem blakus etnonīms kā tautības apzīmētājs lietots reti. Tautība nosaukta galvenokārt plašā sabiedrībā mazāk zināmiem cittautiešiem, piemēram, *Latvijas naatkareibas pyrmajūs godūs par Rēzeknes apriņņa priekšņiku beja Anatolijs Dubickis, **pūļu** izcelsmes muižņiks nu Varakļōnu pogosta, kuram pi Darvinīku sādžas pīderēja foļvarka (LF 1968, 132).*

Tā kā nostāsti ataino dažādus vēstures periodus, to nosaukšanai bieži izmantoti stabili vārdu savienojumi ar etnonīma daudzskaitļa ģenitīva formu kā atkarīgo komponentu. Tādējādi

nostāstos tiek precizēts, kādas valsts sastāvdaļa ir bijusi Latgales teritorija dažādos laika posmos:

- 1) „poļu laiki” (1561–1772), kad mūsdienu Latgales teritorija sākotnēji bija Lietuvas dižkunigaitijas (līdz 1569. gadam), tad Polijas-Lietuvas lielvalsts sastāvdaļa. Tautas sarunvalodā lietotais apzīmējums *pūļu laiki* aplūkotajos folkloras materiālos gan netika konstatēts;
- 2) par „krievu laikiem” tiek saukti divi laika posmi – laiks, kad Latgales teritorija atrodas cariskās Krievijas pakļautībā (1772–1917), kā arī PSRS periods (1944–1991), piemēram, *krīvu cara laikā Rēzeknē, īlas molā sēdējuse jauna sīvīte ar ūlu skalini* (..) (LF 1968,44); *vīnu reizi krīvu laikā braucs rajona partejas sekretars ai sovu „Volgu”* (Cybuļs, Ločmeļs 1999,33);
- 3) „vācu laiki” – nacistiskās Vācijas okupācijas periods (1941–1944): *vōcīšu laikā čygoņs bejis spīsts nūsavērt, kai sūda ekspedīcija pakar partizanus* (LF 1968, 172).

Arī lietuviešu folklorā nostāsti ir žanrs, kurā atspoguļoti vēsturiski notikumi, minēti visi cittautieši, ar kuriem lietuvieši ir karojuši. Populārākie tēli ir zviedri un franči, retāk pieminēti vācieši, krievi un tatāri (Anglickienē 2007, 114).

Anekdotēs žanra popularitāti nosaka tās operativitāte – par katru aktuālu parādību var rasties jauns, asprātīgs stāstījums, taču izdalāms arī stabils, nemainīgais slānis, kas izpaužas kā duālistisku priekšstatu atklāsme (piemēram, labā un ļaunā, savējā un svešā sadursme), komisma veidu un paņēmienu daudzveidība (valodas, situācijas, varoņa komisms, līdzības, pretstata komisms u. tml.) (Juško-Štekele 2007, 96).

Anekdotēs dažkārt mēdz grupēt tradicionālajās un mūsdienīgajās. Tradicionālajās tiek izsmieti visos laikos cilvēkiem raksturīgi trūkumi, kādai ļaužu grupai raksturīga nestandarta uzvedība, modernajās – tiek minēti neseni politiski notikumi, mūsdienīgi tēli u. tml. Pirmās grupas sižeti ir stabili, tiem pastāv vairāki varianti, personāži – vispārināti dažādu sabiedrības grupu, tostarp etnisku, pārstāvji vai arī agrāk nozīmīgas vēsturiskas personības. Otrās grupas anekdošu sižeti ir īsi, tajās izteikts tautas viedoklis (parasti pretējs oficiālajam) par aktuāliem notikumiem, personībām (Kerbelytė 1994, 9).

Latgaliešu anekdotēs etnonīmiskā leksika pārstāvēta visdaudzveidīgāk: tur sastopami gan visai folklorai tradicionāli etnonīmi (*žydi/žeidi, pūli/poļaki, čyguoni/cyгани, latvīši, latgali, latgalīši, krīvi, vuoci/vuociši* u.c.), gan citos folkloras žanros nekonstatēti, padomju periodu vai mūsdienu situāciju atainojoši etnonīmi (*armeni, gruzini, kitaici* ‘ķīnieši’, *čukči* u. c.). Anekdotēs funkcionē arī etniskās iesaukas (*čyuli, čangali*), lingvonīmi jeb valodu nosaukumi (*latgaliski, latvyski, pa krīvyskam, krīvu mēlē, žydiski, pa baltyskam, čyūlu mēlē* u.c.), vārdu

savienojumi ar etnonīmu kā atkarīgo komponentu, dažādu reāliju apzīmējumi, piemēram, *bulgaru tomati* ‘Bulgārijā ražoti tomāti’ vai *čeku maciklets* ‘Čehijā ražots motocikls’, arī deetnonīmiski toponīmi, piemēram, *Ostrovā žydu garuo ūļneica* ‘ceļš’. Anekdošu tēli parasti mēdz būt hiperbolizēti, taču spilgti atklāj gan latgalieša autostereotipu, gan priekšstatus un spriedumus par cittautiešiem.

Anekdotēs mūsdienās ir viens no populārākajiem un starptautiskākajiem folkloras žanriem ar migrējošiem sižetiem. Tajās atklājas gan daudzām tautām kopīgi, tradicionāli stereotipi par citiem etnosiem, piemēram, igauņu lēnīgumu, krievu tieksmi uz alkoholismu u. c., gan arī katrai tautai atšķirīgi stereotipi par kaimiņiem. Piemēram, mūsdienu lietuviešu anekdotēs latvieši tēloti kā kašķīgi, muļķīgi muitnieki, ar kaimiņu tautām (igauņiem) konfliktējoši mazas tautiņas pārstāvji (Anglickienē 2009, 238).

Kopumā vēstītājā folklorā plašāk nekā citos žanros iespējams atklāt etnonīmu kontekstuālās semantikas sociālo, lingvistisko un reliģisko aspektu.

Brahioloģismi

Pie brahioloģismiem jeb īsās folkloras tradicionāli pieder parēmijas (t. i., sakāmvārdi un parunas) un mīklas. Teksta īsuma dēļ pie brahioloģismiem pieskaita arī tautas maģijas tekstus, kas tiek dalīti pasīvajā (ticējumi) un aktīvajā (buramie vārdi) maģijā. Buramo vārdu grupā ietilpst arī lāsti (melnā maģija) un sveicinājuma vārdi (baltā maģija) (Juško-Štekele 2007, 111). Etnonīmi visbiežāk konstatēti parēmijās un mīklās, retāk – buramajos vārdos.

P. Šmita „Latviešu tautas ticējumos” ir minēti etnonīmi, bet neviens no tiem nav pierakstīts Latgalē. LFK materiālos konstatēts ticējums par laika apstākļiem: *ka čyulu puse kai celt izcalta, tod byus nalaiks* ‘ja Vidzemes puse skaidri redzama, tad būs negaiss’.

Etnonīms *žyds* ‘ebrejs’ ir vienīgais no etnonīmiem, kas konstatēts buramajos vārdos: tematiskajā grupā ar kristīgajiem elementiem ar nozīmi ‘Jēzus Kristus mocītāji’: *Kad žydi ogreica dōrzā nūpyna krūni un osu ēršķēršu uzlyka uz Tovas svātas golva, kad nu Tova lobo sona asins kai yudins tecēja* (LBV 1939, 330), kā arī lāstos tādā pašā funkcijā kā velns: *Ak tu žyds!; Kab tevi žyds (parautu)!* (Bule 2012).

Parēmijas atklāj tautas dzīves pieredzi, gudrību, atziņas, filozofisko skatījumu uz pasauli, cilvēkiem, lietām un parādībām. Būdamas situatīvas, parēmijas uzskatāmas par neatņemamu tautas dzīvās valodas sastāvdaļu, tāpēc, skatot etnonīmus sakāmvārdos un parunās, kur nav minēts to lietojuma konteksts, dažkārt grūti atšifrēt nozīmi, piemēram, sakāmvārdā *Brauc kai čyuls* (LSDF 640 1618), nav informācijas, par kādu braukšanas veidu (lēnu, ātru u. tml.) ir runa.

Svarīgākais parērijas elements ir tās nozīme. Pēc nozīmes specifikas parērijas var iedalīt trijās grupās (Juško-Štekele 2007, 117; piemēri mani – A. K.):

1) pārnestās nozīmes parērijas – tādas, kas, izsakot spriedumu par kādu reālās dzīves parādību, vienlaicīgi uz asociācijas vai nozīmes pārnesuma pamata atklāj tautas dziļākos filozofiskos (stereotipiskos – A. K.) priekšstatus, piemēram, *kas tev par dali, ka žyds ād cyukas gali* ‘nejaucies citu darīšanās’ (LSDF 465 335);

2) tiešās nozīmes parērijas – frazeoloģiski stabilas valodas parādības ar konstatācijas raksturu, kā pamatā ir pieredzē balstīts reālās dzīves parādību novērojums, piemēram, *nazasplaudīs kei čigons* (LSDF 740 11895);

3) tiešās un pārnestās nozīmes parērijas – tādas, kur blakus minētas abas nozīmes – tiešā un pārnestā, kas pēc paralēlisma principa uzskatāmi ilustrē atziņas veidošanās procesu, nosaucot abas asociatīvās darbības plāksnes: cilvēka pasaule – dabas pasaule. Piemēram, *Čigons tad is pī dorba, ka lōcis pērti pērsīs* ‘čigāns nekad nestrādās’ (LSDF, 583 586).

Etnonīmi visbiežāk funkcionē tiešās nozīmes parērijās, tiesa, nereti atklājot stereotipiskus priekšstatus par cita etnosa pārstāvjiem. Īpaši daudz etnonīmu konstatēts salīdzinājuma konstrukcijās ar salīdzināmo partikulu *kai / kuo / kei* ‘kā’. Šajā gadījumā etnonīmi salīdzinātājā daļā netiek lietoti denotatīvā nozīmē, t.i. nenosauc konkrēta etnosa pārstāvjus, bet gan nosauc kādu spilgtu cilvēkiem piemītošu īpatnību, parasti ar negatīvu konotāciju, piemēram, *acss kai kitajcam* ‘šauras acis’ (Kļavinskis 2004).

Parērijās minētos etnonīmus var iedalīt vairākās semantiskās grupās:

1) etnonīmi, kas apzīmē cita antropoloģiskā tipa iezīmes ārējā izskatā, fiziskās īpašības: *buorzda kai krīvam* (LFK 640 1283) (latgaliešiem tradicionāli nav paraduma audzēt bārdu, tā ir pareizticīgajiem un vecticībniekiem, respektīvi, krieviem tipiska iezīme); *moti kai čiguonam* ‘tumši, sprogaini mati’ (LFK 640 1172); *sorkona kuo krīvite* ‘košās drānās ģērbusies’ (LSDF 1268 814); *žida partrets* ‘neglīts cilvēks (?)’ (LIP 1892, 201);

2) etnonīmi, kas izmantoti negatīvu, nosodāmu rakstura īpašību raksturošanai: *glups koa leic* (LSDF 1268 490); *atrībīgs kai čigōns* (LSDF 509 1331); *līlōs kai Pusču poļaks* (LSDF 509 1564); *tu esi tik pat nekaunīgs kā čyūļa cyuka* (LFK 1840 384); *bōžās kai žids ar siļčom* (LSDF 374 361);

3) etnonīmi, kas raksturo paralingvistiskas iezīmes (balss toni, runas skaļumu, tempu, smieklus, asaras): *vard kai zidi sovā storpā* ‘pļāpīgi, neskaidri runā’ (LSDF 640 1802); *plepinei kai čyguona dyrsa* ‘par daudz pļāpā’ (Kļavinskis 2004); *bogojās kai krīvs* ‘dievojas par daudz un nevietā’ (LSDF 1723 254); *raud kai žids bez osoru* ‘izliekas’ (LSDF 1940 2908);

4) etnonīmi – kinētiskās sistēmas raksturotāji (žesti, ķermeņa kustības): *bāg kai žēic nu krysta* ‘baidēs bēg’ (LSDF 1268 295); *taisās kai čyuls iz kuļšonu* ‘lēnām pošas’ (?) (LSDF 1930 2446); *brauc kai čigons* ‘ātri brauc’ (LSDF 780 99).

Anekdotēs par svešautiešiem liela vērtība ir pievērsta viņu valodas īpatnībām, savukārt sakāmvārdos un parunās etnonīmiskās leksikas semantika cieši saistāma ar konkrētam etnosam piemītošu neverbālo izteiksmes līdzekļu (kinētiskās un proksēmiskās uzvedības, paralingvistisko iezīmju) semantiku.

Folkloras mākslinieciskās tradīcijas uzsver citas, latgaliešiem neraksturīgas reliģiskās un sociālās piederības, paražu, tradīciju, aksioloģiskās sistēmas kā svešā uztveri:

1) parēmijās tāpat kā citos folkloras žanros svešā identificēšanas procesam ir etnokonfesionāls raksturs, par to liecina dažādu reliģisku jēdzienu pieminējums blakus etnonīmam, piemēram, *gudrs kai rabyņš žīdu* (LIP 1892, 201);

2) parēmijās koncentrētā veidā izpaužas priekšstati par cittautiešu (galvenokārt čigānu un ebreju) paražām, tradīcijām un vērtību sistēmu, piemēram, *tu beistīs, kai žīts cyukas gaļas* (LSDF 548 2259); *žīds nazūg, bet mōnej* (LSDF 679 1244); *nu čygonā saimnīka nabyus* (LSDF 831 68); *īlaid čygonu ustobā, a čygons aiz golda* (LSDF 1945 431);

3) salīdzinājumā ar cittautiešiem izpaužas sociālā statusa atšķirības. Latgalietis folklorā parasti ir tēlots kā mazturīgs zemnieks pretstatā citu Latvijas novadu latviešiem, kas ir turīgāki: *bogots kai čyuls* (LSDF 640 1515); *ej tu izaleidzyno ar čyuli* (LSDF 640 1517). Savukārt citos Latvijas novados latgalieši, tāpat kā lietuvieši, tiek uzskatīti par nabagiem. Latgalieši bieži vien tiek apzīmēti ar etnonīmu *polis*, jo Latgale ilgu laiku bija Polijas-Lietuvas valsts sastāvā, nošķirta no pārējās Latvijas (sk. 3.1. nodaļu): *utains kā poļu cūka* (LSDF 880 1184); *plikš kā polis* (LSDF 527 1440).

Latgaliešu parēmijās (arī visā folklorā kopumā) visbiežāk funkcionē etnonīmi, kas apzīmē Latgalē dzīvojošus cittautiešus. Ar cittautiešus nosaucošiem etnonīmiem izteikts priekšstats par svešo, bet labi pazīstamo, attieksme pret kaimiņos dzīvojošiem etnosiem ir diezgan toleranta, piemēram, *audziaj, dīveņ, kū dūd i žīdam i ubogam* (LSDF 679 1274). Ļoti maz ir sakāmvārdu un parunu par ģeogrāfiski attāliem etnosiem, piemēram, *par tatara laimu toļkin puosokuos var izdzērst* (LSDF 1940 2685).

Salīdzinot etnonīmiskās leksikas funkcijas latviešu un lietuviešu parēmijās, var secināt, ka tās ir ļoti līdzīgas, tikai atbilstoši katra etnosa priekšstatiem par svešo un savējo noteiktas nozīmes izteikšanai izmantoti :

1) starptautiski, tradicionāli priekšstati (etnonīmiem ar nozīmi ‘žīds’, ‘čigāns’), piemēram, čigāns – zaglis: *Čigonas ir bažnyčioj tyko vogt* ‘Čigāns arī baznīcā mēģina zagt’ (LTR

713/427); *Nikas par čigōnu nav lelōks zaglis* (LSDF 477 744); *Čigāns nekad nepērk zirgu, bet visād nozog* (LSDF 508 1926);

2) katras tautas parēmijās atšķirīgi etnonīmi, bet semantika līdzīga, piemēram, muļķības apzīmēšanai: *kvailas kaip vokietis* ‘dumjš kā vācietis’ (SLT 573); *glups koa leic* ‘dumjš kā leitīs’ (LKF 1268 490); *dumjs kā krieva zābaks* (LSDF 727 412);

3) dažādi etnonīmi ar atšķirīgu semantiku, piemēram, kaimiņu etnosu apzīmējumiem: lietuviešu parēmijās latvietis tēlots kā bagātnieks, krāpnieks, piemēram, *apgaudinēja kaip latvis* ‘māna kā latvietis’ (TŽ V 612[5501]); *taip nuskurdau, kad nors pas latvj eik bernauti* ‘kļuvu tik nabags, kaut pie latvieša ej kalpot’ (LTR 628[1449]); savukārt lietuvietis latviešu sakāmvardos, parunās ir pļāpīgs, slinks, muļķis: *treis bōbas i leits* (LSDF 1763 195); *pļāpā kā pasaku leitīs* (LSDF 116 12415); *pieci leiši nes vienu auzu maisu* (LSDF 1552 25369). Savukārt pārnovada latvieši latgaliešu apziņā ir bagāti, lēnīgi: *taisās kai čyuls iz kuļšonu* (LSDF 1930 2446); *bogots kai čyuls* (LSDF 640 1515).

Ja folklorā kopumā etnonīmiskā leksika lielākoties tiek lietota svešā raksturošanai, tad parēmijās, bieži vien izmantojot salīdzinājuma konstrukcijas, etnonīmu funkcija – ne tikai raksturot svešo, bet arī atklāt citādās, svešās, līdz ar to negatīvās iezīmes savējo vidū. Tādējādi var secināt, ka parēmijās etnonīmu semantikai ir tendence paplašināties no denotatīvās uz vērtējošo.

Viens no senākajiem folkloras žanriem ir **mīkla**. Latgaliešu mīklām, pēc A. Juško-Štekeles atzinuma, piemīt spilgti izteikta ambivalenta tēlainība, ko veido mītiskās, sadzīviskās un kristietiskās poētikas simbioze. „Atbilstoši mītiskās domāšanas likumiem mīklas veic divas galvenās funkcijas: pirmkārt, ar zināmo, saprotamo (sadzīves līmenis – saimniecības priekšmeti, radniecības attiecības) tiek izskaidrots nezināmais (kosmoloģiskais līmenis), caur konkrētajiem atminējumiem (objektiem – kodiem) nodrošinot mikropasaules (cilvēka pasaules) un makropasaules (kosmosa, visuma) saikni; otrkārt, tās trenē asociatīvo un loģisko domāšanu, mācot sasaistīt atšķirīgus esības līmeņus (sadzīvisko un kristietisko, grotesko un sadzīvisko utt.) un saskatīt to savstarpējās sakarības” (Juško-Štekele 2007, 115). Etnonīmi funkcionē tikai mīklas formulējumā, bet atminējumā parasti ir nosaukti sadzīves priekšmeti, dabas objekti.

Par savdabīgiem etnonīmu semantiskajiem derivātiem varētu uzskatīt tautas mīklās formulētās metaforiskās asociācijas, piemēram, *Pa prīšku īt latvūtīs, tūlaik poļaks, tūlaik čigons*. (*Skols, guņs, ūgle*) (LFK 1940, 1570), kur acīmredzot pēc ārējā izskata vai temperamenta iezīmēm latvietis asociējas ar skalu, polis ar uguni, čigāns ar ogli. Minētais piemērs apliecina etnonīmu semantisko derivātu asociatīvo pamatu. Mīklās atspoguļojas

latgaliešu stereotipiskie priekšstati par cittautiešu ārējo izskatu, nodarbošanos, rakstura iezīmēm un tradīcijām.

Brahilógismos kopumā etnonīmu semantika atklājas koncentrētā metaforiskā, salīdzinājuma vai asociācijas veidā.

3.2. Etnonīmiskās leksikas variantums un lietojuma biežums folkloras tekstos

L. Anglickiene, analizējot cittautiešu tēlu pieminējuma biežumu lietuviešu folklorā, min vairākus popularitātes iemeslus:

- 1) citādība – jo vairāk atšķirīgu pazīmju piemīt etnosam, jo tas šķiet svešāks, līdz ar to pamanāmāks;
- 2) starptautiskums – jo vairāk etnoss ir pazīstams Eiropā un pasaulē, jo vairāk starptautisku folkloras sižetu un stereotipisku tēlojumu;
- 3) lokāla rakstura faktori – etniskas grupas popularitāte noteiktā apvidū, saskarsmes raksturs (kaimiņi vai ienaidnieki) (Anglickienē 2006, 106–109).

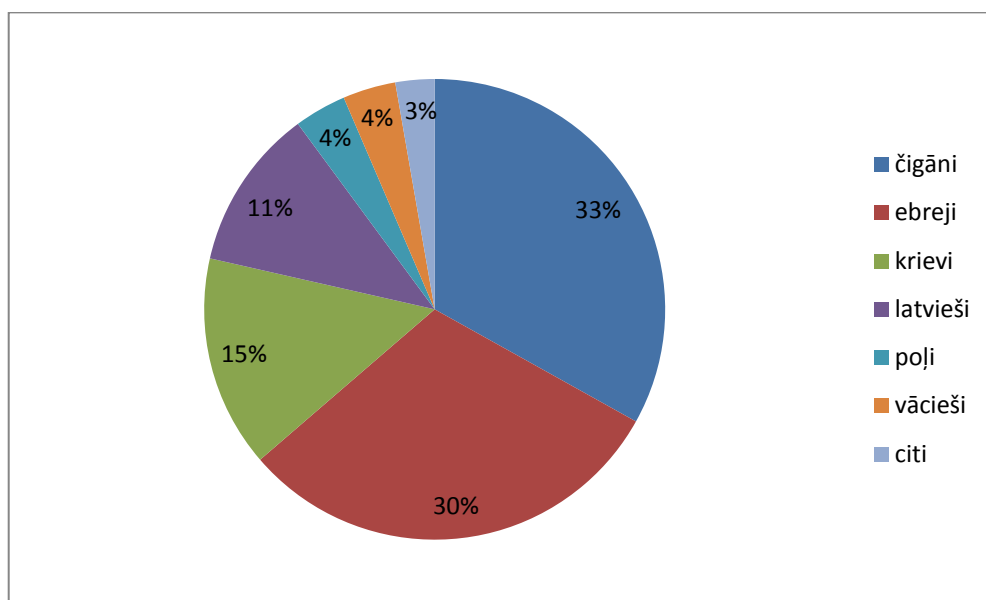
Atbilstoši šiem kritērijiem lietuviešu folklorā populārākie cittautiešu tēli (pieminēšanas biežuma secībā) ir: 1) ebreji (*žydai*), 2) čigāni (*čigonai*), 3) vācieši (*vokiečiai*), 4) slāvu tautas: krievi (*rusai*), baltkrievi (*baltarusai*), poļi (*lenkai*), 5) zviedri (*švedai*) un franči (*prancūzai*), 6) latvieši (*latviai*), ungāri (*vengrai*) un tatāri (*totoriai*), 7) citi svešautieši (Anglickienē 2006, 110).

Sprīžot pēc J. Rozenberga pētījumiem, kopumā latviešu klasiskajās tautasdziesmās minēti šādi etnonīmi (alfabētiskā secībā): angļi (tautasdziesmās – *englenderi*), čigāni, ebreji (tautasdziesmās *žīdi*, retumis arī *jūdi*), franči (*spranči*), holandieši (*olenderi*), igauņi, *kazāki*, krievi, kurši (*kursi*, *korsi*), latvieši, lībieši (*līv(j)i*), lietuvieši (*leiši*), poļi, prūši, sakši, sāmi, somi (*piņņi*), tatāri, turki, vācieši (*vāci*) un zviedri. J. Rozenberga apgalvojumu, ka tautasdziesmās „visbiežāk apdziedāti vācieši, tad krievi, leiši un prūši, nereti arī poļi un igauņi” (Rozenbergs 2005, 145) gan varētu apšaubīt, latgaliešu tautasdziesmu materiāls uzrāda biežāku ebreju un čigānu apzīmējumu klātbūtni.

Savukārt krievu folklorā visbiežāk sastopami etnonīmi ar nozīmi ‘krievs’, ‘vācietis’, ‘tatārs’, ‘turks’ (Березкина 2001).

Tātad etniskais pasauleskatījums folklorā ir ne tikai vēsturisku, ekonomisku un politisku apstākļu nosacīts. Nozīmīga loma ir arī folkloras tekstu specifikai, īpaši sižetu migrēšanai. Kāda tēla popularitāti ietekmē arī tā atšķirības (fiziskas, lingvistiskas, sociālas) no folkloras radītāja etnosa.

Analizētajā folkloras tekstu korpusā vispopulārākie ir čigānus (543 vienības jeb 33% no kopējā vārdlietojumu skaita) un ebrejus (502 vienības; 30%) apzīmējošie etnonīmi, tad seko krievus (244 vienības; 15%), latviešus (186 vienības; 11%), vāciešus (61 vienība; 4%) un poļus (60 vienības; 4%) nosaucošie etnonīmi, retāk lietoti lietuviešus, igauņus, turkus, frančus u. c. etnosus nominējoši etnonīmi (57 vienības; 3%) (sk. 3. attēlu).

3. attēls. *Etnonīmiskā leksika latgaliešu folkloras tekstos*

Materiāls apliecina, ka tēla popularitāte folklorā ir saistīta ne tikai ar reālo etnisko situāciju (ievērojams krievus apzīmējošo leksēmu skaits) un vēsturisko pieredzi (vāciešu un poļu pieminējums), bet arī ar izteiktāko *citādību* etnosa uztverē (ebreju un čigānu pieminējuma biežums). Folklorā *savējais* parasti tiek saukts vārdā, nominēts pēc sociālā statusa, nodarbošanās u. tml., tāpēc latgaliešu folkloras tekstu korpusā salīdzinoši maz konstatēta latviešus apzīmējošā etnonīmiskā leksika.

Ir arī tādi etnonīmi, kuriem teorētiski vajadzētu parādīties latgaliešu folkloras tekstos, bet apskatītajos avotos tomēr nav konstatēti (iespējams, plašāks etnonīmiskās leksikas klāsts būtu atrodams izlokšņu aprakstos):

1) senebreju apzīmējums *jūdi*, kas sastopams latviešu tautasdziesmās un buramajos vārdos (Rozenbergs 2005, 145; LBV 1939, 327). Teorētiski šāds apzīmējums varētu būt lietots arī latgaliešu dziesmu folklorā, īpaši garīgajās dziesmās, vai buramajos vārdos ar kristietības elementiem. Poļu Inflantijas latviešu etnogrāfiskā tēla aprakstā S. Uļanovska min vairākus lāstus, ko lieto latvieši, tostarp *Judaszs!* (LIF 1891, 192). Nav skaidrojuma apzīmējumam *judašs*, iespējams, ar to domāts viens no apustuļiem, Jēzus Kristus nodevējs

Jūda Iskariots. Reliģiskajos tekstos, piemēram, pirmajā latgaliešu grāmatā „Evangelia toto anno” (1753) lietots etnonīms *jūdi / judi*, piemēram, *facyja JEZUS uz tim Judym* (Stafecka 2004, 30₃);

2) J. Rozenberga pētījumā par leksēmas *zviēdri* semantiku klasiskajās tautasdziesmās minēts, ka K. Barona „Latvju dainās” no 27 zviedru tematikas dziesmu variantiem 5 pierakstīti Latgalē. Šajā promocijas darbā, kā minēts iepriekš, „Latvju dainas” kā avots nav izmantotas, bet tautasdziesmu elektroniskās datu bāzes (DS, LTDz) etnonīmu *zviēdri* neuzrādīja. Zviēdri ir pieminēti arī Latgalē pierakstītās vēsturiskajās teikās, taču pieraksts ir latviešu literārajā valodā, tāpēc promocijas darbā šādi teksti netiek analizēti;

3) etnonīms *vengrai / vingrai* ‘ungāri’ ir bieži sastopams lietuviešu folklorā, kur tie tiek minēti kā ceļojoši tirgoņi (līdzīgi kā ebreji), dziednieki, kas nodarbojas gan ar racionālām, gan iracionālām ārstēšanas metodēm (Anglickienė 2006, 234). Arī senākajos latgaliešu rakstu pieminekļos pieminēts, ka *vengrī* 19. gadsimta beigās bijuši arī Latgales teritorijā: *Wengri kotry tie wolkôjôs, ir laudš sprosti, bez nikajdas zynoszonas (..)*. (Macilewicz 1850, 262–263);

4) mūsdienu etnonīmu *baltkrievs* un *ukrainis* vietā latviešu valodā kādreiz lietots etnonīms *guds* (Laumane 2004, 219), arī latgaliskajās izloksnēs agrāk lietots etnonīms *guds* ar nozīmi ‘baltkrievs’ (LLL_V). Savukārt lietuviešu valodā (tostarp folkloras tekstos) leksēmai *gudas* ir plašāka semantika ‘baltkrievs, dažreiz polis vai krievs’, ‘citā izloksnē runājošs cilvēks’, arī ‘zīdains bez vārda’ (LKŽ 2013);

5) mūsdienu migrējošajās anekdotēs būtu iespējami arī citi, attālāk dzīvojošas tautas apzīmējoši etnonīmi.

Ļoti atšķirīgi analizētajos tekstos ir etnonīmiskās leksikas pieraksta varianti, šādi daudzveidībai varētu būt vairāki iemesli:

1) fonētiskās rakstības principi, kas raksturīgi daudziem, īpaši 19. gs. latviešu folkloras tekstiem gan rokrakstā, gan iespaidumā (Leikuma 2010, 17). Piemēram, fonētiskās rakstības princips ievērots pārēmijas pierakstā: *glups koa leic*. (LSDF 1268 490);

2) dažādu rakstu tradīciju iespaids. Piemēram, poļu rakstu ortogrāfijas tradīcija S. Uļanovskas pierakstītajos tekstos: *baszkirs*, kur *sz* apzīmē *š*. Vai arī lejas latviešu rakstu tradīcija gadījumos, kad pierakstītāji ir pārnovadnieki, piemēram, etnonīms *žīdi* P. Šmita pasaku krājumā (latgaliskajos tekstos, ņemot vērā skaņu atbilstību *ī – ei*, vajadzētu būt *žeidi*);

Daudzu etnosu (parasti tuvāko kaimiņetnosu) apzīmēšanai tiek lietoti vairāki etnonīmi (to fonētiskie un morfoloģiskie varianti) un etniskās iesaukas, citu etnosu (parasti svešāku) apzīmēšanai – tikai viens etnonīms. Ne visi etnonīmi folklorā ir arī vienlīdz semantiski

ietilpīgi: etnonīmi var nosaukt tikai vienu etnosu, t.i., ir monosemantiski, piemēram, *boltkrīvi* (sk. 4.7. nodaļu), vai arī vairākus etnosus, respektīvi, ir polisemantiski, piemēram, *krīvi* (sk. 4.4. nodaļu) vai *pūli* (sk. 4.1., 4.5. nodaļu), *leiši* (sk. 4.1., 4.7. nodaļu).

Etnonīmi var nosaukt dažādas ar kādu etnosu, tā kultūru, paražām asociatīvi saistītas reālijas (galvenokārt mīklās), piemēram, *čyguons* ‘melna ogle’, *vuocīts* ‘dadzis’, *litauneica* ‘niedre’ vai *čyguoni* ‘masku gājiena dalībnieki’, ‘nelūgti viesi kāzās’ (tautasdziesmās), gan vārdu savienojumos ar etnonīmu kā atkarīgo komponentu, piemēram, *krīvu tabaks* ‘krievu tabaka’, *krīva barabans* ‘krievu bungas’, *žaida kule* ‘žīda kule’, *žaida vazums* ‘žīda vezums’, *žaida peirags* ‘žīda pīrāgs (sīksts)’, *turku jāru capureite* ‘turku jēru cepurīte’ (sk. 4. nodaļu).

Folkloras tekstos etnonīmi bieži lietoti vienskaitļa formās, taču semantika (izņemot nostāstus, kur blakus etnonīmam minēts personvārds vai vietvārds) lielākoties saistāma nevis ar konkrētu kāda etnosa pārstāvi, bet ar vispārinātu tēlu, piemēram: *Es vuocīšam tai dareitu,/ Kai vuocīts man dareja,/ Es vuocīti dancynuotu/ Iz korstim ķīgeļim.* (LFK 2007, 1247)

Lai arī folkloras tekstos pārlicinoši dominē vīriešu dzimte, sastopamas arī sieviešu dzimtes formas, kas atvasinātas:

- 1) ar izskaņu *-īte* (atbilstoši latviešu literārās valodas *-iete*), piemēram, *krīvīte*, *čyguonīte*, *žeidīte*, *ebrejīte*, *pūlīte*, *igaunīte*;
- 2) ar izskaņu *-neica* (atbilstoši latviešu literārās valodas *-niece*), piemēram, *čyguoneica*, *lītauneica*;
- 3) ar izskaņu *-īne* (atbilstoši latviešu literārās valodas *-iene*), piemēram, *žeidīne*;
- 4) ar slāvisku izskaņu *-ka*, piemēram, *čygonka* (sal. krievu valodā *цыганка*) *žydauka* (sal. krievu valodā *жидовка*).

Sieviešu dzimtes izteikšanai bieži izmantoti arī vārdu savienojumi ar vīriešu dzimtes etnonīmu kā atkarīgo komponentu ģenitīva formā un sieviešu apzīmējumu kā neatkarīgo komponentu, piemēram, *čyūļa sīva*, *latgaļu saimineica*, *krīvu buobys*.

Par folkloras valodas iezīmi tradicionāli tiek uzskatīts liels deminutīvu daudzums. Deminutīvu morfēmas ir daudzās valodās, tās tiek lietotas ne tikai pamazinājuma izteikšanai, bet arī izsaka daudz dažādu nozīmju, respektīvi, ir polisēmiskas (Taylor 2005, 173). Latgaliešu folkloras tekstos etnonīmi atvasināti ar deminutīvu sufiksiem *-en/ņ-* (atbilstoši latviešu literārās valodas *-iņ-*), piemēram, *krīveni*, *žeidēņš*, *poļaceni*; *-eit/š-* (atbilstoši latviešu literārās valodas *-īt-*), piemēram, vīriešu dzimtes daudzskaitļa formā *krīveiši*, sieviešu dzimtes formā *krīvīteite*. Ar deminutīvatvasinājumiem folkloras kontekstā var tikt pausta pozitīva vai neitrāla attieksme, piemēram, *krīveņš pa reitam izgōjis uz rubuļu medeibom* (LF 1968, 110). Dažkārt deminutīvam ir ironiska, izsmejoša nozīmes nokrāsa, piemēram: *Lobi*

byutu **poļeceņi**, / *Kab jīm lobi saŗtuceņi;/ Peles pūgas atādušas,/ Dīgi vīn karinēja* (LTDz 58201 18). Latgaliešu folklorā sastopami arī bērnu nosaukumu atvasinājumi ar sufiksu *-eņ/n-* piemēram, *(mozi) čiguoneni*, *(mozi) poļaceni*, un *-(al)ān-* (atbilstoši latviešu literārās valodas *-ēn-*), piemēram, *krīvalāns* ‘krievu tautības bērns’, *poļacāni* ‘poļu tautības bērni’, *žydālāni* ‘ebreju tautības bērni’.

Latgaliešu folklorā bieži konstatēti deetnonīmiski atvasinājumi (adjektīvi vai adverbi) ar sufiksu *-ysk- / -isk- / -usk-* dažādās latgaliskajās izloksnēs (atbilstoši latviešu literārās valodas *-isk-*), kas var apzīmēt atbilstību un līdzīgumu pamatvārdā ietvertās personas pazīmēm (MLVG 1959, 254). Šajā gadījumā atvasināta adjektīva nozīme ir ‘tāds, kas raksturīgs kādam etnosam’, piemēram, tautasdziesmā atvasinājums *tataryski* (*īmaveņi*) attiecināms uz tatāriem raksturīgo materiālo kultūru – zirga iemavu veidu: *Ira maņ lobi zyrgi,/ Tataryski imaweni,/ Tataryski imaweni,/ Un pi sodlym zaļa kōpsly* (MK 1999, 744).

Vai arī anekdotiskā nostāstā adjektīvs *latvysks* (*uzvuords*) un adverbs *latvyski* atklāj neatkarīgās LR laikā, iespējams, izdevīgo piederību latviešu etnosam: *Storp grybātōjim īsastōt aizsorgūs bejis ari Vyšku žeideņš Leiba Blumenfelds, bet, lai izaklauseitu latvyski un nacionāli, jis pījēmis latvysku uzvōrdu : Leiba Maipukeite* (LF 1996, 159).

Apstākļa vārds vai īpašības vārda vienskaitļa datīva forma kopā ar prievārdu *pa* var apzīmēt:

1) darbības veida pazīmi, iegūstot nozīmi ‘kādam etnosam raksturīgā veidā’, piemēram, *pa vuociski* (*cierpt motus*) vai variantos *pa vuocyskam* ‘griezt matus tā, kā to parasti dara vācieši, t. i., pēc vāciešu paraduma’: *Grītiņai, muosiņai,/ Pa vuociski moti cierpti:/ Ai cierveiti apkopuoti,/ Ai gruobekli sasukuoti* (LD 1, 265);

2) valodu nosaukumus (lingvonīmus) kopā ar verbiem *runuot* ‘runāt’, *dzīduot* ‘dziedāt’, piemēram, *krīvuski*, *vuocuski*, *francyski*, *latgaliski*, *čyuliski*; kā arī *pa krīvyskam*, *pa pūlyskam*, *pa baltyskam*, *pa židiski* (par lingvonīmu semantiku sk. 4. nodaļā). Domājams, pēdējās konstrukcijas latgaliskajās izloksnēs ir aizgūtas no slāvu valodām (piemēram, krievu valodā *no pyccku* ‘krieviski’, poļu valodā *po polsku* ‘poliski’). To uzskatāmi parāda arī joku dziesmu teksti, kur lingvistisko kodu maiņa ir viens no komisma paņēmiem: *Kristamāmeņ, dzjadzuliņ,/ Kai pa poļsku havaric!/ čuda čuda, dzīva dzīva,/ Ja pa poļsku havarila:/ Sivyi koņ, jasna griva,/ Pakausteiti kumeliņi* (LTDz 56050, 78).

3) adjektīvs kopā ar leksēmu *volūda* ‘valoda’ vai *mēle* ‘valoda’ arī apzīmē etniskas kopienas valodas nosaukumu, piemēram, *krīviskuo*, *latviskuo*, *igauniskuo volūdeņa*: *Mōcēja muna mēļeite/ Krīviskū, latviskū;/ Niu jei grib vuicētīs/ Igauniskū volūdeņu*. (DS, 34256-0)

Valoda kā viens no prioritārajiem pašidentifikācijas elementiem ir arī veids, kā apzināties savas identitātes vienreizīgumu, pretnostatot to citas grupas identitātei. Acīmredzot tāpēc folkloras valodā eksistē tik daudzi lingvonīmu izteikšanas paņēmieni, kā arī folklorā par valodu var tikt uzskatīts arī dialekts vai izloksne, piemēram, *dzeršonus dzīdova dzīsmes latgalīšu, krīvu i čyļu volūdā* (..) (Cybuļs, Ločmeļs 1999, 29).

Nostāstos konstatētas lingvistiskus procesus un procesu realizētājus apzīmējošas leksēmas – substantīvi *puorkrīvuošona, latvyskuotuojs*. Abos piemēros pausta negatīva tautas attieksme pret savas (dzimtās) valodas apspiešanu: *Cara laikūs, kod beja tei brīsmēigō pōrkrīvōšona, Latgolas školōs vysas mōceibas nūtyka krīvyski* (LF 1968, 37); *Garum gōjis vīns uz Rēzekni atsyuteitais pōrnūvodu īrēdnis, lels 15.maija* [1934. gada valsts apvērsums] *bungu reibynōtōjs un Latgolas latvyskōtōjs* (..) (LF 1968, 84).

Latgaliešu folkloras tekstos netika konstatēti no etnonīmiem darināti darbības vārdi, lai gan senākajos latgaliešu rakstu pieminekļos ir minēts, piemēram, verbs *čygameit*: *Czygons tikwiń czyganiej: a tymō poszq lajka, kad wins laudim maļoj, un jūs bałamūciej, cyti pa Kambarym pa ustobom zūg* (Macilewicz 1850, 261). Spriežot pēc konteksta, šī verba nozīme ir ‘melot, mānīt’, tādējādi atklājot stereotipiskos priekšstatus par čigānu paradumiem. Deetnonīmiski verbi sastopami lietuviešu valodā (tostarp arī folkloras tekstos), piemēram, *žydauti* ‘uzvesties kā ebrejam’ parēmijā *Altoriuje kunigauja, o klebonijoje žydauja* ‘pie altāra uzvedas kā baznīckungs, mājās – kā ebrejs’; *lenkēti* ‘kļūt par poli, pakļauties poļu ietekmei’, *rusēti* ‘kļūt par krievu, pārņemot krievu valodu, kultūru, tradīcijas’ (LKŽ 2013). Līdzīgi arī latviešu literārajā valodā eksistē verbi *pārkrīevoties* ‘iegūt krievu tautas piederīgā iezīmes (piemēram, dzimtās valodas vietā lietojot krievu valodu) – par cittautieti’, (LLVV 6₁, 350), arī *pārvācoties, pārpoļoties, pārlatviskoties* ar līdzīgu semantiku, taču folkloras tekstos nav konstatēti.

Kopumā var secināt, ka etnonīmiskās leksikas variantums latgaliešu folklorā saistāms ar folkloras tekstu pierakstītāju valodas kompetenci un konkrēta laika ortogrāfijas iezīmēm, latgalisko izlokšņu īpatnībām, kontaktvalodu (galvenokārt slāvu) ietekmi, etnonīmu semantikas vēsturisko mainīgumu, emocionāli vērtējošās attieksmes paušanu (etnonīmu atvasinājumos gan ar pozitīvu, gan negatīvu konotāciju), kā arī folkloras teksta žanrisko specifiku.

4. Etnonīmu semantikas raksturojums

Analizējot latgaliešu folkloras valodu, var vērot, kā notiek latgaliešu pašidentifikācija saskarsmē ar citu etnosu pārstāvjiem. Lai arī parasti savējais tiek uztverts kā skaistais, labais, strādīgais, atjautīgais, bet svešais ir neglīts, ļauns, slinks, muļķis, folkloras īpatnība ir tā, ka tajā iespējams kritiski paraudzīties arī uz sevi, atklāt sevī citādo, no citiem etnosiem aizgūto.

Kā konstatēts iepriekšējā nodaļā, latgaliešu folklorā funkcionē gan endoetnonīmi (pašnosaukumi), gan eksoetnonīmi (citu, parasti kaimiņu, etnosu dotie nosaukumi), gan etniskās iesaukas, gan deetnonīmiski atvasinājumi. Etnonīmiskās leksikas kontekstuālās semantikas analīze sniedz iespēju atklāt gan latgalieša autostereotipu, gan stereotipiskos priekšstatus par citiem etnosiem, ar ko latgaliešiem dažādos vēsturiskos apstākļos ir nācies biežāk saskarties. Šajā nodaļā izvērstāk tiek analizēta latviešus, ebrejus, čigānus, krievus, vāciešus un poļus apzīmējošās etnonīmiskās leksikas semantika, kā arī sniegts pārskats par folkloras tekstu korpusā retāk pieminēto etnonīmu semantiku.

Realizējot onomasioloģisko pieeju semantiskajai struktūrai (nozīme tiek pētīta virzienā no reālijas uz tās nosaukumu) un izmantojot kognitīvās lingvistikas teorētiskās atziņas un metodoloģiju, veidotas jēdzienu sistēmas (piemēram, ‘latvieši’, ‘krievi’ u. tml.), atklājot semantisko kodolu (t.i., biežāk lietotā etnonīma kontekstuālās nozīmes) un semantiskās struktūras perifēriju (deetnonīmisku atvasinājumu, etnisku iesauku, semantisku derivātu semantika), kā arī noteiktas interpretatīvā lauka raksturīgākās pazīmes. Ar komponentu analīzes metodiskajiem paņēmieniem etnonīmu pamatnozīmes noteikšanā izvirzīti tādi semantiskie elementi kā etniskās kopienas tips, teritoriālā (valstiskā) piederība, lingvistiskā un reliģiskā identitāte. Izvērstā semantiskās struktūras modeļa raksturojumus sniegts 1.3. nodaļā.

Izmantojot kontekstuālo pieeju, iespēju robežās atklāta etnonīmiskās leksikas specifika latgaliešu folklorā salīdzinājumā ar leksikogrāfisko avotu, periodisko izdevumu u. c. tekstu datiem, citu Latvijas etnogrāfisko novadu un lietuviešu folkloras leksiku, konkrētizēti etnonīmu semantikas izveides vēsturiskie apstākļi (vispārīgs vēsturiskais un etnodemogrāfiskais konteksts raksturots 2. nodaļā).

4.1. Latviešus apzīmējošā etnonīmiskā leksika

Mūsdienu sabiedrībā īpaši aktuālas ir diskusijas par latvisko identitāti, tostarp par Latgales latviešu esmi pārējo latviešu vidū. Latvijas pamatetnosa apzīmēšanai tiek lietots etnonīms *latvieši* ‘tauta, Latvijas pamatiedzīvotāji’, par poētismu tiek uzskatīta leksēma *latvji*

'latvieši' (MLVV). Latgaliešu leksikogrāfijas avotos attiecīgi etnonīms **latvīši**, vienskaitlī **latvīts** 'latvietis', **latvīte** 'latviete' (Strods (1933) 1990, 102); (KIV I, 557); (LLLV), kā arī minēts poētisms **latvis**, **latveits**, **latveite** (Bērzkalns 207, 270) un barbarisms **latyši** 'latvieši' (LLLV) (krievu val. *латыши* 'latvieši').

Pirmajos Latgales latviešiem paredzētajos laicīgajos tekstos (Macilewicz 1850), 19. gadsimta beigu etnogrāfiskajos aprakstos (LIP 1891, 1892, 1895) cittaunieši mūsdienu Latgales teritorijas pamatiedzīvotājus nosauc ar etnonīmu **latvieši**. Piemēram, novadpētnieka, etnogrāfa un folkloras pētnieka, izdevēja Gustava Manteifeļa darbos, saskatot daudz kopīgu iezīmju ar mūsdienu Kurzemes, Vidzemes, Zemgales teritorijas pamatiedzīvotājiem, pausta latviešu tautas vienotības ideja (Kučinskis 1977).

19. gadsimta beigās Krievijas impērijas Vitebskas guberņā dzīvojošos tautiešus sāk iepazīt Vidzemes un Kurzemes guberņās dzīvojošie latvieši, tiesa, galvenokārt nosaucot tos pēc teritoriālās piederības par **polišiem**, **inflantiešiem**, **vitebskiešiem** un pretstatot šeit dzīvojošiem ienācējiem no Vidzemes un Kurzemes, piemēram: „Šie latvieši, kurus ienācēji sauc par polišiem, ir visi katoļticīgi tāpat kā viņu senākie kungi. Bet ne tik vien ticības ziņā izšķiras polišs no latvieša, arī izglītībā un visā dzīves kārtībā atrodas liela plaisma starp poliši un latvieti” (Roznieks 1889, 36). ME vārdnīcā atrodami šādi agrākie poļu Inflantijas iedzīvotāju apzīmējumi: **rādiņi**, **rēdiņi** 'die Bewohner von polnisch Livland' (ME III, 494, 517) un **puoliši** 'Name, den die Livländer den inflantischen Bauern geben' (ME III, 456).

Savukārt 20. gadsimta sākuma latgaliešu presē un šo periodu atainojošos literāros tekstos pašnosaukumā integrēta etniskā un konfesionālā identitāte. Piemēram, laikrakstā „Drywa” (1915. Nr. 41. 21. oktobrī. u. c.) lietots apzīmējuma **latwiši-katoli**; Dektera romānā „Dorvas cīma ļaudis”: *Vysi darvīši atzyna sevi par latvīšim – Inflantu zemes latvīšim, par eistajim latvīšim, na taidim kai tī tur Kurzemē, kam pavysam cytaida volūda, bet jautōti par tauteibu, atbildēja, ka katōļu* (Dekters 1970, 12). Citu Latvijas etnogrāfisko novadu (Vidzemes, Kurzemes, Zemgales) latviešu nosaukšanai 20. gadsimta pirmajā pusē latgaliešu presē un literatūrā lietots apzīmējums **Latwiši-Baltiši** (Skrinda 1910) 'Krievijas impērijas Baltijas (Vidzemes, Kurzemes) guberņās dzīvojošie latvieši', pieminēti arī citi apzīmējumi: „dažūs apgabaliūs Baltišus wel sauc „**Tūči**” (Nautranu draudze), dažūs „**Rinči**” – Woraklionu apgabalis” (Reformators 1916). Leksikogrāfijā atrodamas leksēmas **baltīši** (Bērzkalns 1907, 71), **baltīts**, **baltīte** (Strods (1933) 1990, 58) bez nozīmes skaidrojuma, *baltyski, pa baltyskam* 'lejšemnieku izloksnē, literārajā valodā (runāt)' (KIV I 1998, 163).

20. gadsimta pirmajā pusē, kad sāk veidoties Latgales latviešu etniskā apziņa, garīgās inteliģences pārstāvji, par savdabīgas identitātes pamatu nosaucot latgaliešu valodu un

katoļticību un pretstatot to Kurzemes un Vidzemes pamatiedzīvotāju valodai un luterticībai, tomēr iesaka identificēties kā vienotas latviešu tautas pārstāvjiem: „Eisi runojot, mes asam Latgališi un jī ir Baltiši, bet obejas puses kūpā – latwiši” (Drywa 1915. Nr. 41. 21. oktobrī). Savukārt mūsdienās etnonīms **baltieši** ieguvis pavisam citu nozīmi: ‘Baltijas valstu iedzīvotāji (igauņi, latvieši, lietuvieši)’ (MLVV).

20. gadsimta 20.–30. gados arī Latgales krievu folklorā Latgales pamatiedzīvotāji apzīmēti ar etnonīmu *латыши* ‘latvieši’, piemēram, humoristiskā dziesmā: *Наша родина Россия/ У нее большая сила,/ А латыши/ Любят жарены шииш*. ‘Mūsu dzimtene Krievija, Tai ir liels spēks, Bet latviešiem/ Patīk ceptas piņas’ (№ 51, л. 60) (Икко <http://www.ruthenia.ru/folklore/ikko1.htm>). Mūsdienu slāvu izcelsmes Latgales iedzīvotāju priekšstats, pēc valodnieka Miroslava Jankovjaka pētījumiem, „atšķirīgās valodas un citas ticības dēļ latgalieši šeit ir stingri pretnostatīti latviešiem. Pirmie tiek uzskatīti par savējiem, vietējiem, katoļiem, savukārt latvieši-luterāņi tiek uztverti kā svešie, ienācēji” (Jankovjaks 2009, 257). Minētajā pētījumā Krāslavas rajona slāvu izcelsmes iedzīvotāju runā apzīmējumi *tīrie latvieši, hansī* (tiek skaidrots gan kā atvasinājums no ‘Hanza’ – Ziemeļvācu pilsētu tirdzniecības savienība, gan tiek saistīts ar vācu personvārdu ‘Hanss’, apzīmējot latviešus, kas Otrā pasaules kara laikā sadarbojās ar vāciešiem), *labusi* (etimoloģija tiek saistīta ar vārdu *labs*) tiek attiecināti uz citos Latvijas reģionos dzīvojošajiem latviešiem. Savukārt uz latgaliešiem tiek attiecinātas iesaukas *kauki, čangaļi, joņiki* (pētījumā tiek skaidrotas kā latgalisko izlokšņu fonētisko īpatnību interpretējums) un *rabani* (etimoloģija tiek saistīta ar krievu val. vārdu *работяга* ‘strādnieks’, semantika skaidrota ar Latgales iedzīvotāju nepieciešamību peļņas nolūkos doties strādāt uz „pārējo Latviju”) (Jankovjaks 2009, 257–259). Tie ir tikai daži fragmentāri vērojumi, kas apliecina sākotnēju latviešu tautas vienotības ideju, bet mūsdienās Latgales latviešu jeb latgaliešu un citu Latvijas etnogrāfisko novadu latviešu pretnostatījumu ciltautiešu skatījumā, taču etnonīmiskās leksikas funkcionalitāte ciltautiešu runā un folklorā turpmāk būtu plašākas izpētes vērtā.

Etnonīmi **latgaļi** un **latgalieši** dažādos vēstures periodos piedzīvojuši semantiskas transformācijas. Piemēram, Indriķa hronikā (Matīsa Siliņa tulkojumā (1883)) latviešu valodā lietots etnonīms *latgalieši* (no latīņu val. *lethigalli*), ar to apzīmējot 13. gadsimta sākumā Latvijas teritorijā dzīvojošu austrumabaltu cilti. Par apzīmējuma *latgalieši* attiecinājuma uz mūsdienu Latgales pamatiedzīvotājiem ieviesēju 20. gadsimta sākumā tiek uzskatīts Francis Kemps. Viņa kultūrvēsturiskajā skicē „Latgalieši” ar šo jēdzienu apzīmēta gan „senlatviešu cilts” (Kemps 1910, 7), gan tās turpinājums – „latviešu tautas nozare” (Kemps 1910, 48). Savukārt J. Endzelīns 1913. gadā, atzīstot apzīmējuma *latgalieši* attiecinājumu uz Latgales

latviešiem par zinātniski nepareizu un nozīmes ziņā sašaurinātu, iesaka: „zinātniskos rakstos Vitebskas guberņas katoļu latviešus pareizāk sauc par „inflatiešiem”; šis vārds ir cēlies no poļu Inflanty (Vitebskas guberņas latviešu apdzīvotā daļa jeb „poļu Vidzeme”)” (Endzelīns (1913) 1974, 477). Neraugoties uz šo ieteikumu, termins *latgalieši* ‘Latgales pamatiedzīvotāji’ (LLVV 4, 609) tomēr nostabilizējies zinātniskajā literatūrā un leksikogrāfiskos avotos. Savukārt ME vārdnīcā etnonīmi *latgalis* un *latgalietis* lietoti kā sinonīmi ar nozīmi ‘Latgales iedzīvotājs’ (*ein Bewohner von Latgale*) (ME II, 425).

Uzskati par latgaliešu etnisko statusu ir daudzveidīgi. Vienīgā valsts pasaulē, kurā kopš 20. gadsimta 20. gadiem personas dokumentos un tautskaitē atsevišķi norādīti latvieši (krievu val. *латыши*) un latgalieši (krievu val. *латгальцы*), ir Krievija (bijusī PSRS). Latgaliešu masveida ieceļošana galvenokārt Sibīrijā un Sanktpēterburgā zemes, darba un izglītības meklējumos sākas pēc dzimtbūšanas atcelšanas (1861), degpunktu sasniedzot 19. gadsimta 90. gados un ar pārtraukumiem turpinās līdz Pirmajam pasaules karam (Kursīte 2011, 16–26). Sibīrijas latviešu likteņu pētnieki (Jāzeps Brolišs, Janīna Kursīte u. c.) pauž viedokli, ka dalījums latviešos un latgaliešos ir galvenokārt politiskās šķeltniecības motivēts (Kursīte 2011, 21), turklāt daudzi ieceļotāji no Latgales Krievijā ir uzdevušies par poļiem, baltkrieviem vai latviešiem (Brolišs 2000, 82–85).

„Latviešu konversācijas vārdnīcā” (1934) latgalieši raksturoti kā dažādu etnosu sajaukums: „Latgales latvieši, kas runā latgaliešu dialektu; pa daļai viņi ir seno latgaļu pēcteči, bet ar lielkrievu, baltkrievu un leišu piejaukumu” (LKV 1934, 20251). Mūsdienu zinātniskajā literatūrā etnonīmam *latgalieši* ir nozīme ‘latviešu nācijas neatņemama sastāvdaļa, etnogrāfiska grupa ar vairākām īpatnībām un savu rakstu valodu’ (Apine 2001, 61).

Leksēma *latgalieši* kā teritoriālās identitātes apzīmējums jau kopš 20. gadsimta 30. gadiem Latvijas presē attiecināta uz visiem Latgales iedzīvotājiem, šī tradīcija izteikti vērojama padomju periodā un turpinās arī mūsdienu Latvijas plašsaziņas līdzekļos. Mūsdienu Latgales etnolingvistiskās situācijas pētījumos atklājas, ka apzīmējumu *latgalieši* (krievu valodā *латгальцы*) kā pašnosaukumu teritoriālās identitātes izpratnē lieto arī vairākās paaudzēs Latgalē dzīvojošie cittautieši, galvenokārt krievi (Kļavinska 2009, 151).

20. gadsimta 30. gados latgaliešu inteliģence, pretojoties novērotajai tendencei Latvijas presē jēdzienu *latgalieši* attiecināt uz visiem Latgales iedzīvotājiem neatkarīgi no to etniskās piederības, Latgales pamatetnosa nosaukšanai sāk lietot apzīmējumu *latgali*, jo „kotra krīva kaušonūs viņu [pārnovadnieku – A. K.] prese apzeimej par vysu latgalīšu lītu. (..) Latgali asam mes – latvīši, bet latgalīši, kai provinces apdzeivōtōji, ir kotrys Latgolas apdzeivōtōjs.

Tödēļ mes sevi turpmāk sauksim par latgalim” (Rečs 1933, 12). Šo apzīmējumu konsekventi lieto trimdas latgaliešu kultūras un sabiedriskie darbinieki 20. gadsimta otrajā pusē, atzīstot, ka „latgali ir Latvijas īdzeivotāju daļa, kas runoj latgaliski un ir senejās latgaļu tautas teišs turpynājums” (Bukšs 1965, 175). Trimdā tiek pausti arī visai radikāli uzskati par latgaļiem: „Leiši un latgali ir vacōkōs vēļ tagad dzeivōs indoeiropīšu tautas ar vysvacōkū volūdu” (Latkovskis 1972, 71).

Savukārt mūsdienu zinātniskajā literatūrā *latgaļi* ir austrumbaltu cilts (tautība), kas, spriežot pēc arheoloģijas datiem, mūsdienu Latvijas teritorijā izsekojami no 6.–7. gadsimta, rakstītajos avotos minēti kopš 11. gs. (Nestora hronikā senkrievu valodā *летьгола*, 13. gadsimtā Indriķa hronikā latīņu valodā *Lethi, Lethigalli*) (Mugurēvičs 1993, 365). Pēc A. Breidaka, zinātniskajā literatūrā parasti šķir terminus *latgaļi* ‘viena no senajām austrumbaltu ciltīm’ un *latgalieši* ‘mūsdienu Latgales pamatiedzīvotāji’ (Breidaks (1998) 2007, 151). Mūsdienu latviešu valodas vārdnīcā etnonīmam *latgaļi* ir divas nozīmes: 1) ‘viena no baltu tautībām, kas apdzīvojusi Latvijas austrumdaļu un kurai latviešu tautības veidošanās procesā ir bijusi noteicošā loma’, 2) latgalieši (MLVV).

Latviešu leksikogrāfijas avotos minēti arī citi latviešu etnoģenēzē iesaistīto baltu cilšu un tautību nosaukumi: *kurši* ‘viena no baltu ciltīm, vēlāk tautībām, kas mūsu ēras sākumā apdzīvoja Kurzemi un daļu Lietuvas teritorijas’; *sēļi* ‘viena no baltu ciltīm, kas līdz 13. gadsimtam apdzīvoja daļu Latvijas teritorijas, galvenokārt Daugavas kreisajā krastā’; *zemgaļi* ‘viena no baltu ciltīm, vēlāk – tautībām, kas apdzīvoja Lielupes baseinu’ (MLVV). Kā hiperonīms visu latviešu etnoģenēzē iesaistīto baltu cilšu un tautību apzīmēšanai lietots etnonīms *senlatvieši* ‘baltu ciltis un tautības, no kurām izveidojās latviešu tautība’ (LLVV 7₁, 390) vai ‘latviešu tautas priekšteči’ (MLVV). Latviešu etnoģenēzē piedalījušies arī *lībieši* ‘viena no Baltijas somugru tautām, kas senāk apdzīvoja Kurzemes ziemeļdaļu un Vidzemes rietumdaļu, bet līdz mūsdienām gandrīz visa ir asimilējusies ar latviešiem’ jeb *līvi* ‘lībieši’ (MLVV).

Mūsdienās latviešu tautas etnogrāfisko grupu apzīmējumu nozīmes skaidrojums skaidrojošajās vārdnīcās ir samērā nekonsekvents, šķirkļu nosaukumi ir uzrādīti vai nu vienskaitļa vai daudzskaitļa formās, kas arī nosaka atšķirīgu nozīmes interpretāciju. LLVV kultūrvēsturisko novadu pamatiedzīvotāju apzīmējumi doti daudzskaitļa formās, to nozīmes skaidrojums lielākoties ir līdzīgs: *latgalieši* ‘Latgales pamatiedzīvotāji’ (LLVV 4, 609), *kurzemnieki* ‘Kurzemes pamatiedzīvotāji’ (LLVV 4, 511); *vidzemnieki* ‘Vidzemes pamatiedzīvotāji’ (LLVV 8, 424); *zemgalieši* ‘Zemgales pamatiedzīvotāji’. Atšķiras leksēmas *malēnieši* nozīmes apraksts: ‘Austrumvidzemes latvieši’ (LLVV 5, 73). Savukārt vārda *suiti*

nozīme ‘Alsungas novada iedzīvotāji’ (LLVV 7₂, 272) nenorāda uz etnisko, bet gan uz teritoriālo piederību. Apzīmējuma *sēļi* nozīme LLVV tiek saistīta tikai ar baltu cilts nosaukumu (LLVV 7, 385), savukārt MLVV šim etnonīmam sniegta arī otra nozīme: ‘Latvijas kultūrvēsturiskās teritorijas – Sēlijas iedzīvotāji’ (MLVV), lai gan šīs nozīmes skaidrojums nenorāda, ka ar šo apzīmējumu tiek saprasti nevis visi Sēlijas iedzīvotāji, bet gan pamatiedzīvotāji, proti, latvieši. Līdzīga nozīmes interpretācija ir arī vienskaitlī dotajiem apzīmējumiem *kurzemnieks*, *kurzemniece* ‘cilvēks, kura dzimtā vieta ir Kurzeme’, turpretī daudzskaitlī *kurzemnieki* ‘Kurzemes pamatiedzīvotāji’; arī *vidzemnieks*, *vidzemniece* ‘cilvēks, kura dzimtā vieta ir Vidzeme’, arī ‘Vidzemes pamatiedzīvotājs’ (MLVV). Savukārt etnonīms *latgalieši* piedāvāts tikai daudzskaitļa formā ar nozīmi ‘Latvijas austrumdaļas – Latgales – pamatiedzīvotāji’ (MLVV). Savukārt leksēmas *suiti* nozīmes skaidrojumā ‘suitu novada (Alsungas pagastā) iedzīvotāji, kuriem vēsturiski izveidojušās no pārējās Kurzemes daļas atšķirīgas tradīcijas, izloksne un kultūras mantojums’ (MLVV) tikai pastarpinātā veidā atklāts, ka tā ir „etnogrāfiska latviešu grupa” (LE 5, 368).

Latgaliešu leksikogrāfijas avotos atrodami šādi latviešu tautas etnogrāfisko grupu apzīmējumi: *latgaļš latgale, latgalīši* (Strods (1933) 1990, 102); *latgalītis* ‘latgalielis’, *latgalīte* ‘latgaliete’ (KIV I, 557); *latgaļš* ‘Lettgaller’ (Bērzkalns 2007, 270); *kūrzemnīks* (Strods (1933) 1990, 100), *kūrzemnīks, kūrzemņceņš* ‘der Kurländer’ (Bērzkalns 2007, 264); *kursišs* ‘kurzemnieks’ (Lukaševičs 2011, 99); *vydzemnīks, vydzemneica* ‘der Livländer, die Livländerin’ (Bērzkalns 2007, 552).

Mūsdienās, šķiet, visaktuālākais latgaliešu un pārnovadnieku pretstatījums ir izteikts opozīcijā *čangaļi – čiuļi* (Kursīte 2005, 78). Leksēma *čūlis* sākotnēji tiek saistīta ar *ķūlis* – 1) ‘neliela dzīvnieciņa gurns, arī cilvēka rokas stilbs’, 2) ‘garens koks, kur atspiesties’, 3) ‘vīriešu bikšu priekšas šķēlums; arī sieviešu lindraku kabata’, 4) neveikls, gauss, bailīgs cilvēks’ (Kursīte 2008, 60). Parēmija *Čivli, čivli, najai tivli – dabuosi ar pupu kivli* (RA 2003, R. Dempelsona folkloras prakses materiāli) rosina domāt par latgaliskajās izloksnēs lietotās leksēmas *čyuls* etimoloģisko saistību ar *kiuls* ‘kūlis’ (Latgalē ap Vārkavu – *čiuļš* ‘nopļautas labības kopa’ (Kursīte 2005, 79). Pastāv arī versija par aizguvumu no Latgales poļu valodas, kur vārds *ciul* apzīmē nepieklājīgu, nesimpātisku vīrieti; neaptēstu, nekulturālu cilvēku (Jankovjaks 2009, 257).

MLVV iekļauts apvidvārds *čiuļi* ar nozīmi ‘Latvijas citu novadu iedzīvotāji pretstatā latgaliešiem’. Apzīmējums *čyuli* latgaliskajās izloksnēs sākotnēji (~19. gadsimta beigās) attiecināts uz kaimiņos dzīvojošajiem luterticīgajiem vidzemniekiem. Lietots gan kā neitrālas modalitātes vārds, gan kā pārnovadnieku lietoto palamu *polīši, čangaļi* opozīcija ar nievājošu

nozīmes nokrāsu, piemēram, Kalupes izloksnes vārdnīcā minēts, ka *čyuļs* ir nievājošs apzīmējums ar nozīmi ‘Vidzemes, Kurzemes, Zemgales iedzīvotājs’ (KIV I 1998, 227). Citos latgaliešu leksikogrāfijas avotos nievājoša nozīmes nokrāsa netiek uzrādīta: *čyuļs* ‘latvietis – pārnovadnieks’ (Lukaševičs 2011, 53), ‘latvīts, kurs nav latgalīts’ (LLLV), ‘latvietis’ (Cibuļs 2014, 250), arī *dzilīs čyuļs* ‘latvietis no Kurzemes, Vidzemes vai Zemgales’; *čyuļu baznīca* ‘luterāņu baznīca’ (Cibuļs 2014, 250).

Savukārt uz personām attiecināts apzīmējums *čangali*, iespējams, radies no leksēmas *čangali* ‘pelavas; graudu apvalki’ (EH I, 285). Konstatētas arī citas vārda *čangali* nozīmes: ‘tādi, kas visu dara ačgārni, drusku jocīgi cilvēki’ (Kursīte 2008, 58); ‘slikti saimnieki, dzērāji’ (Strods 1991, 12). Sākotnējā opozīcija brāļu Kaudzīšu romānā „Mērnīeku laiki” (1879) vidzemnieku *slātaviešu* ‘vecpiebaldzēnu’ un atpalikušāko, neapķērīgāko *čangaliešu* ‘jaunpiebaldzēnu’ pretstatījumā semantiski transformējusies polaritātē *čiuļi* ‘Vidzemes, Kurzemes, Zemgales latvieši’ – *čangali* ‘Latgales latvieši’. MLVV sarunvalodas vārdam *čangali* dota nozīme ‘latgalieši’. Arī dažās latgaliešu vārdnīcās minēta leksēma *čangals* ‘latgalietis’ (KIV I, 222; Lukaševičs 2011, 50).

Latviešu apzīmēšanai apzinātajos folkloras tekstos pavisam konstatētas 186 etnonīmiskās leksikas vienības: *latvīši / latvjī* – 66 vārdlietojumi, *čyuli* – 40, *latgali* – 39, *latgalīši* – 17, *baltīši* – 4, *kūrzemņiki/kūrzemīši* – 6, *vydzemņiki/vydzemīši* – 2, *čangali* – 5, *latyši* – 2, kā arī *leiši* (3 vārdlietojumi) un *pūli* (2 vārdlietojumi) klasiskajās tautasdziesmās (sk. 1. pielikumu).

Folkloras avotos latgalietis identificējas kā latvietis (*latvīts*), sauc sevi arī par latgali (*latgals*), latgalieti (*latgalīts*), ļoti reti par čangali (*čangals*), tikai tautasdziesmu tekstos – par poli vai leiti (*pūli*, *leiši*), taču visbiežāk folkloras tekstos tiek nosaukta kāda sociālā loma vai nodarbošanās (*muote*, *dāls*, *saiminīks*, *zemņiks*, *meļņiks* u. c.), novads, pilsēta, ciems, kam folkloras tēls ir piederīgs, piemēram, tiek lietoti katoikonīmi *preilīši*, *ludzuonīts*, *leivuonīši* u. c. Bieži vien vietvārds minēts blakus personvārdam, piemēram, *Kodukovas cīma Cipriāns*, *Rasnuļa Pīters rogovkīšūs*, *Mežmaļu Boļuss*, vai arī nosaukts tikai vispārināts vai konkrēts personvārds (*Aleksandrs Sylovs*, *Jezups Staleidzāns*, *Puovuls Mīzis*, *Pītereits*, *Zuzana*, *Buorbola*, *Gabruss*, *Ignats* u. c.). Tātad folklorā liecina, ka latgalietis vispirms ir savas dzimtās puses reprezentants, šajā kontekstā par „svešo” var tikt uzskatīts ne tikai cittautietis, bet arī cita novada vai ciema pārstāvis. Pārējo Latvijas novadu latvieši tiek saukti par latviešiem (*latvīši*), bet visbiežāk par pārnovadniekiem (*puornūvadņiki*), čiuļiem (*čyuli*), luterāņiem (*ļutari*, *ļuturi*, *luterani*), baltiešiem (*baltīši*), tiek nosaukta arī piederība kādam

konkrētam novadam (*kūrzemņiki / kūrzemīši, vydzemņiki / vydzemīši*), populārs nostāstu un anekdošu tēls ir rīdzinieks (*reidzinīks*).

Kopumā latvieša tēls latgaliešu folklorā pauž gan „mēs” (vienota latviešu tauta) pozīciju, gan opozīciju „mēs” (Latgales latvieši jeb latgalieši) – „viņi” (citos Latvijas etnogrāfiskajos novados dzīvojošie latvieši, pārnovadnieki), parādot ne vien atšķirīgu teritoriālo, bet arī reliģisko (konfesionālo), sociālo un pat etnisko (latgaliešu kā subetnosa) identitāti.

Galvenokārt kā hiperonīms latviešus nosaucošajā etnonīmiskās leksikas grupā funkcionē etnonīms *latvīši* ‘latvieši’ (pieraksta variantos *latwiejszi* (LIP), *latyjeiši* (LPT)) – 64 ekscerpti, vai poētisms *latvji* – 2 vienības. Folkloras tekstos lietotas galvenokārt vīriešu dzimtes vienskaitļa un daudzskaitļa formas. Vīriešu dzimtes vienskaitļa nominatīva forma ir *latvīts* vai *latvītis* (tikai vienā piemērā, pierakstīts Kārsavā, LFK 1940, 1570), sieviešu dzimtes vienskaitļa nominatīva forma *lat'wiejtia* (LIP 1895, 367). Vienā tautasdziesmas variantā konstatēta deminutīva forma *latvīsīši* ‘latvietīši’.

Ekscerpētajā materiālā leksēmu *latvīši, latvji* daudzskaitļa ģenitīva formas konstatētas nominālu vārdkopas sastāvā, šajā gadījumā: 1) tiek konkretizēta etnosam piederoša persona, *latvīšu karaveirs, latvīšu jaunekli, latvju dāls, latvīšu katuoļu students, latvīšu katuoļu goreigī goni, latvīšu školuouoja, latvīšu bēgli* (2. Pasaules kara laikā), *latvīšu saime* ‘latviešu ģimene’, *latvīšu syudi* (poļu muižnieka dots latviešu zemnieku apzīmējums); 2) nosaukts lingvonīms, piemēram, *latvīšu volūda, latvju volūda*; 3) nosauktas citas reālijas, piemēram, *latvīšu literatura* (mācību priekšmets skolā), *latvīšu leģions, latvīšu veikals* ‘pārtikas veikals Latvijā’.

Izsekojot etnonīma *latvīši* semantikai jēdzieniskajās attieksmēs, folklorā par dominējošo var uzskatīt nozīmi ‘tauta, mūsdienu Latvijas teritorijas pamatiedzīvotāji’. Konteksts, lai arī ļauj noprast, ka ar etnonīmu *latvīši* visticamāk apzīmēti galvenokārt tagadējās Lagales teritorijā dzīvojošie latvieši, taču nenorāda uz latviešu dalījumu pēc teritoriālās, lingvistiskās vai konfesionālās piederības. Šī semantika atklājas:

- 1) subjekta – objekta jēdzieniskajās attieksmēs ar cittautiešus apzīmējošiem etnonīmiem (*čyguoni, žydi, krīvi, poļaki, vuoci, leiši, igauni, armeni*), kas realizējas kā:
 - kopā veikta darbība, piemēram, *latvīts ar čygōnu kūpā nūpērkuši syvānu* (LF 1968, 92). Izteikumā predikāts *nūpierkuši* attiecināts uz salikto subjektu *latvīts ar čyguonu*;
 - latvieša un cittautiešu sacensība, kurā latvietis dažkārt ir zaudētājs, dažkārt uzvarētājs, piemēram, *i vot kai glupijs latyjeits apmuonēja gudrūs vuocjīšs* (LPT 8.A.1539 (LIF 1895, 282)). Šajā izteikumā svarīgs šķiet predikāts *apmuonēja*, kas liecina par subjekta *latvīts*

uzvaru pār objektu *vuocišus*. Uzvaras nozīmību pastiprina atribūti *glupais* ‘mulķis’ un *gudrūs* ‘gudros’, kas lietoti pārnestā nozīmē, jo latvietis ir izrādījies viltīgāks par vācieti;

- sadarbība, piemēram, *kaidis poļaks reikōjis tolku un lyudzis paleigā ari latvīšus* (LF 1968, 46). Etnonīms *latvīši* funkcionē objekta lomā, kas apliecina cittautiešu (subjekts *poļaks*) vēlmi sadarboties (predikāts *lyudzis paleigā*) ar latviešiem;

2) saskarsmē ar sociāli, politiski pārākiem spēkiem. Politiskā un ekonomiskā vara vairākus gadsimtus ir bijusi cittautiešu (vāciešu, poļu, krievu u. c.) rokās, tāpēc arī iepriekš minētie piemēri daļēji atklāj latviešu zemāku sociālo statusu. Piemēram: *Krīvs bejis par kungu rotūs un latvīts par kučeri*. (LF 1968, 134);

3) atrodies ārpus savas apdzīvotās teritorijas, piemēram, nostāstos: *Pyrnō pasaulā kara laikā latvīšu karaveirs bejis Leitovā* (LF 1968, 91) vai *Traunšteinā 1948.godā beja latvīšu emigrantu nūmetne, un tur beja škola* (LF 1968, 217). Abos piemēros etnonīms stabilā vārdkopā veic subjekta funkciju, kas atklāj nevis viņa paša iniciētu darbību, bet vēsturisku notikumu (Pirmā un Otrā pasaules kara) izraisītus apstākļus. Atrašanās ārpus Latvijas izteikta ar vietas apzīmējumiem *Leitovā* un *Traunšteinā*.

Latgaliešu folkloras tekstos etnonīma *latvīši* nozīme ‘mūsdienu Latgales teritorijas pamatiedzīvotāji’ konstatēta salīdzinoši maz: 4 gadījumos. Šī pozīcija atklājas:

1) kā Latgales latviešu konfesionālā un teritoriālā kopība : *(..) vīns latvīšu katōļu students, kolupīts Reigā beja nūlēmis breivprōteigi īsastōt vōcu armijā* (LF 1968, 97). Izteikumā analītisks subjekts ietver sevī ne vien tautības (*latvīšu*), bet arī konkrētas Latgales apdzīvotas vietas (Kalupes) (*kolupīts*) un reliģiskās konfesijas (*katuoļu*) pārstāvja, gan nodarbošanās (*students*) apzīmējumu;

2) saskarsmē ar citu novadu latviešiem: *Mēs tik asam tī eistanī latvīši, a vidzemnīki tik taidi čiuļi, neikuļi!* (LPT, „Latviešu teikas” II, 5.). Dalījums „īstajos” un „neīstajos” latviešos izteikumā atklājas subjekta funkcijā, kas it kā nesignalizē par aktīvu konfliktu, taču apstiprina pretstatījumu „mēs” (*eistanī latvīši*) – „viņi” (*vidzemnīki*), ko pastiprina etniskās iesaukas *čyuli* funkcijas izteikumā.

Etnonīms *latvīts* ar nozīmi ‘mūsdienu Kurzemes, Vidzemes vai Zemgales teritorijas pamatiedzīvotājs’ arī atklājas sakarsmē ar citu novadu tautiešiem (tikai 1 ekscerpts): *„Sūds nōk! Pīsaceļt!” komandej, kai parosti tū ir darejis, vīns latgaļu īrēdnis pi tīsas. Reidzinīkim izabūž acis, bet latgali bejuši sakūduši lyupas da ašņam, lai napasasmītu svineigā briedī. Pēc tam tys īrēdnis ticis nūmaineits pret eistu latvīti* (LF 1968, 229). Plašāks konteksts rāda, piemērā minētajā situācijā „īstā” latvieša loma piedēvēta rīdziniekam.

Savdabīga kontekstuālā nozīme latgaliešu folklorā piemīt vairākiem etnonīma *latvīši* lietojuma gadījumiem:

- 1) *Tur bejis kuodreiz sans pilskolns, tei vīta ira ļūti pīpacalta, sanūs latvīšu kulta vīta. (..) Tī ļūti ilgi karojs ar vuocīšim, symts godus aizastuovejšs latvīši, un vyss kolns bejis ar asiņim kluots. Par tū, ka vysi bejušs apkauti ļeidz pādejom veiram, par tū dūts vītai nūsaukums – Sarkaņi (RA02-T18-V6-Vn18). Šajā teikā *sanī latvīši* lietoti ar nozīmi ‘senlatvieši’;*
- 2) *Latvijas vēstures grōmotōs beja mynāts latvīšu ciļts vodūņs Nameitis (LF 1968, 136). Anekdotiskajā nostāstā vārdu savienojums latvīšu ciļts ‘latviešu cilts’ varētu nozīmēt to pašu, ko senlatvieši, taču cilts vadoņa (Nameitis – Nameisis, Namejs ‘(13. gadsimta 2. pusē) zemgaļu brīvības cīņu vadonis. Vēsturiskajos avotos Nameisis saukts par ķēniņu (kunic) vai karali (rex)’ (LEV 2002)) pieminēšana liecina, ka varētu būt apzīmēta konkrēta baltu cilts – zemgaļi;*
- 3) *Pa prīšku īt latvītis, tūlaik poļaks, tūlaik čigons. (Skols, guņs, ūgle) (LFK 1940, 1570). Etnonīms latvītis mīklas atminējumā uzrāda desemantizēšanās pazīmes, iegūstot metaforisku nozīmi ‘skals’. Iespējams, pēc ārējā izskata vai temperamenta iezīmēm latvietis asociējas ar skalu, polis – ar uguni, čigāns – ar ogli.*

Pretstatījums „mēs” ‘Latgales latvieši’ un „viņi” ‘pārnovadnieki’ folkloras tekstos vispildīgāk izteikts ar mikroetnonīmiem *latgali* ‘latgaļi’, *latgalīši* ‘latgalieši’ – *baltīši* ‘baltieši’, *vydzemņiki / vydzemīši* ‘vidzemnieki’, *kūrzemņiki / kūrzemīši* ‘kurzemnieki’ un ar etnisko iesauku pāri *čangali* ‘čangaļi’ – *čyuli* ‘čiuļi’.

Folklorā etnonīmi *latgalīši* un *latgali* lietoti kā sinonīmi, dažkārt pat viena teksta robežās, to nozīme – ‘Latgales latvieši’: *Latgalim ir izteicīns „pazuda bez vēsts”. Kaidas īstōdes prīkšņiks bejis latgalīts, bet jam sekretāre bejuse krīvīte (LF 1968, 178). Abi etnonīmi konstatēti tikai vīriešu dzimtes daudzskaitļa un vienskaitļa (*latgaļs, latgalīts*) formās, sieviešu dzimtes izteikšanai lietoti vārdu savienojumi *latgaļu sīveņa, latgaļu veceneitis, latgaļu saimineica*. Konstatēts viens leksēmas *latgaļeīši* vārdlietojums, kas pēc formas atbilst deminutīvdatvasinājumam ar sufiksu *-eit/š-* (atbilstoši latviešu literārās valodas *-īt-*): *Seņuoķ latgaļeīši guoja uz Reigu voi Pēterburgu būrlakūs – peļņā (LFK 1950, 5895). Vienā avotā konstatēta arī leksēma *latgoļīši* (LFK 1940, 1220), kas netspoguļo latgaliešu valodai raksturīgo saknes patskaņu maiņu atkarībā no sekojošā patskaņa (Leikuma, Cybuļs 2003, 15; Nau 2011, 17). Atbilstme *Latgola : latgalīši* (o : a) raksturīga latgaliešu rakstu valodai, bet forma *latgoļīši* varētu būt izloksnes īpatnība. Savukārt līdzskanis *l* pirms patskaņiem *i, ī, e* un *ē*, kā arī pēc divskaņiem *ie, ei* un *iu* normētajā latgaliešu valodā tiek izrunāts mīksti, bet**

rakstībā, līdzīgi kā lietuviešu, krievu un poļu valodā, netiek apzīmēts (Leikuma, Cybuļs 2003, 19; Nau 2011, 12).

Folkloras tekstos apzīmējums **baltīši** konstatēts reti (4 vienības), tikai daudzskaitļa nominatīva forma *baltīši* ‘pārnovadu latvieši’ un vārdu savienojumos daudzskaitļa ģenitīva formā: *baltīšu volūda*, *baltīšu īrēdnis*.

Pārnovadnieku apzīmēšanai folkloras tekstos konstatēti arī konkrētākas nozīmes mikroetnonīmi **kūrzemņiki** (vienskaitļa nominatīvā *kūrzemņiks*) vai **kūrzemīši**, sieviešu dzimtes forma *kūrzemņēces* (kopā 6 vārdlietojumi); **vidzemīši**, **vydzemņiki** (tikai 2 vārdlietojumi).

Folkloras tekstos konstatēti vairāki apzīmējuma **čyuli** pieraksta varianti: *čyuli* (vienskaitlī *čyuls*), *čiuļi*, *čivļi*, dažkārt etnonīms pierakstīts, lietojot pēdiņas. Sieviešu dzimtes formas nav konstatētas, sieviešu nosaukšanai lietots vārdu savienojums *čyula meita*, *čyula sīva*. Konstatēti vārdu savienojumi ar etnisko iesauku kā atkarīgo komponentu: *čyulu volūda* ‘latviešu literārā valoda, lejzemnieku dialekts’, *čyulu kopi* ‘luterāņu kapi’, *čyulu puse* (arī *Čyuleja*) ‘Vidzeme’. Mīklā *čyula cyuka* ‘ratiņa spole’: *Čyula cyuka jo veļas, jo rasnuoka*. (LFK 1940, 1664; 1871).

Latgaliešu folkloras tekstos etniskā iesauka **čangaļs** (tikai vīriešu dzimtes vienskaitļa formas) sastopama kā:

- 1) pārnovadnieku lietots latgaliešu apzīmējums tiešajā runā (anekdotē): “*Ko tu jautā tādas muļķības, stulbais čangali tāds?*” (LF 1968, 303);
- 2) ironisks pašnosaukums, piemēram, parēmijā: *Čyuls čyulam ir kei rods, bet čangaļs čangaļam – kei īnainīks* (LF 1968, 467);
- 3) neitrālas nozīmes mikroetnonīms: *Dzeivova divēji draugi: čangaļs Sprukuļs i čyuls Škibrics* (Cybuļs, Ločmeļs 1999, 88).

Analizētajā folkloras tekstu korpusā konstatēti divi barbarisma **latyši** vārdlietojumi: abos gadījumos to kontekstuālā nozīme ir ‘Latgales latvieši’, tie lietoti nostāstos, kas ataino notikumus pēc 2. Pasaules kara.

Klasiskajās tautasdziesmās atrodamas leksēmas **pūli** un **leiši** ar nozīmi ‘Polijas-Lietuvas valstī dzīvojošie latvieši’, kas apliecina teritoriālo piederību: bijušās Livonijas teritorijā uz ziemeļiem no Daugavas izveidojas Pārdaugavas hercogiste, ko 1561. gadā iekļauj Lietuvas lielkunigaitijā, bet pēc 1569. gada – Polijas-Lietuvas valstī. Latgales teritorija šīs valsts sastāvā pastāv līdz 1772. gadam. Aplūkotajā folkloras materiālā minētie etnonīmi konstatēti vārdkopās *pūlam kumelenš* (LFK 740, 28469) un *leišu kumeleni* (LFK 1976, 136) tautasdziesmas „Apkaustīju kraukļam kājas” variantos: *Apkaustēju kraukļam kūjas,*

Nūsabrauču Vōczemē;/ Vōcas kungi breinōjōs,/ Kaidis pūlam kumelenš. (LFK 740, 28469)/
Kaidi leišu kumeleni. (LFK 1976, 136)

Nosakot šīs tautasdziesmas LFK fondos atrodamo variantu ģeogrāfisko izvietojumu, J. Rozenbergs konstatējis, ka varianti, kuros funkcionē etnonīms *polis* vai vārdkopa *poļu kumeliņi*, kā arī *leiši* vai *leišu kumeliņi*, pierakstīti galvenokārt Latgalē (36) vai Augšzemē (2 varianti). Pārējos citviet pierakstītajos variantos funkcionē citi etnonīmi: *latvju kumeliņi*, *vācu kumeliņi*. Autors arī secina, ka „Latgalē pierakstītajos variantos daudzīnātie poļi ir Latgales iedzīvotāji, turklāt nevis Latgales poļi, bet Latgales latvieši respektīvi latgalieši” (Rozenbergs 2005, 66–67).

Ludzas apriņķa Mērdzenes pagastā pierakstītā tautasdziesmā lietots etnikons *leišūs*, kas vēl uzskatāmāk parāda, ka šajā gadījumā uzsvars liekams nevis uz etniskās, bet gan uz teritoriālās identitātes semantiku: *Ai kačeiti Reigā brauču, kaļado, kaļado,/ Na ai bāru kumeleni, kaļado, kaļado,/ Reigas kungi breinuojās, kaļado, kaļado,/ Kaidi leišūs kumeleni, kaļado, kaļado* (LTDz 265)/

J. Rozenbergs min arī vairākas Vidzemē pierakstītas tautasdziesmas, kur etnonīmam *poļi* ir nozīme ‘Latgales latvieši, latgalieši’ (Rozenbergs 2005, 69): *Trīsi, trīsi, apses lapa,/ Vējiņš tevi trīsināj’;/ Tā trīsēja poļu puisi/ Uz Vidzemes meitiņām* (LFK 935, 5521). Šī leksēmas nozīme pārnovadnieku folkloras tekstos tāpat ir vēsturiski pamatojama, jo pēc Altmarkas pamiera (1629) Polija zaudēja Pārdaugavas hercogistes latviešu daļu uz rietumiem no Aiviekstes, to ieguva Zviedrija (Jēkabsons 1996, 10). Poļi sev pakļauto Livonijas daļu oficiāli dēvēja par Poļu Inflantiju (*Inflanty Polskie*) un turienes iedzīvotājus par inflantiešiem. Zviedru varai pakļautās Vidzemes latvieši ar laiku Inflantijas latviešus sāka saukt par poļiem, izmantojot šo etnonīmu līdz pat 20. gadsimta sākumam.

Kopumā latgaliešu folkloras tekstos etnonīmiskās leksikas kontekstuālā semantika latvieša tēla **nominatīvajā laukā** ir šāda:

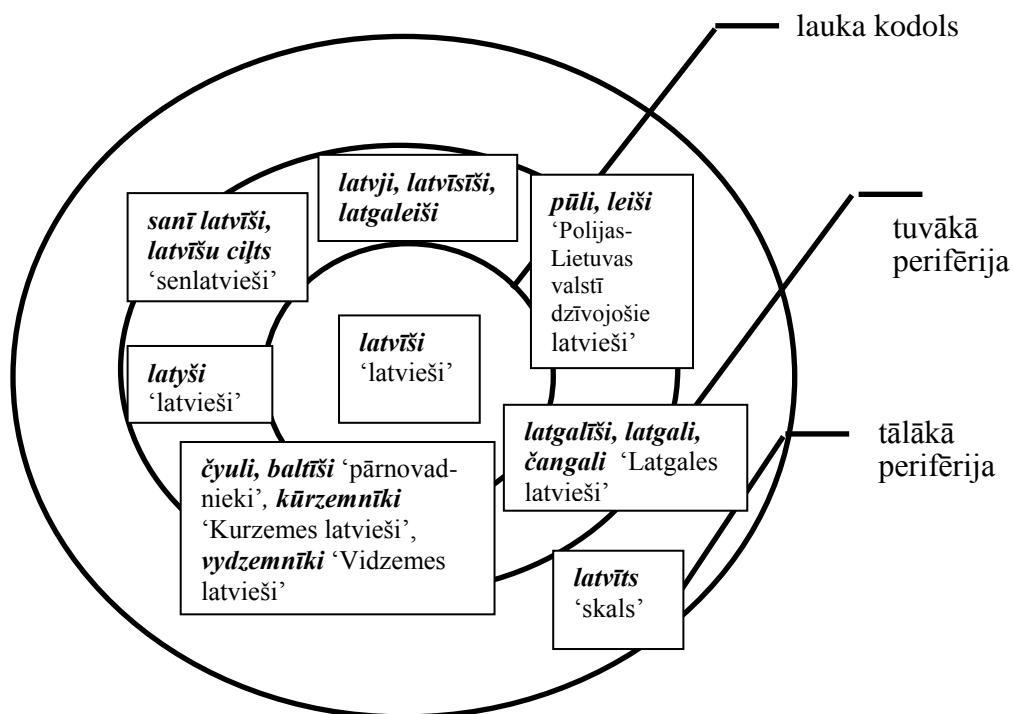
1) lauka **kodolu** veido etnonīms *latvīši* ‘latvieši’ kā hiperonīms visas latviešu tautas apzīmēšanai kopumā, ar kontekstuālo nozīmi ‘tauta, mūsdienu Latvijas teritorijas pamatiedzīvotāji, runā latviešu valodā, luterāņi un katoļi’;

2) lauka **tuvāko perifēriju** veido latviešu apzīmēšanai lietots barbarisms *latyši* (krievu val. *латыши* ‘latvieši’); mikroetnonīmi *latgali* ‘latgaļi’, *latgalīši* / *latgoļīši* ‘latgalieši’ (sinonīmiski apzīmējumi) ar nozīmi ‘latviešu tautas etnogrāfiska grupa, Latgales pamatiedzīvotāji, runā *latgaļu* / *latgalīšu volūdā*³, katoļi’; *baltīši* ‘baltieši’ un *čyuli* ‘čiulji’, kas

³ Šeit un turpmāk (tabulā) slīprakstā dots folkloras tekstā minētais lingvistiskais raksturojums, kas, visticamāk, apzīmē latviešu valodas augšzemnieku dialekta latgaliskās izloksnes.

folkloras kontekstā uzskatāmi par sinonīmiem ar nozīmi ‘latviešu tautas etnogrāfiska grupa, (agrāk Krievijas impērijas Baltijas guberņu) mūsdienu Kurzemes, Vidzemes, Zemgales, Sēlijas teritorijas pamatiedzīvotāji, runā *pa baltyskam / čyuļu volūdā*⁴, luterāņi’; *kūrzemņiki / kūrzemīši* ‘kurzemnieki’ ar nozīmi ‘latviešu tautas etnogrāfiska grupa, Kurzemes pamatiedzīvotāji’; *vydzemņiki / vydzemīši*, ‘vidzemnieki’ ar nozīmi ‘latviešu tautas etnogrāfiska grupa, Vidzemes pamatiedzīvotāji; vārdu savienojumi *sanī latvīši, latvīšu ciļts* ar nozīmi ‘senlatvieši’, kā arī etnonīmi *pūli* ‘poļi’, *leiši* ‘leiši’ ar kontekstuālo nozīmi ‘latviešu tautas etnogrāfiska grupa, Polijas-Lietuvas valsts (Inflantijas vaivadijas) iedzīvotāji’. Par tuvākai perifērijai piederīgiem var būt kvalificējami deminutīvatvasinājumi *latvīšīši, latgaleiši* un poētisms *latvjī*, kas piešķir pamatvārdam pozitīvu emocionālo nokrāsu. Etniskā iesauka *čangali* ‘čangaļi’ ar kontekstuālo nozīmi ‘latviešu tautas etnogrāfiska grupa, Latgales pamatiedzīvotāji’. Folkloras tekstos šis apzīmējums atklājas galvenokārt ar nievājošu nozīmes nokrāsu, taču leksēma *čyuli* (tāpat kā *baltīši*) – lielākoties neitrāls pārnovadnieku apzīmējums, kaut atsevišķos vārdu savienojumos tam piemīt nievājoša nokrāsa, piemēram, *čyuli pipši; valna čyuļs*;

3) nominatīvā lauka **tālākajā perifērijā** atrodas mīklā konstatēta leksēma ar desemtizēšanās pazīmēm (metaforiska nozīme): *latvīts* ‘skals’(sk. 4. attēlu).

4. attēls. *Latvieša tēla nominatīvais lauks*

⁴ Šeit un turpmāk (tabulā) slīprakstā dots folkloras tekstā minētais lingvistiskais raksturojums, kas, iespējams, apzīmē ležzemnieku, t. i. latviešu valodas vidus dialekta un lībiskā dialekta izloksnes.

Salīdzinot analizēto leksikogrāfijas avotu datus ar latgaliešu folkloras tekstu korpusa datiem, var secināt, ka folkloras tekstos nav konstatēti seno baltu cilšu apzīmējumi, tos aizstāj vārdu savienojumi *sanī latvīši*, *latvīšu ciļts* ‘senlatvieši’. Savukārt no latviešu tautas etnogrāfisko grupu apzīmējumiem latgaliešu folklorā nav pieminēti *zemgalieši* un *sēļi*. Šie apzīmējumi, iespējams, nav aktuāli agrākā Krievijas impērijas guberņu iedalījuma dēļ: latvieši dzīvoja galvenokārt Kurzemes (mūsdienu Kurzemes, Zemgales un Sēlijas teritorija), Vidzemes (mūsdienu Vidzemes teritorija) un Vitebskas (mūsdienu Latgales teritorija) guberņās. Tēpēc latgaliešu folklorā pārnovadnieku apzīmēšanai lietotas leksēmas *baltīši* (Kurzemes, Vidzemes un Igaunijas guberņas tika dēvētas par Baltijas guberņām) *kūrzemņiki* / *kūrzemīši* un *vydzemņiki* / *vydzemīši*.

Salīdzinot latviešus apzīmējošās etnonīmiskās leksikas nozīmi skaidrojošajās vārdnīcās un latgaliešu folkloras tekstos (atbilstoši izvirzītajiem semantiskajiem komponentiem), var secināt, ka folkloras kontekstā etnonīmiskā leksika iegūst konkrētāku, detalizētāku nozīmi, atsevišķos gadījumos (*baltīši*, *pūli*, *leiši*) no vārdnīcās definētās nozīmes pilnīgi atšķirīgu vēsturiski determinētu semantiku (sk. 7. tabulu).

7. tabula. *Latviešus apzīmējošās etnonīmiskās leksikas semantika skaidrojošajās vārdnīcās un latgaliešu folkloras tekstos*

Etnonīmiskā leksika	Nozīme	
	vārdnīcās	latgaliešu folklorā
<i>latvieši</i> (<i>latvīši</i>)	tauta, Latvijas pamatiedzīvotāji (MLVV)	tauta, mūsdienu Latvijas teritorijas pamatiedzīvotāji, runā latviešu valodā, luterāņi un katoļi
<i>latyši</i>	(barbarisms) latvieši (LLLV)	latvieši (krievu val. <i>латыши</i> ‘latvieši’)
<i>senlatvieši</i> (<i>sanī latvīši</i>)	baltu ciltis un tautības, no kurām izveidojās latviešu tautība (LLVV 7 ₁ , 390, MLVV)	baltu ciltis, iespējams, latgaļi, zemgaļi (?)
<i>latgalieši</i> (<i>latgalīši</i>)	Latgales pamatiedzīvotāji (LLVV 4, 609)	latviešu tautas etnogrāfiska grupa, Latgales pamatiedzīvotāji, runā <i>latgaļu</i> / <i>latgalīšu volūdā</i> , katoļi
<i>latgaļi</i> (<i>latgali</i>)	1) ‘viena no baltu tautībām, kas apdzīvojusi Latvijas austrumdaļu un kurai latviešu tautības veidošanās procesā ir bijusi noteicošā loma’, 2) latgalieši (MLVV).	
<i>čangaļi</i> (<i>čangali</i>)	Latgales latvieši (MLVV); latgalieši (KIV I, 222; Lukaševičs 2011, 50).	(pārnovadnieku dots latgaliešu apzīmējums) latviešu tautas etnogrāfiska grupa, Latgales pamatiedzīvotāji
<i>baltieši</i> (<i>baltīši</i>)	Baltijas valstu iedzīvotāji (igauņi, latvieši, lietuvieši) (MLVV)	latviešu tautas etnogrāfiska grupa, (kādreizējo Krievijas impērijas Baltijas guberņu) mūsdienu Kurzemes, Vidzemes, Zemgales, Sēlijas teritorijas pamatiedzīvotāji, runā <i>pa baltyskam</i> ,

		luterāņi
čiuļi (čyuli)	‘Vidzemes, Kurzemes, Zemgales iedzīvotāji’ (KIV I 1998, 227); ‘latvieši – pārnovadnieki’ (Lukaševičs 2011, 53) ‘latvieši, kuri nav latgalieši’ (LLV)	(galvenokārt stilistiski neitrāls apzīmējums, ko pārnovadniekiem devuši latgalieši) latviešu tautas etnogrāfiska grupa, Vidzemes, Kurzemes, Zemgales, Sēlijas teritorijas pamatiedzīvotāji, runā <i>čyuļu volūdā</i> , luterāņi
kurzemnieki (kūrzemņiki / kūrzemīši)	Kurzemes pamatiedzīvotāji (LLVV 4, 511)	latviešu tautas etnogrāfiska grupa, Kurzemes pamatiedzīvotāji
vidzemnieki (vydzemņiki / vydzemīši)	Vidzemes pamatiedzīvotāji (LLVV 8, 424)	latviešu tautas etnogrāfiska grupa, Vidzemes pamatiedzīvotāji
poļi (polīši) (pūli)	tauta, Polijas pamatiedzīvotāji (MLVV); <i>puolīši</i> ‘Name, den die Livländer den inflāntischen Bauern geben’ (ME III, 456)	(klasiskajās tautasdziesmās) latviešu tautas etnogrāfiska grupa, Polijas-Lietuvas valsts (Inflāntijas vaivadijas) iedzīvotāji
leiši	lietuvieši (MLVV)	

Latviešu nosaukšanai citos Latvijas novados pierakstītajā folklorā lietots galvenokārt etnonīms *latvieši*, arī poētisms *latvji*, Latgales latviešu apzīmēšanai Vidzemē pierakstītajās tautasdziesmās lietots etnonīms *poļi*, mūsdienu anekdotēs lietota etniskā iesauka *čangaļi*. Folklorā bieži pieminēti arī *kurzemnieki* un *vidzemnieki*, bet nav konstatēti citu mūsdienu Latvijas etnogrāfisko novadu pārstāvji. J. Rozenbergs šo faktu skaidro ar to, ka „Kursa respektīvi Kurzeme un Vidzeme ir vienīgie kultūrvēsturiskie apgabali, kas laika gaitā nav mainījuši savu sākotnējo nosaukumu. Tie cauri gadsimtiem saglabājušies tautas atmiņā līdz šai dienai. Turpretī pārējie – Zemgale, Augšzeme jeb Sēlija un Latgale – ir relatīvi jauni, pie tam apzināti veidoti nosaukumi.” (Rozenbergs 2005, 310)

Lietuviešu folklorā nav konstatēts Latgales un citu novadu latviešu nominatīvs šķīrums, tiek lietots etnonīms *latviai* ‘latvieši’ (Anglickienē 2006, 231). Jaunākajās anekdotēs latvieši tiek nodēvēti arī ar etnisko iesauku *zirga galva* / *žirgo galva* (Anglickienē 2009, 230), kas atklāj valodu radniecību (kopīgo leksikas slāni) un latviešu valodas fonētiskās atšķirības (lietuviešu *ž* vietā latviešu *z*). Zoomorfiskuma dēļ iesaukai ir negatīva konotācija, bet cilme visai neskaidra. A. Butkus par ticamāko uzskata pieņēmumu, ka 19. gadsimtā paši latvieši šo apzīmējumu attiecinājuši uz lietuviešiem, uzsverot to neapķērību. Bieži dzirdēdami šo vārdu savienojumi, lietuvieši tā sākuši saukt latviešus (Butkus 2009, 15).

Savukārt Lietuvas etnogrāfisko novadu pārstāvju apzīmējumi (*suvalkiečiai* ‘suvalkieši’, *žemaičiai* ‘žemaiši’, *dzūkai* ‘dzūki’) ir bieži folkloras personāži, sevišķi anekdotēs (Šukytė 2012).

Latvieša tēla **interpretatīvais lauks** lielākoties ir ambivalents, jo tajā atklājas gan Latgales latviešu pašvērtējums, gan pārnovadnieku vērtējums vairākos aspektos.

Latvieša tēla interpretatīvā lauka **religiskajā zonā** centrālā loma piemīt nevis etnonīmiem, bet leksēmām *katuoli* ‘katoļi’ un *ļutari / ļuturi / luterāni* ‘luterāņi’, kā arī *bazneickungs* ‘katoļu mācītājs’ un *muoceituojs, pastors* ‘luterāņu mācītājs’.

Atsevišķos gadījumos latgaliešu folkloras teksti parāda etniskās un konfesionālās identitātes saplūsmi, piemēram, nostāstā entonīms *latgali* un reliģiskās konfesijas apzīmējums *luterāni* viena teikuma robežās veic vienas un tās pašas funkcijas, proti, raksturo konfesionālo tradīciju atšķirības, tātad etnonīms *latgali* lietots kā semantisks ekvivalents leksēmai *katuoli*: *Pi latgalim taidis vārds „nūmišošona” nabeja pazeistams, bet pi luterānim gon. Par nūmišošonu jī sauce taidu pajēmīni, ka varūt īdūt naudu bazneickungam uz mises ar ļaunu nūlyuku, pīmāram, kaidam cylvākam izdareit škōdi* (LF 1968, 163). Plašāks konteksts atklāj arī vērtējošo modalitāti, proti, „savējais” katoliskais vairāk atbilst kristīgās morāles normām, „svešais” luterāniskais pieļauj ļaunus nolūkus.

Konteksts atklāj, ka latgaliem pierastajā „savā” reliģiskajā sfērā var ienākt pārnovadnieks (*kūrzemņiks*), ienesot „svešo” elementu (konkrētajā piemērā – valodu): *Latgolas draudzē par prāvestu bejis nūzeimāts kūrzemņiks, kas mōceibas devis sovā volūdā, bet na vītejā latgaļu volūdā* (LF 1968, 177).

Etnonīms *latviši* kopā ar konfesionālo apzīmējumu *katuoli* iegūst nozīmi ‘latgalieši’: *(..) latvišu katōļu students, kolupīts (..)* (LF 1968, 97) vai *(..) Amerikas Savīnōtajōs Vaļstīs latvišu katōļu goreigī goni kērēs pi bazneicu pērķšonas, ceļšonas un pōrbyuvēšonas* (LF 1968, 159). Latgales kontekstā ar katolicismu saistāmi arī poļi (plašāk sk. 4.5. nodaļā), kas salīdzinājumā ar latgaliešiem izrāda lielāku degsmi ticības jomā: *pūli Latgolā beja lelōki Dīva lyudzēji kai latgali* (LF 1968, 37).

Folkloras kontekstā ar etnonīmiskās leksikas starpniecību rādītas arī atsevišķas katoļticīgajiem ierastas kristīgās tradīcijas: grēksūdze, piemēram, *grākus syudzādams, jys [Ignats] bazneickungam pastōsta, ka asūt tepat sābru „čyulam” nūzadzis symtu kyuļu rudzu nu teiruma* (LF 1968, 134), un sasirgušā apraudzīšana ar nolūku sniegt pēdējās svaidīšanas sakramentu, piemēram, *latgaļam pēški saslymuse mōte, un jys steidzeigi aizbraucis pēc bazneickunga* (LF 1968, 43).

Luterānisms kā pārnovadniekiem (*čyuli*) raksturīga parādība etnonīmu kontekstuālajā semantikā iegūst nedaudz komisku modalitāti, piemēram, attēlojot kapu zvana skaņas: *Krišanu čyulu kopūs ir zvons. Ka vad myrūni uz kopim, jis soka: „Grūd ellē, raun laukā, grūd ellē, raun laukā.”* (LFK 1940, 1817). Šajā kontekstā etnonīms vārdu savienojumā *čyulu kopi* iegūst nozīmi ‘luterāņi’.

Atklājot Latgales latviešu saikni ar pareizticību, etnonīma konotatīvajā semantikā neparādās piederība pareizticībai, bet tikai iesaistīšanās apkalpojošā sfērā: *latgaļš kolpōjis popam par puisi – apkūpis plebani un cerkvu* (LF 1968, 305)

Etnonīmu semantikā vāji izteikts pagāniskais slānis, uz to ekscerpētajā materiālā norāda tikai viens piemērs: *sanūs latvīšu kulta vīta* (nostāstā par Sarkaņu pilskalnu, RA02-T18-V6-Vn18).

Tāpat latviešus apzīmējošo etnonīmu interpretatīvā lauka reliģiskajā zonā kā dominējošo pēc kvantitātes un kvalitātes („savējais” – labākais) kritērija varētu uzskatīt katolisko slāni, vājāk izteikta Latgales latvieša saikne ar pagānismu un pareizticību, luterānisms tiek saistīts ar pārnovadniekiem.

Perceptīvajā jeb uztveres zonā galvenā uzmanība tiek pievērsta folkloras tēla ārējam izskatam, paralingvistiskajām iezīmēm, temperamentam. Folkloras tekstos vispār maz uzmanības pievērsts tēlu ārējā izskata pazīmēm, īpaši, ja tiek pieminēti zināmi, pierasti tēli. To pašu var teikt par latviešus apzīmējošiem etnonīmiem, ko raksturo ļoti minimāls atribūtu komplekss.

Latvieša tēls perceptīvajā zonā tiek atklāts galvenokārt salīdzinājumā ar cittautiešim, piemēram, tautasdziesmā spilgts pretstatu pāris ar nozīmi ‘skaists’ – ‘neglīts’ ir *latvju dāls*, kam piemīt pazīmes *smuks i dails*, un *krīvalāns*, ko raksturo atribūti *zyls i malns* (LD 56056, 50).

Tautasdziesmās atšķirīga apģērba dēļ par nevēlamām līgavām tiek pasludinātas kurzemnieces, kuras raksturo pazīmes: *malni krakli, nūšļukuši lyndraceņi* (LTDz 11282, 409). Līdzīgas asociācijas par kurzemnieču melnajiem krekliem vērojamas arī Vidzemē, piemēram, Madonas apriņķa Bērzaunes pagastā pierakstītā tautasdziesmā: *Dievspalīdz, kurzemniece,/ Ogļu maisus velējot!/ Vai tu traka, vidzemniece,/ Tie jau mani pūra krekli* (LTDz 45642, 48).

Opozīcijas „mēs” – „viņi” kontekstā etniskā iesauka *čyuli* aktualizē seksuālo un reproduktīvo sfēru, tajā „viņi” (*čyuli*) ir mazspējīgi vai pat nevar radīt pēcnācējus, bet „mēs” (latgalieši) ir seksuāli aktīvi, piemēram, *čyuli: puīši kuo ūzuly, pipši kuo dīgi, a vot myusejim – kuo mīti* (Cybuļs, Ločmeļs 1999, 21) vai *čyulam stute nūlyuzuse* (Bitaine 2006);

Pīci čyuļi mani šāva/ Ar pīcom pištūlem./ Dyumi vīn i nūkyupieja/ Kuplajūs i lindrakūs (Bitaine 2006). Šajā opozīcijā atklājas arī priekšstati par atšķirīgiem temperamenta tipiem, kas izpaužas prasmē paust savas emocijas, jokot un priecāties: *Pi čyuļu i jūku navā, na tuo kuo pi myusu. Kas par jūkīm, kas par smīklīm! Čyuļi sied, gembu* [lūpu – A.K.] *atkārušs.* (Cybuļs, Ločmeļs 1999, 21). Parēmijās, kuras gan pierakstītas bez paskaidrojoša konteksta, var tikai nojaust priekšstatu par čiuļu lēnīgumu, tūlīgumu: *Taisās kai čyuls iz kuļšonu* (LSDF 1930 2446); *Brauc kai čyuļs* (LSDF 640 1618). Pazīme, kas kontekstā (2 vārdlietojumos) raksturo čiuļus, ir *troks* ‘traks’, taču tas neatklāj kādu psihisku vai temperamenta pazīmi, bet gan raksturo latgalietim nepieņemamu darbību un iegūst komisku modalitāti: *Pīci čyuļi mani vede/ Aiz kaļneņa meizynuot./ Voi tī čyuļi troki beja,/ Kai es meizšu nadzāruse* (Bitaine 2006). Šis adjektīvs kā čiuļiem piemītoša pazīme atklājas arī sociālajā kontekstā, raksturojot alkatību: *Troka, troka čyuļa sīva,/ Agri mani gonūs dzan* (Bitaine 2006).

Tātad uztveres zonā funkcionē etnonīms *latvīši*, kas tiek raksturots salīdzinājumā cittautiešiem (krieviem, čigāniem, poļiem), un *kūrzemneicys*, *čyuli*, kuru raksturojošās pazīmes atklājas salīdzinājumā ar etnonīmā nenosauktiem, bet kontekstuāli uztveramiem latgaliešiem (lietots vietniekvārds *es* vai *mes*). Nosauktās nedaudzās pazīmes atklāj ārējā izskata īpatnības (apģērbs, fiziskie parametri vērtējošā opozīcijā ar nozīmi ‘skaists’, ‘kvalitatīvs’ – ‘neglīts’, ‘nekvalitatīvs’) un dažus temperamenta aspektus (opozīcija ‘vitāls’, ‘temperamentīgs’ – ‘emocionāli atturīgs’).

Kultūras zona (ierašas, tradīcijas) latviešus apzīmējošo etnonīmu kontekstuālajā semantikā arī ir vāji izteikta. Tikai jaunākajā folklorā (20. gadsimta otrās puses – 21. gadsimta sākuma tekstos) etnonīmu *latgali*, *latgalīši* semantikā atklājas savdabīgu, no pārējās Latvijas atšķirīgu tradīciju un kultūras savdabības apzināta paušana, Latgalei nozīmīgu kultūras un sabiedrisko darbinieku pieminēšana, piemēram, parēmijā *Latgalīši sovi puiši, sovs karūgs, ka navar panest, veļc pa zemi.* (RA 2003, R. Dempelsona folkloras prakses materiāli), nostāstos *latgalim rodōs rakstnīceiba; Latgaļu izdvnīceiba skaitejōs kai Vladislava Lōča izdevnīceiba* (LF 1968, 217); *Nikodems Rancāns Rēzeknē beja sareikōjis latgalim lelu lauksaimnīceibas izstōdi* (LF 1968, 315); anekdotē *žids un latgaļš līlejušīs, kura kultura vacōka* (LF 1968, 20). Kādā LFK materiālā komentārā par pasakām pausts gluži pretējs viedoklis – savas tradīcijas trūkums, aizgūšana no cittautiešiem: *Latgoļišu posoku vyspuor nav. Tur [Krīvejā] dzierdēja krīvu posokas, puortulkuoja latgoļišu volūdā un stuostēja sovīm bārnīm* (LFK 1940, 1220).

Viena no spilgtāk paustajām tradīcijām ir viesmīlība, kas atklājas stabila vārdu savienojuma *latgaļa/-u sāta* ‘latgaļa sēta’ (4 vārdlietojumi) kontekstuālajā semantikā, ko raksturo predikāti *ūt, cīmuotīs, lyugt naktsmuoju* un subjekti *sorkonarmīts, prīkšnīki čyuli,*

krīvs, kūrzemņiks. Šajā kontekstā viesmīlība realizēta attieksmē pret „svešo”, taču ierasta ir arī savstarpēja latgaliešu ciemošanās, kad galvenais elements ir sarunas par tā brīža aktualitātēm: *Tod tymā pogostā latgali vīns pi ūtra bīži gōja cīmūs un sprīde, kū dareis, kas byus un kai byus* (LF 1968, 261). Folkloras tekstos (galvenokārt anekdotēs un nostāstos) atklājas arī latgalieša ciemošanās tālākie galamērķi, ko izsaka predikāts kopā ar vietu apzīmējošu adverbiālo komponentu: *byut Čyulejā, braukt iz Reigu, ībraukt Reigā*.

Ciemošanās un svinības tiek saistītas arī ar dziedāšanu, dejošanu un alkohola lietošanu (svinības tiek dēvētas arī par „dzeršanām”), ko izsaka etnonīmu *latvīši, latgali, latgalīši* lietojums kopā ar predikātiem *dzeršonuos dzīduot dzīsmes, dzert olu* (2 vārdlietojumi), *dzert, pjanstavuot, sadzert, nūbraukt iz zaļumballi*. Savukārt etnonīms *vydzemņiki* lietots ar predikātu *atzeimēt dzimšonys dīnu*. Latgalē dzimšanas dienu svinēšana, domājams, ieviesusies pārnovadnieku tradīciju ietekmē tikai 20. gs. otrajā pusē.

Latgalē ierastā tradīcija palīdzēt kaimiņiem, rīkot talkas etnonīmu kontekstuālajā semantikā atklājas tikai vienā tekstu korpusa piemērā: *Kaidis poļaks reikōjis tolku un lyudzis paleigā ari latvīšus*. (LF 1968, 46).

Minētās tradīcijas (viesmīlība, izpalīdzība) parasti tiek saistītas ar Latgales latviešu katolisko pasaules redzējumu: „byutiskōs Latgolas (..) tradīcijas ir: vīsmīleiba, laipneiba, sirsneība un izpaleidzeiba, kas ir augušas uz reliģiskūs tradīciju un tautas rakstura pamata” (Bukšs 1955, 165).

Lingvistiskajā zonā atklājas savas valodas vērtējums, komunikācijas ar cittautiešiem iespēja un vajadzība. Folklorā runāšana „savā valodā” apzīmēta ar adverbu *latvyski, pa latvyskam*, vārdu savienojumu *latvīšu volūdā*, arī ar apzīmējumu *sovā mēlē*. Šādi apzīmējumi atklājas galvenokārt salīdzinājumā ar Latgalē dzīvojošo cittautiešu valodām. Uzsverot latgaliešu un pārnovadnieku valodas atšķirības, tiek lietotas citas leksēmas: *latgalīšu / latgaļu volūdā, latgaliski* un *čyūļu mēlē / volūdā, pa baltyskam, Reigys mēlē*.

Latgaliešu folkloras teksti apliecina gan cieņu pret savu valodu, gan tolerantu attieksmi pret citām valodām, piemēram, predikāti *gribēt vuiceitīs (igauniskū volūdeņu), muocēt (krīviskū, latviskū volūdeņu), dzīduot dzīsmis (latgalīšu, krīvu i čyūļu volūdā)*.

Vispilgtāk lingvistiskā attieksme un valodu kontaktu intensitāte atklājas anekdotēs, kurās vērojama arī noraidoša attieksme pret svešu valodu kā uzspiestas varas izpausmi, komisma pamats bieži vien ir valodas neprasme vai vājas zināšanas.

Latvieša tēla atklāsmē vispilgtākais lingvistiskais konflikts vērojams etnisko iesauku *čyūls* un *čangaļs* lietojuma kontekstā. Piemēram, *Kū tys valna čyūls čyvunojs kai zvērbuļs pa zyrga syudim* (LFK 2141, 287); “*Ko tu jautā tādas muļķības, stulbais čangali tāds?*” (LF

1968, 303); „*Tu zyni, kai maņ [latgaļu vecenītei – A. K.] napateik čyuliski runōt, pusstundēiti parunōsi – vysa mugora slapņa i mēle gradzynā sasagrīž...*” (Lōcs, Širins, Igaunš 1997, 120)

Analizējot ar etnonīmiem saistītos predikātus, lingvistikajā zonā akcentējamas divas verbu grupas: runas verbi (*runuot, saceit, atsaceit* ‘atbildēt’, *nasceit praudys* ‘neteikt taisnību’, *žāluotīs, stuosteit, prasiet, jautuot, apsarunuot, komandēt*) un verbi, kas izsaka mentālus procesus (*nasaprast, vuoji saprast*). Runas verbi ataino latgaliešu savstarpējo komunikāciju (subjekta funkcijā *latgaļu vecineitis, latglaīts, latvīts*, objekta funkcijā – *sābris* ‘kaimiņš’, *latgalīts*) un sazināšanos ar cittautiešiem (*žeids, vuocīši*) un pārnovadu latviešiem (*čyuls*). Kā subjekts funkcionē arī cittautiešus apzīmējoši etnonīmi (*krīvs, lītvīts, čyguons*), kuri uzrunā latviešus.

Otrā verbu grupa galvenokārt apliecina kādas valodas prasmi vai neprasmi, piemēram: *latvīts, krīvu volūdas nasaprozdams* (LFK 2143, 407); *baltīšu volūdas jis (karaveirs Zeps) lāga nasapratis* (LF 1968, 21); *kaida mūkine, pēc izcelsmes austrīte, kas vōji prota latvīšu volūdu* (LF 1968,68). Plašāks folkloras konteksts rāda, ka Latgales latviešiem t. s. „krievu laikos” pārpratumus rada galvenokārt krievu valoda, bet pirmās Latvijas brīvvalsts laikā – latviešu literārā valoda vai lezjemnieku izloksnes, savukārt cittautiešiem latviešu valodas neprasmē sagādā problēmas Latvijas neatkarības laikā, kad latviešu valoda ir valsts valoda.

Sociālā zona raksturo latvieša nodarbošanos un dzīves telpu. Folkloras tekstos latvietim dažādos vēsturiskajos un sociālekonomiskajos apstākļos parasti piedēvēts zemāks sociālais statuss salīdzinājumā ar:

- 1) vāciešiem, piemēram, pasakā: *Dzjeivuoja bednys latvjeits. (..) A latvjeits atsoka [vuocīšim] pamazjeņam: “Ok, kungi, kungi, kab es jius nikod naradzātu!”* (LPT “Viltība un lētīcība” 8.A.1539. (LIP 1895, 282));
- 2) poļiem, piemēram, nostāstā *Reizi jis īdziens i runoj : „Es kungs, es poļaks, a jyus latvīšu syudi. Es nu poļakim, es augši dzims.”* (LFK 1930, 3335);
- 3) krieviem, piemēram, anekdotē *Krīvs bejis par kungu rotūs un latvīts par kučeri* (LF 1968, 134).

Latgales latvieši ieņem sociāli vājākas pazīcijas arī salīdzinājumā ar pārnovadniekiem, piemēram, parēmijā *Čyuls loktā, a latgaļš koktā* (LSDF 19508059) vai nostāstā: *(..) uz sovu dorba vītu Latgolā ar Reigas-Daugovpiļš vilcīni atsagrīž kaidis augstōks baltīšu īrēdnis. Jam pretim uz sūla vagonā sēd dorba drēbēs gērbīs jauns puiss, latgalīts, kurs ņyupat nūkolpōjis vosoru pi kūrzemņiku lelsaimņika.* (LF 1968, 313).

Arī pazīmes *naboga čangaļš* (pretstatā – *bogots čyuls*) raksturo sociālekonomiskās atšķirības Latgalē un pārējā Latvijā. Zemes trūkums, neracionālas saimniekošanas metodes,

straujais ģimenes locekļu skaita pieaugums, darba vietu trūkums unniecīgā samaksa dzimtajā pusē rosina latgaliešus doties peļņas meklējumos. Peļņa došanās „drudzis”, ko latgaliskajās izloksnēs dēvē par „iešanu burlakos”, sākas pēc dzimtbūšanas (1861) un pārvietošanās aizlieguma (1863) atcelšanas Krievijas impērijas Vitebskas guberņā. Sākotnēji ērtā satiksme (1860. gadā izbūvētā Pēterburgas-Varšavas dzelzceļa līnija šķērso Latgales teritoriju), Krievijā strauji augošie rūpniecības uzņēmumi, Transsibīrijas maģistrāles būves u. c. darbā vervētāju solījumi orientē latgaliešus doties Austrumu virzienā (Brolišs 2000, 63). Pēc Latvijas Republikas nodibināšanas 20. gadsimta 20. gadu sākumā tiek uzsākta agrārā reforma, tomēr tās rezultātā likumā paredzētās 22 ha saimniecības vietā Latgales laukos dominē 5–15 ha lielas saimniecības un pārāpdzīvotība lielā dabiskā skaita pieauguma dēļ (Malahovskis 2007, 38–47), tādēļ peļņa iešana turpinās. Dažādu tautību, vecumu un dzimumu nabadzīgākie Latgales ļaudis dodas peļņā lielākoties vasaras darbos. Šie procesi raduši atspoguļojumu arī folkloras tekstos (nostāstos) latgalieša tēla atklāsmē: *Seņuok latgaļeiši guoja uz Reigu voi Pēterburgu būrlakūs – peļņa. Būrlakūs brauce pavasara laikā* (LFK 1950, 5895); *myusu cylvāks strōdōjis pi „čyūļa” par kolpu* (LF 1968, 303); *latgalīši kuļsteit lynus asūt bejuši Čiulejā. I tī jūs švaki baroja* (Rancāns 2006); *nu peļņas sātā atsagrīzis, latgaļš stōstejis sovīm sābrim, kaidus breinumus svešumā redzējis..* (LF 1968, 20).

Sociālā nevienlīdzība atklāta arī politiskā anekdotē, kas ataino padomju periodu: *–Kas latgalim pi komunisma vysvairōk pateik?/ –Ka tys uzspīsts ari baltīšim./ –Un kas latgalim pi komunisma vysvairōk napateik?/ –Ka baltīši taipat volda pi komunistu ikōrtas* (LF 1968, 121).

Folkloras tekstos latvietim raksturīgā dzīves telpa visbiežāk ir lauku sēta. Tur Latgales latvietis ir saimnieks, taču veic lauku darbus pats, to apliecina predikāti, kas nosauc dažādus lauku darbus: *izīt nu klāva, īt ortu, kuļsteit lynus, [īt] auzu sātu, dzeit gonūs*. Tikai daži piemēri liecina, ka nākas lūgt talkā palīgus: *Kaida latgaļa saimisteibā āku remonta dorbūs strōdōjis krīvs, vōrdā Miška. Par lobu strōdōšanu latgaļu jaunō saimineica bejuse apmīrynōta* (LF 1968, 43).

Savukārt svarīga vieta, kur notiek preču apmaiņa, ir pilsēta un tirgus: *nūbraukt iz mīstu, nūpierkt vysa kuo, (nū)pierkt syvānu (tiergā), puordūt ūlys*. Šeit Latgales latvietis visbiežāk iesaistās darījumos ar cittautiešiem: čigāniem, krieviņiem, ebrejiem.

Diezgan bieži latgaliešu folklorā atklājas arī latvieša – karavīra tēls, kas tekstā jēdzieniskajās attieksmēs izteikts ar subjektiem *latvīšu legionā rota, latvīšu karaveirs, latvīšu legionā vērsnīks, latvīšu vērsnīku grupa*. Šajā gadījumā tiek raksturoti galvenokārt Pirmā vai Otrā pasaules kara notikumi, kas risinās ārpus dzimtenes robežām, piemēram: *kara dīnastī*

cara laikā, frontes aizmugurē, latvīšu legionā Krīvejā, Leitovā Pirmo pasaules kara laikā, vuocu armējā.

Atsevišķos folkloras avotos, piemēram, emigrācijā (Vācijā) izdotajā krājumā „Latgaļu folklorā” (1968) iekļautajos anekdotiskajos nostāstos, īpaši akcentēts latvieša – emigranta tēls, kas atklāj vairākas sociālas un kultūras atšķirības, ar ko latviešiem nākas saskarties, atrodoties „svešā” telpā: *trymdā, Amerikys Savīnuotajuos Vaļstīs, latvīšu emigrantu nūmetne Traunšteinā 1948. godā, Neitengā, latvīšu bēgļu nūmetnē.* Šajos piemēros etnonīms *latvīši* tiek attiecināts uz visu latviešu tautu, atklājot tās kopīgās skumjās vēstures lappuses, galvenā uzmanība latviešu emigranta tēla atklāsmē tiek veltīta izglītības, sadzīves un reliģiskās identitātes saglabāšanas problēmām.

Jaunākos tekstos, galvenokārt anekdotēs un anekdotiskos nostāstos, atklājas arī daudzas citas, mūsdienīgākas nodarbes, kas vairs tik uzskatāmi nerāda Latgales latvieša sociālo atstumtību: *veikala atkluošanā 2003. godā Riezeknē pi veikala priekšņikim latgalīšim beja atbraukuši priekšņiki čyuli nu Reigas* (Zaiceva 2006).

Emocionāli un intelektuāli vērtējošā zona. Par latgaliešu raksturu, etnomentālītātes savdabību salīdzinājumā ar citu kultūrvēsturisko reģionu latviešiem rakstījuši vairāki autori: 19. gadsimta beigās Stefānija Uļanovska (LIP), Aleksandrs Sementovskis (Сементовский 1872), V. Roznieks (1889), 20. gadsimta sākumā Francis Kemps (1910), Kazimirs Skrinda (1910), 20. gadsimta otrajā pusē Miķelis Bukšs (1955, 1965), Leonards Latkovskis (1972), Staņislavs Škutāns (1981), 20. gadsimta beigās – 21. gadsimta sākumā Pēteris Zeile (2006), Jāzeps Brolišs (1999, 2000), Augusts Milts (1996), Ilga Apine (2001), Janīna Kursīte (2005), Anita Vecgrāve (2009) u. c. Raksturojot latgaliešus, visbiežāk minēts ģimeniskums, folkloriskā un kristietiskā pasauleskātījuma saaugšana, reliģiozitāte, atvērtība, iracionalitāte un liriskums, emocionalitāte un vitalitāte, savdabīgs pašironisks humors, sievietes kults, arī provincialitāte un nevalstiskums, kūtrums u. tml.

Folkloras tekstos maz atklātas latvieša rakstura iezīmes, tās izpaužas galvenokārt salīdzinājumā ar cittautiešiem. Piemēram, latvieša darba tikums un prasme priecāties pretstatīta poļa „aristokrātiskajam” dzīves veidam: *Ka latvīši ortu guoja,/ Poļeceņi breinuojās;/ Ka latvīši olu dzēre,/ Poļaks bikses tricynuoja* (LTDz 52876, 605). Kā ierasts, “savējam” (latvietim) parasti piedēvētas pozitīvākas rakstura iezīmes nekā “svešajam”. Latgaliešu folklorā minētas arī specifiskas latgalieti raksturojošas pazīmes: *lela āstgriba, izveiceigi*, arī skaudība, nenovīdība savstarpējās attiecībās.

Anekdotēs un nostāstos rādīts arī cittautiešu skatījums uz Latgales latviešiem: *jūceigi cylvāki, lobi cylvāki, aizstuov sovus draugus, latvīte nakauna.* Latgalieša intelektuālo

vērtējumu izsaka vārdu savienojums *stulbais čangali* (pārnovadnieka dots apzīmējums) un ironiskais izteikums *Ī vot kai glupijs latveits apmuonēja gudrūs vuocjšs* (LPT “Viltība un lētīcība” 8.A.1539. (LIF 1895, 282). Tātad latgaliešu folkloras tekstos Latgales latvietis ir „trešais tēva dēls”, kurš tiek uzskatīts par muļķīti, bet izrādās pietiekami apķērīgs, lai apmānītu sociāli pārāko vācieti. Citas pasakas gan liecina, ka latvieti un citu etnosu pārstāvjus visbiežāk viltībā pārspēj čigāns (sk. 4.2. nodaļu).

Kopumā var secināt, ka latvieša tēls latgaliešu folklorā ir visai pretrunīgs, tas ietver gan vienotas latviešu tautas ideju, gan arī atklāj opozīciju „Latgales latvieši” – „pārnovadnieki”. Latgaliešu folklorā autostereotipa atklāsmē var konstatēt visiem latviešiem kpīgas pazīmēs, kas atklātas ar etnonīmu *latvīši* raksturojošām sēmām ‘skaisti’, ‘strādīgi’, ‘gudri’, ‘galvenokārt dzīvo laukos’, ‘zemnieki’, ‘runā latviešu valodā’, ‘dienē kara dienestā’, ‘pēc Otrā pasaules kara dodas trimdā’.

Latgaliešu (*latgalīši, latgali, čangali*) un pārnovadnieku (*baltīši, čyuli, kūrzemņiki, vydzemņiki*) atšķirības atklājas ar dažādām sēmām:

- 1) reliģiskajā zonā: latgalieši – ‘katoļi’; pārnovadnieki – ‘luterāņi’;
- 2) perceptīvajā zonā: latgalieši – ‘vitāli’, ‘seksuāli aktīvi’, ‘emocionāli’; pārnovadnieki – ‘seksuāli mazspējīgi’, ‘emocionāli atturīgi’, ‘lēnīgi’;
- 3) kultūras zonā: latgalieši – ‘pašapzinīgi’, ‘viesmīlīgi’, ‘patīk rīkot / piedalīties svinībās’; pārnovadnieki – ‘svin dzimšanas dienas’, ‘brauc uz zaļumballi Latgalē’;
- 4) sociālajā zonā: latgalieši – ‘nabadzīgi’, ‘kalpi’, ‘strādnieki’, ‘dodas peļņā pie pārnovadniekiem’; pārnovadnieki – ‘bagāti’, ‘lielsaimnieki’, ‘ierēdņi’;
- 5) lingvistiskajā zonā: latgalieši – ‘runā latgaliski’, ‘runā krieviski’, ‘runā latviski’, ‘rodas pārpratumi poļu, krievu, lejaslatviešu valodas neprasmes dēļ’, ‘toleranta attieksme pret cittautiešiem un citām valodām’; pārnovadnieki – ‘runā *čyļu volūdā / mēlē*, pa *baltyskam, Reigys mēlē*’;
- 6) emocionāli un inetektuāli vērtējošajā zonā: latgalieši – ‘izveicīgi’, ‘viltīgi’, ‘skaudīgi’; pārnovadnieki – ‘savā starpā saticīgi’, ‘pret latgaliešiem izturas nievājoši’, ‘toleranti pret latgaliešiem’.

Latviešu tautas ticējumos sniegti arī dažādu tautu raksturojumi. Lietots apzīmējums *latvieši* un *Latgales latvieši*, par kuriem teikts: *Latgales latviešu temperaments ir flegmatisks, bez kādas enerģijas, bet viņu raksturs ir tomēr labs. Viņi ir slinki, pret visu ļoti vienaldzīgi – izņemot tikai katoļu ticību – padevušies dzeršanai, netīrīgi un zagļīgi. Kā jau dzimtsļaudis pieraduši pie apspiešanas un pātagas, viņi ir acu priekšā pārāk pazemīgi un padevēīgi, bet kur trūkst uzraudzības jeb kur viņi jūtas drošāki, tur tie ir stūrgalvīgi, viltīgi un ļaunprātīgi*

(LTT 16486. /A. Brants, Ludza. Inland, 1845, 450./); *šī tauta nav gan īsti ne slikta, ne dumja, pavisam otrādi: visur lietojama, lēti izmācāma, netrūkst viņiem arī talanta. Tikai dzimtsbūšana saista ar samagiem valgiem visu viņu attīstību* (LTT 16487./A. Brants, Ludza. Inland, 1845, 450./); *valoda ir tīri latviska, tikai ar citādu zilbju intonāciju un dažu vokaļu pārmaiņu; ir ieviesušies arī daudz krievu vārdu. Vidzemnieks viegli saprot šejienes latviešu valodu, bet ne otrādi, šejienietis nesaprot tik lēti vidzemnieku* (LTT 16488. /A. Brants, Ludza. Inland, 1845, 454./).

Lietuviešu folklorā latvieša tēls ir monolītāks, neatklājas atšķirības starp Latgales un citu novadu latviešiem, turklāt etnonīmu kontekstuālā semantika un pieraksta vieta (galvenokārt Lietuvas ziemeļaustrumi) liecina, ka priekšstati par latviešiem radušies galvenokārt Latvijas un Lietuvas pierobežā (Anglickienē 2006, 229). Latvietis lietuviešu senākajos stereotipiskajos priekšstatos ir galvenokārt burvis un zintnieks, kurš var darīt gan ļaunu (noskaust mājļopus, atņemt govīm pienu, noburt zirgus), gan labu (izdzīt no mājām žurkas, izārstēt čūsku sakostus lopus). Piemēram, *Jis [kunigas] papaskojo, kad yra daug latvių burtininkų. (...) Latvis pažiūrējēs į jo arklį – tas sustojęs vietoje ir nebeeinąs. Atvažiavęs kitas latvis, apglostęs arklį, arklys ir einąs* ‘Viņš [mācītājs] pastāstīja, ka ir daudz latviešu burvju. (...) Latvietis paskatījies uz viņa zirgu – tas apstājies un vairs negājis uz priekšu. Atbraucis cits latvietis, paglāstījis zirgu, zirgs sācis iet’ (LKR F2 434 [717]). Līdzīgi vāciešiem, latvieši tēloti kā svešai ticībai (luterānismam) piederīgie, kas nesaprot katoļu reliģisko svētku būtību. Tautasdziesmās latvieši tēloti kā nevēlami precinieki, savukārt parēmijās latvietis tiek salīdzināts ar ebreju, jo ir krāpnieks, viltnieks: *Susiderējo kaip latvis su žydu* ‘Salīga kā latvietis ar žīdu’ (LTR 3116/581); *Apgaudinēja kaip latvis* ‘Apmāna kā latvietis’ (TŽ V 612 [550]). Līdzīgi kā latgalieši, arī nabadzīgie pierobežas lietuvieši ir gājuši peļņā turīgo latviešu saimniecībās: *Taip nuskurdau, kad nors pas latvi eik bernauti* ‘Tā paputēju, ka kaut pie latvieša ej kalpot’ (LTR 628/1449).

4.2. Čigānus (romus) apzīmējošie etnonīmi

Latvijā dzīvo divas visai atšķirīgas kopienas: krievu čigāni (*xaladitka roma*, pārsvarā apdzīvo Latgali) un latviešu čigāni (*lotfitka roma*, Kurzemes, Zemgales un Vidzemes iedzīvotāji) (Krelatovs 2010). Pēc I. Apines, čigāni ir parādījušies Eiropā viduslaikos, Latvijā ieceļojuši 15.–16. gadsimtā no Vācijas un Polijas (Apine 2007, 284). Latgalē pirmie čigāni, iespējams, nākuši no Polijas (arī Baltkrievijas vai Lietuvas) poļu laikos, par to liecina arī čigānu dzimtu slāviskie uzvārdi: Aleksandroviči, Beinaroviči, Burkeviči, Čubreviči, Marcinkeviči, Petrovi, Stepanoviči, Vikteroviči u. tml. (Latkovskis 1968, 83). Latgales

īpašvārdu sistēmā etnonīms *čyguoni* transformējies uzvārdos, piemēram, *Čiguons*, *Čyguons* (Latkovskis 1968, 23), un vietvārdos, piemēram, *Čigani* Ciblas novada Pušmucovas pagastā, *Čigonsola* Līvānu novada Rožupes pagastā (LGIA 2010).

Gadsimtiem ilgi klaiņojošā dzīvesveida dēļ čigāni visā pasaulē bijuši pakļauti represijām, daudzi asimilējušies, slēpj savu tautību. Pēc Otrā pasaules kara lielākoties ir atteikušies no klaiņošanas, dzīvo pastāvīgās mītnēs, Latgalē galvenokārt pilsētās (Daugavpilī, Krāslavā, Preiļos), atsevišķos lauku reģionos (Vārkavas novada Upmalas pagastā, Daugavpils novada Kalupē, Krāslavas novada Izvaltas pagastā u. c. (Ušackis 2002, 123–135). Pēdējos 10 gados Latgales čigāni ir kļuvuši aktīvāki sabiedriskajā sfērā, piemēram, darbojas čigānu biedrība *Nevo drom* ‘jaunais ceļš’, popularitāti gūst deju un dziesmu ansambļi, tiek atzīmēta Starptautiskā romu diena 8. aprīlī, kad visā pasaulē čigāni ne tikai parāda sabiedrībai savas kultūras bagātību, bet arī piemin genocīda un citu vajāšanu laikā bojā gājušos tautiešus (piemēram, 2003. g. Viļānos atklāta piemiņas plāksne 1942. g. nošautajiem čigāniem).

Eiropā šī etnosa nosaukšanai tiek (vai agrāk tika) lietotas leksēmas ar dažādu etimoloģisko semantiku. Piemēram, angļu val. *Gypsies* ‘ēģiptieši’, ungāru val. *pharao nep* ‘faraonu tauta’ tiek saistīti ar agrāko priekšstatu par to, ka čigāni cēlušies no Ēģiptes (Rozenbergs 2005, 239; Anglickienē 2006, 166). Eiropā dominējošais apzīmējums *čigāni* (*Tsingani*, *Tzidane*, *Cigano*, *Zigevner*) etimoloģiski tiek saistīts ar grieķu val. (*tsinganos*) ‘neizskaramie’ (Bolaffi *et al.* 2003, 291). Mūsdienās arvien vairāk čigānu nosaukšanai tiek lietots endoetnonīms *Roma* (vsk. *Rom*) ‘cilvēki’ jeb ‘tauta’, cilme tiek saistīta ar hindi vārdu *dom* ‘līķu dedzinātāju vai grozu pinēju kastas vīrietis’ un sanskrita *dōma* ‘muzikantu, dziedātāju un dejotāju kastas vīrietis’ (Вентцель 1964, 23).

MLVV lietotas divas leksēmas: eksoetnonīms *čigāni* ‘tauta, kas cēlusies no Ziemeļindijas klejotāju ciltīm un dzīvo dažādās pasaules zemēs’ un endoetnonīms *romi* ‘čigāni’ (MLVV). Pēc nozīmes skaidrojuma var spriest, ka dominējošais apzīmējums latviešu valodā joprojām ir *čigāni*. To apliecina arī LLVV, kurā pieminēts etnonīms *čigāni* (LLVV 2, 224), bet leksēma *romi* vispār nav minēta. Tomēr pēc LR iestāšanās Eiropas Savienībā plašsaziņas līdzekļos arvien biežāk tiek lietoti vai nu abi apzīmējumi *čigāni* (*romi*) vai tikai etnonīms *romi*. Arī lielākā daļa Latvijas čigānu identificē sevi kā *roma*, turklāt uzskata, ka apzīmējums *čigāns* ir citu tautu dota iesauka ar nedaudz nicinošu pieskaņu (Krelatovs 2006, 3).

Tiek uzskatīts, ka etnonīms *čigāns* latviešu valodā ir aizgūts no krievu, baltkrievu val. *цыган* vai poļu *cygan*, kas savukārt no grieķu valodas (Karulis 1992, 189). J. Rozenbergs atbalsta J. Endzelīna viedokli par etnonīma *čigāns* latviskā nosaukuma polisko cilmi, jo

latvieši čigānus tuvāk iepazīnuši tā dēvētajos poļu laikos un starp čigānu ieceļotājiem tolaik pārsvarā bijuši ienācēji no Polijas un Lietuvas (Rozenbergs 2005, 242).

Latgaliešu leksikogrāfijas avotos čigānu apzīmēšanai lielākoties minēts etnonīms *čyguoni* dažādos pieraksta variantos (galvenokārt vienskaitļa formas), kā arī minēti dažādi atvasinājumi: *čygōns*, *čygōneica* (Strods 1990 (1933), 66); *čyguoni* (*čyguons* ‘čigāns’, *čygonka* ‘čigāniete’, *čygalāns* ‘čigānēns’ (KIV I 1998, 255), *čygōns*, *čygōnīte* (Bērzkalns 2007, 104)); *čyguoni* ‘romi’ (Lukaševičs 2011, 51).

Mūsdienu sarunvalodā un argotiskajā leksikā tiek lietotas etniskās iesaukas, kas atklāj priekšstatus par čigānu valodu, sociālo hierarhiju, izcelsmi, ārējo izskatu (*čavas*, *čavellas*, *dižciltīgie*, *kubieši*, *ruberoīdi* (Jankovjaks 2009, 265); *kopčonijs*, *mora* (Kavalieris 2002, 56, 73).

Leksēma *čigāni* latviešu valodā, arī latgaliskajās izloksnēs (*čyguoni*) ir nostabilizējusies gan kā etnonīms, gan arī kā no tā darināti semantiski derivāti ar dažādām nozīmēm: 1) ķekatas, budēļi (LLVV 2, 224); *iet čigānos* ‘Fastnacht laufen (iet ķekatās)’ (ME I, 412); 2) nelūgtie kāzu viesi, kas ierodas maskojušies (Kursīte 2009, 85). Latgaliskajās izloksnēs ar sieviešu dzimtes leksēmu *čygonka* apzīmētas arī citas reālijas: 1) ziemas ābolu šķirne; šīs šķirnes ābols (tumši zaļš un sarkans); 2) dzelzceļš (KIV I 1998, 225); 3) ahimēne (puķe, *Achimenes*); 4) sēnes: meža šampinjons (*Rozites caperata*) vai cūcene (*Lactarius necator*) (LLV 2012, 147). B. Laumanes pētījumā par zivju nosaukumiem latviešu valodā minēti piemēri *čigānis* ‘liela, vāja menca’, *čigāns* ‘rudulis’ (Laumane 1973, 54).

Savukārt lietuviešu valodas vārdnīcā konstatētas 20 leksēmas ar sakni *čigon-*, kas apzīmē 1) čigānus (romus), piemēram, *čigonai* ‘čigāni’, *čigonienē* ‘čigāna sieva’, *čigonija* ‘daudz čigānu’, *čigonynas* ‘čigānu bērns’, *čigonišķas* ‘čigāniem raksturīgs’); 2) citu Lietuvas etnisko grupu – karaīmus: *čigonēnai* ‘karaīmi’; 3) vairākas leksēmas, kuru pazīmes galvenokārt saistās ar melnu, tumšu krāsu, piemēram, *čigonakis* ‘melnacis’; *čigonas* ‘vītols’ (*Salix nigricans*), ‘melnā naktene’ (*Solanum nigrum*), ‘ēdiens, cepts gaļas tītenis’, eifēmisms ‘puņķis’; *čigonvyšnē* ‘saldie ķirši’ (*Prunus avium*) (LKŽ 2013). Etnonīms *romai* ‘romi’ nav minēts. Kā atzīst A. Butkus, Lietuvā apzīmējums *romai* ieviesies nesen, pagaidām nav raksturīgi ierasto apzīmējumu *čigonai* aizstāt ar pašnosaukumu (Butkus 2009, 13).

Čigāna (tāpat kā ebreja) tēls etnosa plašās teritoriālās izplatības dēļ gan baltu, gan citu Eiropas tautu folklorā ir ļoti populārs (pieminēts visos folkloras žanros) un līdzīgs stereotipiskās interpretācijas ziņā (Rozenbergs 2005, 238; Anglickienē 2006, 121).

Ekscerpētājā latgaliešu folkloras materiālā konstatēti 543 leksēmas ‘čigāni’ vārdlietojumi, no tiem 32 ar nozīmi ‘ķekatas, budēļi jeb masku gājiena dalībnieki’, 1 ar

nozīmi ‘nelūgti kāzu viesi’ (sk. 2. pielikumu). Visdaudznozīmīgāk leksēmas semantika atklājas tautasdziesmās, kur dažkārt grūti nošķirams etnonīms no apzīmējuma ‘ķekatas, budēļi’ (arī ‘masku gājiena dalībnieks, kas attēlo čigānu/čigānieti’) vai ‘nelūgti kāzu viesi’, jo visos gadījumos atklājas līdzīga kontekstuālā semantika, kas saistīta ar stereotipiskajiem priekšstatiem par čigāniem. Tāpēc šajā pētījumā par nozīmes ‘ķekatas, budēļi’ rādītāju tautasdziesmās tiek uzskatīta norāde, ka tā ir Ziemassvētku dziesma, kā arī šīs tematiskās grupas dziesmām raksturīgais refrēns *taldarū, taldarū* vai *kūču, kūču*, piemēram: **Čiguons pēra čiguonīcu, taldaru, taldaru!** / *Ar garū teteriņu, taldaru taldaru!* / *Kam tei agri nasacēja, taldaru taldaru!* / *Kam kulīšu naluopīja, taldaru taldaru!* (LTdz 54445,357). Savukārt par nozīmes ‘nelūgts kāzu viesis’ apstiprinājumu kalpo norāde, ka tā ir kāzu dziesma, piemēram: *Boltu kakteņu mozguoju, / Lobūs ļaužu gaideidama, / Ša atbrouca čigāneņi, / Bolta kokta sādātuoji* (LFK 1940, 7729).

Latgaliešu gadskārtu ieražu tradīciju aprakstos *čyguoni* ir biežāk lietotais masku gājiena dalībnieku apzīmējums (arī *boltī čyguoni, dādi, kaiti, kaļadnīki, ražyni, talderi, trikungi u.c.*) (Jansons 2010; Rancāne 2009), kas saistāms ar čigāna tēla kā masku gājiena barveža / dalībnieka popularitāti. Tajā izpaužas priekšstati par čigānu etnosu kā svešās pasaules reprezentantu: 1) ārējo izskatu: *apgrīž kažukam ūtru pusi – čyguons, izgrīž paļtai ūtru pusi – čyguonīte. Nūsazīž ar kvāpim* (LFK 1940, 65112); 2) dzīvesveidu: atnāk čigāniete ar nosalušiem bērniem un lūdz, vai bērni nevarētu pasildīties pie krāsns. Tiklīdz viņai to atļauj, tā viņa no priekšnama ievēd veselu baru bērnu; 3) tipiskām nodarbēm: dejo, dzied, reizēm nozog cienastu, vīrieši vadā zirgu, dīda lāci, sievietes ubago, zīlē.

Folkloras tekstos konstatēti stabili verbāli vārdu savienojumi *īt čyguonūs, laistīs čyguonūs* ‘piedalīties masku gājienā’, Latgalē visbiežāk čigānos iet no Ziemassvētkiem līdz Treju Ķēniņu dienai, kā arī kāzās. Kāzu tradīciju aprakstos *čyguoni* (arī *stuoDMAči*) ‘nelūgti viesi’ aprakstīti kā no Ziemassvētku čigāniem atšķirīgi tēli: *jī* [kāzu čigāni – A.K.] *ņikod naģierba nikōdus ni kažukus, nikō, a vysōdys kljaitys, pupus tōdus sataisie un puiši par mjaitom i kōjis leikys (..). Parosti pyrmajā kōzu naktī pīzoga vysōdys montys un čygōni bie tī, kas arī tōs montys izsūlie, pōrdeve, teiksim, pīzogtys kurpis un jaunejam pōram atdeve tū naudu* (Rancāne 2009, 226 – intervija ar Annu Kārkli). Tā jaunlaulātajiem tiek vēlēta laime, labklājība, auglība. Čigāna maskas popularitāte daudzu Eiropas tautu tradīcijās (arī mūsdienās starptautiskos masku tradīciju festivālos u. tml.) liecina, ka čigānu kultūra, lai arī atšķirīga, tiek pieņemta, asimilēta.

Latgaliešu folkloras tekstos čigāna tēla **nominatīvā lauka kodolu** veido tikai viens etnonīms latgalisko izlokšņu / pieraksta variantos *čigoni, čygoni, čigōni/čyguoni,*

čygōni/čyguoni, cygani, čyгани, čigani, turpmāk kā vispārinoša forma pētījumā tiks lietots mūsdienu latgaliešu rakstu valodā pieņemtais apzīmējums **čyguoni**. Folkloras kontekstā šis etnonīms iegūst nozīmi ‘čigānu tautas etniska grupa, dzīvo Latgales teritorijā, runā čigānu valodā, galvenokārt katoļi’. Vīriešu dzimtes vienskaitļa formas dažādos pieraksta variantos: *czygans, czygonc, čigons, čygōns, cygans* u. c.; citos Latvijas novados pierakstītā folklorā sastopami varianti *čigāns, čigānis, čigains, cigains, cigāns, sigāns, sigānis* (Rozenbergs 2005, 248). Sieviešu dzimtē latgaliešu folklorā konstatētas tikai vienskaitļa formas: *čyguoneica, čygonīca, čigonīca, čygōnīte, čygonka, čigonka, cyganka*. Sieviešu dzimtes formu vārddarināšanas pazīmes (izskaņas *-neica, -nīca, -īte* un *-ka*) visspilgtāk rāda dažādu šīs leksēmas cilmi. Proti, pirmās trīs izskaņas raksturīgas latviešu valodai, sastopamas arī citos novados pierakstītā folklorā, piemēram, *čigāniete, čigāniece, čigānīte* (Rozenbergs 2005, 249). Ceturtā – norāda uz slāvu valodu ietekmi (sal. krievu val. *цыганка*, poļu val. *Cyganka*).

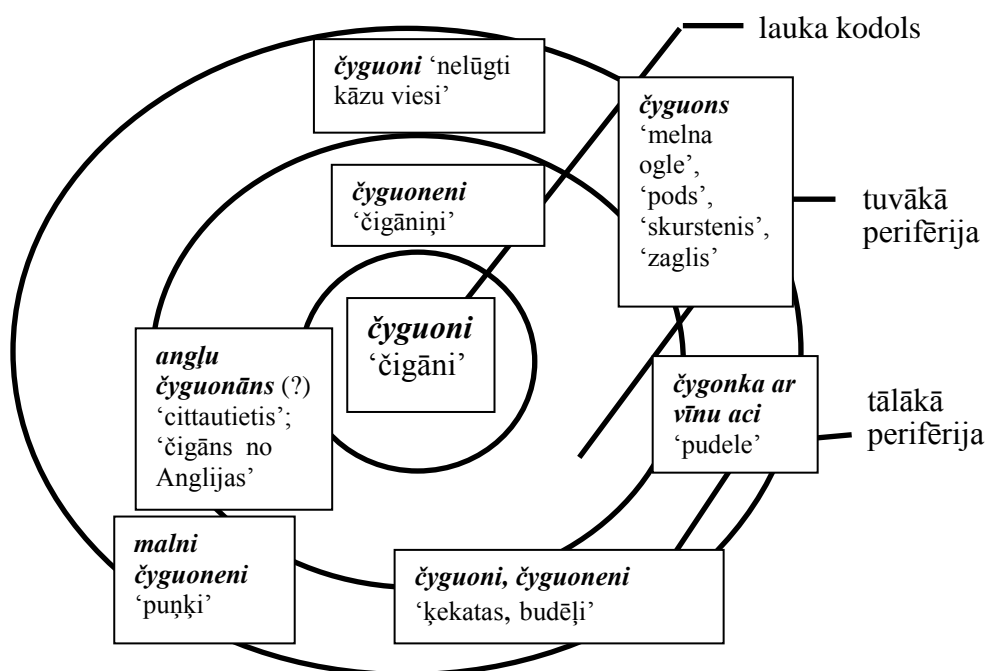
Eiropas čigānu pašnosaukums *romi* analizētajos folkloras tekstos nav fiksēts, arī mūsdienu sarunvalodā lietotās čigānu etniskās iesaukas nav konstatētas. Iespējams tāpēc, ka mūsdienu folklorā čigāni vispār pieminēti krietni retāk nekā klasiskās folkloras tekstos.

Par nominatīva lauka **tuvākajai perifērijai** piederīgiem var uzskatīt:

1) deminutīvpatvasinājumu **čyguoneni** (pieraksta varianti: *čyguoniņi, čig(u)oneņi, čigāniņi, čigāneņi*), kas vārdu savienojumos *mozi čyguoneni* var apzīmē čigānu tautības bērnus, kā arī bērnus – ķekatniekus (attiecināms uz nominatīvā lauka tālāko perifēriju). Deminutīvs var tikt lietots arī pieaugušas personas apzīmēšanai ar ironisku nozīmes nokrāsu negatīvā konotācijā: *Čygoneņš, gūda veirs, / Svuorkim pūgas atpūguos* (LTDz 605 56405). Atsevišķām latgaliskajām izloksnēm (piemēram, Kalupes izloksnei) raksturīgais apzīmējums *čygalāni* ‘čigānēni’ (KIV I 1998, 225) folkloras tekstos netika konstatēts.

2) vārdu savienojumu **angļu čyguonāns**, kas Daugavpils novada Vobolē pierakstītās ziņģes kontekstā apzīmē jaunu vīrieti. Ar to varētu būt apzīmēts gan vispārināts sveštautietis, cittautietis vai no Anglijas cēlies čigāns (sk. 3.2. nodaļā): *Tis nabeja pūļu kungs, / Tis bij angļu čyguonāns* (RA 05-T28-V2-Dg1).

Savukārt nominatīvā lauka **tālāko perifēriju** veido mīklās, sapņu skaidrojumos un joku dziesmās minētie asociatīvie apzīmējumi ar dažādām nozīmēm, kas raksturo priekšstatus par čigānu ārējo izskatu, dzīves veidu, tradicionālām nodarbēm: *čyguons* ‘melna ogle’, ‘pods’, ‘skurstenis’, ‘zaglis’; *čyguona saule* ‘mēness, pilnmēness’; *čygonka (ar vīnu aci)* ‘pudele’; (*malni*) *čyguoneni* ‘puņķi degunā’, kā arī tautasdziesmās sastopamā leksēma *čyguoni* ‘ķekatas, budēļi’, ‘nelūgti kāzu viesi’ (sk. 5. attēlu).

5. attēls. Čigāna tēla nominatīvais lauks

Latgaliešu folkloras tekstos lietotas arī daudzas nominālās vārdkopas ar etnonīmu 'čigāns' kā atkarīgo komponentu: *čyguona sāta*, *čyguona muojis*, *čyguona bruoļs*, *čyguona dāls*, *čyguona sīva*, *čyguona bārni*; *čyguona „grāki”*, *čyguona „spoveds”* 'grāksūdze', *čyguona džindžala* 'pletne', *čyguona zyrgs*, *čyguona kumēļi*, *čyguona ērzelis* u.c. Nostāstos minēti arī čigānu personvārdi *Marcinkevičs*, *Aleksandrevičs*, *Andryvs*, *Šurka*.

Lietuviešu folklorā tipiskākais čigānu apzīmējums ir *čigonai*. Sastopami arī vairāki varianti, atvasinājumi, piemēram, vīriešu dzimtes personu apzīmēšanai – *cigonas*, *čigons* 'čigāns'; sieviešu dzimtes personu apzīmēšanai – *čigonē*, *čigonka*, *čigonala* 'čigāniete', *čigoniukē*, *čigonkēlē* 'jauna čigāniete'; bērnu apzīmējumi *čigonēlis*, *čigonēnas* u. c. Arī Lietuvā (Aukštaitijā) ar leksēmu *čigonavimas* tiek apzīmēta došanās masku gājienā, par čigāniem (*čigonai*) dēvē gan visus ķekatniekus, gan čigāna maskas (Anglickienē 2006, 88).

Čigānus apzīmējošo etnonīmu semantiku skaidrojošajās vārdnīcās un latgaliešu folklorā sk. 8. tabulā.

8. tabula. Čigānus apzīmējošo etnonīmu semantika skaidrojošajās vārdnīcās un latgaliešu folkloras tekstos

Etnonīmiskā leksika	Nozīme	
	vārdnīcās	latgaliešu folklorā
<i>čigāni</i> (<i>čyguoni</i> / <i>cygani</i>)	tauta, kas cēlusies no Ziemeļindijas klejotāju ciltīm un dzīvo dažādās pasaules zemēs (MLVV)	čigānu tautas etniska grupa, dzīvo Latgales teritorijā, runā čigānu valodā, galvenokārt katoļi

<i>romi</i>	čigāni. Cilme: no čigānu valodas <i>roms</i> 'cilvēks' (MLVV)	-
-------------	---	---

Čigāna tēla **interpretatīvais lauks.**

Reliģiskā zona. Par čigānu prasmi pielāgoties mītnes zemju situācijai liecina reliģiskā piederība. Latgalē čigāni ir galvenokārt katoļi, „kaut arī baznīcā iet reti, nelaulājas, bet bērnus kristī un mirušos izvada ar mācītāju” (Rancāne, Ķezbers 2010).

Arī folklorā čigāna tēls reliģiskajā zonā apliecina paviršu interesi pret reliģiju, tāpēc folklorā dažkārt uz čigāniem tiek attiecināti apzīmējumi *nakryškuons* ‘nekristīts cilvēks’ vai ‘cilvēks, kas neievēro reliģijas normas’ (LLV I 2012, 500); *poguons* ‘pagāns’. No otras puses – Ziemassvētku dziesmās čigāni, respektīvi, budēļi, tiek dēvēti par Dieva dēliem: *Nu debesim Dīva dāli/ Par čiganim atnuokuši./ Esit gudri, zemes bārni,/ Uzņemt labi čiganiņus!* (LTDz 54418,35).

Reliģisko zonu raksturo jēdzieniskās subjekta – objekta attieksmes, kurās funkcionē *čyguons* un *bazneickungs* (5 ekscerpti) vai *ļuturu muoceituojs* (1 vārdlietojums). Ar mācītājiem un baznīcu saistītu situāciju tēlojums anekdotēs un nostāstos ir komisks. Čigāna attieksmi pret kristietību raksturo predikāti *ūt pi grāku syudzeišonys* (3), *nūit pi spoveds, stuosteit grākus, aizbraukt iz bazneicu, kristeiīs, aizīt kristeitūs, aizvest bārnu kristeitu, puormest krysta zeimi, apglobuot sīvu ar vysom īspiejamom ceremonijom*. Mācītāja darbību attieksmē pret čigānu raksturo predikāti *atlaist grākus, īdūt sakramentu, muocit puormest krysta zeimi*.

Visspilgtāk folklorā tēlots grēksūdzes motīvs un čigānu izpratne par grēku. Čigāniem esot savs Bībeles stāsts: „Kad Jēzu atveda uz Golgātu, tur bijis kalējs čigāns, kuram iedevuši rokā naglu un likuši piekalt krustam Jēzus kājas. Čigāns noķēris mušu, pielicis to pie Jēzus kājām un saspiedis kukaini līdz asinīm, izliekoties, ka dzen kājā naglu. Par to Dievs čigānam atlaidis visus grēkus. Kopš tā laika – lai ko arī čigāns izdarītu, viņam viss tiekot piedots” (Baranovska 2006). Šāda attieksme pret čigāniem atspoguļojas arī latgaliešu parēmijās *čygonam malōt nav grāks* (LSDF 548 13252), *čyгани palīk čyгани, taidi jī laikam nu Dīva palaisti* (Bule 2012), *Dīveņ, audzej i iz cyganu dalis, vys jau par zīmu atbrauks* (Bule 2012).

Vārdu savienojumi *čyguona* „spoveds”, *čyuguona* „grāki”, kur grēksūdzi un grēku apzīmējošās leksēmas lietotas pēdiņās, norāda uz pārnesto nozīmi, atklāj, ka formāli čigāns bieži dodas sūdzēt grēkus, bet šī grēksūdze neietver sevī grēku nožēlu. Anekdotēs grēku izklāsta veids vairāk atklājas komiskajā modalitātē, piemēram, *Čyğōns, stōsteidams grākus, tū stuņdinīku nūzūg un bazneickungam soka: „Nūzogu ari stuņdinīku.” „Vajaga atdūt īpašnīkam,” bazneickungs pamōca. „Nu tod še!” čyğōns snādz sauvē samīgtu stuņdinīku.*

„Maņ navajaga. Atdūd īpašnīkam!” tai otkon bazneickungs. „Bet jo īpašnīks tō stuņdinīka najam, kū tod?” čygōns naatsalaiž. „Nu tod paturi pats!” (LF 1968, 229). Konteksts atklāj, ka čigānu nesatrauc iespēja saņemt sodu par Dieva bauslību nepildīšanu: *Bazneickungs saticis čygōnu, kas beja pazeistams kai lels zaglis, un sōcis jam stōsteit: „Andryv, Andryv, tu natiksi dabasūs par sovīm ļaunīm dorbim! Eļnē tu byusi un cīssi gryutas mūkas.” Čygōns atbiļd: „Kū mes, cīneigs bazneicas kungs, par tū streidēsīmēs! Ni tu, ni es naasam tur bejuši. Nūmērsim, tur aizīsīm un redzēsīm, kai tur ir”* (LF 1968, 105).

Arī citas komiskas situācijas anekdotēs atklāj vāju izpratni par katoliskajām tradīcijām, piemēram, čigāns dodas kristīt bērnu, bet nezina, ka vajadzīgi *kūmi* ‘krustvecāki’ (LF 1968, 81); neprot pārņemt krusta zīmi (LF 1968, 335).

Perceptīvā zona. Pamanāmākās čigānu ārējā izskata pazīmes ir tumši mati un tumsnēja ādas krāsa, kas folklorā izteikta apzīmējumiem *malns* (3), *malna geimja*, *malnom golvom*, arī *tymss*, *bryuns*, *sorkons*. Iespējams, par čigānu var tikt nodēvēts jebkurš tumsnējs cilvēks: *Kura [meita] auga tymsa, bryuna, / Tej izauga čigonam* (LTDz 170 38604).

Priekšstati par čigānu izskatu vērojami arī mīklu atminējumos: *čyguons* ‘melna ogle’, ‘pods’, ‘skurstenis’, kā arī eifēmismā *malni čiganeņi* ‘puņķi degunā’.

Folkoras tekstos nav izdevies atrast plašu čigānu apģērba raksturojumu. Vairāk ievērots sieviešu apģērba specifika: *cygankom brunči beja brīsmēigi gari, beja taidi rinčeiši i zvaneni mozi* (Bule 2012), čigānēni raksturoti kā trūcīgi ģērbusies: *plykim vādarim* (LPT “Svilpšanās” 5. A. 1084. 1049. 1149.). Vīrieša apģērbs noplīsis: *nūpleiss kai čigōna paltraks* (LFK 2146, 3140), raksturīgi atribūti ir nazis un pātaga: *kančuks aiz jūstys, puotoga rūkā* (LD 4223 3).

Arī etnogrāfiskie apraksti par čigānu masku gatavošanu atklāj apģērba, ārējā izskata specifiku: *Apgrīž kažukam ūtru pusi – čyguons, izgrīž paļtai ūtru pusi – čyguonīte. Nūsazīž ar kvāpim* (LFK 1940, 6511).

Čigānu paralingvistiskās iezīmes folklorā atklātas ar predikātiem *ar bolsu klīgt; klīgt* (3), *aizaklīgt, dusmēs īsaklīgt, bļaut, īsasaukt prīceigi* (2). Arī pazīmes *prīceigs* (2), *kai lūde* apzīmē ekspresivitāti, emocionalitāti.

Sociālā un kultūras zona. Raksturojot čigāna tēlu folklorā, grūti nošķirt ieražu, tradīciju un nodarbošanās, dzīvesveida sfēru, jo tās ir savstarpēji saistītas.

Čigāni folklorā tiek raksturoti kā klejotāju tauta, to spilgti apliecina nostāsti, piemēram: *Batņū pūrenī cygani vosorā apzametēs vysod. Jīm beja tuos teļts pīlyktys, a pūrā zyrgi ganējās (..). Laikim jūs pa nedēļai nav, a vot i atbrauc. A piec kara cygani vairs staiguoja, nabraukuoja tymuos butkuos ai zyrgim, verna jūs jau jīm atjēme* (Bule 2012). *Zīmā*

vīna cyganu ģimine atbrauce da muna tāva, jis nanūlīdze: īnas solmus, rozlaiž, lai guļ. Nu reita vacuo cyganka ceļās, puorskrīn i atnas kulī galis, ci kuo. Muote īdeva kastrūli, kartupeļus – i vuorej (Bule 2012).

Par čigānu dzīves veidu liecina liels kustības verbu skaits jēdzieniskajās attieksmēs ar subjektu ‘čigāns’ (*aiz- / at- / ī- / nū- / pī-*)īt (~33), (*aiz- / at- / ī- / nū- / sa-*)*braukt* (~18), (*aiz- / iz- / nū-*)*skrīt* (8), *atnuokt* (2), *aizvest*, *apbraukuot*, *sūļuot*, *volkuotīs*, *staiguot* (2), *šļajuotīs*, *byut prūjom*, *steigt prūjom*, *laistīs bēgt*. Blakus kustības vārdiem lietoti adverbiālie komponenti vietas vai virziena nozīmē, tie apzīmē: 1) dabas objektus: *iz mežu* (7), *iz zaļmuižēņu* ‘uz mežu’, *pi meža molys*, *pa mežu*, *pa kryumim*, *kryumūs*, *pa kuorklim*, *uz ganeibu*, *pi azara*, *uz upi*, *pa ceļu* (3), *pa šasu* ‘pa šoseju’, *pa pasauli* (2); 2) kādu personu: *pi saiminīka* (3), *pi saimineicys*, *pi zemnīka* (3), *pi bazneickunga* (2), *da veča*, *uz ķieniņu*, *da muna tāva*, (pasakā pie mitoloģiskas būtnes: *pi valna*); 3) kādu telpu, ēku, sabiedrisku vietu: *ustobā* (6), *vīnā sāta*, *iz bazneicu* (2), *uz muojom* (3), *uz cīmu*, *uz sādžu*, *uz tiergu*. Dažos folkloras tekstos (galvenokārt pasakās) čigānu klejojošais dzīves veids tiek daļēji pielāgots latviešu dzīvesveidam, proti, izejas punkts arī klejojot tomēr ir mājas: *braukt uz muojom pi čyguona*, *pībrauc pi čyguona muojom*, *čyguons aizbrauca uz muojom*, *čyguons nūit iz sātu*, *čyguons laižās uz sātu*.

Ievērojama čigānu kultūras darbinieks Juris Leimanis grāmatā „Čigāni Latvijas mežos, mājās un tirgos” atzīst, ka čigānu ģimenē noteicējs ir vīrietis, čigānu sievietēm ir daudz pienākumu, kas ir jāpilda: “Taisnība – grūti gan čigānu sievietēm. No agra rīta līdz vēlam vakaram viņas klaiņo, meklējot pārtiku ģimenei. Mājās pārnākot, jāgatavo vakariņas, jābaro zīdaiņi, ar lupatu jāstaigā pakaļ tam mazajam, kas vēl krekliņā staigā. Jāgādā par drēbēm, jānomazgā trauki. Vīrietis, kas paliek mājās, nedrīkst ne drēbes, ne istabu mazgāt, to neatļauj čigānu paraža. Pašai viss jāpadara un jāredz” (Leimanis 2005, 86). Arī latgaliešu folklorā rodams priekšstats par čigānu ģimenes modeli, piemēram, ziņģē vēstīts, ka čigāna sieva tiek atvesta uz mežu, barota ar maizes garozām, sūtīta uz sādžu zīlēt, par nepaklausību tiek piedraudēts ar pletni (RA 05-T28-V2-Dg1). Par to, ka šāds ģimenes modelis latviešiem nav pieņemams, liecina tautasdziesmās izteiktā nevēlēšanās precēties, saradoties ar čigāniem, precinieks tiek atraidīts, jo šķiet pārlietu skarbs: *Dūd, māmeņ, kam dūdama,/ Nadūd mani cyganam:/ Cyganam plota pletne,/ Pletnēs munu mugareņi* (LTDz 278). Folkloras tekstos (arī maskošānās tradīcijās) uzsvērtā čigānu seksualitāte: *čyguons sovu čyguoneicu/ Pa kuorklym vyzynoņ* (..) (LTDz 52861, 579).

Ar dzīvesveidu saistīta arī čigāna īpašā saikne ar zirgiem. Etnonīms *čyguons* subjekta attieksmēs saistīts ar predikātiem *meit zyrgim* (3), *līleit / teikt* ‘lielīt’ *zyrgu* (3), *zagt zyrgus*,

braukuot ar zyrgim, praseit sīna, auziņu kumeļam, navareit vīnuotīs par zyrgu sameišonu. Savukārt objekta semantiskajā funkcijā formas *čyguonu / nu čyguona* saistītas ar predikātiem *apsyudzeit zyrga zuodzeibā, nūkert pi zyrga zagšonys, naīmeit loba zyrga, jimt zyrgu.* Minētie predikāti uzskatāmi norāda, ka zirgs čigānam nav tikai pārvietošanās līdzeklis, bet arī viena no darbības sfērām un ienākuma avotiem (zirgus zog, pārdod, maina). Tautasdziesmā vārdu savienojums *čyguona kumeļš (ērzeļš)* saistīts ar apzīmējumiem *leikys kuojis, lauka pīre,* tātad ne kvalitatīvākais sugas pārstāvis. Plašāks konteksts atklāj, ka *nu čigona loba zyrga naesi īmeis, un arī naīmeisi* (LSDF 640 425). Čigānam piemīt spējas apvārdot, piemānīt zirga pircēju vai mainītāju, tādējādi pats tiek pie laba, jauna zirga: *čygons zyrga napērķ, zūbūs napasavērīs* (LFK 2146, 796).

Čigāniem raksturīgās nodarbes (zog, ubago, zīlē nākotni, dzied, dejo, spēlē vijoli) saistītas ar viņu dzīvesveidu un kultūru.

Folklorā par čigāna sinonīmiem lietoti arī apzīmējumi (*lels*) *zaglis, gūda veirs* (pārnestā nozīmē ‘zaglis’). Zagšanu kā vienu no čigāna nodarbēm reprezentē predikāti (*nū-*) *zagt (7), pajemt (3), izviļkt (2), atpūguot (svuorkim pūgys), nūrakt (kartupeļus), kaut kū izdareit (tierga laukumā).* Zagšanas objekts ir gan iepriekš pieminētie zirgi, gan aitas (*vuškys, vucynus*), gaļa (*veitātys galis gobolu*), maize, nauda. Respektīvi, tiek zagts nevis lai iedzīvotos bagātībā, bet lai izdzīvotu, pabarotu ģimeni. Daži piemēri, kur čigānu raksturo atribūts *boguots* (2 ekscerpti), tomēr liecina par iedzīvošanos negodīgā ceļā. Personas, no kā tiek zagts: (*boguots*) *saiminīks, saimineica, zemnīks, kungs, bazneickungs, latvīts, krīvs.* Zagšanas vietu raksturo adverbīālie komponenti ar vietas nozīmi (*sātā, ustobā, tierga laukumā, ganeibuos*) un laika nozīmi (*pa nakti, vālā vokorā*).

Čigāns ir vai nu pietiekami izveicīgs, lai netiktu pieķerts (piemēram, parēmijā *Dadzian tu čygonu kryumūs* (LSDF 512 23)), vai arī tiek pieķerts un tiesāts. Leksēmas forma *čyguonu* (objekta semantiskajā lomā) saistīta ar predikātiem (*nū- / pī- / sa-)* *kert (5), nūtvert (pi zyrga / vucyna zagšonys); pīsprīst nuovis sūdu, nūtīsuot iz nuovi, pīsprīst pierīni, atsādynuot* ‘likt cietumā’. Jebkurā gadījumā čigāns vai nu mēģina savu rīcību attaisnot visai asprātīgā veidā, piemēram, *Augstō tīsas bīdrine! Vucyna zadzis natyku, jo zagšona ir nūlīgta, bet tai kai jyus nacionalizējat mōjas, uzjāmumus un zemi, tod es sev nacionalizēju tikai vīnu vucineņu* (LF 1968, 133), vai arī cenšas iežēlināt tiesnešus, lai sods tiktu mīkstināts, piemēram, *Čygōns nūtīsōts uz nōvi un lyudzās tīasai: „Cīneigi, žēleigi tīsas kungi, asmu taidz mozs mīsā, nōves sūdu naizturēšu. Atlaidit mani lobōk uz sēdēšanu!”* (LF 1968, 291).

Savukārt ubagošanas sēma folklorā tiek attiecināta galvenokārt uz sievietēm, retāk – uz vīriešiem, izteikta ar predikātiem *praseit (gaļu, brandīņa, maizis)* (3), (*žēleigi*) *lyugtīs* (2),

laseit (puortyku). Tikai čigānu sievietēm raksturīga nodarbe ir nākotnes zīlēšana un buršanās, izteikta ar predikātiem *kartys mest / likt* ‘zīlēt ar kārtīm’ (4), *pastuosteit nuokūtni* (2), *pasavērt acīs* (2), *varažuot ‘burties’* (2), *(nū-)luodēt* (2), *hipnotizēt*.

Priekšstats par čigāniem kā par labiem muzikantiem, dziedātājiem, dejotājiem latgaliešu folklorā vāji prezentēts, tikai nostāstā: *Kotru božū vokoru, kod nabeja leita, cygani spielieja vijuoli, dzīduoja, doncuoja. (..) Kod cygani kuozys dzēre, to pļasavuoja* [dejoja – A. K.] *dīnys treis* (Bule 2012).

Retāk pieminētas nodarbes: *kungam par kučeri, gons (kolhozu laikūs)*. Pausta arī čigānu nevēlēšanās strādāt kādu stabilu algotu darbu: *Vōcu laikā čygōnam ticis saceits, lai stōjās kaut kaidā dorbā. Kod pēc kaida laika čygōns arvīnu vēļ bejis bezdarbnīks, tod jys nūdūts tīšai. (..) Čygōns sacejis: „Tīsneša kungs, navajag nu Dīva par daudz praseit! Es nagrybu Dīva apgryutynōt: maņ ka tikai maize – es i bez dorba varu iztikt”* (LF 1968, 331).

Lingvistiskā zona. Čigānu valoda (*romani čhib*) ir indoeiropiešu valodu saimes indoirāņu valodu atzara valoda. Etnosa plašās izplatības dēļ pastāv vairāki valodas varianti, Latvijā funkcionē Igaunijas, Latvijas, Ziemeļkrievijas, Baltkrievijas un Polijas čigānu dialekti (*Estonian Romani, Latvian romani, North Russian Romani, Polish Romani, White Russian Romani*) (Ethnologue 2013). Atmiņu stāstījumos un nostāstos par čigāniem pausta atziņa, ka tiem raksturīga vairāku valodu prasme, bet savā starpā tie sarunājas savā (čigānu) valodā: *Ustobā čygōni vīns ar ūtru runovōs sovā volūdā, lai nivīns nasaprostu, kū jī runoj. (..) Čygōni prota vairōkas vītejōs volūdas kai krīvu, pūļu un dažas cytas. Ar latgalim jī runova tikai latgaliski* (Dzeņš 1971, 51); *cygani labi runuoja latgaliski, lobuok kai krīvi* (Bule 2012). Mūsdienās Latgales čigāni pārzina galvenokārt čigānu un krievu, retāk – latviešu valodu (Rancāne, Ķezbers 2010).

Jēdzieniskajās attieksmēs, kur čigānus apzīmējošs etnonīms (*čyguons, čyguoneica* u.c.) ir subjekta semantiskajā lomā, kā predikāts visbiežāk funkcionē runas verbs *saceit* (~47 reizes), kā arī tā sinonīms *teikt* (4) (galvenokārt darāmās kārtas īstenības izteiksmes vienkāršās pagātnes formā). Objekta semantiskajā lomā šajos gadījumos konstatēti dažādu personu nosaukumi, tostarp arī citu etnosu pārstāvju apzīmējumi galvenokārt datīva locījumā, dažkārt akuzatīvā kopā ar prievārdu *iz*: *žydam, krīvam, saiminīkam / iz saiminīku, saimineicai, zemnīkam, bazneickungam, vīsim, tīšys izpiļdeituojam, kara klauseibys īsaukšonys komisejai* u.c. Pasakās par sacensību čigāns kaut ko saka arī *pūkim, valnam, čyuskai*. Funkcionē arī citi runas verbi: *atbiļdeit* (~20), *praseit* (9), *(pa)stuosteit* (8), *lyugt(īs)* (4), *muoneit* (4), *runuot* (3), *vaicuot* (3), *līleit* (3), *taisnuotīs* (2), *pīduovuot* (2), *pībiļst, izasmūt, izzūbuot, raut vaļā [dzīsmu], padūt dīvpaleigu, teikt* ‘lielīt’, *līleitīs, aicynuot, maluot, sasatreideit, uzrunuot*.

Runas verbi (*saceit, vaicuot, prasiet, runuot* u. c.) lietoti arī objekta jēdzieniskajās attieksmēs, kur subjekts ir *cylvāks, saiminīks, latvīts, puīši, zemnīks, garom brauciejs, bazneickungs, mežsorgs, kara uorsts, kara tīsa*, arī *valns, pūkis čyuska*.

Komunikācijas vidi raksturo vietu apzīmējoši adverbiālie komponenti *tiērgā, tiērga laukumā, pi saiminīka, pi zemnīka, pi bazneickunga, pogosta vaļdī, tīsā, pi azara, mežā, uz kolna*.

Čigāna runai raksturīgs tēlainis, alegorisks izteiksmes veids: *Čygōns ar zemnīku mejuši zyrgim. Čygōns līlejis sovu zyrgu, ka tys īt caur guni un caur yudini, bet tikai kūkā nakōp* (LF 1968,83). Vēlāk anekdotē tiek atklāts, ka nekāpšana kokā nozīmē to, ka zirgs baidās iet pāri koka tiltam. Vai arī: *Sovu zyrgu čygōns vysaiži līlejis un, kod jau bejuši samejuši, vēļ saiminīkam nūsacejis: „Abat vysu patīseibu tev, brōleit, pastōstu. Ka uzliksi zyrgam okulerus, to jis i dabasūs īlēks!”* (LF 1968, 24). Turpmāk tiek atklāts, ka zirgam ir slikta redze.

Tāpat latgaliešu folklorā čigāns raksturots kā komunikabla persona, kas iesaistās sarunās galvenokārt ar vietējiem iedzīvotājiem (nosaukti pēc nodarbošanās, etniskās piederības), pasaku kontekstā – ar mītiskām būtnēm. Konteksts apliecina, ka prasme runāt, apvārdot, melot, lūgt čigānam ir ļoti svarīga dzīvesveida sastāvdaļa, iztikas avots. Svarīga ir arī prasme attaisnot savu rīcību (zagšanu, krāpšanos), lai izvairītos no soda. Tāpat folkloras tekstos čigāns ar savām asprātībām cenšas izvairīties no strādāšanas un kara klausības: *Kara klauseibas īsaukšonas komisijai čygōns sacejis: „Augstī kara kungi, navaru īt kara klauseibā. (..) Īkšas beigtas, galeigi beigtas! Ādu skaidru maizi, brīsmes, kas nōk ōrā!”* (LF 1968, 125).

Emocionāli un intelektuāli vērtējošā zona. Čigānu rakstura iezīmes (lielākoties latgalietim nevēlamas) spilgti atklātas parēmijās:

- 1) slinkums, piemēram, *čigons tad īs pi dorba, ka lōcis pērtī pērsīs* (LSDF 583 586), *ād vusuleidz kei rogojīs vierss, bet strōdoj dorbus kei čygōns pi zemnīka* (LF 1968, 449);
- 2) ēdelība (īpaši kāre pēc gaļas), piemēram, *kas da kō, a czygans da gālis* (LIP 1892, 187), *kam kas, čiganam – salamina (tukluo cyukas gaļa)* (LFK[1945]432), *īlaid čygonu ustobā, a čygons aiz golda* (LSDF 1945 431), *olodnis [‘izsalcis’] kai čigons* (LSDF 780 487);
- 3) melīgums, piemēram, *čigōns ir laužu mōns* (LSDF 477 743), *ni tu čigana apmuoneisi, ni krīva puorklīgsi* (LSDF 1950 1326);
- 4) atriebība, piemēram, *atribīgs kai čigōns* (LKF, 509 1331);
- 5) gudrība, piemēram, *jys vēļ gudrōks par čigōnu* (LFK2146, 1628);
- 6) lielība, pļāpīgums, piemēram: *plepinei kai čyguona dyrsa* (Kļavinskis 2004);
- 7) bezkaunība: *tik i kauna kai pi cygana* (Bule 2012); *nasaspļaudīs kai čyguons* (Kļavinskis 2004).

Savukārt pasakās galvenokārt akcentēta čigāna viltība, atjautība, bezbailība (spēj uzvarēt un pārspēt viltībā bagātnieku, velnu, čūsku, pūķi, stiprinieku), taču dažos piemēros gluži pretēji – muļķība, neapdomība (piemēram, zāgē zaru, uz kura pats sēž).

Kopumā latgaliešu folklorā etnonīma *čyguoni* kontekstuālā semantika interpretatīvajā laukā izteikta ar šādām sēmām:

- 1) reliģiskajā zonā: ‘pagāni’, ‘katoļi, kas strikti neievēro reliģijas normas’;
- 2) perceptīvajā zonā: ‘cilvēki ar tumšu ādas krāsu, tumšiem matiem’, ‘emocionāli’, ‘temperamentīgi’;
- 3) sociālajā un kultūras zonā: ‘klejotāji’, ‘dažreiz apmetas uz dzīvi kādā apdzīvotā vietā, ir sava māja’, ‘ģimenē daudz bērnu, noteicējs ir vīrietis, skarbs attiekmē pret sievu, sievai daudz pienākumu’, ‘galvenokārt trūcīgi, retāk – pārtikuši cilvēki’, ‘zirgu mijēji’, ‘zagļi’, ‘ubagotāji’, ‘labi muzikanti, dziedātāji, dejotāji’, ‘sievietes – zīlnieces, burves’, ‘nevēlas strādāt pastāvīgu darbu’;
- 5) lingvistiskajā zonā: ‘komunikabli’, ‘pļāpīgi’, ‘savā starpā runā čigānu valodā’, ‘labi pārzina vietējās valodas (latgaliešu, krievu, poļu)’;
- 6) emocionāli vērtējošajā zonā apveltīti ar ambivalentām iezīmēm: no vienas puses – ‘gudri’, ‘viltīgi’, ‘bezbailīgi’, no otras – ‘muļķi’, ‘slinki’, ‘melīgi’, ‘atriebīgi’, ‘ēdelīgi’, ‘lielīgi’, ‘bezkaunīgi’.

Sabiedrībā valdošie stereotipi par čigānu dzīvesveidu, nodarbēm un rakstura īpašībām ir līdzīgi vairākām Eiropas tautām, spilgti izpaužas arī latviešu un lietuviešu folklorā. Citos Latvijas etnogrāfiskajos novados un Lietuvā pierakstītajā folklorā paustie stereotipiskie priekšstati par čigāniem ir ļoti līdzīgi. Proti, čigāns ir ambivalents tēls ar mitoloģiskajam triksterim raksturīgām iezīmēm: prasmi izjaukt ierasto kārtību, nest jaunas tradīcijas; tiek apbrīnotas viņa prāta spējas, brīvības centieni (Juško-Štekele 2006, 135; Anglickienē 2006, 184).

Arī lietuviešu folklorā čigāni ir pamanāmi citādā dzīvesveida un ārējā izskata dēļ. Folklorā dominē epitets *juodas* ‘melns’, t. i., ‘ar tumšu ādas krāsu’, nostabilizējies ir arī čigānu kā zagļu stereotips. Taču folkloras teksti liecina, ka čigāniem tiek piedots tas, kas netiek piedots citiem, jo, pateicoties viltībai un atjautībai, tie vai nu netiek sodīti vai arī pārspēj par sevi stiprākus, sociāli pārākus personāžus.

Etniskajiem stereotipiem raksturīga stabilitāte, mūsdienu priekšstati par čigāniem ir līdzīgi: muzikāli, talantīgi, viltīgi, melīgi un slinki, ar noslieci uz noziedzību (LCSC 2003, 12). Taču vēsturisko attiecību maiņa ir ietekmējusi dažu stereotipu noturīgumu: mazinājies priekšstats par čigāniem kā klejotājiem, viņu darbības sfēras kļuvušas daudzveidīgākas.

Kopumā folklorā čigānam piemīt ļoti daudz svešā pazīmju, taču atšķirībā no ebreja tēla, tas tiek pieņemts, netiek nosodīts, jo atļaujas īstenot lielākoties trūcīgo zemnieku taisnīguma ideālus, sapni par brīvību. Arī čigānu prasme gan paturēt savu identitāti un tradīcijas, gan arī spēja pielāgoties mītnes zemes situācijai un tradīcijām tiek vērtēta pozitīvi.

4.3. Ebrejus apzīmējošie etnonīmi

Pēc Latgales teritorijas pievienošanas Polijas–Lietuvas valstij (1562) tiesisku spēku guva Polijas karaļa Kazimira Trešā 1364. gadā izdotsais likums par ebreju tiesībām un viņu aizsardzību visā valsts teritorijā. Ievērojams skaits ebreju Latgalē ieceļoja 17. gadsimta vidū. Tie bija bēgļi no Ukrainas un Dienvidpolijas, kur Bogdana Hmeļnicka vadītās sacelšanās gados notika asiņaini ebreju grautiņi. Ebreji apmetās galvenokārt Daugavpilī, Krustpilī un Krāslavā. Salīdzinājumā ar Kurzemes ebrejiem Latgalē ienākušie bija nabadzīgi, mazāk izglītoti, savā tradicionālajā dzīvē strikti reliģiozi, runāja Polijas jidiša valodā. Šo ebreju kultūras centrs atradās Viļņā (Dribins 2007, 211).

Ebreji bija viena no lielākajām minoritātēm multietniskajā Latgalē no 18. gadsimta līdz 20. gadsimta sākumam. Pēc Pirmā pasaules kara ebreju skaits samazinājās, pamatiemesls – došanās uz Iekškrīeviju, emigrācija uz ASV, Palestīnu antisemītisku noskaņu dēļ, kara bēgļi pārsvarā neatgriezās. Tomēr 1920. gadā Latgalē dzīvoja 38,1% no visiem Latvijas ebrejiem (Šteimans 2000, 81). 1935. gadā Latgalē dzīvoja 27 974 ebreji (4,53% no novada iedzīvotājiem) un sastādīja lielāko ebreju īpatsvaru salīdzinājumā ar citiem Latvijas novadiem, atskaitot Rīgu (11,34% ebreju). Visvairāk ebreju bija Preiļos, Krāslavā, Ludzā, Rēzeknē, Daugavpilī. No gandrīz 28 000 Latgales ebreju II Pasaules kara laikā tika iznīcināti 20 000. 1989. gadā un arī šobrīd ebreji veido mazāk kā 1% no Latvijas iedzīvotājiem. Mūsdienās ebreju skaitliski vairāk ir Daugavpilī un Rēzeknē (LLV I 2012, 836).

LLVV un MLVV minēti četri ebrejus apzīmējoši etnonīmi: *senebreji* ‘ebreji aptuveni līdz 4. gadsimtam pirms mūsu ēras. Senie ebreji’ (LLVV 7₁, 388; MLVV); *jūdi* ‘senebreji – senās Jūdu valsts iedzīvotāji’ (LLVV 4, 54; MLVV); *ebreji* ‘tauta, kas cēlusies no Palestīnas senebrejiem’ (LLVV 2, 472; MLVV); *žīdi* ‘ebreji’ (LLVV 8, 691; MLVV). MLVV blakus etnonīmam *žīdi* dota šāda piebilde: „Pēc 2. pasaules kara vārdam *žīdi*, *žīds*, *žīdiete* radās negatīva emocionāli ekspresīva nokrāsa, tāpēc mūsdienu latviešu valodā, runājot par attiecīgo tautu, tautību, ieteicams lietot vārdu *ebreji*, *ebrejs*, *ebrejiete*” (MLVV).

Mūsdienu latviešu zinātniskajā literatūrā un plašsaziņas līdzekļos tiešām ir nostabilizējies apzīmējums *ebreji*, taču folkloras teksti, daiļliteratūra (piemēram, Rūdolda Blaumaņa proza), īpašvārdu sistēma (vietvārdi, uzvārdi), izlokšņu dati, kā arī senākas

vārdnīcas apliecina, ka latviešu valodā tradicionāls, stilistiski neitrāls ebreju apzīmējums ir bijis *žīdi* (tāpat kā mūsdienu lietuviešu valodā attiecīgais etnonīms *žydai*). Piemēram, vēl K. Mīlenbaha „Latviešu valodas vārdnīcā” tiek fiksēts etnonīms *žīds, žīdiņš* (ME 1931, 894), bet etnonīms *ebrejs* netiek minēts.

Iespējams, „vārds *žīds* Latvijā ieviesās no Polijas, tur tam nebija tāda nicinoša pieskaņa kā Krievijā” (Dribins *et al.* 2001, 17). Arī mūsdienu poļu valodā ar leksēmu *Żyd* tiek apzīmēts ebrejs, *Żydowka* – ebrejiete (LPV 1999, 155). Savukārt mūsdienu krievu valodā vārds *жуд* tiek uzskatīts par nievājošu, lai arī tā cilme (tāpat kā poļu valodas *Żyd*) tiek saistīta ar slāvu pirmvalodas **židь*, kas savukārt no itāļu *giudeo*, latīņu valodas *judaeus* ‘jūds’ (ЭСРЯ 1986, II, 53). Apzīmējums *еврей* ‘ebrejs’ tiek saistīts ar sengrieķu [*hebrajus*], kas savukārt radies no senebreju pašnosaukuma.

Kādā nostāstā pausts pieņēmums, ka latgaliskajās izloksnēs etnonīms *žyds / žeids* aizstāts ar apzīmējumu *ebrejs* 1940. gadā krievu valodas ietekmē: *1940. godā pēc boļševiku īnōkšonas žeidus vairs nadreikstēja saukt par žeidim, bet vajadzējis saukt par ebrejīm. Kaida latgaļu sīveņa pōrdevusi ūlas i ar pircieju sanōkušas dūmstarpeibas i jei sacējuse: – Ej prūjōm tu, žydauka! Par taidīm vōrdīm jei aizgōjuse syudzieitīs pī poļicista: Poļicists pamōcējis sīvīti: – Nasaucīt jū par žeidīti, jei nav žeidīte, bet jei ir ebrejīte. Tod sīveņa izalykusēs par nasaprāteigu un sacējuse: – Ak tai gon, tō gon es nazynōju, ka jei ir ebrejīte, bet pēc izskota gon jei ir uz mota kai žeidīte* (Lōcs, Širins, Igauns 1997, 106). Arī vēstures pētnieks Dmitrijs Oļehnovičs atzīst, ka aizliegums lietot latviešu valodā tradicionālo apzīmējumu *žīds* stājies spēkā 1940. gadā (Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidija Ziņotājs, 1940., 2. decembris). Taču arī pirms tam, „Latvijas brīvvalsts laikā lietoja gan apzīmējumu *ebrejs*, gan *žīds*, diferencējot tos lielākoties pēc lingvistiskās piederības, proti, *žīdi* – jidiša un *ebreji* ivrita valodā runājošie” (Oļehnovičs 2006, 74). Savukārt ebreju vēstures pētnieks Leo Dribins min faktu, ka Katrīna II 1764. gadā daļēji atcēlusi iepriekšējo ķeizaru aizliegumus pret ebrejiem. Viņa arī noteikusi, ka turpmāk „valsts dokumentos vārda *žīds (žid)* vietā jālieto vārds *ebrejs (jevrei)*, bet vācu valodā *hebräer* vai *ebräer*” (Dribins *et al.* 2001).

Latgaliešu valodas / izlokšņu vārdnīcās lielākoties minēts etnonīms *žydi / žeidi* kā stilistiski neitrāls ebreju apzīmējums. Piebilstams, ka jau P. Stroda pareizrakstības vārdnīcā (1933) minēts gan etnonīms *ebrejs* (Strods 1990, 73), gan *žeids, žeidīte* (Strods 1990, 191). Arī A. Bērzkalna sastādītajā vārdu krājumā minēts gan *ebrejs (ebrejisks, ebrejiski, ebreju volūda)* (Bērzkalns 2007, 133), gan *žeids (žeidenš, žeidīte, žeidiski, žeidisks)* (Bērzkalns 2007, 561). Savukārt Kalupes izloksnes vārdnīcā (1998) ebreji apzīmēti tikai ar etnonīmu *žydi*, minēti arī atvasinājumi *žydalāns* ‘ebreju bērns, jaunietis’; *žydauka* ‘ebrejiete’ (KIV II 1998,

601), V. Lukaševiča sastādītajā vārdnīcā arī atrodama tikai leksēma *žyds* (*žeids*) ‘ebrejs’ (Lukaševičs 2011, 201). Leonarda Latkovska atmiņu stāstījumā minēts savulaik Latgalē izplatīts ebreju apzīmējums *tarbans*, savukārt par *krucelim* sauca negodīgus ebreju tirgotājus, krāpniekus (Latkovskis 1964, 101). Vārdnīcās un izlokšņu aprakstos minēti arī deetnonīmiski semantiskie derivāti *židauceņa* ‘gailene’ (Lukaševičs 2011, 201), *žydabuorda* ‘tradeskancija’ (Ūsele 1998, 74), *žyda vuts* ‘sunīši’ (Ūsele 1998, 74–75), *žyda buļvi* ‘nemizoti, uz pusēm pārgriezti vārīti kartupeļi’ (LLV I 2012, 837).

Lietuviešu valodas vārdnīcā (LKŽ 2013) kā vienīgais ebrejus apzīmējošs etnonīms lietots *žydai* ‘semītu tauta, gyvenanti Izraelyje ir pasklidusi pasaulyje, kalbanti įvairiomis kalbomis (ivritu, jidiš, ladino)’ ‘semītu tauta, kas dzīvo Izraēlā un ir izplatījusies pasaulē, runā dažādās valodās (ivritā, jidišā, ladino)’. Minēts arī ievērojams skaits (~60) deetnonīmisku atvasinājumu, salikteņu un frazeoloģisku vārdu savienojumu. Piemēram, ebreju tautības personu nosaukšanai vīriešu dzimtē pierakstītas ~20 leksēmas (*žydelaitis*, *žydelčius*, *žydelėkas*, *žydelynas*, *žydorėlis*, *žydpalaikis*, *žydžiūkštis* u. t. t.) un sieviešu dzimtē aptuveni tikpat (*žydalka*, *žydauka*, *žydaukiotė*, *žydauskytė*, *žydaukšė*, *žydekėlė*, *žydelkiukė*, *žydkė*, *žydžiūtė* u. t. t.).

Ekscerpētajā latgaliešu folkloras materiālā ebrejus apzīmējošo etnonīmu skaits ir tuvs čigānus apzīmējošo etnonīmu skaitam: 502 vārdlietojumi.

Ebreja tēla **nominatīvā lauka kodolu** veido etnonīmi (pieraksta varianti) *žydi* / *žeidi* (492) un *ebreji* (10) (abi apzīmējumi stilistiski neitrāli, sinonīmi) ar kontekstuālo nozīmi ‘ebreju tautas etniska grupa, dzīvo Latgales teritorijā, runā ebreju valodā (jidišā), jūdaisma piekritēji’. Kā minēts 3.2. nodaļā, citos Latvijas novados pierakstītajā folklorā sastopamais apzīmējums *judi* / *jūdi* analizētajos latgaliešu folkloras tekstos nav konstatēts. Apzīmējums *ebreji*, kā arī reliģiskās piederības apzīmējums *judeji* ‘jūdaisma piekritēji’ sastopams jaunākos folkloras pierakstos, piemēram, anekdotiskā nostāstā: (...) *es uzzynōju, ka tei saimeite ir ebreji, tōpēc munys pyulis nu judejim iztaisiet kristīšus cīte naveiksmi* (Lōcs, Širins, Igauns 1997, 116).

Folklorā etnonīms tiek lietots gan reliģiskās piederības apzīmējumā (piemēram, vārdu savienojumā *rabyņs žydu*), gan valodas nosaukumā (*žydu volūda*, *pa žydiski* (*runuot*)). Konstatētas vīriešu dzimtes vienskaitļa formas *žyds*, *žeids*; sieviešu dzimtes vienskaitļa formas *žydauka*, *žeidīne*, *žeidīte*, *ebrejīte*. Vienā tautasdziesmā konstatēta arī leksēma *žydanka* (LTDz 58597, 465), taču tā, šķiet, varētu būt drukas kļūda, *n* vietā vajadzētu būt *u*. Līdzīgi kā etnonīma *čyguoni* / *cygani* variantos, arī apzīmējuma *žydi* / *žeidi* varianti saistāmi ar slāvu (visticamāk, poļu) valodu ietekmi pirmajā gadījumā un latviešu valodas latgalisko izlokšņu

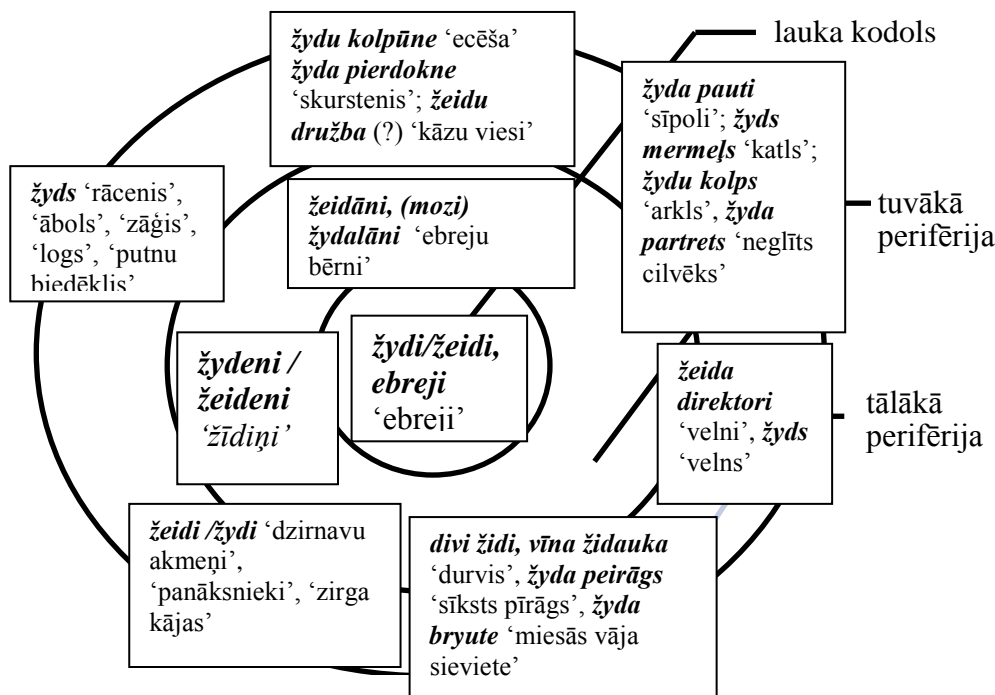
skaņu sistēmu (skaņu atbilsme *ī – ei*) otrajā gadījumā. Atšķirībā no čigānu apzīmējumiem, kur izteikti dominē latviskais *čyguoni*, ebreju apzīmējumos *žeidi* (290 vārdlietojumi) un *žydi* (225 vārdlietojumi) folkloras pierakstos savā starpā konkurē samērā līdzvērtīgi.

Etnonīms *žydi / žeidi* sastopams dažādās stabilās nominālās vārdkopās: 1) ar etnonīmu kā neatkarīgo komponentu, piemēram, *vacais žyds, naboga žyds, sābru žyds, apkuortceļojūšais žeids, paunu žeids*; 2) ar etnonīmu kā atkarīgo komponentu: *žeidu vazums, žyda roti, žeida kule, žydu lupotys, žyda galstuceņš ‘lakatiņš’, žydu drēbes, žeidu pierkeli ‘pie ebreja pirktis apģērbs’, žydu precis, žyda buteleite, žydu krūdzeņš* u. c.

Latgaliešu folklorā bieži minēti ebreju personvārdi, dažkārt blakus norādot to dzīves vietu: *Abramicka, Jankeļs, Joske, Icke, Icuks, Kaika, Leiba (Vyšku žeideņš Leiba Blumenfelds), Motke, Movša, Obaricka, Obrumeņš, Saika, Sicka, Sorka, Ricka, Rēsnes Stroļka, Varakļonu Rubka, Varakļonu žeids Irss, Zeļuks*.

Nominatīvā lauka tuvāko perifēriju veido deminutīvatvasinājumi: 1) *žydeni / žeideni* lietoti galvenokārt pieaugušu personu apzīmēšanai pozitīvā konotācijā, piemēram, attieksmē pret nabadzīgākajiem apkārtstaigājošajiem ebreju tirgotājiem: *Un gadejos tur wins žydenš, kurs uz nakts muoju beja pi to sayminika, un, pi cepla sadadams, klausejos* (MK (1916) 1999, 242), un 2) bērnu nosaukumi *žeidāni, (mozi) žydalāni*.

Nominatīvā lauka tālākā perifērija ir semantiski ļoti daudzveidīga, etnonīma lietojums dažādā kontekstā asociatīvi atklājas mīklu atminējumos: *žyds* ‘rācenis’, ‘ābols’, ‘zāģis’, ‘logs’, ‘putnu biedēklis’; *žyda pierdokne* (žīda piedurkne) ‘skurstenis’; *žyda pauti* ‘sīpoli’; *žyds mermeļs* ‘katls’; *žydu kolps* ‘arkls’; *žydu kolpūne* ‘ecēša’; *divi židi, vīna židauka* ‘durvis’; *žeidi* ‘dzirnavu akmeņi’, ‘zirga kājas’. Pasaku kontekstā *žeids* parādās ar nozīmi ‘velns’; *žeida direktori* ‘velni’; tautasdziesmās *žydi* ‘panāksnieki’; *žeidu družba* (?) ‘kāzu viesi’; parēmijās *žyda peirāgs* ‘sīksts pīrāgs’; *žyda bryute* ‘miesās vāja sieviete’; *žyda partrets* (?) ‘neglīts cilvēks’ (sk. 6. attēlu).

6. attēls. *Ebreja tēla nominatīvais lauks*

Arī citos Latvijas novados pierakstītajā folklorā dominē etnonīms *žīdi* (vienskaitlī *žīds, žīdiņš, žīdene, žīdenīte*) bez negatīvas konotatīvās semantikas, savukārt *žīdelis, žīdelītis* iegūst izsmejošu nozīmes nokrāsu (DS, LTDz; LPT).

Lietuviešu folkloras tekstos tipiskākais ebreju apzīmējums ir *žydai* (viensk. nominatīva formas vīriešu dzimtē *žydas / žyds*, sieviešu dzimtē – *žydē*). Sastopami arī deminutīvātvāsinājumi: *žydēliai* (ebreju jauniešu apzīmējums; apzīmējot pieaugušus ebrejus, kontekstā var iegūt gan ar mīlinājuma, gan nievājošu nozīmes nokrāsu), *žydukai* ‘ebreju bērni’, *žydelka, žydauka, žydelkēle* (sieviešu apzīmējumi) u. c. Verbs *žydauti* ‘ieomainīt preces’, *žydbernis* ‘ebreja kalps’. Žemaitijā *ējimas žydaiss* ‘piedalīšanās masku gājienā’, *žydas* ‘maska gadskārtu ieražās, kāzās’ (Anglickienē 2006, 88). Arī J. Rozenbergs atzīst, ka līdzās „čigāna” un „krieva” maskai „žīda” tēls ir plaši izplatīts latviešu ņekatu gājienos (Rozenbergs 2005, 257).

Kopsavilkumu par ebrejus apzīmējošo etnonīmu semantiku latviešu valodas skaidrojošajās vārdnīcās un latgaliešu folklorā sk. 9. tabulā.

9. tabula. *Ebrejus apzīmējošo etnonīmu semantika skaidrojošajās vārdnīcās un latgaliešu folkloras tekstos*

Etnonīmiskā leksika	Nozīme	
	vārdnīcās	latgaliešu folklorā
<i>senebreji</i>	ebreji aptuveni līdz 4. gadsimtam pirms mūsu ēras. Senie ebreji (LLVV 7 ₁ , 388;	-

	MLVV)	
jūdi	senebreji – senās Jūdu valsts iedzīvotāji (LLVV 4, 54; MLVV)	-
žīdi (<i>žeidi / žydi</i>)	ebreji (LLVV 8, 691; MLVV)	(abi apzīmējumi stilistiski neitrāli, sinonīmi) ebreju tautas etniska grupa, dzīvo Latgales teritorijā, runā ebreju valodā (jidišā), jūdaisma piekritēji
ebreji	tauta, kas cēlusies no Palestīnas senebrejiem (LLVV 2, 472; MLVV)	

Ebreja tēla **interpretatīvais lauks** latgaliešu folklorā.

Reliģiskā zona ir viena no spilgtākajām ebreja tēla atklājējām folklorā, jo ebreju ticībai (jūdaismam) ir ļoti daudz svešā, citādā pazīmju:

1) ebreji atšķirībā no citām lielākajām Latvijas (arī Lietuvas) etniskajām minoritātēm nav kristieši, līdz ar to „neīstas” ticības pārstāvji, tāpēc gan latviešu, gan lietuviešu folklorā saukti par pagāniem, pat par mitoloģiskām būtnēm – velniem. Piemēram, Latvijā un Lietuvā izplatītas parēmiņas *Beistās/bāg kai žyds/ valns nu krysta* (LF 1968, 455). Arī pasakā (LPT „Dažādi atsvabināšanās veidi” 8.A.813) tiek atklāti skopā ebreja sakari ar velniem: spēlē ar velniem (*žeida direktori*) kārtis uz naudu; pasakas varonis (Juonis) arī izliekas par žīdu (*kristeits žyds*), sadraudzējas ar velniem un panāk, ka velni skopo žīdu aiznes uz elli;

2) visā Eiropā izplatījušās leģendas par ebrejiem kā kristietības nodevējiem un Kristus mocītājiem (Anglickienē 2006, 143). Latgaliešu folklorā šīs leģendas atspoguļojums konstatēts garīgajā dziesmā: *Kad Jū [Kristu] pi krysta pīkoldami/Un rūkas un kuojas caurpuorsisdami,/ Mūciāja tī bendis, židi,/ Kad viņam puordyura suonu ar zīdu* (RA 02-T11-V6-Db1); buramajos vārdos asins apturēšanai: *Kad žydi ogreica dōrzā nūpyna krūni un osu ērškērsu uzlyka uz Tovas svātas golva, kad nu Tova lobō sōna asnis kai yudins tecēja* (LBV1939, 330); anekdotē: – *Kas pesteituoju krystā pīsyta? – Žydy* (RA 02-T11-V6-Va1, 326546);

3) tāpat visā Eiropā jau kopš 12. gadsimta vidus izplatījušās leģendas par to, ka ebreji nežēlīgi izturas pret kristiešim: zog bērņus un jauniešus, nogalina, asinis izmanto reliģiskiem rituāliem. Šo leģendu cilmes teorijas tiek saistītas ar to, ka ne visi esot sapratuši pēdējā vakarēdienā Jēzus Kristus teikto vārdu „Nemiet un ēdiet – tā ir mana miesa...” simbolisko nozīmi. Lielā mērā šīs leģendas ir propagandējusi cariskās Krievijas valdība, piemēram, 1844. gadā iniciējot V. Dāla (*Даль*) grāmatas par kristiešu nogalināšanas gadījumiem izdošanu (Anglickienē 2006, 142–143). Arī latgaliešu nostāstos vēl mūsdienās šīs leģendas ir dzīvas: *Agruok sacēja, ka žydi cylvākus kaun že, bucuos līk, ašni tacynoj kristeiguo cylvāka. Reigā munai kaimiņīnei nūzoguši beja žydi bārnu. Tys Latvejis laikā beja, na krīva laikā. Jai beja meitineite, izguoja uorā, i navā. Pagiva, soka, žyds. – A kai jyus zynot, ka žyds? – Ai lelu*

dagunu nūruove. Jī skrēja pakaļ, daskrēja da pogroba i atjēma sovu meitini. Tīņuoķ, sacē, ka taidys bucys lelys, i pīsystys noglys iz vyds pusi. Sacēja, ka pogrobā taidys kai silis, i ašnis beja tymuos silēs. Tūreiz vysī runuoja, ituos kur macys taisa, jīm [žydim] vajaga kristeitu cylvāku ašņa (Bule 2012);

4) neraugoties uz to, ka ebreju reliģiskās kopienas ir visai noslēgtas, folkloras tekstos ievērota arī jūdaisma rituālu savdabība, piemēram, *žyds nu reita Dīva lyudz: izlīk iz pīris taidu kai rogu, apsīn ap rūkom taidys kai syksnys i staigoj pa ustobu. Pi lūgim, kur dieļūs kaidis zareņš, apsastuoja i sovā žydu volūdā garguoja, i pi dorovu. Tod nūjam sovys syksnys nu rūku, īlīk maisenī, ar šnūrceni savalk* (Bule 2012); *Agruok žeidus najov zārkā lykuši, a tynuši tuodā lupatā. Nazynu, kai tuo sauc, bet pi myusim rogoza. Vaska driebe* (RA Folkloras prakses materiāli 2006, 16);

5) galvenokārt komiskā modalitātē tēloti jūdaismam raksturīgie likumi, kurus vietējie ebreji dažkārt arī pārkāpj:

- nedrīkst ēst cūkgaļu: *Riayzi wins žyds nugojis pi doktura un žalojas: "Cineygs doktura kungs, muns daļs nawa pi pylna prōta. Wakar jis edia cyukas gali un šudin nubučō myusu kuknes kristeygu meytu"* (MK (1916) 1999, 234);

- nedrīkst strādāt sestdienā: *Beja timā dīnā sastdina, a sastdinā žydi nikū navarieja dareit, tai pot kai myusim svātdinā* (Proveja 2007);

- nedrīkst izrunāt Jēzus Kristus vārdu: *Žeidi nadreikstūt izrunōt Jezus Kristus vōrdu – tai preilīšūs runōja ļauds. Kaidis žeids brīsmu breidī saucis Pesteitōju paleigā. – Jezup, škārsējais kūks, ratavoj mani!* (Lōcs, Širins, Igaunš 1997, 67).

- nedrīkst pārmetēt krusta zīmi: *Zibsnis zibsnējis reizi pēc reizis un kotru reizi, kod zibsnī pamanējis, zemnīks pōrmetis krystu un tys jam devis drūšōku sajurytu. Žeids palicis baileigs un sacējis uz zemnīku: - Jezup, pōrsvīd pōrs reizes dēļ mane ari!* (Lōcs, Širins, Igaunš 1997, 47);

- sabata laikā nedrīkst braukt ar transporta līdzekli: *Pēc žaidu lykuma, sabatā nadreikst braukt ni ar kaidu cytu satiksmes leidzekli, kai tikai ar kugi tōlōkā ceļōjumā, kod ūsta nav sasnīdzama* (LF 1968, 94).

Kopumā par reliģiskās zonas reprezentantiem ekscerpētajā materiālā var uzskatīt leksēmas, vārdu savienojumus *sinagoga* (3), *žydu / žaidu ticeibys lykums / lykumi* (3), *sabats* (3), *rabyms (žydu)* (2), *žaidu puotori, jūdeji*. Ebrejus apzīmējošo etnonīmu jēdzieniskās attieksmes ar predikātiem: *garguot 'lūgties savā valodā'* (3), *lyugt Dīva* (2), *skaiteit lyugšonys par kristticeibys iznycynuošonu; nikuo navareit dareit sastdīnā* (2), *bēgt/beitīs nu krysta* (2), *nadreikstēt puormest krysu, (na)ēst cyukys gali* (3), *bēgt nu cyukys galis, pīsist krystā Pesteituoju* (2), *vajadzeit /tacynuot kristeiguo cylvāka ašni* (2), *izlikt iz pīris rogu, apsīt ap*

rūkom syksnys, pasaklaneit, nalikt zārkā, teit lupotā, gribēt apīt ticeibys lykumu, nadreiksteit izrunuot Kristus vuordu.

Perceptīvā zona. Piederība citam antropoloģiskajam tipam ebreju ārējā izskata raksturojumā saistāma ar vērtējumu ‘neglīts’: *nasmuks, žyda partrets* ‘neglīts cilvēks’ *parkatiks* ‘kraupainais’. Ebreja raksturojumā bieži sastopams arī apzīmējums *vacs* (7). Parēmiņās uz ebrejiem attiecināts predikāts *smirdēt* (3), piemēram, *smird kei žids* (LSDF 679 1243).

Galvenā uzmanība folklorā pievērsta atsevišķām ķermeņa iezīmēm: *malna / spiceiga / kai kozai buorda* (9); *leiks / garš / lels daguns*(6), *lels kupris, gari peisaki* ‘matu sakārtojums’, *drusku paklybs, kūds* ‘tievs’, *sluoba* ‘vāja’. Šīs iezīmes parasti tiek hiperbolizētas: *Vīnu raizi salasējās žydi vīnā kūpā: septeņi symti ar leikim dagunim, septeņi symti ar garym dagunim, septeņi symti ar plešym golvim, septeņi symti ar lelym kuprim* (LPT „Žīdi karā” 1.A.1229.). Mīklās ebreja, kā arī krieva (sk. 4.4. nodaļu) tēls bieži vien saistīts ar bārdas piemītību: *Žids dūbē, buorda uorā* (LFK 2017), mīklas atminējums – rācenis, rutks vai kāds cits sakņaugis ar lakstiem.

Folklorā raksturotās apģērba detaļas saistāmas ar ebreju turīgumu: turīgo ebreju apģērbs: *plotajom, augstajom / caunu capurem* (3), *svuorki, zalta pakaveni* (par zābakiem). Nabadzīgāko apkārt ceļojošo ebreju apģērbs: *kankareni, plyks* ‘nabadzīgi ģērbies’, *garajim kažukim, strupajim zuobokim*. Ebreju apģērbs metaforiski atspoguļots arī mīklās: *žyda pierdurkne* ‘skurstenis’, *žeids* ‘putnu biedēklis’.

Uz ebreju temperamenta raksturojumu nosacīti varētu attiecināt ar predikātiem *doncuot* (6), *žestikulēt* izteiktās darbības. Piemēram, paradums runājot žestikulēt izsmiets anekdotē: *Divi žeidi zīmas laikā gōjuši pa ceļu, un bejis solts laiks. Jim nabejs cymdu, tōpēc jī rūkas turējuši svōrku kabatōs. Gōjuši lobu gobolu klusādami, vīnam nu jim palicis garlaiceigi, tōpēc jys sacejis uz sovu leidzgōjēju: “Movša, pastōsti kaut kū!” Bet Movša atbiļdējis: “Jo gribi, saļdej pats sovas rūkas!” un turpynōjis sūļōt, rūkas turādams kabatōs* (LF 1968, 66).

Kultūras zona ebreja tēla interpretācijā cieši saistīta ar reliģisko, proti, dzīvesveids saistīts ar jūdaisma likumiem un normām (nedrīkst ēst cūkgaļu, nedrīkst strādāt sestdienā u. tml.). Ekscerpētais materiāls praktiski neatklāj priekšstatu par ebreju ģimenes modeli, sadzīvi. Vienā piemērā atklāts, ka ebreji izkalpina savas mājsaimnieces: *Bogōtam žeidam bejuse vajadzeiga kolpyune. Kaida sīvīte bejuse ar mīru īt par kolpyuni, bet beidusēs, ka pi žeida daudz dorba. To žeids sacejis: “Ui, pi maņa pavysam moz dorba: reitā iztais brūkastis saimei i var gulēt. Tod apkūp ustobas i var gulēt. Iztais pušdīnes, nūmozgoj traukus i vari*

gulēt. Izmozgoj, izkaļtej un izgludynoj drēbes i vari gulēt. Tod iztais un padūd vakareņas, nūmozgoj traukus un otkon vari gulēt.” (LF 1968, 101).

Par ebreju un latgaliešu dzīves veida atšķirībām liecina dažādās dzīves telpas un nodarbošanās. Ja latgaliešu dzīves telpa ir galvenokārt lauku vide (sk. 4.1. nodaļā), tad ebreju, tostarp apkārt staigājošo sīktirgotāju, raksturīgākā dzīves telpa ir pilsēta, miestņš, lielāka sādža (predikāts *dzeivuot* ekscerpētajā materiālā saistīts ar vietu apzīmējošiem adverbiālajiem komponentiem *gorodā* ‘pilsētā’ (2), *piļsātys nūmalē, mīsteņā, Drycānūs, Kaunatā*).

Visās Latgales pilsētās līdz mūsdienām saglabājušies ebreju arhitektūras pieminekļi – dzīvojamās mājas, banku un uzņēmumu ēkas, sinagogas. Tas apliecina, ka savulaik katrā no Latgales pilsētām ebreji veidoja stipras tirgotāju, bankieru, rūpnieku dinastijas, sekmīgi darbojās ražošanas un eksporta nozarēs. Pirmā ebreju slimnīca tika izveidota Daugavpilī, kas bija arī pirmā medicīnas iestāde Latgalē (1866). Dagdā, Krāslavā, Kārsavā u. c. ebreju ārsti bija pirmie ārsti. Daudzviet Latgalē ebreji atvēra vienīgās aptiekas. Ievērojamais skolu, sinagogu, sabiedrisko organizāciju, preses izdevumu jidišā skaits liecina, ka Latgalē 19. gadsimtā un 20. gadsimta sākumā bija ļoti labvēlīga vide šīs minoritātes pastāvēšanai un attīstībai (LLV I 2012, 836).

Arī mūsdienās vēl dzīvi nostāsti par to, ka, iebraucot kādā pilsētā, jābučo žīds: *Kod bejom mozi, tāvs pyrmū reizi vede iz Daugovpili i sacēja, ka vajadzeiškys žydu bučuot, a to gorodā nalaiss* (Kļavinskis 2004). Ja latgalieša galvenā nodarbošanās folkloras kontekstā ir lauksaimniecība (sk. 4.1. nodaļu), tad ebreji galvenokārt tēloti kā izveicīgi tirgotāji, bet slikti saimnieki, kas neprot art un darīt citus lauku darbus.

Uzņemot ebreju tirgotāju savās mājās vai tiekoties sabiedriskās vietās, radušies priekšstati par atšķirīgām ierašām, kas izpaužas parēmijā: *sēd kai žeids ar capuri ustobā* (LSDF 7409778). Priekšstats par ebrejiem kā izglītotu tautu rodams nostāstos: *Žydalāni tī guoja Kaunatys školā. Jankeleits taidis beja židenš, tai labi muocējās* (..) (Bule 2012).

Ja citi cittautieši latgaliešu folklorā tēloti kā vēlami vai nevēlami precinieki, tad ebrejs šādā kontekstā vispār netiek pieminēts. Citviet Latvijā pierakstītā tautasdziesmā gan atainotas precības ar ebrejiem, piemēram, Cēsu aprīņķī: *Jūdam devu sav' māsiņu, / Nēmu Jūda preileniti* (DS 24065-0). Latgaliešu folklorā pat ebrejietes noskūpstīšana tiek uzskatīta par grēku: *Kaidā mīsteņā sīvīte syudz grākus: – Beja sābru žydam kōzas un es nūbučuju žydauku. – Tu varēji pošu žydu nūbučōt i tys nabyutu nikas – atbiļdēja bazneickungs* (Lōcs, Širins, Igaunš 1997, 28).

Sociālā zona spilgti atklāj tirgošanos kā ebreja pamatnodarbi, piemēram, parēmijā *tērgojās kai žyds* (LSDF 1209 472). Tirgošanās sēmu ekscerpētajā folkloras materiālā pierāda

predikāti *tierguotīs* (4), *puordūt* (6), *pierkt* (4), nominālas vārdkopas *žydu lupotys*, *žyda galstuceņš* ‘lakatiņš’, *žydu drēbes*, *žeidu pierkeli* ‘pie ebreja pirkts apģērbs’, *žydu precis*, *žyda buteleite* u. c.

Pirkšanas – pārdošanas procesā iesaistās vietējie Latgales iedzīvotāji, ar predikātiem *pierkt*, *puordūt* saistītas subjektu un objektu lomas ir *siminīks*, *saimineica*, *zemnīks*, *stiprinīks*, *latvīts*, *krīvs*. Ebrejs uzpērk vai ebrejam tiek pārdotas dažādas lauksaimniecības preces, medījumi, pārstrādāšanai paredzēti sadzīves atkritumi: predikāts *puordūt* (*žydam*) saistīts ar objektiem *teļu*, *viersi*, *vucynu*, *ūlys*, (*teļa lopsys*, *suņa*) *uodu*, *vuovereiti*, *audaklu*, *lupotys*. Savukārt ebrejs pārdod vai no ebreja pērk sadzīves preces, laukos nepieejamus pārtikas produktus, apģērbus un apavus: ar predikātiem (*nu žyda*) *pierkt* saistīti objekti *odotys*, *skusteņus*, *špiļkys*, *drēbis*, *biksis*, *kurpis*, *šņabi*, *siļķis*.

Ebreju tirgotāji iedalāmi divās grupās: apkārt staigājošie sīktirgotāji un veikalu īpašnieki. Apkārt staigājoša ebreja tēls saistāms ar atribūtiem *apkuortstaigojūšs*, *ar kuli*, *ar kramku*, vārdkopas *žeidu vazums*, *žyda roti*, *žeida kule*, *pūdu vazums*, *styklu vazums*. Tāpat kā čigāna, arī ebreja tēla raksturojumā konstatēts ievērojams skaits kustības verbu predikāta funkcijā: (*aiz-* / *ī-* / *sa-*)*braukt* (~25), (*ī-* / *nū-*)*īt* (~19), *pīguoduot*, *nosuot* (*precis*) (5), *staiguot* (3), (*ap-*)*braukuot* (3), *skrīt* (3), *izalaist* (*ceļā*), *sūļuot*. Ebreja – veikala īpašnieka tēlu atklāj ebreju apzīmējošs etnonīms kopā ar predikātiem *attaiseit veikalu* (2), *tureit veikalu*, *viļkt cylvākus veikalā*.

Ekscerpētājā folkloras materiālā atklātas arī citas ebreju nodarbes: krodzinieki (*dzeivuoat krūgā /kabakā* (3), *žeidu krūdzeņš* (2)); šuvēji (*šyut* (3)), kurpnieki (*žeids par sapožniku*, *šyut kūrpis*).

Pēc sociālā statusa ebreji tiek dalīti divās kategorijās: bagātie un nabadzīgie. Par ebreju bagātību liecina atribūti: *boguots* (4), *seits* ‘paēdis’ (2) *ar naudu/ montu*, predikāti *aizdūt naudu* (2), *īdūt poruodā* (2), *nu žyda palīneit*, parēmija *naūdys*, *kaj pi zyda* (LIP 1892, 196). Savukārt nabadzību apliecina atribūts *pavysam nabogs*, parēmijā ebrejs pielīdzināts ubagam: *audziaj, dīveņ, kū dūt i židam i ubogam* (LSDF 679 1274).

Lingvistiskā zona. Latgalē dzīvojošo aškenazi (no Centrāleiropas migrējošo) ebreju dzimtā valoda ir jidišs (uz vācu valodas pamata veidojusies valoda, ko lieto ebreji Eiropā, Amerikā, Izraēlā; arī *idišs*. Cilme no vācu *jüdisch* ‘ebreju’ (MLVV)), taču 19. gadsimtā – 20. gadsimta pirmajā pusē ebreju sīktirgotāji un amatnieki varēja sazināties arī latgaliešu, krievu un poļu valodā (LLV 2012, 836).

Ebreju valodas apzīmējumi folklorā lietoti reti: nominālā vārdu savienojumā *žydu volūda*, adverbs *žydiski* ‘ebreju valodā’ (2) blakus runas verbam. Vairāki apzīmējumi, kas

raksturo ebreja runu, ir ar nozīmi ‘nesaprotami, neskaidri’, piemēram, ebreja apzīmējumi *mermeļs, murmuļs, mūrduļs, purpuļs*, verbs *garguot* ‘lūgties ebreju valodā’, *vard kuo žeidi* ‘daudz, neskaidri runā’ (LSDF 4003019).

Folklorā, īpaši anekdotēs, ebrejs runā galvenokārt latgaliski, ar jidiša leksiskiem un fonētiskiem elementiem, dažkārt arī krieviski. Līdzīgi arī citos Latvijas novados pierakstītajā folklorā un latviešu daiļliteratūrā ebreja runas atainojums specifisks (piemēram, galotnes *-e* lietojums nevietā).

Ekscerpētajā materiālā ar etnonīmu ‘ebrejs’ subjekta semantiskajā funkcijā saistīti runas verbi (*pa*)*saceit* (~26), *vaicuot* (*jautuot, prasiet*) (~16), *lyugt* (*-tīs*) (7), *atbildēt* (7), *runuot* (5), *stuosteit* (5), *muoneit* (4), *līleitīs* (3), *klīgt* (3), *aizabļaut, skaidruot, mīrynuot, syudzeitīs, apmaluot*. Kā ebreja sarunu partneri funkcionē *saiminīks, saimineica, cylvāks, ļaudis, pūlīte, krīvs, latvīts, Juoņs, Vaņka, cara soldots, zemnīks, mužiks, katuoļs, policists, kungs*.

Salīdzinot ar čigāna tēla interpretējumu, ebreja tēla raksturojumā funkcionē krietni mazāks runas verbu skaits, pēc satura tie galvenokārt saistīti ar ebreja pamatnodarbi – tirgošanos. Salīdzinoši ievērojamā verbu ar nozīmi ‘jautāt’ klātbūtne tekstā skaidrojama ar ebrejam piedēvēto paradumu: *Žeidim bejis īrodums zemnīkam vaicōt taidus jautōjumus, kas poši par sevi ir saprūtami. Pīmāram, gaišā dīnas laikā, kod vēl sauli var redzēt, žeids prosa zemnīkam: “Kod byus vokors?” Latgali dūmōja, ka žeids tū dora, lai cylvākus nūkolpynōtu un izmantōtu* (LF 1968, 88). Arī vairākas parēmijas atspoguļo šo ieradumu: *kai žeids saulis vaicoj* (LSDF 67727); *vaicoj ceļa, kai žids jaunā mienesī* (LSDF 5091487).

Emocionāli vērtējošā zona. Ebreja tēla vērtējums gan latviešu, gan lietuviešu folklorā ir pretrunīgs. Arī latgaliešu folklorā atribūti *gudrs; na cīši gudrs; lobs / loba; cīši skūps, uzbuozeigs, uzstuojeigs, lapnys* atklāj pretrunīgu vērtējumu.

Ebrejs, tāpat kā čigāns, ir gan krāpnieks, viltnieks, gan apkrāptais, piemulķotais. Ebrejs piemulķo galvenokārt savus pircējus: sverot silķi, velk to aiz astes uz leju, lai būtu vairāk svara (LF 1968, 151), par divām teļa ādām samaksā tik, cik par vienu (LF 1968, 211), bezšķirnes kucēnus pārdod par lielu naudu kā ārzemju sugas suņus (RA FPM 2006, 82). Parēmijās šī sēma tiek vispārināta: *žids nazūg, bet mōnej* (LSDF679 1244); *žyts mužiku šmauc kai Sidara kozu* (LSDF548 2408).

Arī apmānīts ebrejs tiek dažādos veidos: zemnieks pārdod žīdam ruda suņa ādu, ko uzdod par lapsādu (LF 1968, 105), saimnieka bērni saliek pārdodamajās lupatās akmeņus, lai būtu lielāks svars (Bule 2012), krievs ieliek maisā lielu suni un pārdod kā teļu (LF 1968, 104),

puisis nozog no žīda vērsi tā, ka tas nepamana (LPT „Meistara zaglis zog vērsi” 5.A.152 5) u. tml.

Attieksme pret ebreju labāk atklājas plašākā kontekstā. No vienas puses, nabadzīgajam apkārt staigājošajam ebreju tirgotājam tiek dotas naktsmājas, ēdiens, piemēram: *Saimineica jūs uznam, un tai ka pa dīnu bejušas kautas vuškas, tod ari žydim teik vakareņōs kōrteigs abāds (..). Pēc vakareņam saimineica žyds aizsyuta uz šķyuni sīnā gulātu* (Lōcs, Širins, Igaunš 1997, 24). Tiek izteikta līdzjūtība ebrejiem kā holokausta upuriem: *A tūs žideņus sajēme i aizdzyna, i apšuoove. Maņ tai jau tuo Jankeleiša žāl beja, lobs žideņš beja* (Bule 2012).

No otras puses – ebreju izsmej, izjoko, biedē: *Apkōrt braukōjušam žeidam puikas pībōž pokolas prīkšējō skrituļa loboja pusē* (Lōcs, Širins, Igaunš 1997, 188); *Vīnu reizi narōtnī puiši sadūmōjuši žeidus labi nūbīdēt. Pīvakarē, kod jī redzējuši, ka obi žeidi nōk uz cīma pusi, pōrs puišu nusaslāpuši ceļa molā, kryumūs un, kod žeidi bejuši jau klōt, nūmatuši drēbes un plyki rōpus uzskrējuši žeidim prīškā. – Leiba, gik her! – aizablōvis vacais žeids un obi divi sōkuši skrīt kai nalobō plāsti* (Lōcs, Širins, Igaunš 1997,7). No ebrejiem arī baidās (saistībā ar „asins leģendām”).

Joku, apdziedāšanās dziesmās ar etnonīmu *žyds / žeids* objekta semantiskajā lomā saistīti predikāti *nūkaut* (4 vārdlietojumi), *deiruot, ruomēt* ‘kastrēt’, *sist*. Sākotnēji šķiet, ka tas varētu liecināt par nežēlīgu, cietsirdīgu izturēšanos, bet plašāks konteksts atklāj, ka tā ir tikai izjokošana. Piemēram, apdziedāšanas dziesmā: *Aiz kuo Antosis/ Sorkonuos sauca?/ Sylā žaidu nūkavuse,/ Vysu asni izdzāruse* (LTDz 57238, 168). Pavirši raugoties, varētu šķist, ka tā ir reakcija uz ebreju „asins leģendām”, taču latgaliešu sarunvalodā lietotie apzīmējumi *žyda ašnis* ‘biešu sula’ (Kļavinskis 2004) vai arī lietuviešu valodā *žydburokis* ‘sarkanā galda biete’ (LKŽ 2013) rosina domāt, ka šajā kontekstā sievietē tiek apdziedāta par to, ka krāsojusi vaigus ar biešu sulu.

Saistībā ar tirgošanos ebreji tiek uzskatīti par uzbāzīgiem, kaitinošiem, piemēram, *nu zyda, kaj nu walna, nawar at-saplašt’* (LIP 1892, 202), *bōžās kai žids ar siļčom* (LSDF 374 361); *īlaid židu baznīcā, viņš tev uz oltora uzkops* (LSDF 449 535), un mantkārīgiem: *dzeivoj kai brōli, rēkinojās kai žydi* (LSDF 509 612); *par kapeiku žyds lac nū jumta ecēšos* (LSDF 556113).

Pastāv arī priekšstats par ebrejiem kā saliedētu kopienu: *žeids pa žeidam i runoj* (LF 1968, 583), *žeids pa žeidam i kūrpes šyun* (LF 1968, 583).

Tātad latgaliešu folklorā ebreja tēla interpretatīvais lauks izteikts ar šādām sēmām:

- 1) reliģiskajā zonā: ‘reliģiozi’, ‘ievēro jūdaisma likumus: neēd cūkgaļu, nestrādā sestdienā, vīrieši no rīta lūdz Dievu sinagogā u. c.’, ‘nav kristieši, līdzīgi velniem’, ‘Kristus mocītāji’, ‘zog, nogalina kristiešu bērnus, asinis izmanto reliģiskos rituālos’;
- 2) perceptīvajā zonā: ‘neglīti’, ‘gariem, līkiem deguniem’, ‘vīrieši ar bārdu, savdabīgu matu sakārtojumu (peisaki)’, ‘ar kupri’, ‘trūcīgi ģērbusies’, ‘labi ģērbusies’, ‘runājot žestikulē’;
- 3) kultūras zonā: ‘dzīvesveids saistīts ar jūdaismu’, ‘dzīvo pilsētā, mazpilsētā, lielā sādžā’, ‘izglītoti’, ‘bagātie izkalpina kristiešu kalpones’, ‘nav iespējamās precības ar ebrejiem’;
- 4) sociālajā zonā: ‘galvenokārt tirgotāji (apkārt ceļojošie sīktirgotāji, veikalu īpašnieki)’, ‘krodzinieki’, ‘šuvēji’, ‘kurpnieki’, ‘bagāti’, ‘nabadzīgi’; ‘holokausta upuri’;
- 5) lingvistiskajā zonā: ‘daudz, nesaprotami, neskaidri runā’, ‘savā starpā runā ebreju valodā (jidišā)’, ‘runā latgaliski, bet pamanāma vācu valodas un jidiša interference’, ‘runā krieviski’;
- 6) emocionāli vērtējošajā zonā ambivalents tēls: ‘gudri’ – ‘muļķi’; ‘krāpnieki’ – ‘apkrāptie, piemūļķotie’, ‘izsmiekla objekti’; ‘labi’, ‘saliedēta kopiena’, ‘skopi’, ‘uzbāzīgi’, ‘uzstājīgi’, ‘lepni’.

Arī lietuviešu folklorā ebrejs ir ambivalents tēls. Līdzīgi kā latviešu, arī lietuviešu tautas pasākās ebrejs ir gan apmuļķotais, apkrāptais (piemēram, čigāns paliela žīdu kā vistaisnīgāko cilvēku un par to iegūst pusi no viņa naudas, pēc tam nozog viņa zirgu (TD VII 187)), gan krāpnieks (piemēram, lai iegūtu lielāku peļņu, žīds apmāna cilvēku un liek parakstīties uz pieciem vekseļiem, tad tam jāatdod piecreiz lielāka naudas summa (LTR 198/332)).

Lietuviešu folklorā īpaši uzsvērtas ir reliģisko priekšstatu un tradīciju atšķirības. Izpratne par ebreju, kas nav kristietis, izplatīta visā Eiropā, arī Lietuvā (Anglickienė 2006, 136). Piemēram, leģendā tiek stāstīts, ka, tuvojoties pasaules galam, kristiešiem tiks uzcelts tilts no dzelzs, bet žīdiem – no papīra. Kristieši pāries pāri, bet žīdi iekritīs ellē (LTR 932/92). Pamanītas arī ebreju reliģisko rituālu detaļas, piemēram, tiek skaidrots, ka ebreju lūgšanu laikā tin siksnas ap rokām tamdēļ, lai velni baidītos iet klāt (VDU ER 30- 3, 3.4), izplatītas arī leģendas par kristiešu asins izmantošanu macu pagatavošanai u. c. (LTR 1463/88).

Lietuviešu tautasdziesmās ebreji parasti ir izsmiekla objekti, piemēram, tiek jokots par ebreja ārējo izskatu – bārdu: *Žydo barzda kaip ir šluota –/ Ir žila, ir maliavota*. ‘Žīda bārda tā kā slotā, gan sirma, gan krāsota’ (LTR 947/143). Ebreji tēloti arī kā nevēlami precinieki reliģisku atšķirību dēļ: *Aš žyduko nenorėjau/ Šebo švęsti nemokėjau* ‘es žīdiņu negribēju, sabatu svinēt nemācēju’ (BDD 138).

Ļoti daudz līdzību ebreja tēla interpretējumā saskatāms latviešu un lietuviešu parēmijās un mīklās. Piemēram, parēmijās salīdzinājums ar velnu: *žyds ar velnias – tas pats* ‘žīds vai

velns – viens un tas pats' (LTR 3424/67); neprot saimniekot: *žydas nearē ir nears* 'žīds neara un nears' (LTR 5390/43), baidās no krusta zīmes: *bijos kaip žydas krikšto* 'baidās kā žīds no krusta' (LTR 3767/26); neēd cūkgaļu: *bijos kaip žydas lašinių* 'baidās kā žīds no speķa' (LTR 773/393).

4.4. Krievus apzīmējošā etnonīmiskā leksika

Krievi mūsdienu Latgalē ir lielākā etniskā minoritāte (dažviet arī lokālā majoritāte, piemēram, Daugavpilī) un nozīmīgs komponents Latgales etnolingvistiskajā ainavā, kultūrā, ekonomikā un politikā. Ir izteikts pieņēmums, ka pirmie krievu ienācēji Austrumlatvijas teritorijā 10.–14. gadsimtā bijuši tirgotāji un viņu skaits bijis neliels. Kopš 17. gadsimta beigām Latgalē ieceļojuši vecticībnieki (folkloras tekstos apzīmēti ar leksēmu *staraveri*). Krievijas impērijas laikā (1772–1917) valdības atbalstītās krievu (galvenokārt pareizticīgo) nometināšanas rezultātā Latgales teritorijā ieceļojuši karavīri, zemnieki, ierēdņi, mācītāji u. c. sociālo slāņu pārstāvji. Līdz Pirmajam pasaules karam ieceļojušo krievu pēctečiem, kas sevi lielākoties uzskata par vietējiem iedzīvotājiem, raksturīga interese par savu etnisko kultūru un lielākoties toleranta attieksme pret latgaliešiem. PSRS migrācijas politikas rezultātā pēc Otrā pasaules kara visā Latvijā ieradās krievu inteliģence, kvalificēti un nekvalificēti strādnieki, militārpersonas (Симоных 2002, 95–103). Šie ieceļotāji un to pēcteči, kuru vidū mūsdienās ir gan Latvijas pilsoņi, gan nepilsoņi ar dažādām identitātēm, pauž dažādu attieksmi pret valsti, kurā dzīvo, un tās pamatiedzīvotājiem (Apine *et al.* 2004).

Par etnonīma *krievi* 'slāvu tauta, Krievijas pamatiedzīvotāji' (MLVV) etimoloģiju ir izteikts pieņēmums, ka latviešu *kriev-* no **kreiv-* (> slāvu *kriv-*), senatnē bijis apzīmējums baltu ciltij, kas dzīvoja Pleskavas apvidū. Pēc tam, kad šo apvidu bija ieņēmuši slāvi, viņu nākamās paaudzes citi slāvi dēvēja par krivičiem (senkrievu *кривичи*), t. i., par **krivu* pēctečiem. Savukārt senie latgaļi kaimiņu baltu cilts nosaukumu **kreivi* > *krievi* attiecinājuši arī uz šā apvidus slāvu cilti (ME II, 285; Karulis (1992) 2001, 425).

Latgaliešu leksikogrāfijas avotos krievu apzīmēšanai minēts etnonīms *krīvi*, kā arī nosauktas sieviešu un vīriešu dzimtes vienskaitļa formas un atvasinājumi: *krīvs*, *krīvīte* (Strods 1990 (1933), 97); *krīvi* (*krīvs*, *krīvīte*), *krīvalāns* 'krievu tautības bērns' (KIV I 1998, 519–520), *krīvīši*, *krīveiši* 'krievi' (Lukaševičs 2011, 51); *krīvs*, *krīveits*, *krīvīte* (Bērzkalns 2007, 258)).

Neraugoties uz to, ka atsevišķu austrumslāvu tautu (krievu, baltkrievu, ukraiņu) konsolidācijas process noslēdzies 15.–16. gadsimtā, ar etnonīmu *krievi* līdz pat 20. gadsimta sākumam latviešu sarunvalodā, arī folklorā apzīmē visus austrumslāvus (Rozenbergs 2005,

115). Tikai 20. gadsimta pirmajā pusē vārdnīcās fiksēti etnonīmi *lielkrievi*, respektīvi, krievi, un *mazkrievi*, respektīvi, ukraiņi un baltkrievi (Vulāne 2007, 52–53). Latgaliešu folklorā nav pieminēti ukraiņi, bet baltkrievi (*boltkrīvi*) – tikai jaunākos folkloras tekstu pierakstos, tāpēc var pieņemt, ka senākais folkloras slānis ar etnonīmu *krīvi* atklāj etniskos sakarus (galvenokārt karošanu un radošanos) ar austrumslāviem kopumā.

Piebilstams, ka ar deminutīvu *krieviņi* tika apzīmēti Bauskas apkārtnē 15. gadsimtā noņemtie karagūstekņi no Novgorodas. No vēstures avotiem zināms, ka tie nebija krievu etnosam piederīgi, bet gan Baltijas somi (voti), tāpat no Krievijas ievestie nekrievi (LKV IX 1933, 18339 – 18343).

No etnonīma *krievi* darināti vairāki semantiskie derivāti. Piemēram, Stendera vārdnīcā (Stenders 1789) atrodamās vārdkopas, *salds krievu ābols* ‘ģelone, t. i., melone’, *liels krievu ābols* ‘ķirbis’ varētu liecināt, ka Latvijas teritorijā šie augi nonākuši no Krievijas. ME minēti daudzi deetnonīmiski atvasinājumi: *krievināt*, *krievināšana*, *krievinātājs* (apzīmē rusifikācijas procesu); *krievinieks* ‘pareizticīgais’, saliktenis *krievticība* ‘pareizticība’, vārdu savienojumi *krievu mēnesis* ‘garš mēnesis’. B. Bušmanes pētījumā par ēdienu nosaukumiem latviešu valodas izloksnēs ir fiksēta *krievu* (arī *poļu* un *žīdu*) *zupa* ‘zupa ar sagriežtiem, saceptiem gaļas (speķa) gabaliņiem, *krievu sviests* ‘sinepes’ (Bušmane 1993, 20–22). Mūsdienu leksikogrāfijas avotos minētas arī vairākas šī etnonīma kontekstuālās nozīmes: *krievu laiki* ‘padomju varas laiks (Latvijā)’; (*iesaukt, iet*) *krievos* ‘Dienests PSRS armijā’ (MLVV).

Latgales iedzīvotāji sarunvalodā lieto (agrāk lietojuši) apzīmējumus, kas daļēji raksturo krievus pēc vietas, no kuras tie ieradušies: *maskali* (ienācēji no Maskavas, mūsdienās vispārināts krievu apzīmējums); *prusaki* (no krievu val. *прускак*, 18. gadsimta 80.–90. gados, 19. gadsimta pirmajā pusē Vitebskas guberņas krievu vecticībnieki bēga tālāk uz Austrumprūsiju, bet vēlāk pēc vairākiem labvēlīgiem Krievijas valdības manifestiem atgriezās, papildinādami pilsētnieku rindas) (Заварина 1986, 28); *sipaki* (krievi – iebraucēji visbiežāk no Veļikije Luku apkaimes) (Lukaševičs 2011, 157), *skabari / skabori* (krievi – iebraucēji galvenokārt no Pleskavas apkaimes) (Lukaševičs 2011, 157). Par apzīmējuma *skabari / skabori* cilmi ir zināms, ka viduslaikos šādi (krievu val. *скобару*) sauca Pleskavas apkaimē dzīvojošos amatniekus, celtniecībā izmantojamo skavu (krievu val. *скоба*) izgatavotājus. Ar laiku šī etniskā iesauka tika attiecināta uz visiem Pleskavas apkaimes iedzīvotājiem (Елистратов 2002).

M. Jankovjaks norāda, ka Latgalē dzīvojošo slāvu (poļu, ukraiņu, baltkrievu) sarunvalodā krievu apzīmēšanai tiek lietotas etniskās iesaukas *kacapi* (Ukrainā tā kādreiz sauca krievu zaldātus, kas 18. gadsimtā staigāja pa ukraiņu zemēm) un *rusaki* (atbilst poļu val.

rusek, kādreiz Poznaņas vojevodistē tā dēvēja ganus, kas dzina vēršus no Krievijas) (Jankovjaks 2009, 261).

Endoetnonīma *русские* cilme M. Fasmera etimoloģijas vārdnīcā tiek saistīta ar senkrievu hronikās pieminēto etnikonu *Русь*, tālāku etimoloģiju saistot ar senislandiešu *Rosmenn* vai *Roskarlal* ‘airētāji, jūras braucēji’. Savukārt Trubačovs komentāros kritizē skandināvisko etimoloģiju un skaidro izcelsmi ar hidronīmijas un toponīmijas datiem (ЭСРЯ III 1986, 522–523).

Latgales īpašvārdu sistēmā ir daudz toponīmu un antroponīmu ar sakni *krīv-*, *kriv-* un *kriev-*, piemēram, ciemi *Krīvasola* Preiļu novadā, *Krīveni* Ciblas un Krāslavas novadā, *Krīvmaizes* Rēzeknes novadā, *Krīvāni* Daugavpils novadā, *Krievu purvs* Līvānu novadā (LGIA 2011), *Krīvu kolns* Makašānu apkaimē, *Krievu pļava* Viļānu apkaimē (Zeps 1984, 572) u. c.; uzvārdi *Krīvāns* (*Krivāns*), *Krievs* u. c.

Lietuviešu valodā krievu apzīmēšanai galvenokārt lietots etnonīms *rusai* (dial. *rūsai*), arī citi apzīmējumi (etniskās iesaukas): *ruskis*, *-ė* (no krievu valodas *русский*), *maskolius*, *maskolis* (no baltkrievu valodas *маскаль*) ‘cara karaspēka kareivis’, ‘krievs’; *burliokas* (no baltkrievu valodas *бурлак*) ‘senāk – krievu strūdzinieks’; ‘carisma laikā – vecticībnieks krievs Lietuvā’ (LKŽ 2013).

Valodnieks Igors Koškins (*Игорь Кошкин*), pētot leksēmas *burlaks* etnonimizēšanās procesus, konstatējis, ka Gotharda Frīdriha Stendera (*Gotthard Friedrich Stender*) vārdnīcā (*Lettisches Lexikon*, 1789) polisemantiskajam latviešu valodas vārdam *burlaks* fiksēta etnonīmiska nozīme ‘ein gemeiner Russe, der sich herum treibt, wie die Quernmacher, Strusenzieher’ (‘vienkāršs krievs, kurš tiek nolīgts vilkt strūgas’). Šī nozīme veidojusies, balstoties uz priekšstatiem par krieviem tipisku nodarbi – strūgu vilkšanu (Кошкин 2014, 73). Savukārt latgaliskajās izloksnēs (tostarp folkloras tekstos) fiksētā leksēmas *burlaks* nozīme ‘peļņā gājējs’, iespējams, saistāma ar nozīmi ‘krievu vecticībnieks, kas dodas peļņā’ (plašāk sk. Kļavinska 2012).

Neraugoties uz ievērojamu krievu etnosa izplatību mūsdienu Latgalē, ekscerpētajā materiālā, salīdzinot ar čigānu un ebreju apzīmējumiem, krievu apzīmējumu ir salīdzinoši mazāk: 244 vienības.

Nominatīvā lauka kodolu veido etnonīms *krīvi* (vienskaitļa nominatīvs vīriešu dzimtē *krīvs*, sieviešu dzimtē – *krīvīte*, sieviešu apzīmēšanai lietots arī vārdu savienojums *krīvu buobys*) ar dominējošo kontekstuālo nozīmi ‘krievu tautas etniska grupa, dzīvo Latgales teritorijā, runā krievu valodā, vecticībnieki un pareizticīgie’. Latgaliešu folkloras tekstos gan

blakus etnonīmam, gan atsevišķi bieži pieminēti krievu personvārdi, piemēram, *Vaņka, Miška, Iļļuska, Maša, Sergeis, Sc'opka Makarovskijs* u. c.

Etnonīmam *krīvi* folkloras tekstos piemīt arī vārdnīcās definētā nozīme ‘tauta, Krievijas pamatiedzīvotāji’. Savukārt nozīme ‘austrumslāvi’ etnonīmam *krīvi*, iespējams, piemīt tekstos, kas pozicionē krievus kā austrumos dzīvojošus kaimiņus: *Kas tai beja saulītei,/ Ka jei lēca rauduodama?/ Vai jai krīvi, skūbrainīši,/ Beja puori darējuši* (LTDz 54923, 35).

Kā minēts 3.1. nodaļā, etnonīmu blīvējumiem, tostarp *krīvi, krīvi, leiši, leiši* (LFK [1976], 97) vai *krīvi, krīvi, leiti, leiti* (LTDz 52882, 326), precību un kara tematikas tautasdziesmās piemīt vispārināta nozīme ‘cittautieši’.

Latgaliešu folkloras tekstos konstatēti daudzi vārdu savienojumi ar etnonīmu kā atkarīgo komponentu, tie galvenokārt prezentē priekšstatus par krievu materiālo un nemateriālo kultūru (*krīva buorda, krīva sveita, krīva capureite, krīva kamanenis, krīvu tabaks, krīvu barabans, krīvu brandīneits, krīvu volūda /mēle* u. c.); valsts varu (*krīvu/-a laiki, krīvu cara laiki*); naudas vienībām (*krīvu nauda, krīvu červoncs, krīvu rublis*). Leksēmas *krīvi* semantika vārdu savienojumos *krīvu pops* ‘krievu mācītājs’, *krīvu bazneica / cerkva* ‘krievu baznīca’ saistāma tikai ar pareizticīgajiem krieviem, jo Latgales vecticībnieki lielākoties garīdzniecību neatzina (krievu val. *бесновцу*) un būvēja nevis baznīcas, bet lūgšanu namus (krievu val. *моленная*) (Никонов 2008, 28).

Nominatīvā lauka tuvāko perifēriju veido deminutīvatvasinājumi *krīveni* (vienskaitļa nominatīvs vīriešu dzimtē *krīveņš*, sieviešu dzimtē *krīvīteite / krīvītīte*) un *krīveiši* ar galvenokārt pozitīvu emocionālo nozīmes nokrāsu. Leksēmai *krīveni* kontekstā diezgan bieži piemīt nozīme ‘vientiesīgi, lētticīgi krievi’, piemēram, *bazneickungs nikai navarējis cytaidi vīntīseigajam krīveņam īskaidrēt, kai saceidams: „Asmu pops.” Tod krīveņš vaicōjis breinōdamīs: „Bet kur tod ir tova bōrda?”* (LF 1968, 180).

Latgaliešu folklorā lietots arī krievu apzīmējums *maskali* (vienskaitļa formas vīriešu dzimtē – *maskaļs*, sieviešu dzimtē – *maskauka*), kontekstā tas nenorāda uz leksikogrāfijas avotos rodamo sēmu ‘krievi vecticībnieki’ vai ‘no Maskavas ienākušie krievi’, bet gan apzīmē visus krievus, kopumā vārds ar negatīvu konotatīvo semantiku. Piebilstams, ka arī citviet Latvijā atrodami līdzīgi piemēri (tautasdziesmās), kas liecina, ka šis apzīmējums ir sens un arī citviet Latvijā pazīstams: *Krievi krievi, maskalīt,/ Kam nokavi bāleliņus!/ Kam pameti rudzu lauku/ Kā ūdeni līgojam!* (LTDz 32069, 319 [Neretā (Neretas pag. Jk)]).

Pēc teicēja skaidrojuma, parēmijā *krīvs – russkais i myusejais* (Kļavinskis 2004), leksēma *russkais* apzīmē krievu, ienācēju no Krievijas, bet *myusejais* ‘mūsējais’ – Latgalē vairākās paaudzēs dzīvojošu krievu. Taču tas ir tikai viens šīs leksēmas fiksējums ekscerpētajā

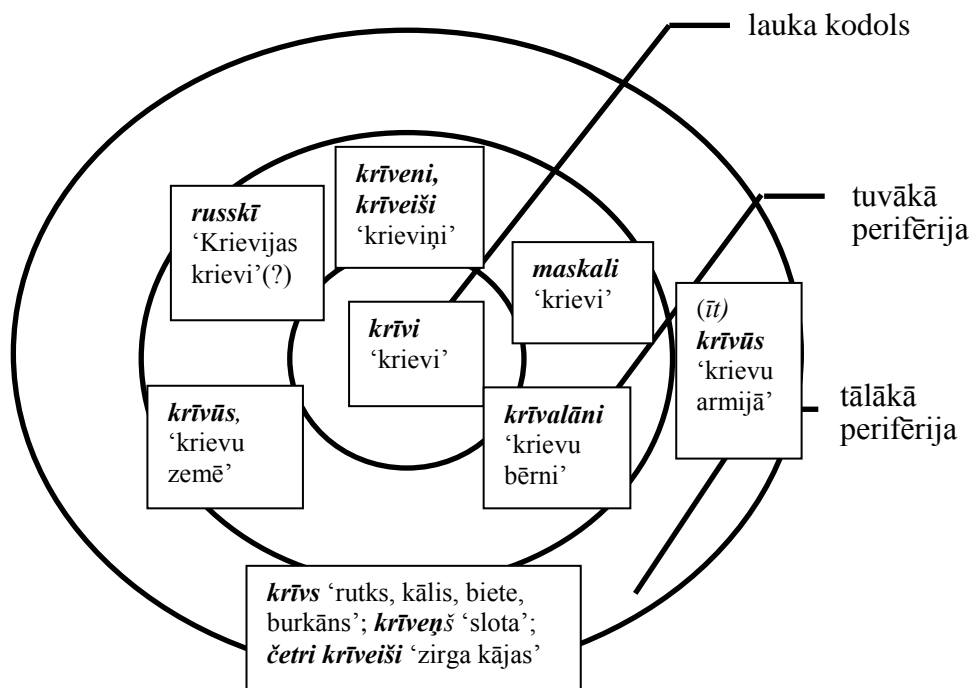
materiālā, tāpēc šāda semantika var tikt uzskatīta par okazionālu. No otras puses – Latvijas krievu etnopsiholoģijas pētniece I. Apine apliecina šo atšķirību: “Pēckara [pēc Otrā pasaules kara – A.K.] migrācija nomāca vietējo krievu iedzīvotāju grupu, viņi it kā noslīka tajā. Īstenībā viņi bija un palika, turklāt 40.–50. gados vēl diezgan strikti atdalīja sevi, krievus, no ienācējiem – padomju cilvēkiem” (Apine 2001, 31).

Krievu tautības bērnu apzīmēšanai lietota leksēma *krīvalāns* (LTDz 56056, 50), galvenokārt ar negatīvu konotāciju.

Leksēma *krīvi* tautasdziesmās lietota arī etnikona funkcijā: *krīvūs, dziļā krīvu zemeitē, krīvu nūmalē, uz krīvu rībežim*. Folklorā pausts priekšstats par krievu zemi kā austrumu, bet par Rīgu kā rietumu orientieri: *Kristīm kollta krīvu zeme/ Morgóm Reīga apmorgóta;/ Car kristīm saūle lēce;/ Car morgóm nūrītēje* (DS 31775-1).

Nominatīvā lauka tālāko perifēriju veido apzīmējums ((*īt*) *krīvūs* ‘dienests cariskās Krievijas / PSRS armijā’). Atsevišķos gadījumos grūti nošķirt formas *krīvūs* nozīmi ‘krievu zemē’ no nozīmes ‘krievu (cara) armijā’: *Padzidosim mes, bōleni;/ Koleyty wyssi winuwit;/ Diws tū zyna, cytu godu/ Kur mes kotrys dzidosim:/ Cyts krīwūs, cyts polščā;/ Cyts mož smilkšu kalneniā;/ Kurīs krīwūs, kurīs polščā;/ Tys atnōks gasteytus;/ Kur byus smilkšu kalneniā;/ Jō jau myužam nariadziasim* (MK (1916) 1999, 274).

Etnonīmu desemantizēšanās mīklu atminējumos galvenokārt pauž priekšstatu par krievu ārējo izskatu (tipiskāko pazīmi – bārdu): *krīvenš guļ pabeņķī, sasteipōtu golvu* ‘slotā’ (LF 1968, 394); *krīvs dūbē, bōrda ōrā* ‘rutks, kālis vai biete’ (LF 1968, 394); *krīvs sēd dūbē, moti ōrā* ‘burkāns’ (LF 1968, 394); *četri krīveiši, vysim četrim iz pakali buordenis* ‘zirga kājas’ (LFK 2011, 5222). Nominatīvā lauka grafisko modeli sk. 7. attēlā.

7. attēls. *Krieva tēla nominatīvais lauks*

Citos Latvijas novados pierakstītajā folklorā lietots galvenokārt etnonīms *krievi*, atvasinājumi *krieviete*, *krievene*, *krievenīte*, *krieveniece*, *krieviņš*, *krieveniņš*, *krievēls*, vārdkopa *Rīgas krievi*.

Lietuviešu folklorā krievus apzīmējošais etnonīms *rusai* lietots reti, biežāk lietots slāvu apzīmējums *gudai*, kas izloksnēs un folkloras kontekstā var apzīmēt dažādus etnosus: poļus, baltkrievus, arī krievus (Anglickienė 2006, 198–199). Lietuviešu folklorā konstatēti arī citi apzīmējumi: *maskoliai* (*maskoliukas*, *maskolēlis*, *maskauka*), *burliokai*, *kacapas*, *ruskis*, *ruskas*, *rusų kazokai* 'krievu kazaki'. Tāpat kā latviešu tautasdziesmās leksēma *krievi* lietota ar nozīmi 'rekrūši, karavīri', piemēram, *Sod', Dieviņi, ķeizariņu/ Kam ņem krievus Vidzemē* (LFK 282, 7019), tā arī lietuviešu folklorā *maskoliai* ir zināmi ar nozīmi 'lietuviešu karavīri, kas dien cara armijā', piemēram: *Maskolēli dragūnēli,/ Kur tavo tēvelis?* (LLD III 252).

Kopsavilkumu par krievus apzīmējošās etnonīmiskās leksikas semantiku latviešu valodas skaidrojošajās vārdnīcās un latgaliešu folklorā sk. 10. tabulā.

10. tabula. *Krievus apzīmējošās etnonīmiskās leksikas semantika skaidrojošajās vārdnīcās un latgaliešu folkloras tekstos*

Etnonīmiskā leksika	Nozīme	
	vārdnīcās	latgaliešu folklorā
<i>krievi</i> (<i>krīvi</i>)	tauta, Krievijas pamatiedzīvotāji (MLVV)	1) krievu tautas etniska grupa, dzīvo Latgales teritorijā, vecticībnieki un pareizticīgie, runā krievu valodā; 2) austrumslāvi (krievu, ukraiņu un

		baltkrievu kopnosaukums); 3) tauta, Krievijas pamatiedzīvotāji; 4) vispārināts cittautiešu apzīmējums etnonīmu blīvījumā <i>krīvi krīvi leiši leiši</i> klasiskajās tautasdziesmās
<i>rusškī</i>	-	(barbarisms, no krievu val. <i>русские</i>) krievi, Krievijas pamatiedzīvotāji
<i>maskaļi</i> (<i>maskali</i>)	<i>maskaļs</i> (<i>maskalāns, moskovits</i>) – ‘krievs’ (Lukaševičs 2011, 109)	krievi
<i>sipaki</i>	1) krievi – iebraucēji visbiežāk no Veļikije Luku apkaimes (Lukaševičs 2011, 157); 2) Zilupes apkārtnes krievi, kas š vietā runā <i>s</i> (vārds ar pejoratīvu nokrāsu (Kaunata u. c.) (Strods 1991, 44)	-
<i>skabari / skabori</i>	1) krievi – iebraucēji galvenokārt no Pleskavas apkaimes (Lukaševičs 2011, 157); 2) Rītupes apkārtnes iedzīvotāji (Strods 1991, 45)	-

Krieva tēla **interpretatīvais lauks** latgaliešu folklorā.

Reliģiskā zona. Senākais latgaliešu folkloras slānis parāda krievus, kas uzvedas pretēji kristīgās morāles priekšrakstiem, piemēram, pasakā krievietes nodarbojas ar burvestībām kā raganas, bojā labību (LPT „Raganas bojā labību” 3A); krievs pārvēršas par vilkati: *Tys krīvs muocīja puorsataisīt par vylku un nesja cytim krīvim vuškas, bet atsaroda gudriniks, kas jū pajēmja* (LPT “Cilvēks labprāt pārvēršas par vilkatu” 54).

Neraugoties uz to, ka Latgalē pirmie krievu ienācēji ir bijuši vecticībnieki, ekscerpētajā materiālā nav atrodamas norādes par vecticībnieku reliģiskajām tradīcijām. Iespējams, tam par iemeslu ir vecticībnieku noslēgtais dzīves veids. Leksēma *staroveri* (3) lietota pavisam citā kontekstā, atainojot tādas krievu vecticībnieku nodarbes kā kaušanos un zagšanu (LF 1968, 182; LF 1968, 184).

Savukārt vārdu savienojumi *krīvu pops* (7), *krīvu muoceituojs*, *krīvu bazneica* (4), *krīvu cerkva* (4), kā minēts, saistāmi ar priekšstatiem par pareizticību. Viens no populārākajiem krievu tēliem latgaliešu folklorā ir *pops*, kurš, atšķirībā no katoļu mācītāja, var precēties, vairākos tekstos pieminēts, ka viņam ir sieva un bērni (LPT „Stiprais Ansis” 20. A. 650.A.; LPT „Sods par skaišanos” 22.A.1000.) Popam piemīt arī cilvēciskas vājības – vēlme labi paēst, lietot alkoholu. Par stingru *popu* teikts: *moš garīgīs tāvs i lobs cylvāks, bet nāatbiļst krīvu tautas mentalitatei i tradicejuom – naļauņ kopūs izdzert brandaveina, tuo pagūdynojūt aizguojušūs i mīrynojūt sirdi, i styprynojūt dūšu pašīm* (Cybuļs, Ločmeļs 1999,71).

Iespējams, *krīvu popa* šķietami labā dzīve, turīgums latgaliešu pasaku varoņus ar velna palīdzību pamudina pārvērsties par *popu*: *Cik tī laika puorguoja, jau gons tyka par popu un jam dreizi īdevja krīvu bazneicu vīnā mozā mīsteņā.* (LPT „Velna vajātais vīrs top par mācītāju” 2.A. 811). Pasakās atklāts priekšstats par to, ka *pops* un lūgšanas, pārnakšņošana krievu baznīcā var palīdzēt dažādās nelaimēs (LPT „Trīs noslīcināti popi” 2.A.1601.; LPT „Velna līgava” 11.; LPT „Raganu nāve”, 10.A.).

Folkloras tekstos atainoti arī latgaliešu priekšstati par pareizticīgo krievu atsevišķām reliģiskajām tradīcijām, piemēram, anekdotiskā nostāstā par puisī, kurš kalpojis popam par puisī: *Apkōrt jam [svātajam Mikolam] dryuzmejās krīveni, bučoj jam kōjas un līk svecēs uz oltora jam apkōrt* (LF 1968, 306). Līdzīgi kā katoļticīgajiem, arī pareizticīgo baznīcā par nozīmīgu notikumu kļūst augstākās garīdzniecības vizitācijas: *Pūdera krīveni tūdīn gaidejuši atbraucam archireju. (..) vysī krīveni sōkuši dzīdōt sovu „Gospodi, pomiluj!”* (LF 1968, 26) u. tml. Latgaliešiem nepieņemama šķiet pārk bieža Dieva vārda pieminēšana: *Bogojās kai krīvs* (LSDF 1723 254).

Perceptīvajā zonā, kā jau minēts, galvenā krievu (vīriešu) pazīme ir bārda, piemēram, parēmijā: *ar bōrdu kai krīvs* (RA 03-T1-V1-Bp94), arī *ar (lelu, kuplu) buordu (3), pajemt [krīvu] aiz buordys*. Šāds priekšstats, domājams, saistīts ar vecticībnieku tradīcijām. Cittauniešiem raksturīgais vispārējais ārējā izskata vērtējums ar nozīmi ‘neglīts’ attiecināts arī uz krieviem: *zyls i malns [krīvalāns]*. Savukārt krievu sievietē, iespējams, spilgta apģērba dēļ salīdzināta ar varavīksni *[krīvīteite] garvēdzele (?) (garvelce ‘varavīksne’* (Strods 1991, 16)).

Folklorā pievērsta uzmanība atsevišķām krievu (galvenokārt vīriešu) tradicionālā apģērba detaļām: *krīva sveita ‘vīriešu apģērbs’ (3), krīva capureite (3), [krīvam] caunu capureite, krīva jūsta, leli kažuki, [krīvīteitei] saravans ‘sarafāns’*. Visbiežāk krievu vīriešu apģērba detaļām pievērsta uzmanība precību dziesmās, tās saistītas ar predikātu *patikt*, tātad apģērba vērtējums ir pozitīvs. Parēmija *sorkona kuo krīvite* (LSDF 1268 814) varētu liecināt par krievu sievietēm raksturīgu košu, spilgtu apģērpu.

Par krievu temperamentu varētu liecināt priekšstats par to skaļo uzvedību, piemēram, parēmijā: *ni tu čigana apmuoneisi, ni krīva puorklīgsi* (LSDF 1950 1326).

Kultūras zonā pievērsta uzmanība krieviem raksturīgiem kaitīgiem ieradumiem. Raksturīgākais no tiem – pārmērīga alkohola lietošana, kas gan netiek nosodīta, piemēram, izcelšanās teikā: *Bet krīvim Dīvs sacēja: „Jums ir leli kažuki, stypra veselība, tad dūdu jyusim zīmeļu pusi. Turu cerību, ka iyus puorcīsīt lelus soltumus un bodu.” Tad krīvi nūsaklausējuši Dīva vuordu, lyudze nu juo, lai jis dūtu jīm brandivīna, ar kū pasasildīt. Tai arī nūtyka. Šīs brandivīns tyka izlyugts krīvim nu paša Dīva un tagad pa vysom Krīvijās molom stypri dzer*

un taisa brandivīnu (LPT „Kā dažas tautas cēlušās” , 5.). Stabilā vārdkopa *krīvu/-a brandīneits/-isneņš/-iveits* ‘krievu šņabis’ (4) joku dziesmu kontekstā liecina, ka arī pašiem latgaliešiem krievu iecienītā alkohola lietošana nav svešs paradums: *Tu muoseņ, es muoseņ,/ Dzersim krīva brandīneiti!/ Tev ūleņa, maņ ūleņa,/ Kringeleits zakuskai* (LTDz 46167, 326).

Krievu raksturojumā teikās un nostāstos atklājas sēmas ‘zagļi’ un ‘laupītāji’. Blakus etnonīmam *krīvi* subjekta semantiskajā lomā konstatēti predikāti *nūkaut, nūsist* ‘nogalināt laupīšanas nolūkā’, *atjimt naudu* (2), *[īt] vepra zogtu, nūzagt viersi, pīplēst pupu* ‘nozagt pupas’. Atainota arī krievu kaušanās: *Staroveru cīmā nūteik kaušonōs. Divi krīveni apstrōdoj vīns ūtru tai ar mītim* (LF 1968, 184).

Līdzīgi kā citi cittautieši (izņemot ebrejus) krievi tiek uztverti gan kā vēlami, gan arī kā nevēlami precinieki. Krievs ir vēlams precinieks labu kaimiņattiecību uzturēšanai, laba materiālā nodrošinājuma un pieņemama ārējā izskata, dzīvesveida, paradumu dēļ, piemēram: *As byut' loba krīva sīva,/ Kab mām'eņa atdavus'e./ Pat'eik man' krīva jūsta,/ Pat'eik krīva capureit'a;/ Pat'eik man' krīva zyrgs,/ Pat'eik krīva kaman'eņas;/ Pat'eik man' krīva buorda,/ Pat'eik krīva volūd'eņa;/ Pat'eik krīva laul'eib'eņa,/ Pat'eik jūs īv'ešona [paradums],/ Pat'eik jūs īv'ešona,/ Ar zagšonu nūv'ešona* (LTDz 39914, 427). Krievs ir nevēlams precinieks, jo viņam *daudzi ļaudaveņu* ‘līgaviņu’, svešs, nezināms dzīvesveids. Savukārt apprecēšanās ar krievieti mūsdienu nostāstos tiek saistīta ar savas (latviskās) identitātes zaudēšanu: *Kai apsaprecieja ar tū maskauku, tai i pats par krīvu palyka, nūbrauca iz Daugovpili dzeivuotu.* (Kļavinskis 2004).

Vērtējot saskarsmes pieredzi, **sociālajā zonā** var konstatēt trīs krievu tipus: pirmkārt, iebrucēji, svešas armijas karavīri; otrkārt, valdošās varas pārstāvji, kungi; treškārt, pamatiedzīvotājiem sociāli līdzvērtīgi Latgales iedzīvotāji.

Etnonīmu blīvējumā krievus (iespējams, austrumslāvu kopumā) kā iebrucējus raksturo tautasdziesmas, kas, domājams, ataino periodu pirms krustnešu iebrukuma: *Krīvi krīvi, leiti leiti,/ Kam nūkavi bruolileņ(u)?/ Kam atstuoji rudzus mīžus/ Kai upeitjas leigojūt?* (LTDz 52882, 326). Krieva-karavīra tēls sastopams nostāstos par Pirmā un Otrā pasaules kara notikumiem: *Pymō pasauļa kara laikā Latgolā zemņiku ustobōs beja nūvītōti krīvu karaveiri* (LF 1968,92); *Kara laikā vītejī sliepās iz Annys solis, jī meklāja patvārumu nu krīvim i vocīsim* (RA 10-T15-V6-Vn12); *Vōcīšu laikā čygōns bejs spīsts nūsavērt, kai sūda ekspedīcija pakar partizanus. (..) cik tī krīveiši pi kōršonas dreizi pīrūn...* (LF 1968, 172). Dažādu karu atspoguļojumā krievi tēloti kā vāciešu pretinieki, piemēram, pasakā: *Vuolyudzei gadījās skrīt gar karalauku, kur vuocīši beja sakuovuši krīvus* (LPT „Vālodze un lakstīgala”).

Vārdkopas *krīvu ķēneņš, krīvu laiki, krīvu cara laiki, krīvu nauda, krīvu kungi, krīvu muižnīki* apliecina etnonīma *krīvi* sēmu ‘valdošās varas pārstāvji’. Šī sēma tiek saistīta ar vietējo iedzīvotāju pakļaušanu rusifikācijai, kas aizsākas cariskās Krievijas laikā: *Muižnīku laikūs iz Dubencu nu Krīvijā atsūteja krīvus, a vysus latvišus, kuri dzeivova Dubencā, aizsūteja prūjom. Dubencas solā beja krīvi viņ, a latvišu nabeja* (LFK 2143, 389) un turpinās padomju periodā. Ironisks šādas politikas rezultāts atspoguļots parēmijā: *Mes bejom treis latviši: es, Vaņka i vēl vīns krīvs* (Kļavinskis 2004).

Vietējos Latgales krievus kā sociālā sfērā līdzvērtīgus latviešiem raksturo piederība zemniecībai (tekstā jēdziensikajās attieksmēs izteikta ar predikātiem *aiznest brūkastis uz gonim, aizajemt ķēvi [nu krīva], pierkt syvānu [nu krīva]*). Ekscerpētajā materiālā pieminētas arī dažas citas krieviem raksturīgas nodarbes: *lūpu uzpierciejs* ‘lopu uzpirocējs’, ‘namdaris’ (*struoduot āku remonta dorbūs*).

Lingvistiskā zona. Ekscerpētajā materiālā par krievu (*krīvs* subjekta lomā) un latviešu (*latvišs, zemnīks* objekta lomā) lingvistisko saskarsmi liecina runas verbi *vaicuot* (6), *saceit* (6), *klīgt* (3), *runuotīs* (2), *līleitīs* (2), *sveicynuot, atbildēt, mudynuot, sveicynuot*. Latgaliešu folklorā pamanītas krievu runas īpatnības: skaļa runāšana, kliegšana; dievošanās, arī lamāšanās, piemēram, „*A mat tvoi mat!*” *nūsaspļōvis krīveņš* (LF 1968, 110).

Krievu valodas apzīmējumi *krīvu volūda, krīvu mēle, [runuot] krīvyski* plašākā kontekstā atklāj gan krievu valodas nezināšanas vai vāju zināšanu dēļ radušos pārpratumus saziņā ar krieviem, gan arī valdošās varas uzspiestu krievu valodas apguvi: *Ļaudim vajadzējis prast ari pa druskai krīvu mēli, cytaiž gadejušōs vysaidys napatikšonas..* (LF 1968,63); *Bet iz dzeivōšonu itamā solā palyka ari daudzas krīvu saimes. Vysas krīvu, i ari latvišu saimes runova krīviski* (LFK 2143, 389).

Ekscerpētajos folkloras tekstos predikāti *prast latviski, narunuot latviski* apliecina dažādu krievu attieksmi pret latviešu valodu un dažādu valodu politiku rezultātu. Jaunākajā folklorā pozitīvi tiek vērtēta krievu cenšanās runāt latviski (īpaši latgaliski): *bet sveštautīšim, īpaši krīvim, beja gryuti izrunōt garus patskaņus* (LF 1968, 178); *daudzi krīvi runova latgaliski, a na čyuliski..* (Cybuļs, Ločmeļs 1999,32).

Ilglaicīgās ciešās etnolingvistiskās saskares ar krieviem un citām slāvu tautām rezultātā latgaliešu valodā tiek lietots daudz slāvismu, par ko arī folkloras tekstos (joku dziesmās) paši latgalieši pajoko: *Svuotiņami lobas drēbes,/ Dakazaļi [pierādīja] naudas daudz;/ Syp, syp, niželei [ber, ber, nežēlo],/ Dvacyc pīcu [divdesmit pieci] nažāloj!// Man pīkusa rūkas kuojas,/ Vašu kašu [jūsu putru] vuorējūt* (LTDz 56059, 466).

Emocionāli un intelektuāli vērtējošā zona. Līdzīgi kā pārējo cittautiešu, arī krievu vērtējums folklorā ir pretrunīgs. Ņemot vērā ilglaicīgo un daudzveidīgo saskarsmes pieredzi ar krieviem, dažādu vēstures periodu atspoguļojumā arī attieksme ir atšķirīga.

Līdzīgi kā pārējie cittautieši, arī krievi latgaliešu folklorā ir gan gudri, gan muļķi, gan krāpnieki, gan apkrāptie. Piemēram, krievs apmāna žīdu, pārdodams teļa vietā suni (LF 1968, 104), bet krievu sapņu stāstīšanas sacensībā piemāna čigāns (LF 1968, 171).

Senākais folkloras slānis (klasiskās tautasdziesmas, pasakas) hiperbolizētā veidā rāda, ka no krieviem (iebrucējiem, laupītājiem, vilkačiem) baidās, no bailēm aizsardzības nolūkā nogalina. Piemēram, pasakās: *Tūlaik krīvs jam soka: „Es taidu kungu nu peļņas gaidu.” Zemnīks, kad izdzierda itūs krīva vuordus, nūsabeida. Krīvs atsasāda kluot pi zemnīka, izvylka nu zuoboka auļa nazi un suoka ēst ar nazi pīnu. Zemnīks nūsabeidīs dūd suņam maizi ar pīnu, bet krīvs nagrib dūt suņam un soka: „Suņš paēss tova ašņa!”* (LPT „Ceļavīrs un laupītājs” 3.A.954); *Bruoļi (..) ceļā satyka krīvu. Krīvs vaicuoja nu bruoļim: „Kū jyus nasat? Atdūdit tyuleņ man, jo cytaidi es jyusus nūsīsšu!”* (..) *Muļķis vīns palyka un dūmuoja: „Na, es labuok tū krīvu nūsīsšu un palaisšu zam tylta.” Tai jis izdarēja: pajēmja krīvu aiz buordas, nūsyta un pabuozya zam tylta. Tad pajēmja krīva zyrgu, salyka vysu naudu un aizvedja uz sātu* (LPT „Labā pārdošana” 8.A. 1642. 1600).

Labvēlīga, draudzīga attieksme pret krieviem pausta precību dziesmās. Vietējo krievu zemnieku tēlojumā atklājas sadarbības, izpalīdzības, viesmīlīguma sēma: krievu sievietes raksturotas ar apzīmējumiem *ļūti vīsmīleiga, loba saimineica*. Par krieva kā savējā izpratni liecina apzīmējumi *pazeistams, myusejais*.

Nostāstos un anekdotēs krievi tēloti kā cilvēki, kam piemīt lielas tautas pašapziņa, kas vēlas uzspiest savu valodu un tradīcijas. Piemēram, anekdotēs, kas atspoguļo padomju periodu, galvenokārt pausta ironiska attieksme: – *Dēļ kō mums ir vajadzeiga brōleigōs krīvu tautas draudzeiba? vaicoj inspektors napylnajā vydškolā.(..)* – *Ari es, bīdri inspektor, par šū vaicōjumu asmu bīži dūmōjis, – atbīld Putrāns.* (LF 1968,114). Komiskā modalitātē atklāti arī lingvistiskās barjeras dēļ radušies pārpratumi.

Tātad latgaliešu folklorā krieva tēla interpretatīvais lauks izteikts ar šādām sēmām:

- 1) reliģiskajā zonā: ‘pareizticīgie’, ‘vecticībnieki’, ‘kristietībai nepieņemama rīcība – sievietes raganas, vīrieši vilkači’; ‘pareizticīgo popi var precēties, lietot alkoholu’, ‘pops un krievu (pareizticīgo) baznīca var palīdzēt nelaimē’, ‘pārāk bieži un nevietā dievojas’;
- 2) perceptīvajā zonā: ‘vīrieši ar bārdu’, ‘neglīti’, ‘tradicionālais apģērbs vīriešiem – kažoks, cepure, sievietēm – sarafāns, košs apģērbs’, ‘skaļi uzvedas’;

- 3) kultūras zonā: ‘dzērāji’, ‘zagļi’, ‘laupītāji’, ‘kaušļi’, ‘vēlami dzīvesbiedri’, ‘nevēlami dzīvesbiedri’;
- 4) sociālajā zonā: ‘iekarotāji’, ‘karavīri’, ‘kungi’, ‘valdošās varas pārstāvji’, ‘vietējo iedzīvotāju pārkrievoņi’, ‘zemnieki’, ‘dzīvo sādžās’, ‘dzīvo pilsētā’, ‘namdari’, ‘lopu uzpircēji’;
- 5) lingvistiskajā zonā: ‘runā krieviski’, ‘runā latviski, latgaliski’, ‘nerunā latviski’, ‘lamājas’, ‘skaļi runā, kliegz’;
- 6) emocionāli un intelektuāli vērtējošajā zonā: ‘gudri’, ‘muļķi’, ‘ļaudi’, ‘vardarbīgi’, ‘sievietes viesmīlīgas, labas saimnieces’, ‘labi pazīstami’, ‘savējie’, ‘apzinās savu politisko varu’.

Citos novados pierakstītajā tradicionālajā folklorā krieva tēls ir līdzīgs kā latgaliešu folklorā, vienīgi vairāk uzsvērtā krievu muļķība, krievi tēloti arī kā zagļi, tirgotāji, uzpircēji, piemēram, *Āzīti, bucīti, kur liki bārdiņu? – Pārdevu krievam par piecu mārkū* (LTDz 2219 26 [Madlienā (Madlienas pag. Rg)].) Citviet Latvijā mazāk atklāts krievu muižnieka tēls, mazāk tēlotas krievu reliģiskās tradīcijas. Dominē negatīva vērtējošā attieksme pret krieviem : *Kad Dievs jau visas tautas bijis radījis, gribējis radīt vēl krievu. - "Neradi vis!" teicis kāds eņģelis, "posts vien pašam būs ar viņu." Dievs tomēr nav eņģelam klausījis un radījis vien. Kā nu bijis gatavs, krievs uzlēcis no zemes, ieķēries Dievam krūtīs un kliezjis: "Vai tev pase ar ir?"* (LTT 15043). Pievērsta uzmanība krievu apģērba savdabībai: *Reiz krievs ar leiti sakāvušies. Kaudamies krievs atrāvis leitim krūtīs vaļā, bet leitī izrāvis krievam kreklū no biksēm. Tā tas palicis līdz mūsu dienām* (LTT 15044).

Pēc L. Anglickienes atzinuma, lietuviešu folklorā krievi vērtēti samērā negatīvi: bieži tēloti kā burvji un vārdotāji, zirgu zagļi, ievērots, ka viņi daudz lamājas. Bieži pieminēts krievu karavīra tēls, vēsturiskajās dziesmās vēstīts par konkrētiem kariem, piemēram, krievu-franču karu (LLD IX 401), abiem pasaules kariem. Arī lietuviešu folklorā tēloti lingvistiski pārpratumi saziņā ar krieviem. Etnonīma *gudas* polisēmijas dēļ lietuviešu folklorā priekšstati par krieviem grūti nošķirami no priekšstatiem par baltkrieviem. (Anglickienē 2006, 201–201).

Gan latviešu, gan lietuviešu mūsdienu folklorā, īpaši anekdošu migrējošajos sižetos, tēlota sacensība starp krievu un citu tautību pārstāvjiem (vācieti, latvieti, igauņi, francūzi u. c.), kurā parasti uzvar viltīgais krievs. Anekdotēs populārs ir bagātā, pašpārliecinātā un muļķīgā jaunā krieva tēls.

4.5. Poļus apzīmējošie etnonīmi

Vēsturiskā skatījumā latviešiem saskare ar poļu tautu un tās kultūru nav bijusi vienlīdz dziļa un noturīga, dažādos Latvijas apvidos kultūrvēsturiskajiem sakariem piemēris atšķirīgs raksturs un nozīme. Latgalē kontakti ar poļiem bijuši ilgstošāki un noturīgāki, te tie turpinās līdz mūsdienām, tāpēc arī latgaliešu folklorā konstatējamas šo kontaktu pēdas.

Poļi ir viena no vēsturiskajām minoritātēm, kas ieradusies Latgales teritorijā 16. gadsimtā. „Poļu laikos” (1561–1772), kad Latgales teritorija bija Lietuvas lielkņazistes, vēlāk (kopš 1569) Polijas-Lietuvas valsts sastāvā, sākās poļu (tai skaitā pārpoļotu lietuviešu) imigrācija Latgalē. Starp poļu ienācējiem galvenokārt bija augstāku kārtu ļaudis, administratīvās pārvaldes amatpersonas, katoļu garīdzniecība (Zeile 2006, 158–164). 18.–19. gadsimtā Dienvidlatgalē poļi bija arī starp zemniekiem (Jēkabsons 2007, 162). Turpmākajos gadsimtos realizētā pārpoļošanas (tai pakļauti lietuvieši, baltkrievi, latvieši, vācieši) un rusifikācijas politika, jautās laulības liek domāt, ka mūsdienu Latgales poļiem ir visai grūti nosakāmas etniskās saknes. Neskatoties uz to, viņiem raksturīga augsta etniskā pašapziņa, ko nosaka Polijas valsts vēsturiskā ietekme, poļu sociālais stāvoklis, izglītoto pilsētnieku lielais īpatsvars, kas nodrošina interesi par nacionālo kultūru un tās pārmantošanu, un arī mūsdienu Polijas kā spēcīgas nacionālas valsts atbalsts. Mūsdienās poļi ir otra lielākā etniskā minoritāte Latgalē (2010. gadā 7 % no visiem iedzīvotājiem).

ME poļu apzīmējumam dota leksēma *puolis*, sniegta vairākas citas šī vārda nozīmes, piemēram, ‘ietiepīgs, stūrgalvīgs cilvēks’, ‘deja, polonēze’ (ME III, 465), kā arī deminutīvs *puolīši* kā Poļu Inflantijas latviešu zemnieku apzīmējums (sk. 4.1. nodaļā). Mūsdienu leksikogrāfijā *poļi* ‘rietumslāvu tauta, Polijas pamatiedzīvotāji’ (LLVV 62, 313; MLVV).

Latgaliešu pareizrakstības vārdnīcās kā literārā norma lietotas tikai leksēmas *pūļš*, *pūļte* (Bukšs, Placinskis 1973, 390; Strods (1933) 1990, 143), savukārt izlokšņu materiāls liecina, ka tiek izmantoti vairāki varianti ar identu semantiku: *pūli* (vienskaitlī *pūļš*, *pūļte*) un *poļaki* (vienskaitlī *poļaks*, *poļacška*) (KIV 1998, 257); *poļaks* (*puoļs*, *pūļs*) ‘polis’ (Lukaševičs 2011, 139); *poļaks*, *poļaceņš*; *pūļš*, *pūleits* (LLV). J. Rozenbergs ir izteicis pieņēmumu, ka rusisms *poļaks* latgalisko izlokšņu leksikā ieviesies pēc Latgales iekļaušanas Krievijas impērijas sastāvā, to apstiprina šās leksēmas trūkums senākas cilmes folkloras tekstos (Rozenbergs 2005, 79). Latgaliskajās izloksnēs leksēmai *poļaks* piemīt arī nozīme ‘stārķis’ (Kaunatā) (LVDA, 98).

Savukārt lietuviešu valodā poļu apzīmēšanai tiek lietots etnonīms *lenkai*, sarunvalodā *paliokas* (sal. baltkrievu val. *паляк*, poļu val. *polak*) (LKŽ 2013).

Etnonīma *poļi* (poļu val. *Polacy*, krievu val. *поляки*) etimoloģija tiek saistīta ar rietumslāvu cilts nosaukumu *poļāni*, kas savukārt atvedināts no poļu val. apelaatīva *pole* ‘lauks’ (Karulis 1992, 73; ЭСРЯ III, 307–308), tātad etimoloģiskā nozīme ir ‘lauku ļaudis’. Tiek uzskatīts, ka vārda *polis* forma latviešu valodā izveidojusies viduslejasvācu val. ietekmē (Karulis (1992) 2001, 707).

Līdzīgi kā Lietuvā un Baltkrievijā, Latgalē funkcionē vairākas poļu iesaukas, kas pauž emocionāli vērtējošo attieksmi: *šļahtiči*, *pani* (raksturo poļus kā muižniecībai piederošus), *pšeki* (saistāma ar lielo šņāceņu skaitu un biežu vārda *przepraszam* ‘atvainojiet’ lietošanu poļu val.), *krupasieri* (tiek izsmieta poļu sīkā šļahta, kas sevi uzskatīja par sociāli pārākiem, bet bija spiesti ēst tādus pašus putraimus (no krievu val. *кпына* ‘putraimi’) kā zemnieki (Jankovjaks 2009, 256–268). Apzinātajos folkloras tekstos konstatēts tikai apzīmējums *pans* vārdu savienojumā *pūļu pans* un *šļahtičs*, abi attiecināti uz kādu konkrētu personu, tātad nevar tikt uzskatīti par vispārinātu poļu apzīmējumu.

Apzinātajos folkloras tekstos kopumā konstatētas 60 poļus nosaucošās etnonīmiskās leksikas vienības.

Poļa tēla **nominatīvā lauka kodolu** veido leksēmas *pūli* (vienskaitlī *pūls*, sieviešu dzimtes forma *pūlīte*) (25 vienības) un *poļaki* (vienskaitlī *poļaks*) (35 ekscerpti), respektīvi, dominē vēlāk ieviesies variants *poļaki*. Abi minētie varianti folklorā atklājas kā stilistiski neitrāli vārdi. Par to liecina fakts, ka vienā folkloras tekstā līdzās minēti abi varianti: *Pūli Latgolā styngrī turējōs pi sovas volūdas (..). Kaidis poļaks reikōjis tolku un lyudzis paleigā ari latvīšus* (LF 1968, 46).

Folkloras tekstos (visbiežāk anekdotēs un nostāstos) iekļuvuši arī personvārdi *Vjačeslavs*, *Žaba*, *pans Duchāļskis*, *Anatolijs Dubickis*, *Uibiševski* u. c., kas reprezentē gan vēsturiskas personības, gan vispārinātus poļu tautības cilvēku tēlus; minēti Polijas vietvārdi: *Poznaņa*, *Varšava* u. c.

Analizējamā etnonīma semantika latgaliešu folklorā nav viendabīga. Pirmkārt, ar to apzīmēti dienvidos dzīvojošie kaimiņi – Polijas pamatiedzīvotāji, kas zināmi kopš seniem laikiem: *No myuža īsuokuma, kad Dīvs dalēja pasauli uz trejom daļom, tad pūļus nūsyutēja uz dīnvydim, vuocīšus pagrīze vairuok uz vokoru pusi pi jyurom (..)* (LPT 13, 5).

Otrkārt, dažādu žanru folkloras tekstos, kas atspoguļo latgaliešu un poļu kontaktus pēc Latgales teritorijas pievienošanas Žečpospoļitai (*Rzeczpospolita*), ar etnonīmu *pūli* / *poļaki* apzīmēti galvenokārt Latgalē dzīvojošie poļi, bet, iespējams, arī pārpoļojušies vietējie vācu muižnieki, lietuvieši, daļēji arī baltkrievi (Vulāne 2005, 51). Arī pēc Latgales teritorijas iekļaušanas Krievijas impērijas sastāvā (1772–1918) poļu muižniecība un garīdzniecība

saglabāja savu ietekmi (Jēkabsons 1996, 11), tādēļ šo posmu atainojošos folkloras tekstos atklājas poļu un latgaliešu nevienlīdzīgās attiecības. Folklorā, kas atspoguļo pirmās Latvijas brīvvalsts periodu (1918–1940), tāpat lielākoties minēti Latgales poļi: *Maltā* (mazpilsēta Latgalē – A. K.) *pūlītes suns beja nūkūdis žydam vystu* (LF 1968: 105). Jaunākos folkloras tekstos, kas atspoguļo dzīvi pēc Otrā pasaules kara, poļi pieminēti ļoti reti. Iespējams, rusifikācijas dēļ liela daļa poļu jau bija zaudējuši savu etnisko apziņu, arī vairs neatšķīrās no latgaliešiem sociālā statusa ziņā, līdz ar to bija mazāk pamanāmi.

Treškārt, ar leksēmu *pūli* var apzīmēt Poļu Inflantijas latviešus (sk. 4.1. nodaļā).

Tātad etnonīmam *pūli* (bet ne *poļaki*, kurš latgaliešu folkloras tekstos apzīmē galvenokārt Latgalē dzīvojošos poļus) piemīt polisemantisks raksturs; tā nozīmes variējas laikā un telpā, norāda uz latviešu un poļu kontaktu dziļumu un noturību.

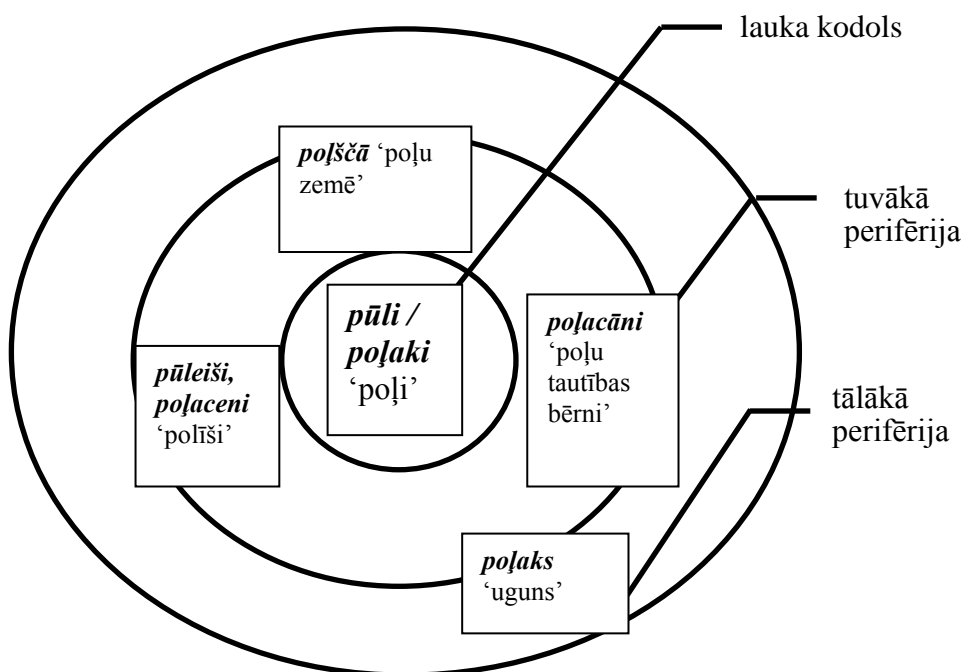
Etnonīms *pūli* sastopams dažādās nominālās vārdkopās: *pūļu muižnīks*, *pūļu kungs*, *pūļu pans*, *pūļu muižēna*. Daudzskaitļa formu lietojums šajās vārdkopās ļauj secināt, ka tās ir semantiski ietilpīgākas par vienskaitļa formām. Kā redzams, šajās vārdkopās nefigurē leksēma *poļaks*.

Viduslaiku cilmes kara tematikas tautasdziesmās poļi līdz ar leišiem atklājas kā vispārināts citzemju iekarotāja tēls: *Pūli, pūli, leiši, leiši,/ Kō gōjati šai zemē?/ Šai zemē sylta saule,/ Pōrpleiss jyusu pūda golvas* (LFK 572, 328). Vēstures fakti liecina, ka poļu karaspēks tiešām piedalījies vairākos viduslaiku perioda karos Livonijas teritorijā: Livonijas karā (1558–1583), poļu–zviedru karā (1600–1629), krievu, poļu un zviedru karā (1653–1667). Kopš Ļubļinas ūnijas laikiem (1569) apvienotās Polijas un Lietuvas karaļvalsts karaspēka sastāvā karos piedalījās arī lietuvieši (Zeile 2006, 158–186). Taču, kā atzīst A. Ozols, sastatījums *pūli, pūli, leiši, leiši* pieder pie tautasdziesmām raksturīgajiem blīvējumiem, kas ir „leksiski semantiska konstrukcija, kurā atsevišķie komponenti nezaudē savu leksisko pamatnozīmi, kaut arī visam savienojumam ir kāda jau tapusi vai vēl topoša viena abstrakta nozīme resp. virsjēdziens” (Ozols 1993, 226). Iepriekš minētajā satīriskajā tautasdziesmā virsjēdziens varētu būt – ‘citzemju iekarotāji, nevēlami svešinieki’. Arī citos Latvijas novados ir pierakstītas formas un satura ziņā līdzīgas tautasdziesmas: *Rūci, rūci, pērkonīti,/ Skaldi tiltu Daugavā,/ Lai nenāca poļi, leiši/ Manā tēvu zemītē* (LTDz 32149). Folklorists Jānis Rozenbergs konstatē, ka kara, precību un kāzu dziesmās parasti nostatīti blakus etnonīmi *poļi* un *leiši* ar virsjēdzienā izteiktu nozīmi ‘cittautieši, sveštautieši’ (Rozenbergs 2005, 86–87).

Uz nominatīvā lauka **tuvāko perifēriju** būtu attiecināmi atvasinājumi *pūleiši*, *poļaceni* ‘polīši’, *poļacāni* ‘poļu tautības bērni’. Šīm leksēmām folkloras kontekstā piemīt

ironiska nozīmes nokrāsa: *Poļaceņ, duraceņ, / Sēstīs vogis galeņā! / Ka naauga rudzi mīži, / Lai aug mozi poļacāni* (LTDz 49955 559). Tautasdziesmā konstatēts arī etnikons *poļščā* ‘poļu zemē’ (MK (1916) 1999, 274).

Savukārt nominatīvā lauka **tālākajā perifērijā** tika konstatēts tikai viens desemantizēšanās gadījums: mīklas atminējumā *poļaks* iegūst nozīmi ‘uguns’ (LFK1940, 1570). Iespējams, šādā veidā asociatīvi atklāts, ka polis ir temperamentīgāks par latvieti vai arī tā varētu būt asociācija ar sarkanu krāsu apģērbā. Kopsavilkumu par poļa tēla nominatīvo lauku sk. 8. attēlā.

8. attēls. *Poļa tēla nominatīvais lauks*

Citos Latvijas novados pierakstītajā folklorā poļu apzīmēšanai lietots galvenokārt etnonīms *poļi*, atvasinājumi *polīts, poleniņš*, saliktenis *apaļpoļi*, etnikons *poļos, uz poļiem* (Rozenbergs 2005, 64–65); lietuviešu folklorā – galvenokārt *lenkai*, retāk – *paliokai, gudai, mozūrai* ‘poļu etniskā grupa, kas dzīvo ziemeļrietumu Polijā un runā atšķirīgā poļu valodas izloksnē’ (LKŽ 2013).

Kopsavilkumu par poļus apzīmējošās etnonīmiskās leksikas semantiku latviešu valodas skaidrojošajās vārdnīcās un latgaliešu folklorā sk. 11. tabulā.

11. tabula. *Poļus apzīmējošās etnonīmiskās leksikas semantika skaidrojošajās vārdnīcās un latgaliešu folkloras tekstos*

Etnonīmiskā leksika	Nozīme	
	vārdnīcās	latgaliešu folklorā
<i>poļi</i> (<i>pūli / poļaki</i>)	rietumslāvu tauta, Polijas pamatiedzīvotāji’ (LLVV 62, 313,	1) poļu tautas etniska grupa, dzīvo Latgales teritorijā, runā poļu valodā, katoļi;

	MLVV)	2) tauta, Polijas pamatiedzīvotāji; 3) etnonīmu blīvījumā <i>pūli, pūli, leiši, leiši</i> vispārināts cittautiešu apzīmējums klasiskajās tautasdziesmās
--	-------	--

Poļa tēla **interpretatīvais lauks**.

Reliģiskā zona atklāj poļa kā savējā izpratni, jo ir saistīta ar piederību tai pašai reliģiskajai konfesijai (katoļticībai). Reliģiskajam faktoram ir sevišķa loma Latgales kultūras, sabiedriskajā un politiskajā attīstībā. Ja poļiem, ierodoties Latgales teritorijā, jau piemita lielas, vienotas tautas pašapziņa, latviešiem tādas nebija vēl vairākus gadsimtus, un piederība katoļticībai bija svarīgāka par etnisko apziņu. Baznīca ir vide, kurā visbiežāk realizējas latgaliešu un poļu kontakti, Latgales baznīcās bieži kalpoja poļu tautības mācītāji, to apliecina arī nostāsti: *Kaidreiz Styglovā par bazneickungu ir bejis kaidis pūls* (LF 1968, 62).

Taču, no otras puses, polis atšķiras ar lielāku degsmi ticības lietās, kas dažbrīd latgalietim šķiet pārspīlēta, komiska: *Tei beja dīzgon parosta līta, ka pūli Latgolā beja lelōki Dīva lyudzēji kai latgali. Tai X draudzē zakristijans nikod nav varējis laikā aizvērt bazneicas durovas, jo Vjačeslavs vēļ arvīn tup pi sv. Ontōna oltora un lyudzās (..)* (LF 1968, 37). Anekdotēs, atainojot reliģiskos rituālus, lietota poļu valoda, piemēram, Visu Svēto litānijas dziedājums: *Mold sie za jego (lyudzīs par jū)* (LF 1968, 332).

Perceptīvā zona. Latgaliešu folklorā maz pieminētas poļa ārējā izskata pazīmes, jo poļi un latvieši pieder tam pašam antropoloģiskajam tipam. Ievērotas vienīgi apģērba detaļas (galvenokārt sociālā un mantiskā statusa apliecinātājas), ar ko polis atšķiras no latgalieša: melni svārki, zils mētelis, baravikas formas cepure: *Poļaks tak pa celeņu,/ Es poļaka napazynu;/ Zyla sveita mugurā,/ Baravika capureite,/ Cyuku soru sunduceņš* (LTDz 52896, 357).

Kultūras zonā (precību tematikas tautasdziesmās) pausta vēlme saradoties ar poļiem: *Ni pi vīna es naišu,/ Cikom sovū sagaideišu;/ Muns atjōja nu Polaka/ Ar palāku kumēleņu./ Kurš zirdzeņš bārōkais, / Tys puiseits lobōkais* (LFK 1471, 582). Taču, kā redzams šajā piemērā, apsvērumi, kāpēc polis šķiet labs precinieks, ir visai pragmatiski – polis ir turīgāks par latvieti. Sastopamas arī precību tematikas dziesmas, kurās poļu precinieks tiek atraidīts, jo runā svešā valodā un, iespējams, šķiet pārlietu temperamentīgs: *Pi poļaka es naišu,/ Ni īs muna mōsa,/ Poļakami taida runa:/ Tu dušeņka muna!* (LFK 740, 8397).

Sociālā zona izteikti atklāj poļa kā svešā pazīmes, proti, poļi pieder citam sociālajam slānim (muižniecībai, garīdzniecībai, ir administratīvās un politiskās varas pārstāvji). Vairākos nostāstos par poļu laikiem pieminēts, ka poļu muižnieki pret vietējiem zemniekiem

izturējušies nežēlīgāk par vācu muižniekiem, piemēram, poļu muižnieks Uibiševskis pēris *mužykus* līdz nāvei (LFK 1940, 1243).

Kungu nežēlības dēļ latgāļiem reizēm veidojusies naidīga attieksme pret poļu muižniekiem: *Es poļaku dancynōju / Iz tō korsta akmistena;/ Jo poļaks augši lēce,/ Jo es guni kurynōju* (LFK 931, 349). Piebilstams, ka citos Latvijas novados pierakstītos satura ziņā līdzīgos tautasdziesmu variantos etnonīma *polis* vietā minēts *vācietis*: *Es vācieti dancināju/ Uz sarkanu ķieģelīti./ Jo vācietis augstu lēca,/ Jo pakūru uguntiņu* (LD 31 867).

Pirmās Latvijas Republikas periodu (1918–1940) atainojošajā folklorā (galvenokārt anekdotiskos nostāstos) latgālieša un poļa sociālais statuss ir izlīdzinājies, tāpēc arī attieksme pret poli ir pozitīva: *Latvijas naatkareibas pyrmajūs godūs par Rēzeknes apriņķa priekšņiku beja Anatolijs Dubickis, pūļu izcelsmes muižinīks nu Varakļōnu pogosta (..) Jys beja labi izgleitōts, nūsvārts un kōrteigs cylvāks, un gūdeigs administrators* (LF 1968, 132).

Emocionāli un intelektuāli vērtējošajā zonā ir daudz folkloras tekstu, kuros izsmietas nevēlamas poļa rakstura īpašības: lielība, augstprātība un skopums, piemēram, *plotōs kai izkeilots pūlu muižinīks* (LSDF 477 306); *bejis kaidis bogōts, bet ļūti skūps pūlu muižnīks (..)* (LF 1968, 128). Izsmieta arī poļu nevēlēšanās strādāt: *Kod latvīši zemi ora, / Poļaks biksis trycynōja,/ Kod latvīši maizi ēde,/ Poļaks muti čāpstynōja* (LFK 828, 18241).

Lingvistiskā zona. Folkloras tekstos poļu valodas nosaukšanai izmantoti šādi apzīmējumi: *pūļu volūda* (nav konstatēts neviens variants ar leksēmu *poļaki* šādā nominālā vārdkopā), *pa poļskam / poļski (runuot), pa poliskam (runuot, dzīduot)* u. c. Kā atzīst Latvijas poļu vēstures pētnieks Ēriks Jēkabsons, muižnieku mājās visi kalpotāji (latvieši) ātri pārņēmuši poļu valodu (Jēkabsons 1996, 14), poļu valodai draudzīga vide, kā jau iepriekš minēts, bija arī baznīca. Neskatoties uz to, ka daudziem latgāļiem poļu valoda nav sveša semantiskā aspektā (par to liecina arī lielais polonismu skaits mūsdienu latgāliešu leksikā), tik un tā latgālieša ausij netīkams un svešs šķiet tās fonētiskais veidols, piemēram, mīklā atspoguļoti poļu valodai raksturīgie šņāceņi: *Sebežis luoceits ar tārauda bikšom par zemi staigoj, pa poļskam runoj (Orkls, ka truoepj iz akmiņa, soka „žž, šss”)* (LFK 1940, 6452).

Anekdotēs atklājas ne visai veiksmīga latgālieša komunikācija ar poļiem, kam par iemeslu varētu būt poļu piederība kungu kārtai, kā arī augstā pašapziņa, nevēlēšanās runāt latgaliski. Ikdienā, bez šaubām, rodas nepieciešamība sazināties, spilgts piemērs ir anekdote, kurā rādīts pārpratums prievārdu nepareiza lietojuma dēļ. Poļu saimniece aicina strādnieku pie galda: *Matis, Matis, sed zam golda i ed putri ar siļci!* (LF 1968, 46). Prepozīcija *zam* ‘zem’ polietei asociējas ar poļu valodas *za* ‘aiz’, savukārt latgāļietis jūtas aizvainots, jo viņu aicina sēdēt nevis pie galda, bet zem tā. Attēlojot poļu savstarpējo saziņu, latgāliešu folklorā lietota

tāda poļu valoda, kādu to ir uztvēris latgalietis, piemēram, poli ar uzvārdu Žaba ‘varde’ citi kungi grib izjokot, pielejot lielu trauku ar ūdeni un sakot, ka Žabai jādzīvo ūdenī. Žaba iemet zelta gabalu ūdenī un saka: *ne ten žaba, kto v blocie, a ten, kto v zlocie*, tālāk anekdotes pierakstā seko tulkojums – *na tys “žaba”, kas pūrā, bet tys, kas zaltā* (LF 1968, 45).

Sastopami arī komiski teksti, kuros latgaliešu valoda mijas ar poļu valodu (latgalieša izpratnē): *Krystatāvs, krystamōte/ Pa poliski gavarili,/ Čarna vōrna seģela/ Ūzuleņa zareņā./ Vedekļeņa mōseiceņas / Kōzeņōs aicynava, / Jutro, jutro, rana, rana/ Ar vysom mōseņom* (LFK 2007, 2126).

Kopumā latgaliešu folklorā poļa tēla interpretatīvais lauks izteikts ar šādām sēmām:

- 1) reliģiskajā zonā: ‘katoļi’, ‘dedzīgāki dievlūdzēji nekā latgalieši’;
- 2) perceptīvajā zonā: ‘taradicionālais apģērbs (vīrietim): melni svārki, zils mētelis, baravikas formas cepure’, ‘karstasinīgāki par latgaliešiem’;
- 3) kultūras zonā: ‘vēlami dzīvesbiedri’, ‘nevēlami dzīvesbiedri’;
- 4) sociālajā zonā: ‘muižnieki’, ‘kungi’, ‘bagāti’;
- 5) lingvistiskajā zonā: ‘runā poliski’, ‘slikti runā latviski’, ‘nevēlas runāt latviski’;
- 6) emocionāli un intelektuāli vērtējošajā zonā: ‘iedomīgi’, ‘lielīgi’, ‘skopi’, ‘izglītoti’, ‘kārtīgi’.

Citos novados pierakstītajā latviešu folklorā poļu tējumā saskatāmas divas tendences: naidīgas attiecības kara un sociālo attiecību tēlojumā, draudzīgas attiecības precību un kāzu tematikas tautasdziesmās.

Lietuviešu folklorā pauž atšķirīgu vēsturisku apstākļu noteiktu saskarsmes pieredzi ar poļiem. Vēsturiskajās kara dziesmās, kas ataino Polijas-Lietuvas lielvalsts laikus, tēlotas kopīgas cīņas pret zviedriem, krieviem. Atspoguļojot poļu sacelšanos pret cariskās Krievijas varu (1830–1831, 1863), poļi nosaukti par brāļiem: *Kad jau lenkai, mūsu broļiai, kariauti pradējo, lietuviai padēti norējo* ‘Kad jau poļi, mūsu brāļi, sāka karot, lietuvieši gribēja palīdzēt’ (LDK IS 685). Poļi tēloti arī kā pretinieki, ienaidnieki, Viļņas un tās apkārtnes iekarotāji starpkaru periodā (Anglickienē 2006, 215).

Emocionāli vērtējošā attieksme pret poļiem lielākoties tomēr ir līdzīga kā latgaliešu folklorā: gan vēlami, gan nevēlami dzīvesbiedri, iedomīgi, lielīgi, pārlieku pieklājīgi: *Lenkas ir šunį ponu šaukia* ‘polis arī suni par kungu saukā’ (LTR 209, 49/189). Arī lingvistiskā attieksme pret lietuviešu valodu ir noraidoša: poļi nevēlas runāt lietuviski. Poļi parasti tēloti kā kungi, vienīgi apšaubāma ir to etniskā izcelsme – ar etnonīmu *lenkai* lietuviešu folklorā var būt apzīmēti arī pārpoļojušies lietuvieši (Anglickienē 2006, 221).

4.6. Vāciešus apzīmējošie etnonīmi

Vāciešu ierašanās un apmešanās uz pastāvīgu dzīvi senlatviešu cilšu un lībiešu apdzīvotā teritorijā notikusi 12.–13. gadsimtā, t. i., krusta karu laikmetā, saistībā ar kristīgās ticības izplatīšanu. Liela nozīme ir bijusi arī vācu tirgotāju centieniem nodibināt savas tranzīta un vietējās tirdzniecības bāzes Latvijas teritorijā (Dribins, Spārītis 2000, 7). „Pēc zinātniskās aplēses, 13. gadsimta beigās Livonijas latviešu daļā dzīvoja ap 160 tūkstoši senlatvji, 20 tūkstoši lībieši un 15 tūkstoši vācieši, kas apmetās pilsētās un pilīs. Aritmētiski viņi bija mazākumā, bet tomēr ne minoritātē. Valdošā etniskā grupa politiski ir majoritātē” (Dribins 2007, 140).

Vācu iekarotāji un to pēcteči ieviesa Latvijā feodālās attiecības, viņu pārvaldībā notika nodokļu vākšana un zemnieku kļaušu organizēšana. Izveidojās Livonijas vācu muižniecība, kas pakāpeniski kļuva par zemes īpašniekiem, cēla savas piļu un muižu ēkas (Dribins 2007, 141). Šie notikumu raduši atainojumu arī latviešu folklorā, īpaši teikās un nostāstos par pilskalniem, pilīm un muižām, klasiskajās tautasdziesmās, kas ataino attiecības ar kungiem, muižas dzīvi.

Livonijas laicīgajā bruņniecībā ienāca arī „ievērojams skaits lībiešu un latviešu bajāru, kuri, apprecoties ar vācietēm, deva vācu kārtai veselīgu papildinājumu” (Dribins 2007, 141). Arī turmākā latviešu pārvācošanās folklorā atspoguļojas, piemēram, apzīmējumā *pusvācietis*, kam vārdnīcās fiksētas šādas nozīmes: ‘cilvēks, kam viens no vecākiem ir vācietis’, ‘latvietis (parasti bagāts), kas cenšas līdzināties vāciešiem’ (LLVV6₂: 477; MLVV).

Pēc Latgales teritorijas iekļaušanas Polijas-Lietuvas valstī (1569) par politisko majoritāti kļūst poļi. Tāpēc „Zobena ordeņa bruņinieku pēcteči – Zībergi, Borhi, Plāteri, Romeri, Visenhofī, kuriem piederēja lielākie zemes īpašumi, pāris nākamo paaudžu laikā polonizējās” (Durejko 1995, 126). Savukārt pēc Latgales (1772), Kurzemes un Zemgales (1795) pievienošanas Krievijai veidojās savstarpējās attiecībās saistīta vācu tautas grupa, kas 19. gadsimta pirmajā pusē dēvēja sevi par *baltiešiem*, bet gadsimta otrajā pusē – par *vācbaltiešiem* vai *baltvāciešiem* (vācu val. *Deutschbalten*, *Baltische Deutschen*) (Dribins 2007, 147).

Salīdzinoši citos Latvijas reģionos līdz pat 1939. gadam vācieši bija trešā lielākā un starpkaru periodā viena no divām (vācieši un ebreji) ekonomiski ietekmīgākajām Latvijas mazākumtautībām. 1939. gada masveidīgā izceļošana un nacistiskās okupācijas varas klātbūtne radīja izmaiņas vāciešu skaitliskajā sastāvā. „Pēc Otrā pasaules kara Latvijā palika vien niecīgs skaits no starpkaru periodā šeit mītošajiem vācu tautības iedzīvotājiem” (Boldāne 2011, 154). Tieši Otrā pasaules kara notikumi un nacistiskās okupācijas periods, ko folklorā

un sarunvalodā dēvē par „vācu laiku”, ietekmējuši mūsdienu latviešu vecākās paaudzes stereotipiskos priekšstatus par vāciešiem. Jaunākās paaudzes stereotipi galvenokārt saistās ar priekšstatiem, kas gūti tūrisma braucienos, studējot vai strādājot Vācijā, kā arī plašsaziņas līdzekļos.

Latviešu valodā vāciešu nosaukšanai galvenokārt tiek lietots etnonīms *vāci*, *vācieši*. ME minēta gan senākā forma *vāca*, gan folkloras tekstos pieminētais *vāczemnieks*, gan jaunākais apzīmējums *vācieši* (vienskaitlī *vācietis*, *vācītis*), kā arī vārdu savienojumi *griķu*, *putru*, *kārķļu* vai *skalu vācietis* ‘tāds, kas neveiksmīgi izliekas par vācieti’ (ME IV, 490–492).

Eksistē dažādi uzskati par šī etnonīma cilmi. Piemēram, senākā formu *vāca* tiek saistīta ar indoeiropiešu **uek* ‘runāt’, no kā prūšu valodā radies vārds *wackis* ‘k dziedziens, kara sauciens’, arī latviešu valodas vārds *vēkšķis*. Savukārt Kazimirs Būga (*Kazimieras Būga*) šo vārdu saista ar 6. gadsimta hronista Jordana pieminēto Zviedrijas cilti *vagoth* (Karulis (1992) 2011, 1098).

Mūsdienu latviešu valodā *vācieši* ‘tauta, Vācijas (arī Austrijas, Šveices daļas) pamatiedzīvotāji’ (LLVV 8, 234; MLVV). Senāka forma *vāci* 1) ‘vācieši’ 2) ģenitīvā īpašības vārda nozīmē ‘saistīts ar vāciešiem, tiem raksturīgs’; ‘saistīts ar Vāciju, tās karaspēku (piem., Pirmajā pasaules karā, arī nacistiskās Vācijas laikā)’ (MLVV). Lietuviešu valodā *vokiečiai* ‘Viduseiropas tauta, runā vienā no rietumģermāņu valodām’ (LKŽ 2013).

Latgaliešu leksikogrāfijas avotos minētas leksēmas *vōcīts*, *vōcīte* (Strods 1990 (1933), 187; Bērzkalns 2007, 549); *vuocīts*, *vuocītine* (KIV II, 531), kā arī *vuocs*, *vuocīts*, sarunvalodā – *nemcs* (LLV). Arī lietuviešu valodas vārdnīcā minēts vāciešu apzīmējums *niemčius* (sal. poļu val. *niemiec*, krievu val. *немец*) (LKŽ 2013). Makss Fasmers (*Max Vasmer*) šī etnonīma cilmi saista ar senkrievu *ньмьць* ‘cilvēks, kas neskaidri, nesaprotami runā’, ‘sveštautietis’ vai *ньмьчинь* ‘vācietis, jebkurš sveštautietis’ (ЭСРЯ 3, 62). Savukārt pašnosaukums vācu valodā *Deutsche* etimoloģiski tiek saistīts ar senaugšvācu val. *diutisk* ‘tautai piederīgs’ (DW).

Latviešu sarunvalodā tiek lietota etniskā iesauka *friči*, vārdnīcās minēta vienskaitļa forma *fricis* ‘vācietis, vācu karavīrs’. Cilme: no personvārda *Fricis* (*Fritz*) (LLVV 2, 546; MLVV; LSV 160).

Mūsdienu latviešu valodā tiek šķirti etnonīmi *senprūši* ‘baltu tauta, kura dzīvoja teritorijā starp Vislas un Ņemunas lejtecēm un kuras pārvācošanās noslēdzās 18. gadsimtā’ (LLVV 7₁, 390; MLVV) un *prūši* ar nozīmēm: 1) ‘Prūsijas hercogistes vai Prūsijas karalistes pamatiedzīvotāji, pārnestā nozīmē vācieši’; 2) ‘senprūši’ (LLVV 6₂, 414, MLVV). Savukārt lietuviešu valodā tiek lietots viens etnonīms *prūsai* ar nozīmēm 1) ‘baltu tauta, kura dzīvoja

Vislas lejteces labā krasta rajonos' un 2) 'bijušās Austrumprūsijas vai Klaipēdas apgabala iedzīvotāji, vācieši' (LKŽ 2013). Analizējot vārda *prūši* semantiku klasiskajās latviešu tautasdziesmās, J. Rozenbergs secina, ka ar šo leksēmu var tikt nosaukti gan baltiskas cilmes senprūši, gan vāciskās Prūsijas iedzīvotāji, t. i., vācieši (Rozenbergs 2005, 46).

Etnonīma etimoloģija tiek saistīta senindiešu val. *purusah* 'cilvēks, vīrs' (Ostremskis); lietuviešu val. *prusti* 'labi augt, zelt; atgūties, atlabt' un latviešu val. apvidvārdu *prausties* 'kļūt lielākam, resnākam, stuprākam (par dzīvnieku); augt garākam (par labību)' (Karaļūns); etrusku *pur-/pr-* 'pirms, priekš' (V. Toporovs) u. c. (Karulis (1992) 2011, 716).

Latgaliešu leksikogrāiskajos avotos minēts etnonīms *pruši* (Strods 1990 (1933), 141; Bērzkalns 2007, 423; LLLV) bez plašākiem nozīmes skaidrojumiem.

Analizētajā folkloras materiālā konstatēts 61 vāciešus apzīmējošu etnonīmu vārdlietojums.

Latgaliešu folklorā vāciešu apzīmēšanai lietoti vairāki etnonīma varianti, kas veido vācieša tēla **nominatīvā lauka kodolu: *vuoci*** (7 vārdlietojumi nominālās vārdkopās ar etnonīmu kā atkarīgo komponentu: *vuocu karaspāks*, *vuocu vecs*, *vuocu muižnīki*, *vuocu barons*, *vuocu armija*, *vuocu zaldateni*, *vuocu laikā* 'nacistiskās Vācijas okupācijas laikā (1941–1945)' un ***vuocīši*** (vienskaitlī *vuocīts / vācīts*, sieviešu dzimtē *vuoceite*; arī vārdkopās *vuocīšu laikā*, *vuocīša ļaudaveņa*, kopā 49 vārdlietojumi).

Etnonīmi *vuoci* un *vuocīši* uzskatāmi par sinonīmiem, to kontekstuālās nozīmes ir daudzveidīgas: 1) lielā tekstu daļā šie etnonīmi iegūst nozīmi 'vācu tautas etniska grupa, dzīvo Latgales teritorijā', pieminēti konkrēti vietvārdi un tur dzīvojošie vācu muižnieki, piemēram, *vuocu barons Plāters-Zībergs Kolupa muižā* (LFK 2143, 361); *muižiņīce Šahma – vuoceite* (...). *Šahmai eistais vuords beja fon Rozenšild - Paulen* (LFK 1940, 1243); 2) dažās tautasdziesmās kā vāciešu dzīves vieta minēta Rīga, līdz ar to kontekstuālā nozīme ir 'vācu tautas etniska grupa, dzīvo Rīgā' *Kuņdzeņš maņ uz Reigu syuta/ (...)/ Pi vuocīša pēc padūma* (LTDz 52800, 280); 3) nostāstos etnonīmi iegūst nozīmi 'latviešu zemju iekarotāji (12.–13. gadsimtā)': *Tī [sanā piļskolnā] ļūti ilgi karojs ar vuocīšim, symts godus aizastuovejšs latvīši, un vyss kolns bejis ar asiņim kluots* (RA02-T18-V6-Vn18), kā arī 'Vācijas armijas karavīri (Pirmā un Otrā pasaules kara laikā)', piemēram: *Kara laikā vīteji sliepās iz Annys solis, jī meklāja patvārumu nu krīvim i vocīšim* (RA 10-T15-V6-Vn12); 4) izcelšanās teikā vāciešu dzīves vieta ir uz rietumiem, pie jūras, nostāstos un tautasdziesmās darbība risinās Vāczemē, tātad tiek atklāta skaidrojošajās vārdnīcās minētā nozīme 'tauta, Vācijas pamatiedzīvotāji'.

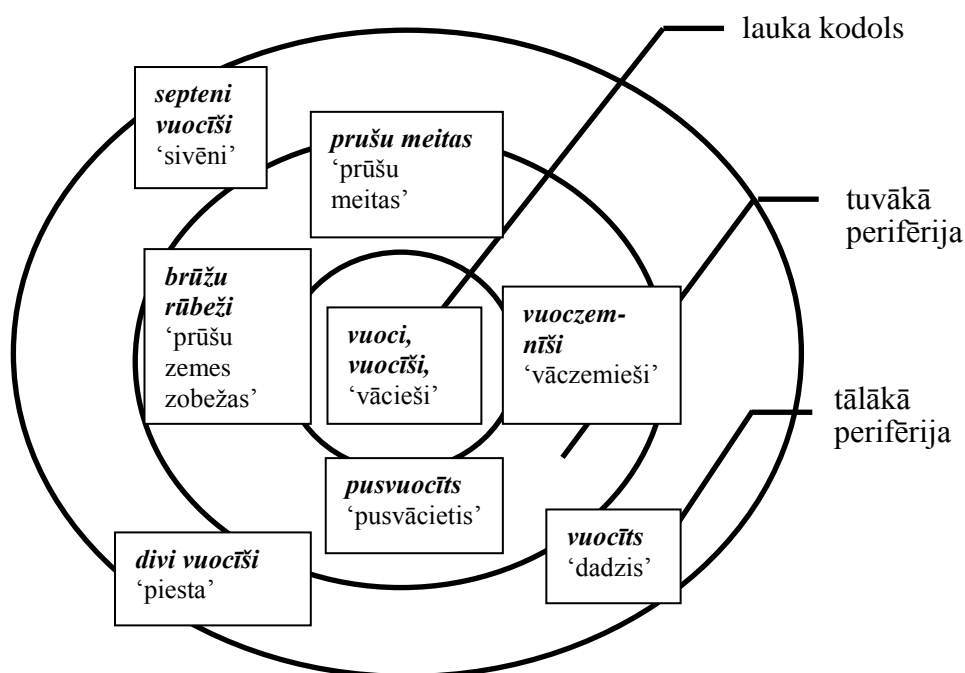
Nominatīvā lauka **tuvākajā perifērijā** varētu atrasties salikteni **vuoczemņīši** ‘vāczemieši’ (2 vārdlietojumi) un **pusvuocīts** ‘pusvācietis’ (1 vārdlietojums). Saliktenis **vuoczemņīši** lietots ar kontekstuālo nozīmi ‘feodālie kungi (viduslaikos)’, piemēram, teikā par Ludzas un Rēzeknes rašanos: *Tūlaik tī načaļniki – vuoczemņīši, beja atroduši piļsātā sīvīti ar trejom meitom* (LFK 1940, 6371). Saliktenis **pusvuocīts** konstatēts tikai tautasdziesmā, visticamāk, ar nozīmi ‘latvietis, kas cenšas līdzināties vāciešiem’: *Oi Dīveņi, oi Laimeņi, / Pusvuocīša laudaviņa! / Man veizīte dasadyure / Pi vuocīša tupelem* (LTDz 58612).

Atšķirībā no pārējo cittautiešu apzīmējumiem, vāciešus nosaucošo etnonīmu grupā nav konstatēts neviens deminutīvatvasinājums.

Latgaliešu folkloras materiālā konstatēti arī divi etnonīma **prūši** varianti, abi nominālās vārdkopās: *brūžu rūbeži* ‘prūšu zemes robežas’ (*Puiši sūlās prūjam bāgt / Uz tim brūžu rūbežām / Tur ti dūmoj madu āst, / Soldanveina nūsadzert. / Tur jim deve pupas malt, / Vara bungas mugurē* (LFK 2007, 3079)); *prušu meitas* ‘prūšu meitas’ (*Man’ gribieja prušu meitas / Par kundzeņu paturieti* (LFK 3881, 8551/52)). Šķiet, ka šajos gadījumos konteksts neliecina, ka te nevarētu būt pieminēti senprūši, bet gan, visticamāk, Prūsijas robežas, Prūsijas vācu meitas. Attiecīgi šīs leksēmas būtu uzskatāmas par vāciešu apzīmējumiem.

Nominatīvā lauka **tālāko perifēriju** veido mīklās pieminētie etnonīma **vuocīši** desemantizēšanās gadījumi (to nozīmes skaidrojums dots mīklas atminējumā): *vuocīts* ‘dadzis’ (*Wócije sat ciela molā, kurs it garom, dud kukulus. Dodzie* (LIP 1892, 210)); *divi vuocīši* ‘piesta’ (*Diw Wociši winā zobokā doncoj. (Pista)* (Smeļters 1899, 13)); *septeni vuocīši* ‘sivēni’ (*Aiz kolna septeni vōcīši ōdas myn. (Sivāni zeiž)* (LF 1968; 369)). No mūsdienu skatpunkta raugoties, grūtības sagādā šādas metoaforiskas desemantizēšanās asociatīvā pamata notaikšana. Hipotētiski var pieņemt, ka asociācijas veidojušās sakarā ar vāciešu nodarbēm: tirdzniecību (asociācijā par dadzi – sēž ceļa malā, dod kukulus); amatniecību un rūpniecību (asociācijā par sivēniem – ādmiņi), sociālo statusu (asociācijā par piestu – valkā zābakus, dejo).

Vācieša tēla nominatīvā lauka leksikas apkopojumu sk. 9. attēlā.

9. attēls. Vācieša tēla nominatīvais lauks

Salīdzinot vāciešus apzīmējošās etnonīmiskās leksikas semantiku skaidrojošajās vārdnīcās un folkloras tekstos, var secināt, ka folkloras tekstu korpusā atrodami gandrīz visi leksikogrāfijas avotos minētie apzīmējumi, izņemot latgaliēšu sarunvalodā lietoto barbarismu *nemci* un etnisko iesauku *friči*. Etnonīma *vāci*, *vācieši* kontekstuālā semantika folklorā ir plašāka un daudzveidīgāka nekā vārdnīcu sniegtajos skaidrojumos (sk. 12. tabulā).

12. tabula. Vāciešus apzīmējošās etnonīmiskās leksikas semantika skaidrojošajās vārdnīcās un latgaliēšu folkloras tekstos

Etnonīmiskā leksika	Nozīme	
	vārdnīcās	latgaliēšu folklorā
vācieši, vāci (<i>vuocīši, vuoci</i>)	tauta, Vācijas (arī Austrijas, Šveices daļas) pamatiedzīvotāji' (LLVV 8, 234; MLVV)	1) vācu tautas etniska grupa, dzīvo Latgales teritorijā, runā vācu valodā; 2) vācu tautas etniska grupa, dzīvo Rīgā; 3) tauta, Vāczemes pamatiedzīvotāji; 4) latviešu zemju iekarotāji; Vācijas armijas karavīri
vāczemieši (<i>vuoczemnīši</i>)	vācieši (ME IV, 492)	feodālie vācu kungi (viduslaikos)
prūši (<i>pruši / brūži</i>)	Prūsijas hercogistes vai Prūsijas karalistes pamatiedzīvotāji, pārnestā nozīmē vācieši (LLVV 62, 414)	vācu tautas etniska grupa, Prūšu zemes iedzīvotāji

<i>pusvācietis (pusvuocijs)</i>	1) cilvēks, kam viens no vecākiem ir vācietis (LLVV6 ₂ , 477; MLVV), 2) latvietis (parasti bagāts), kas cenšas līdzināties vāciešiem (LLVV6 ₂ , 477)	latvietis, kas cenšas līdzināties vāciešiem
<i>nemci</i>	(latgaliešu sarunvalodā) vācieši (LLV)	-
<i>friči</i>	(sarunvalodā) ‘vācieši, vācu karavīri’ (LLVV 2, 546; MLVV; LVSV 160).	-

J. Rozenbergs atzīst, ka latviešu tautasdziesmās kopumā vācieši ir visbiežāk pieminētais etnoss, latviešu folklorā ar etnonīmiem *vāci*, *vācieši* vispār apzīmēti ne tik daudz Vācijas iemītnieki kā Latvijas baltvācu feodālie kungi – muižnieki (Rozenbergs 2005, 23). Latgaliešu folklorā vācieša tēlu šajā aspektā lielā mērā aizstāj poļa tēls, jo, kā jau minēts, t. s. „poļu laikos” (1561–1772) par feodālajiem kungiem Latgales teritorijā kļūst poļi, bet vācu muižnieki pakāpeniski pārpoļojas.

Lietuviešu folklorā vācieši tēloti gan kā ienaidnieki (dažādu karu atspoguļojumā), gan kā kaimiņi. Visbiežāk tie nosaukti ar etnonīmiem *vokiečiai* un *prūsai*, dažādu valodu un vēsturisku notikumu ietekmē folklorā lietoti arī citi apzīmējumi: *kryžiuočiai* ‘krustneši’, *germanai* ‘ģermāņi’, *fricai* ‘friči’, *nacai* ‘nacisti’, *niemcai* ‘vācieši’ (Anglickienė 2006, 185).

Vācieša tēla **interpretatīvais lauks**.

Reliģiskajā zonā apzinātajā folkloras materiālā nekādas norādes netika konstatētas, iespējams, tāpēc, ka “poļu laikos” vācu muižnieki pārgāja katoļticībā, līdz ar to latgaliešu apziņā nebija “svešas” reliģijas pārstāvji.

Perceptīvajā zonā rodamas dažas vāciešus raksturojošas iezīmes. Piemēram, tautasdziesmās minēts vāciešu *dailumiņš*, kas izpaužas apģērba detaļās: *samta svuorki*, *zeida bikses*, *kuģenīka capureite*. Šie piemēri uzsver vāciešu sociālo un materiālo pārākumu pār latviešiem. Vāciešu auguma raksturojums ir pretrunīgs: no vienas puses – *smuidrys augumeņš*, no otras puses – *tukluoki*, *rasnuoki*.

Kultūras zonā var minēt piemēru, kurā vācieši atklājas kā modes noteicēji: *pa vuociski* (‘pēc vācu paraduma, modes’) *moti grīsti* (LFK 1940, 7524). Tautasdziesmās vācieši, līdzīgi kā citi cittautieši, raksturoti gan kā vēlami, gan kā nevēlami dzīvesbiedri, piemēram: *Man' mamiņa, moz' asūt./ Vuocišam pavēlēja./ Svīstin svīžu vaiņuceņu/ Zam oruoja kuojeņom* (LTDz 47633, 414). Vācieša līgaviņas statusam atbilst vienīgi daiļas meitenes: *Kura mjaita skaista auga./ Tei vuociša ļaudaveņa* (LTDz 41806, 326).

Vispildītāk vācieša tēls atklāts **sociālajā zonā**. Latgaliešu folklorā visplašāk atklātas divas vāciešu sociālās grupas: vācu militāristi, iekarotāji (*vuocu armija, vuocu karaspāks, vuocu zaldateņš*) un vācu muižniecība (*vuocu muižnīki, vuocu barons, načaļnīki vuoczemnīši*).

Militārajā sfērā raksturotas: 1) senlatviešu cīņas ar vāciešiem (izteiktas ar predikātiem *karuot (ar vuocišim), aizastuoveit*); 2) Pirmā pasaules kara notikumi: *Serbeits ar belgeiti/ Vuocišam soka/ „Ja aiztiksi Krīveju,/ Nūplieššu motus.*” (LFK 1945,4330); 3) Otrā pasaules kara notikumi (kontekstā izteikti ar predikātiem: *īnuokt Reigā, izdaleit īrūčus, pakuort partizanus, sakaut krīvus*, savukārt latviešu attieksme pret vāciešiem šī kara laikā ir divējāda, to raksturo predikāti *mekleit patvārumu nu krīvim i vuocišim, gribeit īsastuot vuocu armijā*). Par vācieša kā iekarotāja tēlu folkloras kontekstā liecina arī vairāki adverbilie komponenti: *kara laikā, vuocu laikā, vuocišu laikā* ‘vācu okupācijas laikā’, 1918. g. *Ludzā, 1941. goda 1. jūlijā Reigā*.

Vācu muižniecībai kā sociāli pārākai etniskai grupai raksturīgas pazīmes: *boguoti, ar četrim zirgim, šmukā kaļaskā, daudzi naudys*; attieksmē pret latviešiem: *cīši nyknys*. Klasiskajās tautasdziesmās vācieši (arī poļi) tēloti kā paverdzinātāji, izkalpinātāji: *Kur vācīti tova zame,/ Kur tī tovi kumeļeņi./ Kam tu nuoci šai zamē/ Manu sūru svīdru āst* (LFK 1940, 3417). Savukārt latviešu attieksme pret vāciešiem (vēlme atriebties) pausta vairākos tautasdziesmu variantos, piemēram: *Kab man byutu tei naudeņa,/ Kas guļ jyuras dibanā./ As nupierktu vysu muižu/ Ar vysim vuocišim./ Ko darieja mužikim,/ To dareitu vuocišim:/ Dīnu liktu sīnu kost,/ Nokti kungim ryjas kulti* (LFK 2005, 5400). Līdzīgi tautasdziesmas varianti pierakstīti arī citviet Latvijā, tātad, iespējams, ataino Livonijas perioda attiecības. Kādā nostāstā salīdzinājumā ar poļu muižniekiem vācu muižnieki vērtēti kā tolerantāki attieksmē pret latviešu zemniekiem: *Beja muižiņīce Šahma – vuocēite. Šahmas veirs vīnmār pījēma zolduotus, kas bāga nū krūņa* (LFK 1940, 1243).

Lingvistiskajā zonā analizētajā materiālā nav atrodamas norādes par to, kāda ir vāciešu attieksme pret latviešu valodu. Konstatēts tikai viens piemērs, kas ataino vācieša un krieva sarunu, kas noved pie konflikta lingvistisku pārpratumu dēļ: 1918.g. *Ludzā krīvs sveicinājis vācīti: „Здравствуй.” Vācīts atjēmis: „Gut Morgen.” Krīvs uzreiz: „Что, что? По морды? ” Vācītis: „Was?” Krīvs: „Ан нас?” un uzreiz devis pa mordu vācīšam* (LFK 1940, 3495).

Emocionāli un intelektuāli vērtējošajā zonā, kā ierasts cittauniešu vērtējumā, vācietis ir pretrunīgs tēls. No vienas puses – muļķis, jo, piemēram, pasakā atjautīgais latviešu zemnieks piemulķo lētticīgos vāciešus (LPT “Viltība un lētticība” 8. A. 1539). Muļķība izpaužas arī neprasmē saimniekot: *Vuocišam tik pruoteņa,/ Kuo mozami bērneņam:/ Vakar*

zierņus dryvā sēja,/ Šudiņ guoja skateitīs,/ Vai ir leli izauguši,/ Vai zīdūs sazīduši (LTDz 52909, 236). No otras puses – gudri, jo, pie vāciešiem dodas pēc padoma (LTDz 52800, 280).

Kopumā vācieša tēla interpretatīvais lauks izteikts ar šādām sēmām:

- 1) perceptīvajā zonā: ‘daiļi’, ‘labi ģērbusies’, ‘smuidrs augums’, ‘resni’;
- 2) sociokultūras zonā: ‘modes noteicēji’; ‘vēlami dzīvesbiedri’, ‘nevēlami dzīvesbiedri’;
- 3) sociālajā zonā: ‘iekarotāji’, ‘nežēlīgi’, ‘muižnieki’, ‘bagāti’, ‘slikti izturas pret latviešu zemniekiem’, ‘slikti saimnieki’;
- 4) lingvistiskajā zonā: ‘runā vācu valodā’, ‘nesaprot krievu valodu’;
- 5) emocionāli un intelektuāli vērtējošajā zonā: ‘mulķi’, ‘gudri’.

Kopumā latviešu un lietuviešu folklorā negatīva attieksme pret vāciešiem pausta gan miera, gan kara laikā: vācieši pieder citam sociālajam slānim (muižnieki vai amatnieki), sliktās attieksmes pret pamatiedzīvotājiem dēļ tiek salīdzināti ar velnu, runā nesaprotamā valodā. Lietuviešu folklorā vācietis ir vismulķīgākais no cittautiešiem, kā arī uzsvērtā piederība citai reliģiskajai konfesijai (luterāņi, protestanti) (Anglickienē 2006, 198).

4.7. Latgaliešu folklorā retāk pieminētie etnonīmi

Starp retāk pieminētajiem etnonīmiem analizētajā latgaliešu folkloras materiālā minami lietuviešu (21), igauņu (10), franču (6), turku, armēņu, čukču (katrs 2 vienības) apzīmējumi, viens vārdlietojums konstatēts šādiem etnonīmiem: *baškirs, boltkrīvi, bulgari, serbeits ar belgeiti, austrīte, čeki, gruzini, kitaici*.

Lietuvieši

Ir veikti vairāki pētījumi par baltu etnoģenēzi un vēlāku lietuviešu iecelošanu Latgales teritorijā. Šajos pētījumos nozīmīgs informācijas avots ir īpašvārdi. Piemēram, lietuviešu valodnieks Kazimiers Garšva (*Kazimieras Garšva*), analizējot lietuviskas cilmes vietvārdus, secina, ka Latgales teritorijā senie lietuvieši apmetušies 13. – 17. gadsimtā. (Garšva 2009, 411). 16. gadsimtā, pēc Latgales teritorijas pievienošanas Polijas-Lietuvas valstij, lietuvieši, tāpat kā Latgales iedzīvotāji, pakļauti polonizācijai. Latgales un Lietuvas teritorijai esot vienotā valstī, nostiprinās kopīgās iezīmes (piederība katoļticībai, konservatīvas saimniekošanas metodes, zems zemnieku izglītības līmenis) un veidojas atšķirības no Vidzemes un Kurzemes latviešu dzīvesveida. Nonākot Krievijas impērijas pakļautībā, Latgales latviešus un lietuviešus vieno vēla dzimtbūšanas atcelšana (1861), poļu un lietuviešu sacelšanās (1863) sekas – latīņu drukas aizliegums lietuviešu valodai, attiecināts arī uz Inflantijas (Latgales) latviešu valodu.

Ir izteikts pieņēmums, ka 17. gadsimtā izveidojas atsevišķi lietuviešu apdzīvoti ciemi, piemēram, Ciskādi (latg. *Cyskods*) – vistālāk uz Ziemeļiem no Lietuvas bijuši lietuviešu valodas sala (Garšva 2003, 143). Valodnieks K. Būga pēc Ciskādu draudzē dzīvojošo lietuviešu apmeklējuma (1911. g.) atzīst, ka viņi paši sevi sauc *lietuvnykai*, bet vietējie latvieši šo etnonīmu izrunā *lītaunīki* (Būga 1961, 570). Mūsdienās Ciskādu lietuviešu pēdas atrodamas vairs tikai vietvārdos un folklorā, piemēram, joprojām dzīvas ir teikas par lietuviešu parādīšanos šajā pusē (muižnieki iemaina pret šķirnes suni vai iespēlē kārtīs). Lietuvieši tiek raksturoti kā strādīgi ļaudis: *Cyskodu kungs leišu giminem ir devis par breivu mežu, lai jī varātu ceļt napīcīšamōs saimnīceibys ākas.(..) Leitovīšu cylvāki beja cīši strōdeigi un izpiļdeigi. Itūs zemnīkus kunga vactāvs asūt īspēlējis kartōs* (Vasiļjeva 2011, 94).

Latgaliešu kltūratmiņā lietuvieši galvenokārt ir garīdznieki: *Senejūs laikūs gondreiž visi bazneickungi beja lītuvīši, reti kaidis pūļu tauteibas. Atbraukuši uz Latgolu, jī īsamōcēja latgaļu volūdu un nūdzeivova vysu laiku Latgolā. Jī prota ar cylvākim sadzeivōt, un vysi jūs cīneja. (..) Satikšōnā ar sovīm draudzes lūceklim jī beja vīnkōrši, mīļova apsarunōt un pat brauce cīmā pi zemnīkim, kuri jūs īlyudze* (Dzeņš 1971, 55–56).

Lietuvieši mūsdienu Latgalē tiek uztverti gan kā radniecīga tauta (iesauka *braļukas*) gan kā kaimiņtauta (Daugavpils novads robežojas ar Lietuvu), retāk – kā Latgales etniskā minoritāte. Statistika liecina, ka lietuviešu skaits 19. gadsimta beigās – 21. gadsimta sākumā Latgalē nav liels (1897. g. – 1290 lietuvieši, 1920. g. – 1135 (Jēkabsons 2007a, 42, 46), 2010. g. – 1993 (CSP 2010, 136)), nozīmīgāko minoritāšu vidū parasti netiek minēti.

Lietuvas un lietuviešu apzīmēšanai vēstures avotos un valodas tradīcijā ir trīs varianti: ar sakni *liet-* (lietuviešu tradīcija), ar sakni *lit-* (slāvu tradīcija), un *leit-* (latviešu tradīcija), par visu triju variantu pirmavotu tiek uzskatīta lietuviešu valodas forma **Lietuvā < *Lētuvā* (Zinkevičius 2005, 185).

Senākais lietuviešu apzīmējums *leiši* latviešu valodā tiek uzskatīts par kursismu, ME minētas etnonīma vienskaitļa formas *leitīs* ‘lietuvietis’, *letiete*, *leitene* ‘lietuviete’; *leitēns* ‘leišu bērns, jaunietis’ (ME II, 446, 447). Mūsdienu lietuviešu priekšstatos apzīmējums *leiši* jau tiek uztverts kā etniska iesauka ar negatīvu konotatīvo semantiku: „J. Endzelīns šo vārdu ieteicis lietot literārajā valodā bez stilistiskiem ierobežojumiem, kā, piemēram, folklorā, tomēr mūsdienās tam ir nedaudz nievājoša stilistiski ekspresīva nokrāsa” (MLVV). ME nav fiksēts lietuviešu apzīmējums *lietuvieši*, toties atrodams etnonīms *lietavnieki* (arī *Lietava* ‘Lietuva’) (ME II, 506). Šāds apzīmējums sastopams tautasdziesmās: *Lietavnieki, vella bērni,/ Ieved mani Lietavā;/ Augsti zirgi, zemi vārti,/ Norauj manu vainadziņu* (DS 22466-2).

Iespējams, etnonīms *lietuvieši* ‘tauta, Lietuvas pamatiedzīvotāji’ (MLVV) mūsdienu latviešu literārajā valodā nostiprinājies lietuviešu valodas ietekmē: *lietuviai* ‘tauta, dzīvo Lietuvā, runā baltu cilmes valodā’ (LKŽ 2013). Lietuviešu valodas vārdnīcā minēti arī daudzi citi lietuviešu apzīmējumi: *litvėkas* (no baltkrievu val. *литвяк*), *litvinas*, *lietuvinas* (no poļu val. *litwin*) ‘lietuvietis’, *lietuvininkas* ‘lietuvietis, parasti Austrumprūsijas lietuvietis’ (LKŽ 2013). LLLV leksēma *lietuvininkas* tulkota latviešu valodā: *Prūsijas lietuvietis*, *mazlietuvietis*; latgaliešu valodā – *Reitu Pryusejis leitovīts* (< -is), *Austrumu Pryusejis leitovīts* (< -is), *Mozuos Leitovys leitovīts* (< -is).

Latgaliešu leksikogrāfijā minēti lietuviešu apzīmējumi *leitīs*, *leitovīts*, *leitīts*, *leitīte* (Bērzkalns 2007, 274), *leitovīts*, *lītaunīks*, *leits* (LLL), *litavnīks*, *litovnīks* (Lukaševičs 2011, 104).

Neraugoties uz kopīgu cilmi (balti), vēsturi un ilgstošām kaimiņattiecībām, lietuviešus nosaucošu etnonīmu latgaliešu folklorā ir maz. Ekscerpētajā materiālā fiksēta 21 vienība, taču etnonīmu variantu ir salīdzinoši daudz: **leiši**, vienskaitlī *leits*, arī etnikons *leišūs* tautasdziesmu tekstos, vārdu savienojums *leišu saimineica*, *leišu cylvāki* (kopā 14 vārdlietojumi), **lītuvīši**, **leitovīši** (katram divi vārdlietojumi), **lītovīši** (viens vārdlietojums), **lītvaki** (viens vārdlietojums sievietes dzimtē: *litvaškeņa* Nautrēnos pierakstītā tautasdziesmā), **lītaunīki** (arī tikai viens vārdlietojums sievietes dzimtē: *lītauneica* Viļānos pierakstītā mīklā).

Etnonīms *leiši* lietots gan tautasdziesmās, gan mūsdienu folkloras tekstos bez negatīvas konotācijas; vienā tekstā var būt lietots gan senākais apzīmējums *leiši*, gan jaunākais *leitovīši* (Vasiļjeva 2011, 94). Latgaliešu folklorā ar leksēmu *leiši* var būt apzīmēti ne tikai lietuvieši (gan Latgales teritorijā, gan Lietuvā dzīvojoši), bet arī etnonīmu blīvumā *pūli*, *pūli*, *leiši*, *leiši* vai *krīvi*, *krīvi*, *leiši*, *leiši* atklājas kā vispārināts cittaunieša apzīmējums (sk. 4.5. nodaļu), citos tekstos – kā Polijas-Lietuvas valsts sastāvdaļas (Poļu Inflantijas) latviešu nosaukums (sk. 4.1. nodaļu).

Latgaliešu folklorā lietuviešu un latviešu attiecības tēlotas salīdzinoši maz, lietuvieši parādās kā vēlami dzīvesbiedri labu kaimiņattiecību nodrošināšanai: *Krīvūs devu sov' muosiņu, / Leišūs jēmu līgaviņu, / Krīvi znūti, leiši svaiņi, / Kur bej celt īnaidiņu?* (LTDz 46167, 326). Stereotipiskajos priekšstatos lietuvieši atklājas kā pļāpīgi, muļķi: *treis buobys i leic* (LSDF 937 182); *glups koa leic* (LSDF 1268 490). Atainojot Pirmā pasaules kara notikumus, latviešu karavīram rodas lingvistiski pārpratumi saziņā ar lietuviešu saimnieci: *Leišu saimineica saprotuse divi vōrdus: Īdūdit maņ, bet nasaprotuse vōrda maizes, jo leiši maizes sauc duonas (..). Tyuleņ saimineica atnasuse sauju sōļa, jo leiši sōli sauc: druskas* (LF 1968, 91).

Etnonīma desemantizēšanās pazīmes vērojamas mīklā, kur leksēma *litauneica* iegūst nozīmi ‘niedre’, iespējams, ārējā izskata (smuidra, gara, zīda lentes matos) asociatīvas uztveres dēļ (LIP 1892, 209).

Igauņi

Igauņu arheologs Harijs Moora (*Harri Moora*) un valodnieks Pauls Ariste (*Paul Ariste*) 20. gadsimta vidū izvirzījuši hipotēzi, ka Austrumlatvijā pirms latgaļu un sēļu atnākšanas dzīvojuši dienvidigauņi (*ugali*) un ka atsevišķu saliņu veidā (Ludzā) tie saglabājuši savu etnisko savdabību un valodu līdz m. ē. 19.–20. gs. Savukārt latviešu valodnieks A. Breidaks 1981. g., analizējot antropoloģijas, arheoloģijas, valodas, folkloras un vēstures datus, izvirza alternatīvu hipotēzi, ka Austrumlatviju sākotnēji apdzīvojuši Baltijas austrumsomi (*čūdi*) (Breidaks 2007c).

Ludzas apkaimē (Pildas, Nirzas un Brigu pagastos) igauņi, katoļi pēc ticības, ieceļojuši, nevēlēdamies pāriet luterticībā pēc Igaunijas pakļaušanas Zviedrijai 17. gs. Savukārt Mērdzenes igauņi, luterāņi, bēguši no Igaunijas bada laikā 17. gs. beigās vai arī 18. gs. sāk. sakarā ar Lielā Ziemeļu kara notikumiem. 20. gs. 20. g. „ģeogrāfiskās atšķirības Ludzas igauņu valodā pamato apgalvojumu, ka dienvidigauņi apmetās šajā apvidū dažādā laikā, kā arī ieradās no dažādām Dienvidigauņijas vietām” (Pajusalu 2009, 171). Tartu universitātes pētnieku ekspedīcijas laikā (2008) konstatēts, ka daži Ludzas igauņu pēcteči vēl apzinās savu izcelsmi, prot dažas frāzes Ludzas igauņu izloksnē, var pastāstīt par senām igauņu tradīcijām (Pajusalu 2009, 179–180). Mūsdienās Ludzas igauņi kā etniska un lingvistiska kopiena vairs nepastāv, tomēr latviešu un igauņu (citu Baltijas somu) etnolingvistiskie kontakti atstājuši pēdas latgaliskajās izloksnēs, Latgales vietvārdu un personvārdu sistēmā.

Latviešu valodā igauņu apzīmēšanai tiek lietots eksoetnonīms *igauņi*, par tā cilmi pastāv vairāki viedokļi: 1) no kāda sena Igaunijas novada *Ugaunia* (Endzelīns); 2) no latinizēta cilts nosaukuma *Inguaeones* (Trubačovs, Iļļičs-Svitičs) (Karulis (1992) 2001, 339). ME minētas vienskaitļa formas *igaunis*, *igauniete*, *iguonis* (tautasdziesmās) (ME I, 702). Mūsdienu latviešu valodā *igauņi* ‘tauta, Igaunijas pamatiedzīvotāji’ (MLVV). Latgaliešu leksikogrāfiskajos avotos: *igaunis*, *igaunīte* (Strods 1990 (1933), 83; Bērzkalns 2007, 168), *ikaunīks*, *igaunīks* ‘igaunis’ (Lukaševičs 2011, 75).

Arī igauņus apzīmējošu etnonīmu ekscerpētajā materiālā nav daudz, proti, etnonīms *igauni*, vienskaitlī *igaunš*, *igaunīte*, deminutīvi *igauneiši*, *igaunīši*, *igauneits*, *iguonīts* (kopā 9 vienības) un *ikaunīki* (viens vārdlietojums Viļānu pagastā pierakstītā tautasdziesmā).

Latgaliešu folklorā etnonīmam *igauni* dominējošā nozīme ir ‘igaunu tautas etniska grupa, dzīvo Latgales teritorijā, luterāņi un katoļi, runā igauņu valodā’, piebilstams, ka šāda nozīme izsecināta galvenokārt no Ludzas apriņķī pierakstītām tautasdziesmām. Piemēram, Mērdzenē pierakstītajā tautasdziesmā no vietējo katoļu pozīcijām apsmieti citai reliģiskajai konfesijai piederīgie igauņi: *Igaunīši, valna ļauds,/ Myusu dīvam naticē:/ Pārkiuņš spēre, krusa byra/, Jī ar dasu kristejās* (LFK 548, 4929). Igauņi tēloti kā vēlami precinieki, latviešu, lietuviešu un igauņu kontakti atainoti latgaliešu tautasdziesmās par etniski jauktām ģimenēm: *Leišūs muns tāvs beja,/ Igaunīte mōmuleņa;/ Nu dīveņa laime lykta,/ Es latvīša leigaveņa* (LFK 1600, 3736). Latgaliešu folklorā izteikta vēlme mācīties igauņu valodu: *Igauniski stradenš dzid/ Pošā līpas wersyuniâ;/ As tay grybu wuiciatis/ Igauniski trillinot* (MK 602). Atainoti arī sadzīviski konflikti: *Igaun, igauņ, kūka čūksts,/ Atstōj munu teirumeņu!/ As tev dūšu rudzu graci/ Ar vysom sēnolām* (LFK 1558, 281).

Mīklā ar etnonīmu *igauneits* apzīmēts vējš: *Atskrīn putns igauneits, uztaisa perekli latgaliski, idēj ūlu apzeļteitu. (Vējs, gaisma, saule.)* (Opincāne 2000, 8). Iespējams, etnonīma desemantizēšanās saistāma ar priekšstatu par to, ka igauņi dzīvo uz ziemeļiem no latgaliešu apdzīvotās teritorijas, respektīvi, varētu būt domāts vējš, kas pūš no ziemeļu puses.

Mūsdienās vairākām igauņu kaimiņtautām, tostarp latviešiem, igauņi ir populārs anekdošu tēls (parasti vīrietis, nosaukts personvārdos Urmass, Tomass u. tml.). Galvenokārt tiek izsmiets igauņu runasveids (neizrunā balsīgos līdzskaņus), lēnīgums un neattapība: *igauņš pasamūst baigi pohains, soka sovam dālam: Urmas, atnes mineralkys! Paīt vairuokys stuņdis, igauņam galeigi švaki. Beidzūt atīt dāls. – Nu, nūpierki mineralku? –Tēt, mineralkys nabeja, es tev atnešu capumus* (Malahovskis 2011).

Citos Latvijas novados pierakstītā folklorā igauņu nominēšanai lietoti apzīmējumi *igauņi, igauņīši, igauņieši*. Tautasdziesmās lietotais apzīmējums *igaunīti, vella bērns* lietots, raksturojot igauņus kā iebrucējus latviešu zemēs. „Latviešu tautas ticējumos” igauņi raksturoti kā stūrgalvīgi, nekaunīgi, slinki un netīrīgi (LTT 10324 (Kohl., J. (1841))). Savukārt igauņi mēdzot sacīt: *Ja nelaime uzbrūk kādam latvietim, citi visi noskatās mierīgi kā aitas vai aizbēg. Bet ja kādam igauņim kas uzbrūk, tad citi visi igauņi kā cūkas uzbrucējam virsū* (LTT 10326 (Apsedēls)).

Franči

Analizētajos latgaliešu folkloras tekstos priekšstati par frančiem saistās galvenokārt ar 1812. gada kara notikumiem, kad Krievijas impērijā iebruka Francijas un tās sabiedroto

karaspēks Napoleona vadībā. Napoleona karaspēks šķērsoja arī Latgales teritoriju, īpaši sīvas cīņas notika pie Dinaburgas cietokšņa.

ME franču apzīmēšanai lietots etnonīms *spranči*, vienskaitlī *sprancis* (ME III, 1010), mūsdienu latviešu valodā *franči* (vienskaitlī *francūzis*, *francūziete*) ‘tauta, Francijas pamatiedzīvotāji’ (MLVV). Latgaliešu leksikogrāfijas avotos nosauktas tikai vienskaitļa formas: *francuzs*, *francuzīte* (Strods 1990 (1933), 75; Bērzkalns 2007, 143).

Etnonīms **franči** (10 vārdlietojumi) analizētajā tekstu korpusā lietots galvenokārt daudzskaitļa formās vārdu savienojumos *franču karaspāks*, *franču oficiēri*, *franču kars*, tātad apzīmē nevis frančus kā etnosu, bet gan Francijas (Napoleona) karaspēka karavīrus. Analizētajā folkloras tekstu korpusā bieži minēts arī personvārds *Fraņcs*, *Fraņceits*, *Prancs*. Dažos dagījumos šāds leksēmas pierakstītas ar mazo sākumburtu, piemēram, *Nasaliedzi tu, pranceit*, */Ka Reigā vistu nadzonovi!* (LTDz 5594, 326), taču folkloras žanrs un tematika (apdziedāšanās dziesmas) liecina, ka tas nav etnonīms, bet gan personvārds, to apliecina arī citi apdziedāšanās dziesmu varianti. Viens piemērs kāzu tematikas tautasdziesmā gan, iespējams, varētu norādīt arī uz etnonīmisku semantiku: *Mes dabosim bak(i)m fraņci*, */Jis bīs podruškom par daņci* (LFK 2005, 880), kur *baki* ‘vaigubārda’ (Lukaševičs 2011, 36) varētu tikt uzskatīta par franču ārējā izskata pazīmi.

Citviet pierakstītā latviešu folklorā lietots apzīmējums *spranči*, *pranči* (tautasdziesmās arī vārdu savienojumos *spranču brandavīns* un *spranču adatiņa*) (LTDz, DS), nostātos par 1812. gada karu lietots galvenokārt etnonīma variants *franči* (arī *franču laiki*, *franču karš*) (LPT, Kaņi: 19, 25, 29. u.c.).

Arī daudzi citi analizētajā tekstu korpusā reti pieminētie etnonīmi **baškirs** ‘baškīrs’, **turki** ‘turki’, **serbeits** ‘serbs’, **belgeits** ‘beļģis’, **armeni** ‘armēņi’ funkcionē nostātos un dziesmu folklorā ar kara tematiku, kā arī ataino latviešu saskarsmi ar cittautiešiem, atrodoties gan cariskās Krievijas, gan PSRS kara dienestā.

Neraugoties uz to, ka Latgale robežojas ar Baltkrieviju, kā arī šeit dzīvo ievērojams skaits baltkrievu (sk. 2. nodaļā), analizētajā tekstu korpusā konstatēts tikai viens apzīmējums **boltkrīvi**: *Varakļōnu pogostā beja lela boltkrīvu sādža Puščinīki* (LF 1968, 101) (tālāk anekdotiskā nostāstā tiek lietots katoikonīms *puščinīki*). Tātad šajā kontekstā etnonīma nozīme ir ‘baltkrievu tautas etniska grupa, dzīvo Latgales teritorijā’.

Tik necīgu etnonīma **boltkrīvi** pieminējumu varētu izskaidrot ar to, ka etnonīmam *krīvi* līdz pat 20. gs. sākumam piemīt nozīme ‘austrumslāvi, t.i. krievi, ukraiņi, baltkrievi’ (sk. 4.4. nodaļu). ME nav atrodams etnonīms *baltkrievs*, bet minēti apzīmējumi *lielkrievs* ‘der

Grossrusse' (ME II, 499), t. i., 'krievi (galvenokārt no Krievijas Eiropas daļas ziemeļiem pretstatā citām slāvu tautām, piem., ukraiņiem)' (MLVV) un *mazkrievs* 'der Kleinrusse' (ME II, 573), t. i. 'ukraiņi' (MLVV). Mūsdienās *baltkrievi* 'Austrumslāvu tauta, Baltkrievijas pamatiedzīvotāji' (MLVV). Latgaliešu vārdnīcās minēti baltkrievu apzīmējumi: *boltkrīvs*, *boltkrīvīte* (Strods 1990 (1933), 60; Bērzkalns 2007, 82); *guds*, sarunvalodā *belaruss*, *belahvosicks* (LLL). Neviens no sarunvalodā lietotajiem apzīmējumiem folkloras tekstu korpusā netika konstatēts.

Anekdotēs un anekdotiekos nostāstos (galvenokārt starptautiskos sižetos), kas ataino padomju perioda notikumus, pieminēti etnonīmi ar dažādu kontekstuālo semantiku: *čukča* 'čukčs, muļķis, vientiesis'; *armens* 'Latvijā dzīvojošs armēnis, tirgotājs'; *austrīte* 'austriete, mūķene, vāji pārzina latviešu valodu', *gruzini* 'tauta, Gruzijas pamatiedzīvotāji, greizsirdīgi, temperamentīgi', *čeki* 'tauta, Čehijas pamatiedzīvotāji, ražo motociklus', *bulgari* 'tauta, Bulgārijas pamatiedzīvotāji, audzē tomātus'.

Tātad analizētajā tekstu korpusā retāk pieminētie etnonīmi apzīmē:

- 1) Latgales teritorijā dzīvojošas etniskas grupas: lietuviešus (*leiši*, *lītuvīši*, *leitovīši*, *lītovīši*, *litvaki*, *litaunīki*); igauņus (*igauni*, *ikaunīki*) un baltkrievus (*boltkrīvi*, arī *krīvi* 'austrumslāvi');
- 2) etnosus, ar kuriem nācies sastapties dažādu karu laikā, kā arī atrodies gan cariskās Krievijas, gan PSRS kara dienestā (galvenokārt nostāstos un dziesmu folklorā ar kara tematiku): *franči*, *turki*, *baškirs* 'baškīrs', *serbeits* 'serbs', *belgeits* 'beļģis', *armeni* 'armēņi';
- 3) bijušajās PSRS republikās un citās sociālistiskā bloka valstīs dzīvojošās tautas (pdomju periodu atainojošos anekdotiskos nostāstos): *čukča* 'čukčs', *armens* 'armēnis', *gruzini* 'gruzīni', *čeki* 'čehi', *bulgari* 'bulgāri'.

Kopumā folkloras teksti, atklājot sociālos, politiskos un ekonomiskos procesus, latviešu saskarsmes ar cittautiešiem vēsturisko pieredzi, rāda, ka etnonīmi pakļauti semantiskām transformācijām laikā un telpā. Jēdzienu sistēmas interpretatīvais lauks norāda arī uz latvieša autosteretīpu un heterostereotīpu (priekšstatu par cittautiešiem) mainību.

Secinājumi

1. Latvijā humanitārajās un sociālajās zinātnēs pēdējos gados aktuāls ir jēdziens *nacionālā identitāte*, kas latgaliešu folkloras kontekstā var tikt saistīts galvenokārt ar etnisko (ne nacionālo, valstisko) pašapziņu (izpaužas pašnominācijā jeb endoetnonīmos), gan ar attieksmi pret citiem etnosiem to nosaukšanas procesā (izpaužas kā eksoetnonīmi). Latgales kā multietniskas teritorijas un Latvijas austrumu robežas pozicionēšana izraisa interesi par etnonīmiskās leksikas daudzveidību un semantiku. Etnonīmu identificēšanu folkloras tekstos apgrūtina gan to daudznozīmība, gan desemantizēšanās procesi, gan arī neskaidrās robežas starp etnonīmiem un apdzīvotu vietu izdzīvotāju nosaukumiem jeb katoikonīmiem. Tāpēc folkloras teksta analīzē svarīga ir kontekstuāla pieeja, kas paredz ne tikai iedziļināšanos konkrētā teksta saturā, bet arī zināšanas par folkloras žanru specifiku, rašanās vietu, vēsturisko kontekstu, etnodemogrāfisko situāciju u. tml.
2. Promocijas darba pamatavoti ir dažādu latgaliešu folkloras žanru teksti. Empīriskajā materiālā (1653 etnonīmu vārdlietojumu gadījumi) visizplatītākie ir čigānus (33%, 543 vienības) un ebrejus (30%, 502 vienības) apzīmējošie etnonīmi, tad seko krievus (15%, 244 vienības), latviešus (11%, 186 vienības), vāciešus (4%, 61 vienība) un poļus (4%, 60 vienības) nosaucošie etnonīmi, retāk lietoti lietuviešus, igauņus, turkus, frančus u. c. apzīmējoši etnonīmi (visi kopumā 3%, 57 vienības).
3. Etnonīmu pieminējuma biežums folkloras tekstā atkarīgs no vairākiem faktoriem: nosauktā etnosa citādības, starptautiskuma, etniskas grupas popularitātes noteiktā apvidū, saskarsmes ilguma un rakstura. Jo ilglaicīgāka, ciešāka un sociāli nevienlīdzīgāka kādam etnosam ir saskarsmes pieredze ar citu etnosu, jo šo etnosu nosaucošo etnonīmu semantika ir daudzveidīgāka, vērtējoši un emocionāli niansētāka. Latviešu un lietuviešu folklorā populārākie ir čigānus un ebrejus nosaucošie etnonīmi. Lokāla rakstura vēsturiskie un etnodemogrāfiskie faktori ietekmējuši pārnovadu latviešus nosaucošu etnonīmu, krievu un poļu apzīmējumu popularitāti latgaliešu folklorā; vāciešus nosaucošu etnonīmu biežumu citos Latvijas etnogrāfiskajos novados pierakstītajā latviešu folklorā; slāvu tautas un vāciešus nosaucošu etnonīmu popularitāti lietuviešu folklorā.
4. Latgaliešu folkloras teksti kā reģionālas mikrovalodas, respektīvi, latgalisko izlokšņu leksikas izpētes avots uzskatāmi par tautas kultūras izpausmi. Etnonīma denotāts jeb

referents (etnoss) šajos tekstos atklāts tipizēta un stereotipizēta tēla veidā. Izmantojot kognitīvās lingvistikas teorētiskās atziņas un onomasioloģisko pieeju semantiskajai struktūrai, etnonīmu lietojuma kontekstu korpusa izmantošana ļauj veidot jēdzienu sistēmas ('latvieši', 'ebreji', 'čigāni', 'krievi', 'poļi', 'vācieši').

5. Jēdzienu sistēmas struktūru veido: semantiskais kodols (t.i., biežāk lietotā etnonīma kontekstuālās nozīmes), semantiskās struktūras tuvākā perifērija (deetnonīmisku atvasinājumu, etnisku iesauku, stabilu vārdu savienojumu semantika, kas piešķir etnosa apzīmējumam papildu nozīmi vai emocionāli vērtējošu nozīmes niansi) un tālākā perifērija (semantisku derivātu semantika). Etnonīmu jēdzienisko attieksmju semantika atklāj interpretatīvo lauku (vērtējošo attieksmi), kura satāvdaļas ir: reliģiskā zona (raksturo etnosa konfesionālo piederību); kultūras zona (raksturo ieražas, tradīcijas); sociālā zona (nodarbošanās, dzīves telpa); lingvistiskā zona (valoda, komunikācijas iespēja un vajadzība); perceptīvā zona (ārējais izskats, paralingvistiskās iezīmes); emocionāli (rakstura iezīmes) un intelektuāli vērtējošā zona.

6. Latgaliešu folkloras tekstos konstatētos etnonīmus var klasificēt:

1) pēc etnonīmiskās leksikas veida: etnonīmi (šaurākā nozīmē jeb „īstie” etnonīmi), piemēram, *krīvi* 'krievi', *latvīši* 'latvieši', *pūli* 'poļi', *žēidi* 'ebreji' (latgaliskajās izloksnēs, tāpat kā lietuviešu valodā, *žēids* uzskatāms par vispārlietojamu, stilistiski neitrālu apzīmējumu); etnikoni (kopējs nosaukums etnosam un teritorijai), piemēram, *leišūs* 'leišu zemē', *krīvūs* 'krievu zemē'; etniskās iesaukas (ne vienmēr ar nievājošu konotatīvo semantiku), piemēram, *maskali* 'krievi', *čyuli* 'pārnovadu latvieši', *čangali* 'Latgales latvieši';

2) pēc nozīmīguma: mikroetnonīmi, piemēram, *latgalīši* 'latgalieši', *baltīši* 'pārnovadu latvieši', un makroetnonīmi, piemēram, *čyguoni* 'čigāni', *vuocīši* 'vācieši';

3) pēc nominācijas principa: endoetnonīmi jeb pašnosaukumi, piemēram, *latvīši*, *latgalīši*, un eksoetnonīmi jeb cittautiešu doti etnosa apzīmējumi, piemēram, *čyguoni*, *krīvi*, *igauni*, *vuocīši*;

4) pēc etniskās kopības veida: cilšu, tautību nosaukumi, piemēram, *sanī latvīši* 'senlatvieši', *latvīšu cilts* 'latviešu cilts'; tautu, nāciju nosaukumi, piemēram, *lītaunīki* 'lietuvieši', *franči*, *turki*, etnogrāfisku grupu nosaukumi, piemēram, *kūrzemņiki* / *kūrzemīši* 'kurzemnieki', *vydzemņiki* / *vydzemīši* 'vidzemnieki'.

7. Salīdzinot ar leksikogrāfijas avotu datiem, folkloras tekstos maz fiksēti neoficiālie etnonīmi jeb etniskās iesaukas (piemēram, izlokšņu vārdnīcās minētie krievu apzīmējumi *skabari*, *sipaki* analizētajā folkloras materiālā netika konstatēti). Savukārt folkloras tekstos fiksēts daudz atvasinājumu (piemēram, *čyguoneni* ‘čigāniņi’, *čygalāni* ‘čigānēni’), fonētisko variantu (piemēram, *čyguoni* un *cygani*) un stabilu vārdu savienojumu (piemēram, *žyds kuļness* ‘apkārtstaigājošs ebreju sīktirgotājs’, *krīvu cerkva* ‘pareicticīgo baznīca’).
8. Etnonīmiskās leksikas variantums latgaliešu folkloras tekstos saistāms ar:
- 1) folkloras teksta pierakstītāju valodas kompetenci un konkrēta laika ortogrāfijas iezīmēm, piemēram, etnonīma *čyguoni* ‘čigāni’ pieraksta varianti *čigoni*, *čygoni*, *čigōni*, *čiguoni*, *čygōni*, *czygani*, *cygani*, *čyгани*, *čigāni*;
 - 2) latgalisko izlokšņu īpatnībām, piemēram, lietuviešus apzīmējošs etnonīms *litvaki* (avotā sieviešu dzimtes vienskaitļa akuzatīva forma *litwaškeniu*) fiksēts Nautrēnos pierakstītā tautasdziesmā, bet apzīmējums *lītaunīki* (avotā sieviešu dzimtes vienskaitļa nominatīva forma *lītaūnica*) pierakstīts Viļānos;
 - 3) kontaktvalodu (galvenokārt slāvu) ietekmi, t. i., paralēli latgalisko izlokšņu fonētiskajai un morfoloģiskajai sistēmai pielāgotiem aizguvumiem funkcionē nepārveidoti barbarismi, piemēram, poļu apzīmējumi *pūli* un *poļaki* (poļu val. *Polacy*, krievu val. *поляки*); ebreju apzīmējumi *žeidi* un *žydi* (poļu val. *Żydy*, krievu val. *жиды*);
 - 4) emocionāli vērtējošās attieksmes paušanu etnonīmu atvasinājumos, piemēram, deminutīvatvasinājumu *krīveiši*, *krīveni*, *poļaceni*, *žeideni* un bērnu apzīmējumu *krīvalāni*; *poļacāni*; *žydalāni* u. c. lietojums gan pozitīvā, gan negatīvā konotācijā;
 - 5) folkloras teksta žanrisko specifiku, piemēram, etnikoni (piemēram, *brūžu rūbeži* ‘prūšu zemes robežas’) sastopami tikai klasisko tautasdziesmu tekstos.
9. Pēc latgaliešu folkloras tekstos konstatēto etnonīmu semantikas tos var grupēt monoetnonīmos, proti, etnonīmos, kas nosauc vienu etnosu (piemēram, *latvīši*, *čyguoni*, *žydi/žeidi*, *vuoci/vuociši*), un polietnonīmos, t.i., etnonīmos, kas lietoti vairāku etnosu nosaukšanai (piemēram, *leiši*, *pūli*, *krīvi*).
10. Folkloras teksti, atklājot tautas saskarsmes ar cittautiešiem vēsturisko pieredzi, rāda, ka etnonīmi pakļauti semantiskām transformācijām laikā un telpā. Piemēram, etnonīms *pūli* senākajā folkloras slānī etnonīmu blīvījumā *pūli*, *pūli*, *leiši*, *leiši* iegūst vispārinošu nozīmi ‘cittautieši, svešzemju iekarotāji’; atspoguļojot periodu, kad Latgales teritorija bija Polijas-

Lietuvas valsts sastāvdaļa, konstatēta nozīme ‘Poļu Inflantijas latvieši’; kopumā folkloras tekstos dominē nozīme ‘poļu tautas etniska grupa, dzīvo Latgales teritorijā, runā poļu valodā, katoļi’, retāk – skaidrojošajās vārdnīcās minētā nozīme ‘tauta, Polijas pamatiedzīvotāji’. Vēsturiskās pieredzes un kontaktvalodu (krievu valodas, latviešu literārās valodas) ietekmē mainījies ebrejus apzīmējošo etnonīmu lietojums (dominē apzīmējums *žydi / žeidi*, pēc 1940. gada lietots arī etnonīms *ebreji*). Ar etnonīmu *krīvi* senākos folkloras tekstos etnonīmu blīvējumos nosaukts vispārināts svešautiešu tēls, līdz 20. gadsimta sākumam – austrumslāvi (krievi, baltkrievi, ukraiņi), vēlāk – tikai krievi.

11. Viena etnosa nosaukšanai latgaliešu folklorā var tikt izmantoti vairāki etnonīmi (to atvasinājumi), etnikoni, etniskās iesaukas. Visdaudzveidīgākā ir latviešus apzīmējošā etnonīmiskā leksika. Semantisko kodolu veido etnonīms *latvīši* ‘latvieši’ kā hiperonīms visas latviešu tautas apzīmēšanai kopumā, ar kontekstuālo nozīmi ‘tauta, Latvijas teritorijas pamatiedzīvotāji, runā latviešu valodā, luterāņi un katoļi’. Nominatīvā lauka tuvākā perifērija veido opozīciju ‘Latgales latvieši’ (mikroetnonīmi *latgali, latgalīši*, etniskā iesauka *čangali*, kā arī etnonīmi *pūli* ‘poļi’, *leiši* ‘leiši’ ar kontekstuālo nozīmi ‘latviešu tautas etnogrāfiska grupa, Polijas-Lietuvas valsts (Inflantijas vaivadijas) iedzīvotāji’) un ‘citos Latvijas novados dzīvojošie latvieši’ (mikroetnonīmi *baltīši, kūrzemņiki / kūrzemīši, vydzemņiki, vydzemīši*, etniskā iesauka *čyuli*). Par tuvākai perifērijai piederīgiem kvalificējami deminutīvātvasinājumi *latvīsīši, latgaļeiši* un poētisms *latvji*, kas piešķir pamatvārdam pozitīvu emocionālo nokrāsu. Tālāko perifēriju veido mīklās konstatētā etnonīmiskā leksika, kas uzrāda metofoforiskas nozīmes: *latvīts* ‘skals’.
12. Analizētajā materiālā latgaliešu autostereotips etnonīmu emocionāli vērtējošajā semantikā atklāj galvenokārt pozitīvas iezīmes: ‘strādīgi’, ‘viesmīlīgi’, ‘izpalīdzīgi’, ‘vitāli’, ‘prot priecāties’, ‘apķērīgi’, ‘gudri’. Retāk kontekstuālā semantika ir negatīva, galvenokārt sakāmvārdos un parunās ar cittautiešiem tipiskām īpašībām tiek atklāts negatīvais sevī: ‘dievojas nevietā kā krievs’, ‘atriebīgs, bezkaunīgs kā čigāns’, ‘mantkārīgs kā ebrejs’.
13. Cittautiešus apzīmējošo etnonīmu kontekstuālā semantika atklāj vērtējošo priekšstatu opozīciju *savs – svešs*. Tradicionāli šī opozīcija tiek realizēta divās sfērās: 1) augstākajā līmenī *savs* nozīmē piederību cilvēku pasaulei, *svešs* – dzīvnieku, dievu, maģiskajai pasaulei (piemēram, latviešu un lietuviešu folklorā ebreja un vācieša salīdzinājums ar

velnu; maģisku spēju piedēvēšana cittautiešiem, visbiežāk čigāniem un krieviem, lietuviešu folklorā – latviešiem); 2) *savs* nozīmē piederību tai pašai etniskajai, reliģiskajai, sociālajai un lingvistiskajai grupai, *svešs* – piederību citai, atšķirīgai reliģijai, sociālajam slānim, valodai, atšķirīgam antropoloģiskajam un temperamenta tipam (raksturīgs visus cittautiešus nosaucošo etnonīmu semantikai, arī citus etnogrāfiskos novadus pārstāvošo tautiešu apzīmējumiem).

14. Folkloras tekstos cittautiešus apzīmējošo etnonīmu pamatnozīme atšķiras no latviešu leksikogrāfijā definētās ‘tauta, kādas valsts pamatiedzīvotāji’ un iegūst nozīmi ‘tautas etniska grupa, Latgales etniskā minoritāte’, jo folklorā minētie etnonīmi reprezentē galvenokārt vietējā cittautieša tēlu.
15. Jēdzienu sistēmas semantiskās struktūras tālāko perifēriju veido etnonīmiskās leksikas vienības ar desemantizēšanās pazīmēm, kas pauž asociatīvos priekšstatus par dažādu etnosu pārstāvju ārējo izskatu, dzīves telpu un tipiskākajām nodarbēm. Asociācijas visbiežāk realizējas tautasdziesmās (piemēram, *čyguoni* ‘budēļi’, ‘nelūgti viesi kāzās’; *žaidu družba* ‘nelūgti kāzu viesi’), mīklās un to atminējumos (piemēram, *poļaks* ‘uguns’; *vuocīts* ‘dadzis’; *žyds* ‘rācenis’ ‘ābols’, ‘zāģis’, ‘logs’, ‘putnu biedēklis’; *žyda pauti* ‘sīpoli’; *čyguons* ‘melna ogle’, ‘pods’, ‘skurstenis’; *malni čyguoneni* ‘puņķi’; *krīvs* ‘rutks’, ‘kālis’, ‘biete’, ‘burkāns’; *krīvenš* ‘slotā’ u. c.), retāk – sapņu skaidrojumos (*čyguons* ‘zaglis’).
16. Cittautiešu tēlu emocionāli vērtējošajā laukā baltu (arī citu tautu folklorā) dominē negatīvs vērtējums. Visvairāk kopīgu pazīmju stereotipiskajos priekšstatos piemīt čigānus (romus) un ebrejus apzīmējošiem etnonīmiem, piemēram, sēmas ‘cilvēki ar tumšu ādas krāsu, tumšiem matiem’, ‘emocionāli’, ‘temperamentīgi’, ‘klejotāji’, ‘zagļi’, ‘sievietes – zīlnieces, burves’, ‘labi muzikanti, dziedātāji, dejotāji’ ‘gudri’, ‘viltīgi’ čigānus apzīmējošo etnonīmu semantikā, savukārt sēmas ‘nav kristieši’, ‘ievēro jūdaisma likumus’, ‘galvenokārt tirgotāji (apkārt ceļojošie sīktirgotāji, veikalu īpašnieki)’, ‘skopi’, ‘uzbāzīgi’, ‘krāpnieki’, ‘neglīti, gariem, līkiem deguniem, ar bārdu’ – ebrejus apzīmējošo etnonīmu semantikā.
17. Latgaliešu folklorai specifiska emocionāli vērtējošā kontekstuālā semantika vērojama pārnovadu latviešu kā *svešo* atklāsmē: ‘runā citā valodā’, ‘luterāņi’, ‘bagāti’, ‘iedomīgi’.

Savukārt sēmas ‘katoļi’ vietējo poļu vērtējumā, ‘krievu (pareizticīgo) mācītājs un baznīca var palīdzēt nelaimē’, ‘viesmīlīgi’, ‘izpalīdzīgi’, ‘zemnieki’ – krievu vērtējumā liecina par kaimiņos dzīvojošo cittautiešu kā *savējo* uztveri.

Promocijas darba iestrādes turpmāk iespējams turpināt, papildinot analizējamā folkloras tekstu korpusa apjomu, kā arī izmantojot citu latgaliskajās izloksnēs vai latgaliešu rakstu valodā pierakstīto tekstu (tostarp mūsdienu latgaliešu tekstu korpusa) analīzi. Etnonīmiskās leksikas semantiskās analīzes dati jau ir izmantoti enciklopēdiskā izdevuma „Latgales lingvoteritoriālā vārdnīca” (2012) šķirkļu sagatavošanā, tos varētu arī turpmāk izmantot kā skaidrojošo vārdnīcu materiālu.

Tēzes

1. Etnonīmu pieminējuma biežums folklorā atkarīgs no vairākiem faktoriem: nosauktā etnosa citādības, starptautiskuma, etniskas grupas popularitātes noteiktā apvidū, saskarsmes ilguma un rakstura. Analizētajā latgaliešu folkloras tekstu korpusā izteiktas citādības un starptautiskuma dēļ vispopulārākie ir čigānus un ebrejus apzīmējošie etnonīmi. Lokāla rakstura vēsturiskie un etnodemogrāfiskie faktori ietekmējuši pārnovadu latviešus nosaucošu etnonīmu, krievu, poļu un vāciešu apzīmējumu popularitāti latgaliešu folklorā.
2. Latgaliešu folkloras tekstos konstatētos etnonīmus (arī baltu valodās kopumā) iespējams klasificēt:
 - pēc etnonīmiskās leksikas veida: etnonīmi (šaurākā nozīmē jeb „īstie” etnonīmi); etnikoni (kopējs nosaukums etnosam un teritorijai); etniskās iesaukas;
 - pēc nozīmīguma: mikroetnonīmi un makroetnonīmi;
 - pēc nominācijas principa: endoetnonīmi jeb pašnosaukumi un eksoetnonīmi jeb cittautiešu doti etnosa apzīmējumi;
 - pēc etniskās kopības veida: cilšu, tautību nosaukumi; tautu, nāciju nosaukumi; etnogrāfisku grupu, subetnosu nosaukumi;
 - pēc semantikas: monoetnonīmi, t. i., etnonīmi, kas nosauc vienu etnosu un polietnonīmi, t. i., etnonīmi, kas lietoti vairāku etnosu nosaukšanai.
3. Etnonīmiskās leksikas variantums latgaliešu folklorā ir saistāms ar:
 - folkloras teksta pierakstītāju valodas kompetenci un konkrēta laika ortogrāfijas iezīmēm;
 - latgalisko izlokšņu īpatnībām;
 - kontaktvalodu (galvenokārt slāvu) ietekmi, t. i., paralēli latgalisko izlokšņu fonētiskajai un morfoloģiskajai sistēmai pielāgotiem aizguvumiem funkcionē nepārveidoti barbarismi;
 - emocionāli vērtējošās attieksmes paušanu etnonīmu atvasinājumos un etniskajās iesaukās;
 - folkloras teksta žanrisko specifiku, piemēram, etnikoni sastopami klasisko tautasdziesmu tekstos.
4. Etnonīmu nozīmes definēšanā svarīgi ir tādi semantiskie elementi kā etniskās kopienas tips (piemēram, cilts, tauta, etnogrāfiska grupa), teritoriālā piederība, lingvistiskā un reliģiskā identitāte. Folkloras tekstos cittautiešus apzīmējošu etnonīmu pamatnozīme atšķiras no leksikogrāfiskos avotos definētās ‘tauta, kādas valsts pamatiedzīvotāji’ un iegūst nozīmi ‘tautas etniska grupa, Latgales etniskā minoritāte’, jo folklorā atklāts galvenokārt vietējā cittautieša tēls. Savukārt emocionāli vērtējošās kontekstuālās nozīmes noteikšanai svarīgs

- ir bināro pazīmju princips (piemēram, sēmas ‘skaists’ – ‘neglīts’, ‘gudrs’ – ‘mulķīgs’, ‘slinks’ – ‘strādīgs’ u. c.).
5. Etnonīma denotāts jeb referents (etnoss) folkloras tekstos atklāts tipizēta un stereotipizēta tēla veidā. Etnonīmu lietojuma kontekstu korpusa izmantošana un onomasioloģiskā pieeja semantiskajai struktūrai ļauj veidot jēdzienu sistēmas (‘latvieši’, ‘ebreji’, ‘čigāni’ u. c.). Folkloras teksti, atklājot tautas saskarsmes ar cittautiešiem vēsturisko pieredzi, rāda, ka etnonīmi pakļauti semantiskām transformācijām laikā un telpā.
 6. Jēdzienu sistēmas struktūru veido:
 - semantiskais kodols, t. i., biežāk lietotā etnonīma kontekstuālās nozīmes;
 - semantiskās struktūras tuvākā perifērija: deetnonīmisku atvasinājumu, etnisku iesauku, stabilu vārdu savienojumu semantika, kas piešķir etnosa apzīmējumam papildu nozīmi vai emocionāli vērtējošu nozīmes niansi);
 - tālākā perifērija: semantiskie derivāti un etnonīmiskās leksikas vienības ar desemantizēšanās pazīmēm, kas (galvenokārt mīklās) pauž asociatīvos priekšstatus par dažādu etnosu pārstāvju ārējo izskatu, dzīves telpu un tipiskākajām nodarbēm.
 7. Etnonīmu jēdzienisko attieksmju semantika atklāj interpretatīvo lauku (vērtējošo attieksmi), ko veido:
 - reliģiskā zona (raksturo etnosa konfesionālo piederību);
 - kultūras zona (raksturo ieražas, tradīcijas);
 - sociālā zona (nodarbošanās, dzīves telpa);
 - lingvistiskā zona (valoda, komunikācijas iespēja un vajadzība);
 - perceptīvā zona (ārējais izskats, paralingvistiskās iezīmes);
 - emocionāli (rakstura iezīmes) un intelektuāli vērtējošā zona.
 8. Etnonīmu kontekstuālā semantika atklāj stereotipisku vērtējošo priekšstatu opozīciju *savs – svešs*. Latgaliešu autostereotips etnonīmu emocionāli vērtējošajā semantikā atklāj galvenokārt pozitīvas iezīmes: ‘strādīgi’, ‘viesmīlīgi’, ‘izpalīdzīgi’, ‘vitāli’, ‘prot priecāties’, ‘apķērīgi’, ‘gudri’. Retāk kontekstuālā semantika ir negatīva, galvenokārt sakāmvārdos un parunās salīdzinājumā ar cittautiešiem tiek atklāts negatīvais sevī: ‘dievojas nevietā kā krievs’, ‘atriebīgs, bezkaunīgs kā čigāns’ u. tml. Savukārt pārnovadniekus un cittautiešus nosaucošo etnonīmu semantikā dominē negatīvs vērtējums, uzsverot *svešā* pazīmes: piederību citai, atšķirīgai reliģijai, sociālajam slānim, valodai, kultūrai, atšķirīgam temperamenta tipam.

Avoti

Latviešu folkloras avoti

AL – Anekdotas. *Latgola*.

<http://latgola.lv/meiti/vasals/meits.cgi?read=3958>, sk. 08.11.2013.

Bitaine 2006 – Bitaine, Anna (dz. 1928. g., teicēja). Pierakstīja Inese Ločmele.

Bule 2012 – Bule, Malvīne (dz. 1922. g., teicēja). Rēzeknes novada Čornajas pagasts.
Pierakstīja Antra Kļavinska.

Būmanis 2008 – Būmanis, Jānis (sast.). *Ošas upes krastu dziesmas un raksti*. Rēzekne:
Latgales kultūras centra izdevniecība.

Cybuļš, Ločmeļš 1999 – Cybuļš, J., Ločmeļš, J. (sast.). *Īdzer veina, lai dzeive ira feina*.
Reiga: [b.i.].

DS – *Dainu skapis*. <http://www.dainuskapis.lv/>, sk. 20.04.2011.

FDP 2009 – Spārītis, Ojārs (sast.). *Feimaņu draudzes pasakas*. Tautasdziesmas un pasakas
Rēzeknes novada Feimaņu un Silajāņu pagastā pierakstījis Antons Kokalis. Rīga:
Nacionālais apgāds, 2009.

Kļavinskis 2004 – Kļavinskis, Jānis (dz. 1927.g., teicējs). Preiļu rajona Pelēču pagasts.
Pierakstīja Antra Kļavinska.

LBV 1939 – Straubergs, Kārlis. *Latviešu buŗamie vārdi*. Rīga: Latviešu folkloras krātuves
izdevums.

LF 1968 – Trūps, J. (red.). *Latgaļu folklorā : I Tautas jūki, meikles, parunas*. [Minhene]: LPI.

LFK – Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūta *Latviešu folkloras
krātuves materiāli*.

LIP – Uļanovska, Stefānija. *Pūļu Inflantejis latvīši, i seviški Rēzeknis apriņķa Viļānu pogosta:
Etnografisks tāluojums*. (Ulanowska, Stefānija. Łotysze Inflant polskich ... Zbiór
Wiadomości do Antropologii Krajowej... Kraków, I. – 1891. – T. 15. – S. 181. – 282.;
II. –1892. – T. 16. – S. 104. – 267. ; III – 1895. – S. 232–492.) Andronovs, A.,
Leikuma, L. (atb. red.). Reiga: LU, 2011 [faksimilizdevums].

Lōcs, Širins, Igaunš 1997 – Lōcs, P., Širins, L., Igaunš G. (sast.) *Dzeivē kai anekdotē,
anekdotē kai dzeivē : anekdošu krōjums*. Rēzekne: [b.i.].

Ločmele 2006 – Ločmele, Anna (dz. 1923. g., teicēja). Pierakstīja Inese Ločmele.

LPS 2000 – Opincāne, Bernadeta (sast.). *Latgaļu parunas un sokomvōrdi*. Rēzekne: Latgolas
kulturas centra izdevnīceiba, 2000.

LPT – Šmits, Pēteris. *Latviešu pasakas un teikas*. (15 sējumi, 1925–1937).
<http://valoda.ailab.lv/folkloras/pasakas/>, sk. 28.11.2011.

- LSDF – *Latviešu sakāmvārdu datorfonds*. <http://valoda.ailab.lv/folkloras/sakamvardi/>, sk. 23.04.2011.
- LTDz – Švābe, Arveds, Straubergs, Kārlis, Hauzenberga-Šturma, Edīte.(1952–1956). *Latviešu tautas dziesmas, (Chansons populaires lettonnes)*, 12 sēj. Kopenhāgenā: Imanta, <http://latviandainas.lib.virginia.edu>, sk. 24.03.2011.
- LTT - Šmits, Pēteris (sast.). *Latviešu tautas ticējumi*. I – IV 1940 – 1941. <http://valoda.ailab.lv/folkloras/ticejumi/>, sk. 16.12.2010.
- Malahovskis 2011 – Malahovskis, Vladislavs (dz. 1960. g., teicējs). Rēzekne. Pierakstīja Antra Kļavinska.
- MK – Jūrdžs, Andryvs (1999). *Myužeygays kalinders ar sayminiceibas iwirojumim por wyssu [1916] godu*. Rēzekne: LKCI.
- Opincāne 2000 – Opincāne, Bernadeta. *Atmini munu meikli!* Rēzekne: LKCI.
- Proveja 2007 – Proveja, Vija (dz. 1962. g., teicēja). Pierakstīja Lāsma Zute.
- RA – *Rēzeknes Augstskolas folkloras prakšu un ekspedīciju materiāli*. [manuskripts] vai <http://folkloras.ru.lv/index.php?lang=lv&p=9>, sk. 04.02.2013.
- Rancāns 2006 – Rancāns, Vitālijs (dz. 1937. g., teicējs). Rēzeknes novada Rogovka. Pierakstīja Inese Ločmele.
- RNS 2010 – Pucena, Signe, Vītola, Ieva (sast.). *Rībeņu nūvoda stuosti. Nr. 1. Tradīciju burtnīca*. Rīga: Starpnozaru mākslas grupa SERDE, 2010.
- Smelters 1899 – Smelters, Pīters. *Tautas dzismu, posoku, meikļu un parunu Wocelite*. Reigā.
- Valiļjeva 2011 – Vasiļjeva, Helēna. Par romeru dzymtu. *Tāvu zemes kalendars 2012*. Rēzekne: LKCI, 94 – 101.
- VNMDP – Vilmane, Janīna (sast.). *Vārkavas novada nutvārdu daiļrades pūrs*. I, II. Rēzekne: Latgales Kultūras centra izdevniecība, 2006, 2009.
- Zaiceva 2006 – Zaiceva, Ilona (dz. 1978. g., teicēja). Pierakstīja Inese Ločmele.

Lietuviešu folkloras avoti

- BDD – Balčikonis, J. *Druskininkų dainos*. Vilnius: Vaga, 1972.
- DKD – Norkus, J. *Didžiojo karo laikų lietuvių dainos*. Kaunas: „Vairo” b-vė, 1927.
- LDT – *Lietuvių dainuojamosios tautosakos elektroninis katalogas*. http://www.aruodai.lt/index.php?option=com_content&task=view&id=5&Itemid=10, sk. 06.04.2013.
- LLD – *Lietuvių liaudies dainynas*. III– IVIII. Vilnius: LLTI, 1985 – 2004.

LPTEK – *Lietuvių pasakojamosios tautosakos elektroninis katalogas*.
<http://www.aruodai.lt/pasakos/>, sk. 28.06.2013.

LTR – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto *Lietuvių tautosakos rankraštynas*.

SLT – Lebedys, J. *Smulkioji lietuvių tautosaka XVII – XVIII a.* Vilnius: Valst. grož. lit. I-kla, 1956.

TD VII – Balys, J. (red.). Klaipėdiškių lietuvių tautosaka. *Tautosakos darbai*. T. 7. 1940.

TŽ V – Iš prof. V. Krėvės – Mickėvičiaus tautosakos rinkinių. *Tauta ir žodis*. T.5. 1928., 572–632.

VDU ER – *Vytauto Didžiojo universiteto Etnologijos ir tautosakos katedros rankraštynas*.

Leksikogrāfiskie avoti

Bērzkalns 2007 – Bērzkalns, Anatolijs. *Latgaļu volūdas vārdu krājums*. Rēzekne: Latgolas Kultūras centra izdevnīceiba.

Bolaffi *et al.* 2003 – Bolaffi, Guido, Bracalenti, Raffaele, Braham, Peter, Gindro, Sandro. *Dictionary of Race, Ethnicity and Culture*. London : SAGE publications.

Bukšs, Placinskis 1973 – Bukšs, M., Placinskis, J. *Latgaļu gramatika un pareizraksteibas vārdneica*. Minhene: LPI.

Bušs, Ernstone 2006 – Bušs, Ojārs, Ernstone Vineta. *Latviešu valodas slenga vārdnīca*. Rīga : NORDEN AB.

DW – *Deutsches Wörterbuch* von Jacob und Wilhelm Grimm. 16 Bde. in 32 Teilbänden. Leipzig 1854-1961. Quellenverzeichnis Leipzig 1971. Online-Version vom 13.01.2014. <http://woerterbuchnetz.de/DWB/?lemma=deutsch>, sk. 12.01.2014.

EH I – Endzelīns, Jānis, Hauzenberga, Edīte (1934–1938). *Papildinājumi un labojumi K. Mülenbacha Latviešu valodas vārdnīcai, I*. Rīga: Kultūras fonda izdevums.

FLV – Latvijas Folkloras krātuve. *Folkloras leksikas vārdnīca*. <http://www.lfk.lv/vardnica.html>, sk. 21.08.2013.

Karulis (1992) 2011 – Karulis, Konstantīns. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*. Rīga : Avots.

Kavalieris 2002 – Kavalieris, Anrijs (sast.). *Tā runā zonā. Latvijas argo – kriminālvides žargona vārdnīca*. [Rīga] : Valters un Rapa.

KIV 1998 – Reķēna, Antoņina. *Kalupes izloksnes vārdnīca*. 1., 2. sējums. Rīga : Latviešu valodas institūts, 1998.

Kursīte 2008 – Kursīte, Janīna. *Neakadēmiskā latviešu valodas vārdnīca jeb novadu vārdene*. Rīga: Madris.

- Kursīte 2009 – Kursīte, Janīna. *Tautlietu vārdene*. [Rīga] : Nemateriālā kultūras mantojuma valsts aģentūra.
- LE – *Latvijas enciklopēdija*. 5. sējums. Rīga: Valērija Belokoņa izdevniecība, 2009.
- LEV 2002 – Apinis, Pēteris (red.). *Latvijas Enciklopēdiskā vārdnīca*. [Rīga]: Nacionālais apgāds, 2002. Elektroniskā versija: <http://www.letonika.lv/groups/default.aspx?g=1&r=1&f=1>, sk. 23.10.2012.
- LKV 1934 – *Latviešu konversācijas vārdnīca*, X. Rīga: A. Gulbja apgāds.
- LKŽ 2013 – Naktinienē, Gertrūda (vyriausioji redaktorė). *Lietuvių kalbos žodynas (t. I-XX, 1941–2002): elektroninis variantas*. Antras elektroninis leidymas. [Vilnius]: Lietuvių kalbos institutas.
- LLV I 2012 – Šuplinska, Ilga (galv. red.). *Latgales lingvoteritoriālā vārdnīca. Лингвоэтерриториальный словарь Латгалии. I*. Rēzekne : Rēzeknes Augstskola.
- LLL – *Lietuviešu – latviešu – latgaliešu vārdnīca*. http://hipilatlit.ru.lv/lv/products/dictionary_info.html, sk. 09.02.2015.
- LPV 1999 – Paršuta, Juzefa. *Latviešu – poļu vārdnīca*. [Rīga] : Jumava.
- LVDA – Laumane, Benita (zin. vad., 1999). *Latviešu valodas dialektu atlants. Leksika*. Rīga: Zinātne.
- LLVV – *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. I – VIII. Rīga: Zinātne, 1972–1996.
- Lukaševičs 2011 – Lukaševičs, Valentīns. *Latgaliešu – latviešu vārdnīca. Vīna cylvāka specvuorduojs*. Daugavpils: Daugavpils Universitātes akadēmiskais apgāds „Saule”.
- LVS 2009 – Bušs, Ojārs, Ernstone, Vineta. *Latviešu valodas slenga vārdnīca*. Rīga: Zvaigzne ABC.
- MLVV – Zuicena, Ieva (red.). *Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, elektroniskā versija <http://www.tezaurs.lv/mlvv/>, sk. 09.02.2015.
- ME – Mīlenbahs, Kārlis. *Latviešu valodas vārdnīca*. Rediģējis, papildinājis, turpinājis J.Endzelīns. I – IV. Rīga: Kultūras fonds, 1923–1932.
- Strods 1990 (1933) – Strods, Pīters. *Pareizraksteības vōrdneica*. Atkortots izdevums. Daugavpils: [b.i.].
- Strods 1991 – Strods, Henrihs. *Latgales etnogrāfisko terminu skaidrojums*. Rīga: Latvijas Universitāte.
- SV 1999 – *Svešvārdu vārdnīca*. Dr.philol. J. Baldunčika redakcijā. Rīga: Jumava.
- TŽŽ 2007 – Vaitkevičiūtė, Valerija. *Tarptautinių žodžių žodynas*. Vilnius: Žodynas.
- Ūsele 1998 – Ūsele, Veneranda. *Tilžas izloksnes apraksts*. Rīga: Latviešu valodas institūts.

- VPSV 2007 – *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Sast. autoru kolektīvs Valentīnas Skujiņas vadībā. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
- Елистратов 2002 – Елистратов, Владимир. *Словарь русского арго (материалы 1980–1990 г.)*. Электронная версия. <http://www.gramota.ru/slovari/argo/>, sk. 25.11.2014.
- ЛЭС 2002 – Ярцева, В. Н. (главный ред.). *Лингвистический энциклопедический словарь*. 2-е издание. Москва: Научное издательство «Большая Российская энциклопедия».
- ЭСРЯ 1986 – Фасмер, Макс. *Этимологический словарь русского языка*. Издание второе, стереотипное. Тома I–IV. Москва: Прогресс. <http://etymolog.ruslang.ru>, sk. 28.07.2012.
- СРОТ 1978 – Подольская, Н. В. *Словарь русской ономастической терминологии*. Москва: Наука.
- СЯРФ 2006 – Бобунова, Мария Александровна, Хроленко А.Т. *Словарь языка русского фольклора*. Курск: Курский государственный университет.
- ТСРЯ – *Толковый словарь русского языка*. <http://www.vedu.ru/expdic/>, sk. 26.12.2012.

Izmantotā literatūra

1. Ainiala *et al.* 2012 – Ainiala, Terhi, Saarelma, Minna, Sjöblom, Paula. *Names in Focus. An Introduction to Finnish Onomastics*. Helsinki: Finnish Literature Society.
2. Anča 2007 – Anča, Daina. *Krieva tēls latgaliešu folklorā*. Bakalaura darbs. Zinātniskā vadītāja Dr. philol. Angelika Juško-Štekele. Rēzekne: Rēzeknes Augstskola [manuskripts].
3. Anglickienė 2006 – Anglickienė, Laima. *Kitataučių įvaizdis lietuvių folklore*. Kaunas: Versus aureus.
4. Anglickienė 2009 – Anglickienė, Laima. Šiandieniniai lietuvių mitai apie kaimynes tautas. *Kultūrologija 17. Istorinės realybės ir mitai nacionalinėse kultūrose: dabarties vizija*. Vilnius: Kultūros, filozofijos ir meno institutas, 228–244.
5. Apine 2001 – Apine, Ilga. *Politoloģija: Ievads etnopsiholoģijā*. Rīga: Zvaigzne ABC.
6. Apine *et al.* 2004 – Apine, Ilga, Dribins, Leo, Jēkabsons, Ēriks u. c. *Mainīgās identitātes: etnisko grupu mobilizēšanās un sabiedrības etniskās struktūras izmaiņu ietekme uz sabiedrības integrāciju*. Rīga: Sabiedrības integrācijas fonds. 19–29. http://s3.amazonaws.com/politika/public/article_files/1090/original/mainident.pdf?1326906260, sk. 20.04.2012.
7. Apine 2007 – Apine, Ilga. Čigāni (romi) Latvijā. Dribins, Leo (sast.). *Mazākumtautības Latvijā. Vēsture un tagadne*. Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts.

8. Arājs, Medne-Romane 1977 – Arājs, Kārlis, Medne-Romane, Alma. *Latviešu pasaku tipu rādītājs*. Rīga: Zinātne.
9. Baldunčiks 2012 – Baldunčiks, Juris. Senās Latvijas tautību nosaukumi latviešu rakstu valodā līdz 20. gadsimtam. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*, 16 (1). Liepāja : LiePa, 15–27.
10. Balodis 2008 – Balodis, Pauls. *Latviešu personvārdu etimoloģiskās semantikas teorētiskais modelis un tā realizācija*. Promocijas darbs. Rīga: Latvijas Universitāte [manuskripts].
11. Bankavs 1998 – Bankavs, Anndrejs. Franču rakstu avoti par lietuviešiem, latviešiem un igauņiem. *Baltistica. V priedas*. Vilnius: Vilniaus universitetas, 53–58.
12. Baranovska 2006 - Baranovska, Inese. Krāslavas čigānu sirds iepukstējusies straujāk. *Latgales Laiks*. 24. janvārī. <http://www.latgaleslaiks.lv/lv/2006/1/24/27242>, sk. 24.02.2011.
13. Barth 1969 – Barth, Fredrik. Introduction. Barth, Frederik (ed.). *Ethnic groups and Boundaries. The Social Organization of Culture Difference*. Boston: Little, Brown and Company, 9–38.
14. Bartmiński, Chlebda 2008 – Bartmiński, Jerzy, Chlebda, Wojciech. Jak badać językowo-kulturowy obraz Słowian i ich sąsiadów ? *Etnolingwistyka. Problemy języka i kultury*. 20. Lublin: Wydawnictwo Uniwersitetu Marii Curie-Skłodowskiej, 11–29.
15. Bartmiński 2009 – Bartmiński, Jerzy. *Aspects of Cognitive Ethnolinguistics*. Equinox.
16. Bērziņš 2000 – Bērziņš, Valdis (atb. red.). *20. gadsimta Latvijas vēsture. I. Latvija no gadsimta sākuma līdz neatkarības pasludināšanai 1900–1918*. Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds.
17. Bilkis 2006 – Bilkis, Laimutis (ats. red.). *Baltų onomastikos tyrimai. Aleksandrui Vanagui atminti*. Vilnius : Lietuvių kalbos institutas.
18. Bīlenšteins 1892 – Bīlenšteins, A. *Die Grenzen des lettischen Volksstammes und der lettischen Sprache in der Gegenwart und im 13. Jahrhundert*.
19. Bleiera *et al.* 2005 – Bleiera, D., Butulis, I., Feldmanis, I. u.c. *Latvijas vēsture. 20. gadsimts*. Rīga: Jumava.
20. Boldāne 2011 – Boldāne, Ilze. *Etnisko stereotipu veidošanās apstākļi Latvijā: 1850. – 2004*. Promocijas darbs. Zinātniskais vadītājs Dr. hab. hist. Jānis Bērziņš; zinātniskā konsultante: Dr. hab. hist., prof. emer. Ilga Apine. Rīga [manuskripts].
21. Braidaks 2007a – Braidaks, Antons (1974). Latgaliešu tautas dziesmu fonētikas jautājumi. *Darbu izlase, 2. sējums*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, Daugavpils Universitāte, 404–412.

22. Breidaks 2007b – Breidaks, Antons (1977). Daži latgaliešu tautasdziesmu valodas jautājumi. *Darbu izlase, 2. sējums*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, Daugavpils Universitāte, 413–418.
23. Breidaks 2007c – Breidaks, Antons (1981). Baltijas somu un latgaļu-sēļu etnolingvistisko sakaru jautājumi. *Darbu izlase, 2. sējums*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, Daugavpils Universitāte, 277–288.
24. Breidaks 2007 d – Breidaks, Antons (1997). Morphological Arhaisms in latgalian Folksongs. *Darbu izlase, 2. sējums*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, Daugavpils Universitāte, 345–437.
25. Breidaks 2007e – Breidaks, Antons (1998). Ievads baltu valodniecībā. I, II daļa. *Darbu izlase, 1. sējums*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, Daugavpils Universitāte, 483–601.
26. Breidaks 2007f – Breidaks, Antons (2000). The Metrics of Latvian Folk Songs. *Darbu izlase, 2. sējums*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, Daugavpils Universitāte, 427–434.
27. Brolišs 1999 – Brolišs, Jāzeps. *Nacionālie procesi un nacionālā politika*. Rēzekne: Rēzeknes Augstskola.
28. Brolišs 2000 – Brolišs, Jāzeps. *Latgales latviešu likteņi Sibīrijā*. Rēzekne: Latgales kultūras centra izdevniecība.
29. Bula 2011 – Bula, Dace. *Mūsdienu folkloristika. Paradigmas maiņa*. Rīga: Zinātne.
30. Bušmane 1993 – Bušmane, Brigita. *Etnonīmi ēdienu nosaukumos latviešu valodas izloksnēs*. Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. A. 1993, Nr.7 (552), 17–23.
31. Bukšs 1955 – Bukšs, Mikelis. Myusu dzimtines tradīcijas. Pleišs, A. (red., 1955). *Kulturvēsturiski materiāli. Rokstu krājums latgaļu drukas aizlīguma (1865–1904) atceļšonas 50 gadu atcerei*. [Minhene]: Latgaļu izdevniecība.
32. Bukšs 1965 – Bukšs, Mikelis. Statistiskī dati par latgalim. Batņa, Aleksandrs, Bukšs, Mikelis, Latkovskis, Leonards (red.). *Acta Latgalica, I*. [Minhene]: Latgaļu izdevniecība.
33. Bušs 2003 – Bušs, Ojārs. *Personvārdi, vietvārdi un citi vārdi : izpētes pakāpieni*. Rīga : LU Latviešu valodas institūts.
34. Bušs 2005 – Bušs, Ojārs. Par principiālo atšķirību starp latviešiem un laringologiem jeb Par etnonīmu semantiku un varbūtējo īpašvārdiskumu. Bušs, Ojārs (red.). *Linguistica Lettica*. Nr. 14. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 135–144.
35. Bušs, Hirša 2006 – Bušs, Ojārs, Hirša, Dzintra. Etnonīmi un toponīmi kā ideoloģiskās cīņas ierocis. *Letonikas pirmais kongress. Valodniecības raksti*. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 13–15.
36. Butkus 1995 – Butkus, Alvydas. *Lituvų pravardės*. Kaunas: Aesti.

37. Butkus 2007 – Butkus, Alvydas. *Lietuva ir Latvija: laikas atsisakyti senųjų stereotipų*. www.delfi.lt, sk. 25.11.2011.
38. Butkus 2009 – Butkus, Alvydas. *Nominacija ir identitetas. Habilitacijos procedūrai teikiamų mokslo darbų apžvalga*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas [Manuskripts].
39. Būga 1961 – Būga, Kazimieras. *Rinktiniai raštai. III tomas*. Vilnius.
40. Cibuļš 2014 – Cibuļš, Juris. *Purlovas grāmata*. Rīga: Raudava.
41. Cimdiņa 2010 – Cimdiņa, Agnese. Tomass Hillanns Ēriksens un sociālantropoloģijas aizmetņi Latvijā. Ēriksens, Tomass Hillans. *Mazas vietas – lieli jautājumi. Ievads sociālantropoloģijā*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 7–17.
42. Creese 2008 – Creese, Angela. *Linguistic ethnography*. <http://www.uklef.net/documents/papers/creese2008.pdf>, sk. 29.03.2013.
43. Croft, Cruse 2004 – Croft, William, Cruse, D. Alan. *Cognitive Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
44. Cruse 1986 – Cruse, D. Alan. *Lexical Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press.
45. Cruse 2004 – Cruse, Alan. *An Introduction to Semantics and Pragmatics*. Second Edition. Oxford: Oxford University Press.
46. CSP 2010 – LR Centrālā statistikas pārvalde. Pastāvīgo iedzīvotāju skaits pēc tautība statistiskajos reģionos un republikas pilsētās. *Latvijas statistikas gadagrāmata 2010*. Rīga: LR CSP.
47. Dambe 2012 – Dambe, Vallija (1972). Īpašvārdu pētīšana. *Darbu izlase*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 311–324.
48. David, Mácha 2012 – David Jaroslav, Mácha Přemysl. Možnosti studia toponym va vztahu ke krajině prostory a identitetě. The possibilities for studying place names in relation to landscape, space and identity. *Acta Onomastica. Ročníkn LIII*. Praha: ústav pro jazyk český AC ČR, 28–45.
49. Dekters 1970 – Dekters. *Dorvas cīma ļaudis*. [Minhene]: Latgaļu izdevnīceiba.
50. Dini 2000 – Dini, Pjetro Umberto. *Baltu valodas*. Rīga: Jāņa Rozes apgāds.
51. Dribins *et al.* 2001 – Dribins L., Gūtmanis A., Vestermanis M. *Latvijas ebreju kopiena: vēsture, traģēdija, atdzimšana*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds.
52. Dribins 2007 – Dribins, Leo (sast.). *Mazākumtautības Latvijā. Vēsture un tagadne*. Rīga: Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūts.
53. Dribins, Spārītis 2000 – Dribins, Leo, Spārītis, Ojārs. *Vācieši Latvijā*. Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts.

54. Duranti 2001 – Duranti, Alessandro. *Linguistic Anthropology : History, Ideas, and Issues*. Duranti, A. (ed.) *Linguistic Anthropology : A Reader*. Cornwall : Blackwell Publishing, 1–38.
55. Durejko 1995 – Durejko, Agņeška. Daugava poļu literatūras tradīcijās. Sozaņskis, Jaroslavs (red., 1995). *Latvija–Polija. Starptautiskās zinātniskās konferences „Poļu un latviešu tautas politiskie, ekonomiskie un kultūras sakari no 16. gs. līdz 1940. gadam” materiāli*. Rīga: Polijas republikas vēstniecība. 124–132.
56. Dzeņš 1971 – Dzeņš, Ontons. *Muna dzeive, I*. Minhene: Latgaļu izdevnīceiba.
57. Endzelīns 1974 – Endzelīns, Jānis (1913). Latvieši un latgalieši. *Darbu izlase, II*. Rīga: Zinātne, 477–479.
58. Endzelīns 1979 – Endzelīns, Jānis. Kā cēlies vāciešu vārds? *Darbu izlase, III1*. Rīga : Zinātne, 122–124.
59. Endzelīns 1980 – Endzelīns, Jānis (1932). Mūsu tautasdziesmu valoda. *Darbu izlase, III2*. Rīga : Zinātne, 78–82.
60. Ethnologue 2013 – Lewis M. Paul, Gary F. Simons, Charles D. Fennig (eds). *Ethnologue : Languages of the World, Seventeenth edition*. Dallas, Texas : SIL International. Online version : <http://www.ethnologue.com>, sk. 08.09.2013.
61. Ēriksens 2010 – Ēriksens, Tomass Hillans. *Mazas vietas – lieli jautājumi. Ievads sociālantropoloģijā*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
62. Fāters 2010 – Fāters, Heincs. *Ievads valodniecībā*. Rīga: Zinātne.
63. Foley 1997 – Foley, William A. *Anthropological linguistics : an introduction*. Oxford: Blackwell Publishers.
64. Freimane 2008 – Freimane, Inta. *Trešā persona latviešu verbu sistēmā*. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds.
65. Garšva 2003 – Garšva, Kazimieras (2003). Ciskodas. *Visuotinė lietuvių enciklopedija, IV*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 143.
66. Garšva 2009 – Garšva, Kazimieras. Lietuviškos kilmēs Latvijos vietovardžiai. *Valoda – 2009. Valoda dažādu kultūru kontekstā. Zinātnisko rakstu krājums XIX*. Daugavpils: DU Akadēmiskais apgāds “Saule”, 404–413.
67. Gavriļina, Vulāne 2008 – Gavriļina, Margarita, Vulāne, Anna. *Valodā veldzējas tautas dvēsele...* Rīga: Mācību grāmata.
68. Geeraerts 2006 – Geeraerts, Dirk (ed.). *Cognitive Linguistics: Basic Readings*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter.

69. Geeraerts, Cuyckens 2007 – Geeraerts, Dirk, Cuyckens, Hubert. Introduction Cognitive linguistics. Geeraerts D., Cuyckens, H. (eds.). *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*. Oxford: University Press, 3–21.
70. Gimbutiene 1994 – Gimbutiene, M. *Balti aizvēsturiskajos laikos: etnoģenēze, materiālā kultūra un mitoloģija*. Rīga: Zinātne.
71. Grīsele 2005 – Grīsele, R. *Spēkildze: populārvalodniecisku rakstu izlase, I*. RLB latviešu valodas attīstības kopa : ANTAVA.
72. Gudavičius 2009 – Gudavičius, Aloyzas. *Etnolingvistika (Tauta kalboje)*. Šiauliai: VšĮ Šiaulių universiteto leidykla.
73. Hjelmslev 1953 – Hjelmslev, Louis. *Prolegomena to a Theory of Language*. Bloomington: Indiana.
74. Holvūts 2012 – Holvūts, Aksels. *Vispārīgās sintakses pamati*. Rīga: LVA.
75. Hudson 1980 – Hudson, R. A. *Sociolinguistics*. Cambridge : Cambridge University Press.
76. ICOS 2010 - The International Council of Onomastic Sciences. *List of Key Onomastic Terms*. <http://www.icosweb.net/index.php/whatis-onomastics.html>, sk. 18.07.2013.
77. Jackendoff 1983 – Jackendoff, Ray. *Semantics and cognition*. Cambridge: Mit Press.
78. Jakaitienė 2010 – Jakaitienė, Evalda. *Leksikologija*. – Vilnius: Vilniaus Vilniaus universiteto leidykla.
79. Jankovjaks 2009 – Jankovjaks, Mirosļavs. Baltkrievijas – Latvijas pierobežā dzīvojošo nacionalitāšu tēls Latgales iedzīvotāju skatījumā. Kursīte, Janīna (sast., 2009). *Baltu un slāvu kultūrkontakti*. Rīga: Madris, 256–268.
80. Jansons 1010 – Jansons, Jānis Alberts. *Latviešu masku gājieni*. Rīga: Zinātne.
81. Jēkabsons 1996 – Jēkabsons, Ēriks. *Poļi Latvijā*. Rīga : Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūts.
82. Jēkabsons 2007 – Jēkabsons, Ēriks. Poļi Latvijā. Dribins, Leo (sast.). *Mazākumtautības Latvijā. Vēsture un tagadne*. Rīga: Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūts, 162–189.
83. Jēkabsons 2007a – Jēkabsons, Ēriks. Lietuvieši Latvijā. Dribins, Leo (2007). *Mazākumtautības Latvijā. Vēsture un tagadne*. Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 42–67.
84. Juško-Štekele 2006 – Juško-Štekele, Angelika. Ebreja un čigāna etniskie stereotipi latgaliešu folklorā. Apanavičius, Romualdas (red.). *Humanities in New Europe. I. Culture and Identity*. Kaunas: VDU, 129–143.

85. Juško-Štekele 2007 – Juško-Štekele, Angelika. *Latgaliešu folklorā*. Rēzekne : Rēzeknes Augstskola.
86. Juško-Štekele 2008 – Juško-Štekele, Angelika. Etniskie tipi latgaliešu folklorā un mūsdienu sabiedrībā. Lazdiņa, Sanita (sast.). *Etniskums Eiropā : sociālpolitiskie un kultūras procesi : starptautiskās zinātniskās konferences materiāli*. Rēzekne : Rēzeknes Augstskola, 154–162.
87. Kai mes paši sewi saucam? (1915). *Drywa*. Nr. 41. 21. oktobrī.
88. Kaidas tautas dzejwoj pi mums (1906). *Gaisma*. Nr. 12. 9. martā.
89. Kalvāne 2012 – Kalvāne, Skaidrīte. Par Celinu Plāteri un viņas „Piosnki ludowe łotewskie” (1860) kā pirmo latgaliešu folkloras dokumentējumu. *Via Latgalica : Latgalistikys kongresu materialy, IV*. Rēzekne : Rēzeknis Augstškola, 31–45.
90. Kamadulytė 2006 – Kamandulytė, Laura. Onimų reikšmės tyrimai tekstynų lingvistikos metodu. Tyla, Antanas (red.). *Lituanistica. 2006. T. 65. Nr. 1*. Vilnius: Lietuvos mokslų akademijos leidykla, 38–47.
91. Karaliūnas 1999 – Karaliūnas, Simas. Etnonimo *gudai* kilmė. Gudaitis, Leonas (red.). *Darbai ir dienos. Nr. 10 (19)*. Kaunas: VDU leidykla, 1–53.
92. Karpova 1990 – Karpova, Ārija. Ievads etnopsiholoģijā. Rīga: Latvijas Zinību biedrība.
93. Katz, Fodor 1963 – Katz, J. J., Fodor, J. A. The Structure of Semantic Theory. *Language*, Vol. 39, No. 2. Baltimore: Linguistic Society of America, 170–210.
94. Kavacs 2001 – Kavacs, Jurgis. Toponīmu klasifikācijas teorētiskās problēmas. *Linguistica Lettica, 2001, 9*, 85–109.
95. Kemps 1910 – Kemps, Francis. *Latgalieši*. Rīgā: Semneeka puhrs.
96. Kemps 1991 – Kemps, Francis. *Latgales likteņi*. Rīga : Avots.
97. Kerbelytė 1994 – Kerbelytė, Bronislava. Anekdotų struktūros ir semantikos ypatumai. Kerbelytė, Bronislava, Krikščiūnas, Povilas (parengė). *Lietuvių liaudies anekdotai*. Vilnius : Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 9–25.
98. Kļavinska 2004 – Kļavinska, Antra. Interlingvistiskā homonīmija: tipoloģija un recepcija. *Valodas politika un sociolingvistiskie jautājumi : starpt. zin. konferences “Reģionālās valodas mūsdienu Eiropā” materiāli*. Rēzekne : Rēzeknes Augstskola, 140–147.
99. Kļavinska 2009 – Kļavinska, Antra. Daudzvalodība Austrumlatvijā. Valodu lietojuma sfēras. Šuplinska, Ilga, Lazdiņa, Sanita (red.). *Valodas Austrumlatvijā: pētījuma dati un rezultāti*. Rēzekne: Rēzeknes Augstskola, 146–157.
100. Kļavinska 2012 – Leksēmas *burlaks* semantika laikraksta „Drywa” (1908–1918) diskursā. *Via Latgalica: Latgalistikys kongresu materialy, IV*. Rēzekne: Rēzeknis Augstškola, 46–58.

101. Kļaviņa 1991 – Kļaviņa, Sarma. Etnolingvistikas pamatu licējs. *Kentaurs XXI*. Nr. 18, 1999, 83–85.
102. Kohlheim 2012 – Kohlheim, Volker. The Proper Name in Real World Contexts and in Fiction: A Cognitivist Approach. *International Scientific Conference “Onomastic Investigations” to commemorate the 100th anniversary of Vallija Dambe (1912 – 1995), Latvian onomastician, 10 – 12 May, 2012. Abstracts*. Rīga: LV Latviešu valodas institūts, 29–31.
103. Krasovska 2011 – Krasovska, E. Dažas kognitīvās lingvistikas terminoloģijas tulkošanas problēmas. Polkovņikova, S. (atb. red.) *Valoda – 2011. Valoda dažādu kultūru kontekstā. Zinātnisko rakstu krājums XXI*. Daugavpils: DU akadēmiskais apgāds „Saule”, 101–114.
104. Krelatovs 2006 – Krelatovs, Deniss. *Valsts programma „Čigāni (romi) Latvijā ” 2007.–2009. gadam*. Apstiprināts Ministru Kabinētā 2006. gada 17. oktobrī. http://ec.europa.eu/ewsi/UDRW/images/items/doc1_3656_177811660.pdf, sk. 06.11.2013.
105. Krelatovs 2010 – Krelatovs, Deniss. *Romi – mani viesmīlīgie kaimiņi*. www.dialogi.lv/article_new.php?id=2989, sk. 24.02.2010.
106. Kučinskis 1977 – Kučinskis, Staņislavs. Gustavs Manteifelis. Latvju zemes un tautas vienības liecinieks. *Dzimtenes kalendārs 1978. gadam*. [Vasteras]: Trīs Rozes, 62–68.
107. Kuhn 1962 – Kuhn, Thomas Samuel. *The Structure of Scientific Revolutions*. Chicago: University of Chicago Press.
108. Kunze 1998 – Kunze, Konrad. *dtv-Atlas Namenkunde. Vor- und Familiennamen im deutschen Sprachgebiet*. München: Deutscher Taschenbuch Verlag.
109. Kuplā 2013 – Kuplā, Ieva. *Kustības verbu daudznozīmība latviešu valodā*. Promocijas darbs filoloģijas doktora grāda iegūšanai valodniecības zinātņu nozares latviešu sinhroniskās valodniecības apakšnozarē. Zinātniskā vadītāja Dr. philol. Ilze Lokmane. Rīga: Latvijas Universitāte [manuskripts].
110. Kursīte 1996 – Kursīte, Janīna. *Latviešu folklorā mītu spoguļi*. Rīga: Zinātne.
111. Kursīte 2005 – Kursīte, Janīna. Čiulis un čangalis : ikdienas stereotipi. *Nomales identitātei*. Rīga : Madris, 78–88.
112. Kursīte 2005a – Nomales identitāte un centra identitāte. *Nomales identitātei*. Rīga: Madris, 17–21.
113. Kursīte 2011 – Kursīte, Janīna. Latvieši Sibīrijā: ieskats izceļošanas problemātikā. Lielbārdis, Aigars (sast.). *Latvieši latviešu acīm: Sibīrija. Timofejevka*. Rīga: LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 17–26.
114. Lakoff, Johnson 1980 – Lakoff, G., Johnson M. *Methaphors we live by*. Chicago.

115. Langacker 2008 – Langacker, Ronald W. *Cognitive grammar : a basic introduction*. Oxford: Oxford University Press ; New York.
116. Lappo 2002 – Lappo, I. Profilowanie stereotypu Rosijanina w polskim kręgu językowo-kulturowym. *Etnolingwistyka. Problemy języka i kultury*. 14. Lublin: Wydawnictwo Uniwersitetu Marii Curie-Skłodowskiej, 153–175.
117. Latkovskis 1964 – Muna tāva ticeiba. *Tāvu zemes kalendars 1965*. [Minhene]: Latgaļu izdevnīceiba.
118. Latkovskis 1968 – Latkovskis, Leonards. Latgaļu humors. Trūps, J. (red.). *Latgaļu folklorā : I Tautas jūki, meikles, parunas*. [Minhene]: LPI, 6–16.
119. Latkovskis 1968, 1971 – Latkovskis, Leonards. *Latgaļu uzvārdi, palames un dzymtas. I, II d.* München: Latgaļu izdevnīceiba.
120. Latkovskis 1972 – Latkovskis, Leonards. Latgaļu serde. Bukšs, Mikelis, Latkovskis, Leonards, Škutāns, Stanislavs (sast.). *Acta Latgalica, IV*. München: Latgaļu izdevnīceiba, 71.
121. Laumane 1973 – Laumane, Benita. *Zivju nosaukumi latviešu valodā*. Rīga: Zinātne.
122. Laumane 2004 – Laumane, Benita. Uzvārdu un vietvārdu liecības par iedzīvotājiem Lejaskurzemē. Laumane, Benita (zin. red.). *Mana novada valoda: Lejaskurzeme*. Liepāja : LiePa, 212– 228.
123. Lehrer 1974 – Lehrer, Adrienne. *Semantic fields and lexical structure*. Amsterdam: North Holland.
124. Leikuma 2010 – Leikuma, Lidija. Par dažiem Latgales latviešu folkloras pieraksta jautājumiem : Lettische Volkslieder (1969). *Baltu filoloģija. XIX (1/2)*. Rīga: LU, 53–70.
125. Leimanis 2005 – Leimanis, Juris. *Čigāni Latvijas mežos, mājās un tirgos*. Rīga: Zinātne.
126. Leskien, Brugman 1882 – *Liatuische Volkslieder und Märchen aus dem preussischen und dem russischen Litauen, gesammelt von A. Leskien und K. Brugman*. Straßburg: Karl J. Trübner.
127. LCSC 2003 – Latvijas Cilvēktiesību un etnisko studiju centrs. *Čigānu stāvoklis Latvijā*. Rīga: LCSC.
128. LĢIA 2011 – Latvijas Ģeotelpiskās informācijas aģentūra (2011). *Vietvārdu datubāze*. http://vietvardi.lgia.gov.lv/vv/to_www.saraksts, sk. 17.10.2011.
129. Ločmele 2008 – Ločmele, Inese. *Latvieša tēls latgaliešu folklorā. Bakalaura darbs*. Zinātniskā vadītāja Dr. philol. Angelika Juško-Štekele. Rēzekne: Rēzeknes Augstskola [manuskripts].

130. Ločmele 2010 – Ločmele, Inese. Latgaliešu pasaku tekstu korpuss. *Etniskie simboli latgaliešu pasakās*. Maģistra darbs. Zinātniskā vadītāja Angelika Juško-Štekele. Rēzeknes Augstskola [manuskripts].
131. Lokmane 2005 – Lokmane, Ilze. *Konsituatīvo saistījumu tipi mūsdienu latviešu valodā*. Promocijas darbs filoloģijas doktora grāda iegūšanai valodniecības zinātņu nozarē. Rīga: LU Baltu valodu katedra [manuskripts].
132. Lukaševičs 2008 – Lukaševičs, Valentīns. *Latgaliešu 20. gadsimta proza Latgales literārajā telpā*. Promocijas darbs. Zinātniskais vadītājs prof. F. Fjodorovs. Daugavpils Universitātē [manuskripts].
133. Macilewicz 1850 – Macilewicz, Jezups. *Pawujciejszona un wysajdi sposobi diel' ziemniku latwiszu*. Vilna.
134. Magazeinis 2009 – Magazeinis, Ivars. Silajāņu pagasta Feimaņu draudzes izloksnes atspoguļojums A. Kokaļa 1926.–1927. g. savāktajos materiālos, izloksnes īpatnības un saskarsme ar latgaliešu literāro rakstu valodu. Spārītis, Ojārs (sast.). *Feimaņu draudzes pasakas*. Rīga: Nacionālais apgāds.
135. Malahovskis 2007 – Malahovskis, Vladislavs. Latgales laukstrādnieki 20. gadsimta 20. gados. *Latvijas Vēsture*. Nr. 1., 38–47.
136. Maldups, Salnais 1928 – Maldups, Aleksandrs, Salnais, Voldemārs. *Latvijas lauksaimniecība*. Rīga: Valsts statistikas pārvalde.
137. Maldups 1937 – Maldups, Aleksandrs. *Apriņķu un pagastu apraksti*. Rīga : Valsts Statistiskā pārvalde.
138. Marcinkevičienē 1995 – Marcinkevičienē, Rūta. Kolokacija: tyrimo objektas, aspektai, metodei. *Lituanistica*. Nr. 2 (22) 1995. Vilnius: Academia, 40–54.
139. Marcinkevičienē 1999 – Marcinkevičienē, Rūta. Atminties labirintuose. Kognityvinės ir tekstynų lingvistikos sąveika. *Darbai ir dienos*. Nr. 10 (19) 1999. Kaunas : VDU leidykla, 109–124.
140. Milts 1996 – Milts, Augusts. Latgaliešu raksturs. *Katōļu Dzeive*. Nr. 3., 27–29; Nr. 4., 28–30.
141. Miņins 2011 – Miņins, Aldis. Latgale un Latgalieši: mīts un vēsturiskā realitāte. *Via Latgalica : Latgalistikys kongresu materiali, III*. Rēzekne: Rēzeknis Augstskola, 175–197.
142. Mīlenbahs 2009 – Mīlenbahs, Kārlis. *Rātns – liecinieks*. [Pirmpublicējums Austrums, 1898, Nr. 10, 303. – 305.lpp.]. Druviete, Ina (sast.). *Darbu izlase 2 sējumos*. 1. sējums. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 297–299.

143. MLLVG 1959 – *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika I. Fonētika un morfoloģija*. Rīga: LPSR ZA izdevniecība.
144. Mugurēvičs 1933 – Mugurēvičs, Ēvalds. Komentāri. Feldhūns, Ābrams (tulk., 1993). *Indriķa hronika*. Rīga: Zvaigzne.
145. Naaizmērstule (1913) 2001 – Naaizmērstule. Tu manis navaicoj. Valeinis, Vitolds (sast.). *Latgalīšu dzejas antologija*. Rēzekne: LKCI, 118.
146. Nau 2008 – Nau, Nicole. Non-finite predicates as a voicing device in Stefania Ulanowska's Latgalian fairytales. *Perspectives of Baltic Philology*. Poznań: Rys, 101–127.
147. Nau 2011 – Nau, Nicole. *A short grammar of Latgalian*. Languages of the World / Materials 482. Muenchen: Lincom Europa.
148. Naua 2009 – Naua, Nikole (*Nicole Nau*). “Noteikta gramatika” Stefānijas Uļānovskas pasakās. *Via Latgalica: Latgalistikys kongresu materiāli, I*. Rēzekne: Rēzeknis Augstškola, 99–114.
149. Nešpore 2010 – Nešpore, Gunta. Pārvietošanās verbu apkaimi raksturojošo semantisko lomu tipoloģija un to nošķiršanas problēmas. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. 14 (1). Liepāja: LiePA, 189–196.
150. Nick 2013 – Nick I. M. A Question of Faith: An Investigation of Suggested Racial Ethnonyms for Enumerating US American Residents of Muslim, Middle eastern, and/or Arab Descent on US Census. *Names. A Journal of Onomastics*. Volume 61, Number 1, March 2013, 8–20.
151. Nussel 2008 – Nussel, Frank. A Note un Ethnopaulisms and Hate Speech. *Names. A Journal of Onomastics*. Volume 56, Number 1, March 2008, 28–31.
152. Oļehnovičs 2006 – Oļehnovičs, Dmitrijs. Antisemītisma propaganda Latvijas presē : 1940. – 1945. Tēraudkalns, Valdis (atb. red.). *Antisemītisms un islamofobija Latvijā – pagātne, aktuālā situācija, risinājumi. 2005. gada 5. aprīļa konference*. Rīga: Latvijas Bībeles biedrība.
153. Ozols 1961 – Ozols, Arturs. *Latviešu tautasdziesmu valoda*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
154. Pajusalu 2009 – Pajusalu, Karl. Estonians of Latgale. Šuplinska, Ilga, Lazdiņa, Sanita (red.). *Valodas Austrumlatvijā: pētījuma dati un rezultāti*. Rēzekne: RA, 171–182.
155. Palmer 2007 – Palmer, Gary B. Cognitive linguistics and anthropological linguistics. Geeraerts Dirk, Cuyckens Hubert (eds.) *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*. Oxford: University Press, 1045–1073.

156. Plas 2006 – Plas, P. Slavic ethnolinguistics and Anglo-American linguistic anthropology: convergences and divergences in the study of the language – culture nexus. *Etnolingwistyka. Problemy języka i kultury*. 18. Lublin: Wydawnictwo Uniwersitetu Marii Curie-Skłodowskiej, 135–145.
157. Rahkonen 2013 – Rahkonen Pauli. *South Eastern Contact Area of Finnic Languages in the Light of Onomastics*. An Academic Dissertation of Degree of Ph.D at Helsinki University. Iyväsylä: Boorwell.
158. Rancāne 2009 – Rancāne, Aīda. *Maskas un maskošānās Latvijā*. Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts.
159. Rancāne, Ķezbers 2010 – Rancāne, Anna, Ķezbers, Uldis. *Klejot un dzīvot apmetnē? Nē, ne par ko!*. <http://news.lv/Diena/2010/09/10/Klejot-un-dzivot-apmetne-Ne-ne-ne-par-ko!>, sk. 12.02.2011.
160. Raper 2010 – Raper, Peter E. The Ethnonyms Aunin, Topnaars, and !Naranim. *Names. A Journal of Onomastics*. Volume 58, Number 1, March, 37–46.
161. Rečs 1933 – Rečs, J. Aglyunas absolventi. *Sauleite*. Nr. 9. 12.
162. Reformators 1916 – Reformators. Paskaidrojums rokstam „Latwišu tautas eistajs wōrds”. *Drywa*. Nr. 46. 23. novembrī.
163. Rozenbergs 2005 – Rozenbergs, Jānis. *Tautas un zemes latviešu tautasdziesmās*. Rīga: Zinātne.
164. Roznieks 1889 – Roznieks, V. Poļu Vidzemes latvieši. *Sēta, Daba, Pasaule. Piekā burtnīca*. Jelgava: Apgādājis A. Alunāns.
165. Rudzīte 1993 – Rudzīte, Marta. *Latviešu valodas vēsturiskā fonētika*. Rīga: Zvaigzne.
166. Rūbekeil 2004 – Rūbekeil, Ludwig. Stammes- und Völkernamen. Andrea Brendler, Silvio Brendler (Hrsg.) *Namenarten und ihre Erforschung. Ein Lehrbuch für das Studium der Onomastik*. Hamburg: BAAR, 2004, 743 – 772.
167. Saeed 1997 – Saeed, John I. *Semantics*. Oxford: Blackwell Publishers Ltd.
168. Sedovs 1992 – Sedovs, Valentīns. *Balti senatnē*. Rīga: Zinātne.
169. Sinclair 2004 – Sinclair, John McHardy. *Trust the text. Language, corpus and discourse*. London: Routledge.
170. Skrinda 1910 – Skrinda, Kazimirs. Par kustību Dwinskas aprinkī. *Drywa*. Nr. 45. 13. maijā.
171. Smith 2007 – Smith, Granth P. A. Semiotic Theory on Names. *Nomi nel tempo e nello spazio. Atti del XXII Congresso Internazionale di Scienze Onomastiche. Pisa 28 agosto – 4 settembre 2005. Vol. I*. Pisa: Edizioni ETS, 791–800.
172. Smits 1997 – Smits, Entonijs D. *Nacionālā identitāte*. Rīga: izdevnircība AGB.

173. Stafecka 2004 – Stafecka, Anna (sast.). *Evangelia toto anno 1753. Pirmā latgaliešu grāmata*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
174. Škutāns 1981 – Škutāns, Stanislavs. Latgaļu mentalitātes veidotāji faktori (muiža, bazneica, krūgs). *Acta Latgalica* 7. Minhene : Latgaļu Pētnīcības institūts.
175. Stafecka 1999 – Stafecka, Anna. Ievads. Jūrdžs, Andryvs. *Myužeygays kalinders ar sayminiceybas iwirojumim por wysu godu*. Rēzekne: Latgales kultūras centra izdevniecība, 9–26.
176. Stafecka 2004 – Stafecka, Anna. “Evangelia toto anno...” un latgaliešu rakstu valodas gaita. *Evangelia toto anno*. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 224–254.
177. Šmits 1923 – Šmits, Pēteris. Par mūsu tautasdziesmu vecumu. *Etnografisku rakstu krājums, II*. Rīga: A. Gulbja apgādībā, 3–25.
178. Šaudiņa 2011 – Šaudiņa, Vilma. Etnolingvistisko attieksmju izpausme marginālajā tekstā. *Tekstas: Lingvistika ir poetika* 18. Tarptautinās mokslinās konferencijās medžiaga 2011m. lapkričio 11d. VŠĮ Šiaulių universiteto leidykla, 91–92.
179. Šmits 1926 – Šmits, Pēteris. *Latviešu mitoloģija*. Rīga: Valtera un Rapas akciju sabiedrības izdevums.
180. Šmits 1936 – Šmits, Pēteris. *Ievads baltu filoloģijā*. Rīga: Valtera un Rapas akc. sab. izdevums.
181. Šmits, Pēteris. Pasaku vākšana un kārtošana. *Latviešu pasakas un teikas*. <http://valoda.ailab.lv/folklor/pasakas/ievads01.htm>, sk. 16.04.2012.
182. Šteimans 2000 – Šteimans, Josifs. *Latgales ebreju vēstures historiogrāfija*. Rēzekne: Latgales Kultūras centra izdevniecība.
183. Šukytė 2012 – Šukytė, Giedrė. Lietuvos etnografinių regionų atstovai šiuolaikiniuose anekdotuose: suvalkiečio ir žemaičio įvaizdis. *Acta humanitarica universitatis Saulensis*. T.14 (2012), 39–50.
184. Šūpule 2012 – Šūpule, Inese. *Etniskās un nacionālās identitātes sociālā konstruēšana mijiedarbībā : Latvijas gadījuma izpēte*. Promocijas darbs. Rīga. [Manuskripts].
185. Tallman 1959 – Tallman, Marjorie. *Dictionary of American Folklore*. New York : Philosophical Library.
186. Talmy 2000 – Talmy, Leonard. *Toward a Cognitive Semantics*. Cambridge, MA: MIT Press.
187. Taylor 2005 – Taylor, John R. *Linguistic Categorization*. Third edition. Oxford : Oxford University Press.
188. Timuška 1993 – Timuška, Agris. Etnonīmi Ziemeļvizemes izlokšņu salīdzinājumos. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. A*. 1993, Nr.10 (555), 43–45.

189. Trūpa 2010 – Trūpa, Sarmīte. Vai latgalieši tiek diskriminēti? Naida runas internetā. *Via Latgalica: Latgalistikys kongresu materiali, II*. Rēzekne: Rēzeknis Augstškola, 161–169.
190. Trūpa 2010a – Trūpa, Sarmīte. *Diskurse um lettische Identitätsbildung. Im Lichte der systemisch-funktionalen Grammatik*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
191. Ušackis 2002 – Ušackis, Uldis (red.). *Latvijas 2000. gada tautas skaitīšanas rezultāti. Statistikas datu krājums*. Rīga: Latvijas Republikas Centrālā statistikas pārvalde.
192. Ušackis 2009 – Ušackis, Uldis. *Par iedzīvotāju migrācijas aktuālajām tendencēm 2008. gadā*. <http://www.csb.gov.lv/notikumi/par-iedzivotaju-migracijas-aktualajam-tendencem-2008-gada-26162.html>, sk. 26.04.2011.
193. Vanags 2007 – Vanags, Pēteris. Rainer Eckert. Studien zur Sprache der lettischen Volkslieder. Phraseologische, lexikalische und syntaktische Probleme. Frankfurt am Main etc.: Peter Lang, 2007. 273 S. [Recenzija.] *Baltu filoloģija. XVI (1/2) 2007*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 165–174.
194. Vecgrāve 2009 – Vecgrāve, Anita. Latgalieša mentalitāte psihologa skatījumā. Andronovs, Aleksejs, Leikuma, Lideja, Šuplinska, Ilga (red., 2009). *Via Latgalica: Latgalistikys kongresu materiali, I*. Rēzekne: RA, 154–160.
195. Vēbers 1997 – Vēbers, Elmārs. *Latvijas valsts un etniskās minoritātes*. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmijas Filozofijas un socioloģijas institūta Etnisko pētījumu centrs.
196. Vilkuņa (1950) 1994 – Vilkuņa, Kustaa. *Vuotuinen ajantieto: Vanhoista merkkipäivistä sekä kansanomaisesta talous- ja sääkalenterista enteineen*. Valokuvien kuvitettu laitos (1. laitos 1950). Helsingissä: Otava.
197. Viķe-Freiberga 2007 – Viķe-Freiberga, Vaira. Priekšvārds. Joma, Daiga (sast.) *Latviešu valoda 15 neatkarības gados. Lingvistiskā situācija, attieksme, procesi, tendencijas*. Rīga: Zinātne, 5–7.
198. Vēlius 1983 – Vēlius, Norbertas. *Senovės baltų pasaulėžiūra*. Vilnius: Mintis.
199. Vogina 2012 – Vogina, Līga. Adverbiālo semantisko lomu izpratne valodniecībā. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. 16 (I). Liepāja : LiePa, 307–314.
200. Vulāne 2007 – Vulāne, Anna. Etnonīma krievi sēmas un funkcionālā apkaime. *Humanitāro zinātņu vēstnesis. 2007. / 12*. Daugavpils : DU humanitārā fakultāte, 49– 57.
201. Wasiuta 2008 – Wasiuta, S. Stereotype : a Key Concept of Lublin Ethnolinguistics. *Filologija. 2008. (13)*. Šiauliai, Šiaulių universitetas, 149–160.
202. Zeiferts 1993 – Zeiferts, Teodors. *Latviešu rakstniecības vēsture*. Rīga: Zvaigzne.
203. Zeile 2006 – Zeile, Pēteris. *Latgales kultūras vēsture*. Rēzekne : LKCI.

204. Zelinsky 2002 – Zelinsky, Wilbur. Slouching toward a theory of names: a tentative taxonomic fix. *Names*. 50. New York: The American name society, 243–262.
205. Zeps 1984 – Zeps, Valdis. *The Placenames of Latgola*. Madison, Wisconsin: Baltic Studies Center.
206. Zinken 2008 – Zinken, J. Linguistic pictures of the world or language in the world? Metaphors and methods in ethnolinguistic research. *Etnolingwistyka. Problemy języka i kultury*. 20. Lublin: Wydawnictwo Uniwersitetu Marii Curie-Skłodowskiej, 51–63.
207. Zinkevičius 1981 – Zinkevičius, Zigmantas. *Lietuvių kalbos istorinė gramatika*. 2. Vilnius : Mokslas.
208. Zinkevičius 2005 – Zinkevičius, Zigmantas. *Lietuvių tautos kilmė*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
209. Zuģicka 2011 – Zuģicka, Inese. Iesaukas mūsdienū Latgalē. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*. Nr.6. Rēzekne: Latgales druka, 108–127.
210. Zute 2008 – Zute, Lāsma. *Ebreja tēls latgaliešu folklorā*. Bakalaura darbs. Zinātniskā vadītāja Dr.philol. Angelika Juško-Štekele. Rēzekne: Rēzeknes Augstskola [manuskripts].
211. Žydonis 2010 – Žydonis, Vytautas. *Etnonimų „čigonas”, „romas”, „žydas”, „karaimas”, „lenkas”, „rusas” reikšmės tytimai tekstynų lingvistikos metodu*. Magistro baigiamasis darbas. Vadovas dr. Loic Boizu. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas [manuskripts].
212. Агеева 1990 – Агеева, Р. А. *Страны и народы: Происхождение названий*. Москва: Наука.
213. Александровская 2012 – Александровская, Мария. *Мифологический концепт в языке русского и латышского фольклора. Промоционная работа*. Научный руководитель Кошкин И.С. Рига [манускрипт].
214. Бабушкин 1996 – Бабушкин, А. П. *Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка*. Воронеж: Изд-во Воронеж. гос. ун-та.
215. Берёзкина 2001 – Берёзкина, Елена. *Этнонимическая лексика в устном народном поэтическом творчестве : автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук*. Орел. <http://www.ruthenia.ru/folklore/berezkina1.htm>, sk. 08.09.2005.
216. Березович, Гулик 2002 – Березович, Елена, Гулик, Дмитрий. *Ното ethnicus в зеркале языка: к методике описания*. *Etnolingwistyka. Problemy języka i kultury*. 14. Lublin: Wydawnictwo Uniwersitetu Marii Curie-Skłodowskiej, 47–69.

217. Березович 2008 – Березович, Елена. Этнические стереотипы и проблема лингвокультурных связей. *Etnolingwistyka. Problemy języka i kultury*. 20. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 63–77.
218. Бондалетов 1971 – Бондалетов, В. Д. Арготическая этнонимия. Никонов, В. А., Стратапович, Г. Г. (ред.) *Этнография имен*. Москва: Наука, 30–32.
219. Васильев 1990 – Васильев, Леонид. *Современная лингвистическая семантика*. Москва: Высшая школа.
220. Вентцель 1964 – Вентцель, Татьяна. *Цыганский язык (севернорусский диалект)*. Москва: Наука.
221. Воркачев 2005 – Воркачев, Сергей. Лингвоконцептология и межкультурная коммуникация: истоки и цели. *Филологические науки*. 2005. № 4. С. 76–83. http://gendocs.ru/v20576/воркачев_с.г._лингвоконцептология_и_межкультурная_коммуникация_истоки_и_цели, sk. 18.12.2012.
222. Герд 2005 – Герд, Александр. *Введение в этнолингвистику: курс лекций и хрестоматия*. Санкт-Петербург: Издательство Санкт-Петербургского университета.
223. Деметер 1984 – Деметер, Н. Г. Этнонимия цыган Европейской части СССР. Джарыгласнова, Р. Ш., Никонов, В. А. (отв. ред.) *Этническая ономастика*. Москва: Наука, 28–35.
224. Екабсонс 2004 – Екабсонс, Эрик (2004). Культурная деятельность белорусов Латвии в 1918–1940 годах. Шакавец, Л. Г. (ред., 2004). *Латвія - Беларусь: дыялог двух культур: матэрыялы I Міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі*. [Rīga] : [b.i.].
225. Заварина 1986 – Заварина, Антонина. *Русское наследие восточной Латвии во второй половине XIX – начале XX века*. Рига: Зинатне.
226. Завьялова 2006 – Завьялова, Мария. *Балто-славянский заговорный текст: лингвистический анализ и модель мира*. Москва: Наука.
227. Иванов, Топоров 1965 - Иванов, Вячеслав, Топоров, Владимир. *Славянские языковые моделирующие семиотические системы (древний период)*. Москва: Наука.
228. Иванов 1988 – Иванов, Вячеслав. *Этнолингвистика текста: семиотика малых форм фольклора*. Москва: Институт славяноведения и балканистики.
229. Икко 2007 – Икко, Н. "Полюбила латышша - совсем вымерла душа" (русско-латышские отношения по материалам частушек). <http://www.ruthenia.ru/folklore/ikko1.htm>, sk. 08.09.2007.
230. Караулов 1976 – Караулов, Юрий. *Общая и русская идеография*. Москва: Наука.

231. Кельманов 1980 – Кельманов М. Т. (отв. ред.) *Микроэтнонимы удмуртов и их отражение в топонимии*. Ижевск: Научно-исследовательский институт при Совете Министров УАССР.
232. Ковалев 1991 – Ковалев, Г. Ф. *Этнонимия славянских языков. Номинация и словообразование*. Воронеж: Издательство Воронежского университета.
233. Кошкин 2014 – Кошкин, Игорь. Этнонимизация в истории слов как отражение языковых контактов. *Komparatīvistikas almanahs Nr. 4 (33). Cilvēks valodā: etnolingvistika, lingvistiska, pasaules aina*. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds „Saule”, 2014, 66–81.
234. Крейдлин 2004 – Крейдлин, Григорий. *Невербальная семиотика: язык тела и естественный язык*. Москва: Новое литературное обозрение.
235. Кронгауз 2001 – Кронгауз, М. А. *Семантика*. Москва: Российский государственный гуманитарный университет.
236. Крюков 1984 – Крюков, М. В. «Люди», «настоящие люди» (к проблеме исторической типологии этнических самоназваний). Джарыгласнова, Р. Ш., Никонов, В.А. (отв. ред.) *Этническая ономастика*. Москва: Наука, 6–12.
237. Кубрякова 1995 – Кубрякова Е. С. Эволюция лингвистических идей во второй половине века (опыт парадигмального анализа). Чурилова Л. Н. (сост., 2007) *Актуальные проблемы современной лингвистики*. Москва: Флинта: Наука, 46–59.
238. Лященко 2011 – Лященко, Игорь Владимирович. Об экспрессивности этнических прозвищ, употребляемых в американском кросс-культурном пространстве. *Филологические науки. Вопросы теории и практики*. № 3 (10) 2011, 89–91.
239. Никитина 1993 – Никитина, С. Е. *Устная народная культура и языковое сознание*. Москва : Наука.
240. Никонов 2008 – Никонов, Владимир. *Староверие Латгалии*. Резекне: Резекненская кладбищенская старообрядческая община.
241. Попова, Стернин 2007 – Попова, З.Д., Стернин, И. А. *Когнитивная лингвистика*. Москва: Восток-Запад.
242. Сементовский 1872 – Сементовский, Александр. *Этнографический обзор Втиебской губернии*. Санктпетербургъ: Типография М. Хана.
243. Симонян 2002 – Симонян, Ренальд. *Россия и страны Балтии*. Москва: Академия.
244. Суперанская *et al.* 2007 – Суперанская, Александра, Сталтмане, Велта, Подольская, Наталия, Султанов, Александр. *Теория и методика ономастических исследований*. Издание 2-е. Москва: Издательство ЛКИ.

245. Тарланов 1981 – Тарланов, Замир Курбанович. *Сравнительный синтаксис жанров русского фольклора*. Петрозаводск: Петрозаводский государственный университет им. О. В. Куусинена.
246. Тимощенко 2007 - Тимощенко С.А. *О концептуальном анализе как методе лингвистических исследований*.
http://www.rusnauka.com/3_KAND_2007/Philologia/18494.doc.htm, sk. 21.11.2014.
247. Толстая 2006 – Толстая, С.М. Постулаты московской этнолингвистики. *Etnolingwistyka. Problemy języka i kultury*. 18. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 7–29.
248. Толстой 1995 – Толстой, Никита. *Язык и народная культура (Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике)*. Москва: Индрик.
249. Фрумкина 1995 – Фрумкина, Р.М. Есть ли у современной лингвистики своя эпистемология? *Язык и наука конца XX века*. Москва: РГУ.
250. Хроленко 2006 – Хроленко, Александр. *Основы лингвокультурологии*. 3-е изд., испр. Москва: Флинта, Наука.
251. Чеснов 1971 – Чеснов, Я. В. Ранние формы этнонимов и этническое самосознание. Никонов, В. А., Стратапович, Г. Г. (ред.) *Этнография имен*. Москва: Наука, 6 – 13.
252. Чернышёв 1987 – Чернышёв В. В. *Синтаксис русской загадки*. Дис. канд. филол. наук. Петрозаводск: Изд-во ПГУ.
253. Шведова 2006 – Шведова, Н.Ю. К определению концепта как предмета языкознания. *Языковая личность: текст, словарь, образ мира*. Москва: Изд-во РУДН.
254. Шен 2009 – Шен, Дарья. *Этноним в лексико-семантическом пространстве английского языка*. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. [На правах рукописи.] Нижний Новгород.